

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Beatrice Forbes Manz

ÇEVİRİ Zuhâl Bilgin

TİMURLENK

Bozkırların Son Göçebe Fatihi

KitapYAYINEVİ

TİMURLENK; TÜRK-MOÇOL KÜLTÜR HARMANINDA BİR İMPARATOR /BEATRICE FORBES MANZ

ÖZGÜN ADI
THE RISE AND RULE OF TAMERLANE

© 1989, CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS
© 2006, KİTAP YAYINEVİ LTD.

ÇEVİREN
ZUHAL BİLGİN

YAYINA HAZIRLAYAN
KAHRAMAN SAKUL

DÜZELTİ
EYLÜL DURU

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK MİNYATÜRÜ
1401 BAÇDAT KUŞATMASI, ŞERAFEDDİN ALİ YEZDİ, ZAFERNAME, 1436
THE METROPOLITAN MUSEUM OF ART, ROGERS FUND, 1955 (55.121.17)

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
DEREBOYU CADDESİ, ZAÇRA İŞ MERKEZİ B BLOK 1
MASLAK-İSTANBUL
T: (0212) 285 11 96
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
KASIM 2006, İSTANBUL

İSBN 975 6051-44-2

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
CİHAĞIR CADDESİ, ÖZÜÇÜL SOKAĞI 20/1-B
BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
T: (0212) 292 62 86 F: (0212) 292 62 87
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Timurlenk

*Türk-Moğol Kültür Harmanında
Bir İmparator*

BEATRICE FORBES MANZ

ÇEVİRİ
ZUHAL BİLGİN

KitapYAYINEVİ

EBEVEYNLERİM
WILLIAM HATHAWAY FORBES VE ANNE PAPENHEIMER FORBES'E
SEVGİ VE ŞÜKRANLA

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	6
KULLANIM VE ÇEVRE YAZI ÜZERİNE BİR NOT	7
I- Giriş	9
II- 14. YÜZYIL ORTALARINDA ÇAĞATAY ULUSU	35
III- TİMUR'UN İKTİDARA YÜKSELİŞİ: ÇAĞATAY ULUSU'NDA SİYASET	60
IV- TİMUR'UN FETİH ORDUSU: ÇAĞATAY ORDUSU	93
V- TİMUR'UN FETİH ORDUSU: DIŞARLIKLIKLAR VE FETHEDİLEN ULUSLAR	124
VI- TİMUR İDARESİNİN YAPISI VE İŞLEYİŞİ	146
VII- TAHT KAVGASI	172
VIII- SONUÇ	197
Ek A: ÇAĞATAY ULUSUNDAKİ GÜÇLER	205
Ek B: TİMUR AİLESİNİN ÜYELERİ	224
Ek C: RESMİ İDARİ YAPI	225
NOTLAR	239
KAYNAKÇA	271
KRONOLOJİ	279
DİZİN	283

TEŞEKKÜR

Burada adını anmam ve teşekkür etmem gereken ilk insan, artık beni duyamıyor. Ölümcül hastalığı sırasında bile tezimin son okumasına zaman ayıran Profesör Josep Fletcher, böylece daha bu çalışmanın başlarında bile bana son derece değerli yardımlarda bulunmuş ve beni cesaretlendirmiş oldu. Kitabın yıllar süren olgunlaşma aşamasında, değerli eleştirileri ve önerileriyle çalışmama katkıda bulunan Profesör Omeljan Pritsak'a da çok şey borçluyum. Gerek bu çalışmaya gerekse başka çalışmalara verdiği destekte, zamanını, vukfunu ve alimliğini hiç esirgemeyen Profesör John E. Woods'a da teşekkürlerimi sunuyorum. Profesör Edward Keenan'a, Rudi Lindner'e, İsenbike Togan'a, Thomas Allsen'e, David Morgan'a ve Lynda Schaffer'e değerli önerilerinden dolayı özellikle teşekkür etmek istiyorum. Araştırma asistanım Hamid Sardar-Afkhami son düzeltmelerde bana mahirane yardım etti. Ayrıca Harvard Bilgisayar Hizmetlerinin, yabancı olduğu bir alete hâkim olmamda bana büyük yardımları dokunan terminal çalışanlarına da şükranlarımı sunmak istiyorum.

Fullbright-Hays ve International Research and Exchanges Board Bursu sayesinde bir yıl dışarıda kalıp malzeme toplayabildim. Sovyetler Birliği'nde, Leningrad ve Taşkent'teki Doğu Araştırmaları Enstitüleriyle Duşanbe'deki Tarih Enstitüsü'nden yardım gördüm. O. F. Akimuşkin'e ve Leningrad Enstitüsü'nün diğer mensuplarına, yardım ve tavsiyelerinden dolayı özellikle teşekkür etmek istiyorum. Giles Whiting Vakfı'nın cömert bursu, bir yıl boyunca diğer sorumluluklardan azade olarak tezim üzerinde çalışmamı mümkün kıldı. Çalışmayı gözden geçirişimde, American Council of Learned Societies'in, Rus Araştırmaları Merkezi'nin ve Harvard'taki Ortadoğu Araştırmaları Merkezi'nin burslarıyla Tufts Üniversitesi araştırma asistanlığının büyük yardımı oldu.

Bütün bu çalışma sırasında, son derece faydalı eleştirilerini ve paha biçilmez moral desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen eşim, Robert D. Manz'a duyduğum minnettarlığı belirtmek istiyorum. Son olarak ve hepsinin ötesinde, bu çalışmayı mümkün kılmak için sonsuz saatler harcayan annem Dr. Anne P. Forbes'a teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

KULLANIM VE ÇEVRIYAZI ÜZERİNE BİR NOT

Bu kitap, isimlerini ve terimlerini Arapça, Farsça, Moğolca ve Orta Asya Türkçesi olmak üzere dört dilden türeten bir toplumu konu ediyor. Biri Farsça ve Arapça, biri Moğolca ve bir diğeri de Türkçe için olmak üzere, üç farklı çevriyazı sistemi kullandım. Arapça ile Farsça için, iki dil arasında herhangi bir ayrıma gitmeyerek, İslam Ansiklopedisi'nin biraz basitleştirilmiş bir formunu seçtim. Bazı ünsüzleri İngilizce kullanıma uyacak biçimde değiştirdim (örneğin dj yerine j) ve k yerine q kullanmayı seçtim. Bileşik ünsüzlerin altındaki çizgileri de kaldırdım.*

Moğolca ve Türkçe adların arz ettiği bazı sorunlar var. Moğol yönetici sınıfı, 13. yüzyılda, dilini Moğolca'dan Türkçe'ye çevirdi. Bu yüzden daha önceki dönemlerden kalma adları ve terimleri, Profesör Francis W. Cleaves'in İngilizce imlayla uyuşacak biçimde uyarladığı çevriyazıyı kullanarak Moğolca gibi, söz gelimi Çağaday, Kubilay biçiminde yazdım. Moğol İmparatorluğu'nun 1300'den sonra batı bölgelerinden gelen adları ise Türkçe olarak yazıya döktüm. Bu nedenle, Cengiz Han'ın oğlundan Çağaday diye bahsedilirken, 1300'den sonra kurulan ve onun adıyla anılan ülke, Çağatay Ulusu diye adlandırıldı. Terimlere gelince, çoğu daha geç dönemlerle ilgili olduğundan, gerektiğinde parantez içinde Moğolcasını vererek, Türkçe sürümünü kullandım (söz gelimi *yasa*, *yargu*, *kurultay* gibi). Türkçe çevriyazı genellikle en sorunlusu oldu, çünkü Çağatay Türkçesi için yaygın olarak kullanılan bir çevriyazı sistemi bulunmuyor. Ünsüzlerde Farsça ve Arapça için kullandığım yazılışı, ünlülerde ise uzun sesli-kısa sesli ayrımından çok, ince sesli-kalın sesli ayrımını öne çıkartan modern Türkçe kullanımını tercih ettim ve ünlü uyumunu takip ettim.

Adlarda ve terimlerde tam fonetikleri kullandım. Bileşik kelimeler ve topluluk adının bilinen terim olduğu durumlar hariç, çoğul yapmak için bir *-ler* eki ekledim; örneğin, çoğul olarak *emirler*, ama topluluk adı olarak *ümera*, *dıvan*, ya da *ulema* gibi. Yer adları da fonetikler olmaksızın yazıldı. En çok bilinen şehirler ve eyaletler modern kullanımdaki gibi verildi (Herasan, Herat), ama daha küçük yerlerde klasik kullanımdaki sesli harf işaretlemleri tercih ettim.

Tarihlere gelince, hem hicrî, hem de miladi yılları verdim. Timur'un kariyerinin kimi bölümleri için gayet titiz bir kronoloji tutulurken, başka bölümleri için tek tük tarih verilmiştir; ayrıca belli başlı kaynaklar da, onun kariyerinin ilk dönemleri konusunda kendi aralarında anlaşmazlık içindedir. Hicrî tarihin ayını ya da mevsimini bildiğim yerlerde tam miladi karşılığını da belirttim; bunun dışında her iki muhtemel yılı da verdim.

x

GİRİŞ

Avrasya'nın her köşesinde bir kasırga gibi esen Timur, ardında tüm dünyanın bildiği bir isim bıraktı. Seferlerinin tarihi uzun ve canlıdır. Büyük orduları, 1382'den 1405'e kadar, kimi şehirleri yerle bir edip kimilerini esirgeyerek, Delhi'den Moskova'ya, Orta Asya'nın Tiyen Şan dağlarından Anadolu'nun Toroslar'ına kadar Avrasya'yı hallaç pamuğu gibi atıp fetihten fetihe koşmuşlardı. Faaliyetleri amansız ve duraksızdı. Timur yaşadığı sürece ordularını –bazen hep bir arada, bazen ayırıp kırsal kesimin içlerine dağıtarak, ama neredeyse hiç ara vermeksizin– hep hareket halinde tuttu. Timur'un ünü yüzyıllar boyu bir roman ve dehşet figürü olarak anıldığı Avrupa'yı pek çabuk tutmuşken, hayatı ve yaptıklarıyla daha yakından ilgilenenler için anısı –ister Ortadoğu kentlerinin yıkıcısı, ister göçebe gücünün son büyük temsilcisi olarak olsun– hâlâ tazedir.

Timurlenk daha doğru olan Türkî ismiyle Temür diye anılmalıdır; adının batılı imlası, Farsça Timur-i lang, yani Aksak Timur'dan gelir. Muhtemelen 1320'ler ya da 1330'larda, Maverâünnehir'de, Semerkand yakınlarında doğdu.¹ Maverâünnehir, Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağaday'ın bölgesi olan Çağaday hanlığının bir parçasıydı ve Timur'un mensubu olduğu Barlas kabilesi, Cengiz Han konfederasyonunun Moğol Barulas kabilesinden geliyordu. Gerek Barlas kabilesi, gerekse Maverâünnehir'in diğer kabileleri, göçebeliklerini muhafaza etmekle birlikte, yerleşik nüfusla yakın ilişki içindeydiler ve İslamiyet'i kabul ederek İslam kültürünün de bir parçası olmuşlardı.

Timur'un hükümdarlık hayatı, hem Ortadoğu hem de bozkır tarihine aittir ve bunların her ikisi için de önemli bir nirengi noktasıdır. O bir yanıla eski geleneğin yükselişini temsil eder –büyük bozkır fatihlerinin en sonuncusudur. Bir göçebe konfederasyonunda iktidara geldi ve hükümdarlığı boyunca ordusunun belkemiğini, bu konfederasyonun üyeleri oluşturdu. Bununla birlikte onun fetihleri, Cengiz Han'ın ve daha eski, çoğu bozkır fatihinin fetihlerinden tamamen farklıydı; onun fethettiği dünya, yabancı bir dünya değil, daha önce hemen hemen tamamı Moğol hâkimiyetinde

olan, bildik bir dünyaydı. Üstelik o bozkıra değil tarlaya hükmetmeye talipti. Çungarya'da ya da Altın Orda ülkesinde ele geçirdiği yerleri güvence altına almak için hiç çaba harcamazken, Ortadoğu bölgelerinde –İran, Harzem, Afganistan– valilikler ve daimi garnizonlar kurdu. Bozkırın öteki büyük fatihleri de bozkırla tarla arasındaki sınır topraklarında boy göstermişlerdi ama çoğu, önce bozkırdaki hâkimiyetini pekiştirmişti. Timur ise bozkırda çok at oynattı, ama hiçbir zaman ona hükmetmeye niyetlenmedi.

Timur'un İslam dünyasının doğu kanadındaki, yani Ortadoğu'daki fetihleri, bu dünyanın batı kanadındaki Osmanlı fetihleriyle aynı döneme denk düşer ve benzer bir olguyu yansıtır. Bunlar bozkırla İslami gelenekleri ve kurumları harmanlayıp ustaca kullanmayı beceren Türkî kabilelerin yaptığı, içeriden fetihlerdi. Kendilerini, tâbi kıldıkları nüfus üzerinde yabancı bir yönetici tabaka olarak yapılandırabilirlerdi, ama kendi dolaysız yönetimlerini kurabilecek ve başlangıçtan itibaren İslami kültüre katkıda bulunabilecek kadar yerel geleneklere vakıftılar. O kadar ki bu tarihten itibaren Türkî halkların ve bozkırın gelenekleri, Ortadoğu'nun yerli mallarından biri haline geldi.

Timur'un, fetihlerinin çapına rağmen, ardıllarına bıraktığı ülke ne muazzam idi ne de güvendeydi. Ölümüyle birlikte, oğulları ve torunları arasında başlayan amansız taht kavgası, hazinenin dibine darı ettiği gibi, Timurlu ülkesinin sınırlarını da daralttı. Ama bıraktığı mirastaki belirsizlikler, yine de başarılarına gölge düşüremez. Timurlu hanedanı iktidar konusundaki eksikliğini, kültürel itibarıyla giderdi ve hanedanın hükümdarları, atalarının karizmasını, meşruiyetlerinin vazgeçilmez bir parçası olarak etkin bir biçimde kullandılar. Timur'un ardılları İslami gelenek içinde hüküm sürdüler, fakat Türk-Moğol kültürünün unvanlarını, siyasi kurumlarını ve hanedan karizması vurgusunu kendi amaçları uğruna kullanarak, bu kültürü yüceltmeye devam ettiler. İslamî ve Türk-Moğol kökenli bu kültür harmanında, Timur figürünün, Cengiz Han'la birlikte merkezi bir yeri vardı. Kendisine ayrıntılı ve biraz da doğaüstü bir şecere atfedilen Timur artık destansı bir figür haline gelmişti.

Timur miti, Ortadoğu ve Orta Asya'da Timurluların izinden giden Türkî hanedanların çok işine yaramış ve İslam dünyasının doğu kanadın-

da 19. yüzyıla kadar yaşamaya devam etmiştir. Onun fetihleri, Ortadoğu'daki göçebe fetihleri devrinin kapanışını haber veriyordu. Selçuklular ve Moğol sultanları dışarıdan gelenler olarak hüküm sürerken, Timur'un vârisleri yerli hükümdarlar olarak hükmettiler ve mensup oldukları karma Türk-Moğol kültürü, onların zamanında, olgun bir kültürel kompleksin parçası olarak İslam dünyasındaki yerini aldı. Erken modern dönemin büyük imparatorlukları –Osmanlılar, Safeviler, Mugaller [Babürlüler]- başarılarındaki pek çok şeyi bu yeni senteze borçludur.

TÜRK-MOĞOL MİRASI

Timur'un başına geçtiği kabile konfederasyonu da, fethettiği dünya da, Moğol İmparatorluğu'nun ürünleriydi; onun amaçlarına, yöntemlerine ve ideolojisine biçim veren, hep Moğol tarihi ve gelenekleriydi. Moğol İmparatorluğu 14. yüzyılın ortalarına gelindiğinde parçalanmıştı, ama Avrasya'nın çoğu hâlâ onun damgasını taşıyordu. Cengiz hanedanının düşüşüne rağmen, onların yönettiği bozkır göçebeleri güç ve saygınlıklarını büyük ölçüde muhafaza ediyordu. Sadece bozkırdaki değil, komşu Ortadoğu ve Rusya topraklarındaki güç dengesini de onlar sağlıyordu. Bu göçebeler atalarının Moğol mirasını, artık pek çoğunun iç içe yaşadığı yerleşik halkın yönetimine uyan yeni bir kisve altında sürdürmeye devam ettiler.

Moğol hükümdarlar hükmettikleri toprakların birbirinden bağımsız ihtiyaçlarına uyum sağlarken, kendi göçebe miraslarından vazgeçmemiş, ancak bozkır ilkeleriyle tâbi nüfusların mirasının güçlü öğelerini –yani batı bozkırının göçebe Türkleri ile tarımsal bölgelerin yerleşik nüfusu– birleştirerek yeni bir kültür yaratmışlardı. Bu yeni kültürün konuşma dili Türkçe, dini İslam ve siyasi meşruiyeti de Moğoldu. Türk-Moğol geleneği, Çin ve Moğolistan hariç, Orta Asya'dan Rusya'ya kadar uzanan, tüm batıdaki Moğol topraklarında hâkim gelenek hale geldi. Bu gelenek etkisi altına aldığı ülkelerin çoğunda kendini sadece kültürel sistemde hissettirmedi. Ortadoğu'da Acem, Rusya ve Ukrayna'da Rus kültürüyle bir arada var oldu, ama nüfuz ettiği geniş alanda asıl etkisini siyasi ve askeri yaşamın tüm veçhelerinde gösterdi.

Türk-Moğol mirası, başarısını büyük ölçüde yerleşik kültürlerle yüzyıllar süren teması sonucu gelişen bozkır geleneklerinin sağlamlığına

ve esnekliğine borçluydu. Kökleri Moğol öncesi döneme kadar giden bu gelenek, klasik formülasyonuna Cengiz Han'ın hükümranlığı (1206–27) sırasında erişti. Cengiz Han'ın kariyeri Avrasya bozkırlarına derin ve süregelen değişiklikler getirdi. Onun bozkır ve çevresinin tarihindeki önemi, askeri dehasından çok, büyük yönetim yeteneğı ve bozkır geleneğini kullanışındaki ferasetten geliyordu. Cengiz ülkesini, daha onu tam anlamıyla ele geçirmeden, henüz kendi kabilesinin denetimini sağlama mücadelesi veriyorken örgütlemeye başladı. Öyle ki, iktidarı ele geçirdiğinde, elinde çoktan sınanıp yetkinleştirilmiş bir hükümet sistemi bulunuyordu. Hükümdarlığının ilk dönemlerinde, kuzey Çin'deki Jin hanedanıyla temasları olduysa da, yönetimini göçebe ananeleri üzerine oturtmayı seçti ve bu onun ve ardıllarının, egemenlikleri altına aldıkları yerleşik toplumların kurumlarından bağımsız kalmalarını sağladı. Bu suretle, kurdukları imparatorluğun, yerleşik toprakların fethine ve hatta imparatorluğun siyasi parçalanışına bile mukavemet edebilen merkezi örgütlenmeci bir geleneğı olmuş oldu.²

Cengiz'in geliştirdiğı yönetim, 19. yüzyıla kadar göçebe devletlerin yönetim modeli olmuştur. Cengiz'in asıl dayanağı şahsi adamlarıydı: iktidara yükseliş sırasında etrafında topladığı ve sadakatları onun şahsına olan bir insan grubu. Bu kişiler arasından, aşçubaşı, kuşçubaşı, seyisbaşı olarak kendi özel hizmetine seçtiğı görevliler, kısa sürede kurumsallaşmış bir saray yönetiminin parçaları haline geldiler. Cengiz, sayesinde göçebe tebaanın kabile yapısını kırdığı bozkırda yaygın olan ondalık sisteme dayalı askeri örgütlenmeyi benimsedi ve büyük birliklerin başına kendi sadık adamlarını getirdi. Bürokraside, Turfan havzasındaki yerleşik Uygur Türkleri'nin kullandığı alfabeyi kabul etti.

Art arda yeni bölgelerin ele geçirilmesiyle birlikte Cengiz'in, 1209'dan itibaren, Türki ve Moğol göçerlerden, İran ve kuzey Çin'in yerleşik halklarına kadar, giderek büyüyen ve çeşitlenen bir tebaa yelpazesini kontrol etmesi gerekti. Bunu gerçekleştirmek için, irili ufaklı birçok topluluğu memleketlerinden binlerce kilometre uzağı süren, örneğin Acemleri Çin'e, göçebeleri de yerleşik bölgelerin içlerine yerleştiren bir iskân sistemi geliştirdi. Fethettiğı ülkelerdeki şehirlere, çoğunluğu İç Asya kökenli ve emrinde Moğol milislerin bulunduğu askeri valiler atadı. Ülkesinin birlik

ve denetimini daha da pekiştirmek için, yerleşik bölgelere, farklı kabileler ve yörelerden oluşturulan ve ordunun tamamını temsil eden, ayrı seçkin birlikler (*tamma*) yerleştirdi. Bu arada hükümdarlığını yönetirken de Çinli ve Acem bürokratların uzmanlığından yararlanıyordu; bunlardan birkaçı, kendi memleketlerinden çok uzaklardaki bölgelerde son derece güçlü mevkilere yükselip merkezi yönetimde de nüfuz sahibi oldular. Böylece, ufukları açmak ve göçebe ve yerleşik nüfusun harmanlanmasını başlatmak suretiyle Moğol döneminde Avrasya'nın toplumsal yapısında esaslı bir değişime imza attı.

Cengiz bozkır imparatorluğunu, daha sonra *dört ulus* diye anılacak olan dört büyük parçaya böldü ve her birinin başına, ordusunun bir bölümünü emrine verdiği bir oğlunu getirdi. En büyük oğlu Coçı'nın soyu, "Moğol toynaklarınca dövülen en uzak topraklara kadar" imparatorluğun batı topraklarını aldı; ikinci oğlu Çağaday'ın payına, Pamir ve Tiyen Şan dağlarının kuzeyindeki topraklarla Maveraünnehir'in bozkır bölümü düştü; Balkaş Gölü'nün doğusundaki topraklar (Çungarya) üçüncü oğul Ögedey'in oldu. En küçük oğul Tolu'ya ise, Moğol gelenekleri uyarınca, Cengiz'in şahsi bin muhafızı ve ordunun en büyük kısmı ile onun Moğolistan'daki iktidarının asıl merkezi verildi. Moğol nüfuzunun ve hükümünün yürüdüğü yüzyıllar boyunca, Moğol örgütlenmesi ve siyaseti bu *dört ulus* temelinde seyretti.

Cengiz Han sıra dışı askeri ve yönetsel becerilere sahip olmakla birlikte, fetih kariyeri sadece ona has bir şey değildi. Ancak onda istisnai olan, kendi iktidarını hiç zayıflatmadan ardıllarına devretme ve böylece, Avrasya bozkırının göçebelerini daha önce eşi görülmemiş bir kudrete ulaştırma yeteneğiydi. Cengiz Han'ın 1227'deki ölümünden sonra yerine, Moğol imparatorluğu'nun Büyük Hanı olarak atadığı oğlu Ögedey geçti. Onun ve ondan sonraki iki hanın –Güyük ve Möngge– zamanında, Moğol imparatorluğu temel birliğini korudu ve o zamana kadar bilinen en büyük imparatorluğa dönüşecek şekilde Rusya'dan Moğolistan'a kadar bütün Avrasya bozkırına, İran'a, Afganistan'a, Çin'e ve Kore'ye yayılarak büyümeye devam etti.

Cengiz hanedanına, bilinen dünyanın en büyük hükümdarları olarak o benzersiz tılsımlı özelliği veren, işte, 1227'den 1260'a kadar süren bu

dönemdir. Tüm Avrasya bozkırı ve komşu yerleşik topraklardaki ortak siyasi kültürün temeli de bu dönemde atılmıştır. Kırım'dan Moğolistan'a kadar Türk-Moğol olan her türlü nüfus arasında, iktidar göçebelerde olduğu sürece, Cengiz gelenekleri yürüdü. 19. yüzyılda da, bozkırdaki hükümlerlik unvanları olan “han” ve “hakan”, sadece Cengiz soyundan geldiğini iddia edenler için kullanılıyordu; hatta Cengiz kültü bu yüzyılda bile varlığını sürdürdü.

Farklı ulusların varlığına ve hanedan içindeki bitmez tükenmez kavgalara rağmen, büyük hanlar, yönetimde esaslı bir birlik sağlamayı başardılar. Ögedey ve Möngge'nin kurumsaştırdığı reformlar, fethedilen topraklarda –Çin, Rusya, Türkistan ve İran– benzer vergi, askeri destek ve yerel yönetim sistemleri olan, hayli standart ve muntazam bir yönetim kurulmasını sağladı.³ İmparatorluk, ayrıca ünlü posta sistemi *yam* (Moğolca *jam*) ile irtibatını sağlıyordu ve bunun da ötesinde genel nüfus sayımı ve zorunlu askerlik ile Moğol *yasası* (Moğolca *yasag*) ideolojisine tabiydi.⁴ Bu dönemde, güçlü merkezi yönetime karşıt olan bozkır gelenekleri bile, imparatorluğun birliğini pekiştirmede seferber edilebildiler. İmparatorluğun yerleşik bölgeleri, Cengiz hanedanı mensuplarının ortak mülkü olarak kaldı. Bu bölgelerdeki –İran, Maveraünnehir ve Çin– ilk hanlar, “uydu yönetimler” diye adlandırılan sistemi geliştirdiler. Bunlar Büyük Han'ın ve dört ana *ulusun* prenslerinin temsilcilerinden oluşan hükümetler idi.⁵ Bu sistem sayesinde, imparatorluğun birbirine hiç benzemeyen kısımlarında, ortak bir sistem ve ortak bir tecrübe yaratılabildi.

Hanlar fethedilmiş ülkelerdeki ortak çıkarlarını fetih ve muhafaza için yollanan birliklerin seçiminde dikkatli olarak daha da güçlendirdiler; bunlar, imparatorluğun tüm uluslarından toplanmış, hanedanın farklı dallarına mensup prenslerin önderliğindeki birliklerdi.⁶ Bu ortak fetih ve yönetim sistemi, bütün bir imparatorluğun ortak bir nüfusa ve sisteme sahip olmasını sağladı. Böylelikle aynı mevki ve kurumlara tüm Moğol memleketlerinde rastlanır oldu ve farklı ülkelerde aynı kabilelerin mensupları ve aynı siyasi hizbin taraftarları gözükmeye başladı.

Möngge hanın 1259'daki ölümüyle, Moğol imparatorluğunun birliği bozuldu. Bu çözölüşün başlıca nedeni, Möngge'nin iki erkek kardeşi, boz-

kırda üslenen Arığ Böke ile gücünü kuzey Çin'e sahip olmaktan alan Kubilay arasındaki süregiden veraset kavgasıydı. Kubilay bu çatışmadan kaynakları daha üstün olduğu için galip çıktı, ama hükümranlığını öteki Moğol uluslarının başlarına onaylatamadı. Çin ve Moğolistan'ın bir kısmına ancak yeni Yüan hanedanını kurduktan sonra hükmedebildi. O ve ardılları, hâlâ Büyük Han unvanına sahip oldukları iddiasındaydılar, ama bu iddiayı bir tek İran'ın Moğol İlhanlılar sülalesi kabul etti.

Kubilay'ın hükümdarlığı, sadece birliğini değil, ağırlık merkezini de yitiren Moğol imparatorluğunun tarihinde yeni bir dönem başlattı. Tarımsal ve kentsel nüfuslarının yarattığı gelirden güç alan çeper bölgeler palazlanarak önemli iktidar odaklarına dönüştüler. 1309'a gelindiğinde, Moğol imparatorluğunun merkezi onu kuşatan Moğol hanlıklarının mülkü haline gelmiş, büyük bölümü Çin'in Yüan hanlarının, bir bölümü de doğu ve batı Türkistan'ı elde tutan Çağaday hanlığının eline geçmişti. Artık İran, Kubilay'ın kardeşi Hülâğu'nun oğullarınca İlhan unvanıyla yönetilen bağımsız bir ülkeydi. İmparatorluğun batı topraklarındaki Altın Orda devleti, CoÇi'nin oğullarının yönetiminde çoktandır bağımsızlığına kavuşmuştu. Bu Moğol hanedanları sadece ayrılmakla yetinmeyip, bir de birbirleriyle savaşı tutuşmuşlardı.

Moğol imparatorluğunun dağılması, ani bir çöküşe yol açmadı. Moğol hanları topraklarını genişletmeyi, ellerindeki ülkelerin denetim ve istifadesini geliştirmeyi sürdürdüler. Cengiz Han'ın oğulları, Avrasya'nın büyük bölümündeki iktidar tekeline hâlâ elde tutuyor ve memleketlerine, kendi siyasi ve askeri geleneklerini dayatmayı sürdürüyorlardı. İmparatorluğun kültürel birliğine, onun siyasi çözölüşü de bir zarar verememişti. İmparatorluğun farklı bölgeleri, Moğol hanlıkları arasındaki düşmanlıklara rağmen, birçok ortak geleneği paylaşmayı sürdürdüler. Artık Moğol imparatorluğundaki ulusların yavaş yavaş kendilerini yerel koşullara ve hükmettikleri toplumlara uydurmaya başlama zamanı gelmişti. Birçok bilim adamı bu süreci ortak Moğol deneyiminin sonu olarak görür, ama daha yakından bakıldığında farklı alanlardaki uyum sürecinin büyük benzerlikler taşıdığı anlaşılır; bu dönemdeki değişiklikler, farklı alanlarda çoğunlukla aynı zamanlarda başlamış ve genellikle gayet benzer formlar içinde cereyan etmiştir.

Moğol yönetici sınıfı hâkimiyetini yerleşik usullere uydururken, muhafaza ettiği öz geleneklerine, en iyi özümsemediği yabancı kültür öğelerini ilave etmiştir. Bu süreç, Türk-Moğol denilen ve bozkırın iki büyük kültürünü birleştiren, yeni bir miras ortaya çıkarmıştır. Türk-Moğol döneminin başlangıcı, yaklaşık olarak 14. yüzyıl başlarına tarihlendirilir; bu, bir yandan Moğol hükümdarlarının yerleşik tebaalarıyla doğrudan ilgilenmeye, bir yandan da bu yerleşik tebaaların hâkim Türk-Moğol seçkinlerinin kimi geleneklerini benimsemeye başladığı bir dönemdir.

Türk-Moğol geleneğinin oluşumuna yol açan değişikliklerden ilki, şamanist Moğolların, yeni tebaalarının inançlarını resmen kabul etmeleiydi. İlk resmi din değiştirme Budizme geçiş olmuştu; Kubilay Han, 1253'te, Tibetli Phags-pa Lama ile yakın ilişkiler kurdu ve 1260'ta Büyük Han unvanını aldığı anda, Budist kilisesine büyük bir güç ve paye verdi. Bu, muhtemelen yalnızca hanedan üyeleriyle sınırlı siyasi amaçlı bir din değiştirmeydi ki mühtediler için gayet faydalı sonuçlar doğurmuştur.⁷ Batı Moğol hanlıklarında İslamın resmen kabulü ise daha sonra, yüzyılın en sonunda gerçekleşti ve çok daha uzun ömürlü etkileri oldu. İlhan Gazan 1295'te halkın önünde İslamiyet'i kabul ederek, kâfir ataları tarafından inşa edilmiş tüm kiliselerin, sinagogların ve Budist tapınakların yıkılmasını emretti. Daha sonraları Altın Orda devletinin Özbek Han'ı (1312–41), Çağadai hanlığının batı kesimlerinde hüküm süren Tarmaşirin Han (1326–34) ve bir nesil sonra da hanlığın doğu bölümüne hükmeden Tuğluk Timur han (1347–63) onun açtığı yoldan yürüdü.⁸

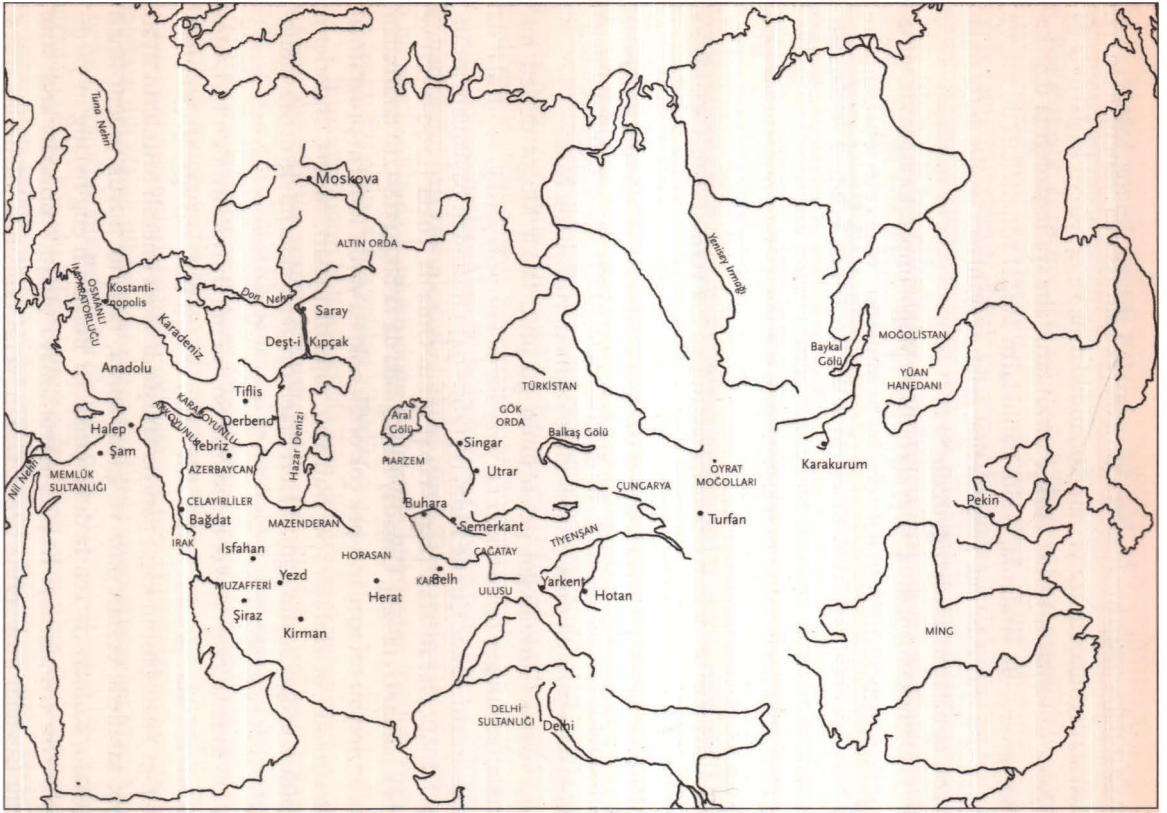
İmparatorluğun batı yakasında aynı dönemde ortaya çıkan bir başka süreç de, yönetici sınıfın konuştuğu dil olan Moğolca'nın yerini yavaş yavaş Türkçe'nin almasıydı. Kamusal ve siyasal bir manevra olarak İslamiyetin resmen kabulünün aksine, Moğolların Türkçe'yi benimseyişinin izini sürmek zordur ve bu bilim adamları arasında tartışma konusudur. Bu konuda yazılı kanıtları tartmak bilhassa güçtür, çünkü Moğolca Büyük Hanların dili olarak itibarını asırlarca sürdürdü ve muhtemelen Moğol yazını, Moğolca ortak konuşma dili olmaktan çıktıktan epey sonra bile, devlet katındaki yerini korudu.⁹ Tebaasının çoğu Türkî olan Altın Orda devletinde, Türkçe'nin kabulü haliyle daha erken başladı. Resmi yönetim dili her

ne kadar daha uzun bir süre Moğolca olarak kalmışsa da, yöneticilerin, 13. yüzyıl sonlarında Türkçe'yi bilip kullandıklarına ve 14. yüzyıl başlarında da Moğolca unvanların yerini Türkçe unvanların almaya başladığına dair kanıtlar vardır.¹⁰ Bu sıralarda, çeşitli hanlıkların Moğol yöneticileri de esasen Türkçe konuşuyordu; bu, ziyaretlerine gelen seyyahların ve âlimlerin onların konuşmalarını kaydettiği dildir."

Demek oluyor ki 14. yüzyılla birlikte, Moğol imparatorluğunun tamamındaki yönetici sınıfı, yerleşik tebaasının dinlerini¹² ve göçebe tebaasının dilini kabul ederek, fethettiği ülkelerin nüfusları içinde erimeye başlamıştı. Öte yandan yönetim katında, Moğol kimliğinin itibarı azametini sürdürürken Cengizli düzeni muazzam saygınlığını korudu. Cengiz döneminde gelişen yazı dili olsun, onun kurduğu makamlar olsun, tüm Moğol memleketlerinde kullanılmaya devam etti. İmparatorluğun her yerinde aynı Türk-Moğol unvanlarına *-bey, bahadur, noyan-*, aynı idari ve askeri terminolojiye *-tümen, koşun-* ve aynı daruga, yarguci (Moğolca *jarguçi*) mevkilerine rastlamak mümkündü. Benzer biçimde, Moğol hanedan *yasası* da, ayrı hukuki gelenekleri olan yerleşik dinlerin kabulüne rağmen, yürürlükte kaldı.

Ortak Türk-Moğol geleneğinin gücünü, farklı Moğol devleti hükümdarlarının geç 13. ve erken 14. yüzyıllarda kurumlaştırdığı reformlar da açıkça anlatır. Önce Çin'de Kubilay (1260-94) tarafından başlatılan, ardından İran'da Gazan Han (1295-1304), Altın Orda'da Tokta (1290-1312) ve Özbek hanlar (1312-41), Çağaday hanlığında da Kebeg (1318-26) tarafından sürdürülen bu reformların pek çok ortak noktası vardı. Reform programları arasındaki benzerlikler ve bunların zamanlamaları, Moğol önderlerin birbirleri kadar, boyun eğdirdikleri ülkelerin geleneklerini de örnek aldığını düşündürmektedir.

Kurulan her Moğol devletinin en önemli ihtiyaçlarından biri, tüm hükümdarlıkta geçerli, sabit bir para biriminin varlığıydı. Kubilay, 1264'te, Yüan Çini'ni kâğıt parayla tanıştırdı ve en önemli ürünlerin fiyatlarını sabitledi; ondan otuz yıl kadar sonra, 1294'te, büyük yeğeni İlhan Geyhatu, Kubilay'ın Tebriz'deki temsilcisi Bolad Ch'eng-hsiang'ın yardımıyla aynı uygulamayı İran'da tekrarlamaya girişti.¹³ Bundan kısa süre sonra Geyhatu'nun yerine geçen Gazan, vergi yapısında büyük bir iyileş-

Harita 1: Avrasya 1370

tirme ve sistemleştirmeye birlikte, çok daha başarılı bir para reformu yaptı. Benzer para reformları, ilki 1270'lerde, ardından daha esaslı biçimde Kebeg Han zamanında ve daha sonra Tokta Han tarafından Altın Orda'da da yürürlüğü sokuldu.¹⁴

Bu dönemde gerçekleştirilen diğer reformlar, Moğol geleneğinin önemini bir kez daha vurgular. Kebeg ve Özbek hanların yürüttüğü, bölgesel yönetimlere bir düzen verilmesi, bozkır modellerine göre tasarlanmıştı. Kebeg, Çağaday ülkesindeki *tümen*leri yeniden örgütleyip düzene soktu; bunlar, göçebelerin ondalık sistemine dayanan, hem idari, hem de askeri birimlerdi. Özbek, hem İslami hem de Türk-Moğol makamlarını barındıran bürokrasilerle babadan oğula geçen bölge valiliklerini birlikte bütün Altın Orda devletine teşmil etti.¹⁵

Gazan'ın İran'da kurumlaştırdığı ve kumandanlara, askerlerini besleyebilmeleri için ihsan edilen toprakları kalıtsal hale getiren askeri reformlar, genellikle Ortadoğu'nun daha eski *ikta* geleneğiyle kıyaslanır, oysa bunlar Moğolların Çin'de geliştirdiği askeri koloniler sistemine bile daha yakındır. Bunların Çin sisteminden esinlenmiş olması pek mümkündür, çünkü Gazan'ın bakanı Reşidüddin, para reformları konusundaki etkisine yukarıda değindiğim, Kubilay'ın memuru Bolad'la yakın akrabaydı.¹⁶ İleride bu çalışmada da ele alacağım gibi, Çağaday hanlığının da benzer bir sisteme sahip olması muhtemel görünüyor.¹⁷

Demek oluyor ki, ardıl Moğol devletlerinin hanları, tebaalarını daha iyi yönetmek için hükümetlerini düzene sokarken, farklı ülkelerde son derece benzer modeller kullandılar. Bu bağlamda, Moğollar, fethettikleri kültürle ayak uydurmuş; büyük dinleri kabul etmiş, yerleşik nüfusları yönetmekte ustalaşmış, göçebe tebaalarının birçoğuyla karşılıklı evlilik bağları kurmuş ve onların konuşma dillerini kabul etmişlerdi. Bunu yaparken de, Moğol mirasını tamamen yitirmeyip, yerine benzer Türk-Moğol geleneğini geçirmişlerdi. Boyun eğdirdikleri kültürle ait öğeler içeren bu gelenek, göçebelerle yerleşiklerin iç içe yaşadığı, daha karmaşık ve evrilmiş bir toplumun ihtiyaçlarına daha iyi cevap veriyordu. Bu yeni kültür, eski Moğol imparatorluğunun, Doğu Türkistan'dan Macaristan'a kadar, batı bölgelerinin tamamında baskın hale geldi.

TİMUR DÖNEMİNDE TÜRK-MOĞOL DÜNYASI

Timur 1360'ta tahta çıktığında, Moğol hanlıkları küçük parçalara ayrılmış ve geniş topraklar İran, Maveraünnehir ve 1368'den sonra da Çin- Cengiz Han'ın vârislerinin hükmünden çıkmış bulunuyordu. Artık bu haliyle bir Moğol imparatorluğu yoktu. Cengiz soyundan gelen hanlar, sadece kuzey bozkırındaki bölgelerde daralan toprakların denetimi için birbirini yiyordu.

Göçebeler ise imparatorluğun çözülüşüne rağmen, Cengiz hanedanının artık kaybetmiş olduğu topraklarda bile güçlerini ve itibarlarını korudular; birçok yerde, Moğol hanlarının yerine iktidarı devralanlar Türk-Moğol kabileleriydi. Moğol imparatorluğunun batı kesimlerinde, artık, yabancı bir nüfusu araçlar vasıtasıyla yöneten bir kraliyet hanedanı ve küçük, yabancı bir yönetici sınıf yerine, dillerini ve usullerini öğrendikleri bir nüfusu denetleyen, görece türdeş bir göçebe Türk varlığı söz konusuydu.

Yüz elli yıllık Moğol ve Türk-Moğol yönetimi, göçebe yöneticilerle yerleşik tebaa arasındaki farklılıkları törpülemiş, bozkırla çevresindeki yerleşik kuşak arasındaki çizgiyi silikleştirmişti. İki taraf da yapı ve kimlik farklılıklarını korudu, ama artık çok yakın ilişkiler içinde ortak gelenekleri ve tecrübeleri paylaşıyor, birbirlerinin faaliyetlerini yakından izliyorlardı. Moğol imparatorluğu ardında her tarafı çatlamış, ama tek bir dünya bırakmıştı. Timur'u yaratan ve onun da fethine soyunduğu dünya, işte bu dünyaydı. Timur, seferlerinin ulaştığı muazzam mesafelere rağmen, Moğol imparatorluğunun sınırları dışına pek az, o da sadece Suriye, Anadolu ve Hindistan üzerine yaptığı seferlerde çıktı; ama bu topraklar bile, daha eski bir bozkır geleneğinden gelen Türk hanedanları tarafından yönetiliyordu.

Nasıl Moğol imparatorluğunun bütünü ortak geleneklerle bir arada tutulmuşsa, imparatorluk içindeki çeşitli bölgeler de, sayısız hanedanca yönetiliyor bile olsalar, karmaşık siyasi bağlar ve mücadeleler vasıtasıyla birbirlerine bağlanmışlar. Eski Moğol diyarının en doğu ucu, en ayrı ve en değişik olanıydı. Buradaki Moğolların çoğu, yerleşik topraklarını bırakmıştı. Çin yerleşik kökenli Ming sülalesi tarafından yönetilirken, bozkır alanlarındaki Moğollar, her zaman yapageldikleri gibi Çinlilere baskınlar veriyor, onlarla ticaret ve takas yapıyorlardı. Tiyen Şan'ın kuzeyindeki Moğolis-

tan ve Çungarya Moğolları bakış açısı olarak doğulu kalmışlardı ve dinlerini değiştirmedikleri gibi, Moğol dilini korumuşlardı. Bu bölge, Avrasya'nın Türk-Moğol ve İslami kesimlerinden bütünüyle kopmuş değildi. Ming hanedanının geniş bir dünya görüşü vardı ve batıdaki bölgelere karşı saldırgan emeller beslemekteydi. Bir yandan Çağaday hanlığıyla diplomatik ilişkiler kurarken, diğer yandan Tarım Irmağı havzasından geçen ipek yolunu gözlemekteydi ki burası resmen Çağaday yönetiminde idi, ama Tiyen Şan dağlarının kuzeyinde bulunan Çungarya'daki Oyrat Moğollarının da büyük ilgisini çekiyordu.

Çağadaylılar, artık doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmışlardı. Doğu Çağadaylı hanlarının, batı toprakları üzerinde çeşitli çıkarları vardı ve bunlar, söz dinlemez kabile liderleriyle uğraşmaktan fırsat buldukları anda, vakitlerini ve askeri güçlerini hemen oranın siyasetine karışmaya seferber ediyorlardı. Batı kısmını yöneten Maveräünnehir merkezli Çağatay Ulusu da benzer şekilde çevrelerindeki topraklarla ilgili emeller besliyorlardı; bunlar özellikle Horasan'da faaldiler ve ayrıca Harzem ile kuzey sınırlarındaki Coçi hanlarıyla yakın ilişki içinde idiler.

Coçi yurdu hiçbir zaman merkezi bir yönetime kavuşmamıştı ve o sırada da büyük bir karışıklık içindeydi. Altın Orda 1350 ile 1370 arasında, her biri kendi başkentinde hüküm süren üç ayrı han tarafından yönetildi. Bu karışıklık 14. yüzyıl başlarında bağımsızlığını ilan etmiş olan, Volga'nın ve Coçi hanedanının doğusundaki Gök Orda'nın (ed. Ak Orda diye de bilinir) işine geldi. Gök Orda, kudretli hakanı Urus Han'ın (1368-77) yönetimi altında, Altın Orda'nın işlerine karışmaya başladı. Maveräünnehir'e batı sınırından komşu olan Harzem de 1361'de Altın Orda'dan bağımsızlığını kazanmış ve Kungirat kabilesinin sözde Sufi hanedanı tarafından yönetilmeye başlanmıştı.¹⁸

İran'daki eski İlhanlı toprakları, 1335'ten itibaren, Moğol, Türkî, İran ve Arap kökenli, değişik soyların denetimine girmişti. Ama bütün bu toz duman arasında bile üç ana bölge seçmek mümkündür. Doğu İran'daki Horasan bölgesinde siyaset, evvelce İlhanlılara vergi veren bir İran hanedanının soyundan gelen Heratlı Kart kralları çevresinde dönüyordu. Orta İran'daki en büyük güç, yine İranlı bir sülaleye, Fars ve Kirman merkezli

Muzafferi sülalesine aitti. Bu iki bölgeyi birbirinden, bir zamandır İlhanlı tahtı üzerinde hak iddia eden son Moğollarca yönetilen Mazenderan bölgesi ayırıyordu. O sırada İran'ın batı kesimi için çeşitli göçebe konfederasyonları çekişmekteydi. Bunların en güçlüsü muhtemelen, Bağdat'ta üslenmiş olan Türk-Moğol Celayirli federasyonuydu. Ancak Celayirlilerin bu üstün konumuna, 1380'lerde ortaya çıkan iki Türkmen¹⁹ hanedanı meydan okudu: Celayirlileri batı sınırında uğraştıran doğu Anadolu ve Diyarbakır'da üslenmiş Akkoyunlular ve Celayirlilerin vasalı olarak işe koyulup, kısa zamanda ellerinden Azerbaycan'ı alacak kadar güçlenerek Karakoyunlular.

Bu liste, Timur zamanı İran'ındaki siyasi durumun ancak çok basitleştirilmiş bir resmini verir. Burada adını zikrettiğim hanedanların yanında, sayısız denecek kadar çok sayıda küçükleri de vardı ve Ortadoğu'daki birçok otlak alanı, hem siyasi hem de askeri konularda söz söyleyen, yarı-bağımsız kabilelerin işgali altındaydı; bu aktörlerin tümü komşu ülkelerin denetimi için, daimi bir yarış halindeydiler. Eski Moğol imparatorluğu'nun toprakları üzerinde türeyen hanedanların pek azı geniş alanlara hükmedebilmekte ve bunların hemen hepsi ister ittifak ister çatışma yoluyla olsun komşu güçlerle, komşu güçler vasıtasıyla da daha büyük bir dünyayla daimi bir ilişki içindeydiler. Ayrıca, paylaştıkları ortak bir gelenek de vardı. Eski Moğol nüfuz alanlarının batı kesimi içinde yer alıp da, Moğol yönetimiyle ilişkisini kesmiş hemen hemen hiçbir güç yoktu; hatta Fars ve Arap kökenli, yerleşik Ortadoğu hanedanları bile mevcut konumlarına, Moğol İlhanlılarının vasalları olarak yükselmişlerdi.

Moğol imparatorluğu, siyasi çözülüşünden sonra nasıl büyümeye devam ettiyse, gelenekleri ve yöntemleri de, çöküşünden sonra, Moğol denetimi altındaki toprakların ötesine yayılmaya devam etti. Sırf göçebeler değil, yerleşik hükümdarlar bile Moğol tılsımını benimseyip onu kendilerine göre uyarladılar. Kendisine son vermek isteyen sayısız Moğol akınına başarıyla karşı koymuş olan Memluk sultanlığı, kendi hanedanlık anıtlarında, İlhanlı mimarisinin şaşıaali üslubunu aynen taklit etti ve bazı hukuki davalarda Moğol *yasası* uyguladıkları rivayet edildi.²⁰ Türkmen kökenli olduğu için Türk-Moğol geleneğinin dışında kalan Karakoyunlu hanedanı, buna rağmen Cengiz hanedanıyla arasında, kendi hanedanlık iddialarını

dayandırabileceği bir ilinti peyda etti.” Gerek bozkır bölgelerinden tek tek getirilen Memlukler, gerekse Türkmen Akkoyunlular, Moğol geleneğiyle akraba, dolayısıyla da ona ayak uydurabilen bir gelenekten geliyorlardı. Rus prensleri de, bu dünyanın dışından gelmelerine rağmen, Moğol boyunduruğundan kurtulup bağımsızlıklarını kazandıktan çok sonra bile, Moğol mirasını kullanmaya ve ona paye vermeye devam ettiler. Cengizli meşruiyetinin sağladığı kalkan, bazen askeri seferleri mazur göstermeye yaradı; daha sonraki yıllarda da Moğol hükümrانlığının terminolojisi ve ikonografisi, doğmakta olan Moskova Çarlığı’nın terminolojisi ve ikonografisi içindeki yerini aldı.²²

O halde, Timur zamanı dünyası, Cengizogullarının gücü inişe geçmişken, göçebelerin gücünün çıkışta olduğu; daha önce Moğol hanlarına tâbi yerleşik nüfusun yavaş yavaş eski bağımsızlığını kazanmaya başlarken, Moğol geleneklerinin güçlü bir meşruiyet kaynağı olmaya devam ettiği bir dönemdi. Göçebeler ve yerleşikler birbirlerine, daha önce hiç olmadıkları kadar yakın ve eşittiler ve herkes, kendi ayrı kimliğini ve alanını kuvvetle korurken, kısmen ötekinin geleneğini de kabul ediyordu.

TİMUR’UN SALTANATI

Timur 1370’in bu dünyasını, kahredici bir güçle darmadağın etti. Önce kabilesinin başına geçmeyi, ardından Çağatay Ulusu’nun dizginlerini ele almayı, daha sonra nazik önderlik konumunu sürdürmeyi ve son olarak da bilinen dünyanın büyük bölümünü fethetmeyi gaye edinen Timur, amaçlarından en ufak bir biçimde sapmaksızın iktidara yürüdü. Yükseliş hikâyesi birçok bakımdan, önceki göçebe fatihlerinkine çarpıcı derecede benzer. O, sadakatlerini ancak bir fütühat misyonuyla sağlayabileceği, hızları ve askeri ustalıklarıyla bu fütühatı mümkün kılan, dik başlı kabilelerden oluşan bir konfederasyonun başına geçti. Başka birçok göçebe önder gibi, hayli oturmuş bir yönetim kurmaktansa, yandaşları üzerinde kişisel yönetim kurmayı ve yerleşik topraklar üzerinde görece gevşek bir amirliği tercih etti. En büyük kentlerin denetimi ve müdafaasıyla, bürokratları aracılığıyla yerleşik toprakların vergilerini düzenleyip toplamakla ve sonraki seferleri için bu topraklardan topladığı askerleri kullanmakla ilgilendi. Bu

sınırlar içerisinde yerel güç odakları iktidarlarını sürdürebilirlerdi. Saltanatı boyunca, onun hükmüne karşı çıkan birçok yerleşik önder oldu, ama kolayca sindirdiği bu ayaklanmaların hiçbirinin onun itibarını ciddi sarsmadı. Onun açısından, daima meşgul tutmayı tercih ettiği büyük ordusuyla aynı yeri iki defa fethetmekte ve bir yerine iki kere fidye almakta hiçbir sakınca yoktu.

Bu tarz bir iktidarı elde ediş ve kullanım yöntemi, daimi surette askeri ve siyasi gayret istiyordu. Bu yüzden Timur ve ordusu bir an olsun dinlenmediği gibi, alevlenen hırsını, ne ilerleyen yaşı ne de bozulan sağlığı dindirebildi. Çin'i fethetmek için açtığı son ve en fantastik seferine çıktığında, o kadar halsizdi ki bir tahtrevanda taşınması icap etmişti.²³ Buna rağmen, topladığı uçsuz bucaksız bir orduyu kuzeye, kışlayacağı Otrar kentine doğru sürdü ve 17 ya da 18 Şubat 1405'te orada öldü.

Timur, ardı arkası 'gelmeyen askeri faaliyetlerinde göçebe atalarını andırırken, başarılarının ve yetersizliklerinin birçoğu yaşadığı çağa aitti. Tıpkı Cengiz Han'ın, daha önceki bozkır geleneğini alıp onu başta Çin geleneği olmak üzere yerleşik geleneklere uyarlaması gibi, Timur da gelişmiş Türk-Moğol geleneğini kendi hedefleri için kullandı. Fetihlerinin eşi görülmemiş hızı ve kapsamı konusunda, ona gerekli imparatorluk ideolojisini ve idari yapıları sağlayan Moğol İmparatorluğu'ndan arta kalanlara çok şey borçluydu. Öte yandan Cengiz hanedanının sürmekte olan benzersiz karizması, yeni bir imparatorluk düzeninin hayata geçirilmesini güçleştiriyordu.

Timur için karşısında duran dünyayı fethetmek ve yönetmek görece kolaydı. Yukarıda gösterdiğim gibi, Ortadoğu ve batı bozkırı siyaseten paramparçaydı, ama yine de Moğol geleneklerinin kabulü ve bir göçebe yönetim alışkanlığı, onu birleştiriyordu. Bu dünya dâhilinde iktidara gelen bir fatih, pekâlâ onun tamamına hükmetmeye talip olabilirdi. Üstelik Timur, özellikle elverişli bir bölgede başa geçmişti. Timur dönemi Avrasya siyasetinde, Çağatay Ulsu kuvvetli olmasa da merkezi bir konuma sahipti. Ulsu bünyesinde gerek göçebe, gerekse yerleşik topluluklar iyi yer edinmişlerdi ve Ulsu hem bozkır güçleriyle hem de yerleşik güçlerle sınırdaştı. Avrasya'da, Çağatay Ulsu'nun temas halinde olmadığı, hiçbir önemli bölge yoktu; doğudan, doğu Çağadayıları ve İpekyolu şehirleri, kuzeyden, Co-

çi güçleri ve güneyden de İran beylikleriyle komşuydu. Bir Çağatay Ulusu önderinin başlangıç konumu görece zayıf olabilirdi, ama görüş alanı neredeyse sınırsızdı.

Bir önceki yapıdan artakalanlarla göçebe ve yerleşik nüfusların karışmış olması, Timur'un çok kısa bir sürede, muazzam kaynakları seferber etmesine elverdi. Çağatay Ulusu içinde güçlenmek için verdiği başlangıç mücadelesinde, gerek Çağatay hanlarının yarattığı hanedan emrindeki ordular ve bölgesel orduların varlığından, gerekse yerleşik nüfusun zenginliğinden yararlandı. Bu kaynakları, önce Çağatay Ulusu kabileleri üzerinde denetim kurmakta, sonra dış dünyanın fethine girişmekte kullandı. Timur, Ortadoğu'da yeni topraklar kazandığında buralardan istifade etmek için hazır bir sistemi vardı ve bu sistem sayesinde, doğrudan yönetimini kurmaya, vergi toplamaya, ticareti ve tarımı canlandırmaya ve yeni askerler toplamaya muvaffak oldu. Bu yeni kaynaklar daha sonra, boyun eğdireceği yeni ülkelere doğru hızla yürütmesine olanak verdi. Tıpkı Kubilay'ın, Çin'in üstün kaynakları sayesinde rakibi Arığ Böke'yi yenilgiye uğratması gibi, Timur da Altın Orda devletine karşı zafer kazanmak için Ortadoğu kaynaklarını kullandı.

Timur o sıralarda göçebe bir hükümdardı, ama gücü, en başından beri yerleşik nüfustan istifadeye dayanıyordu. Cengiz Han'dan farklı olarak, hem yerleşik hem de göçebe nüfusları kuşatan bir yönetim sisteminin mirasçısıydı. Bu nedenle yeni bir sistem ya da ideoloji yaratması gerekmedi. Bu, onun yeni toprakları büyük bir hızla fethedip kendi topraklarına katmasına izin verdi, ama aynı zamanda, kendini yeni ve uzun ömürlü bir hanedanın kurucusu olarak tesis etmesini de güçleştirdi.

TİMUR'UN HÜKÜMDARLIĞININ MEŞRUIYETİ

Türk-Moğol geleneğinin Timur'a sağladığı fırsatları ve kısıtlamaları, en açık, onun Moğol imparatorluk ideolojisini kullanışında görebiliriz. Bir taraftan, bozkırın evrensel hâkimiyet geleneklerini ve hanedan kurucularla ilgili bildik mitolojiyi canlandırması mümkündü. Öte yandan ise, Cengiz hanedanı, başarıları sayesinde eşsiz bir karizma kazanmış bulunuyordu ve Timur'un bütün memleketlerinde kabul gören Moğol imparator-

luk geleneklerine göre, ancak Cengiz soyundan gelenler han unvanını alıp hükümlerlik iddiasında bulunabilirlerdi. Dolayısıyla Timur'un herhangi bir hanedan mensubiyetinin olmayışı, onun hükümdarlığının meşruiyeti önünde resmî bir engel oldu. Topraklarının muazzamlığına ve yönetiminin otokratik doğasına rağmen, bu yasağa titizlikle uydu ve arada bir *büzürg* ya da *kalan* –“ulu”- gibi sıfatlarla süslediği mütevazı *emir* –“kumandan”- unvanını kullandı. Hükümlerlik bölgesinin ve geçerli imparatorluk geleneğinin dışında kalan topluluklar karşısında bile hükümlerlik iddiasında ısrarlı olmadığını vurgulama peşindeydi.²⁴

Elini daha da güçlendirmek için tahta kukla bir han geçirip onun adına hükmederek, güya Cengiz soyunun bir destekçisi pozunu takındı. Daha sonra Cengiz soyundan bir prensesle evlenerek *güregen*, yani kraliyet ailesinin güveyi unvanını aldı.

Bağ kurma vasıtasıyla elde edilen böylesi bir meşruiyet, Timur'un saltanatını o hayatta iken meşru kılmaya yetti; bilhassa desteklerine büyük önem verdiği göçebelerin gözünde. Ancak buradaki pürüz, bunun onu doğuştan geri plana itmesi ve onu ya da ailesini, Cengiz imparatorluğunun dirilticisi olmaktan, meşruiyetini kendinden alan yeni bir hanedanın kurucusu olmaya terfi ettirecek itibarı sağlamamasıydı.

Timur'un yeni ve büyük bir mülkte egemen konumunu belirgin kılmak için, resmî meşrulaştırma araçlarının ötesinde bir şeye ihtiyacı vardı. Bunu da büyük ölçüde gerçeğe dayanan ve onu, göçebe fatihlerin ve hanedan kurucuların geleneksel çizgisi –özellikle de Cengiz Han'ınki– içinde gösteren, şahsî bir miti körükleyerek sağladı.²⁵ Kendi kaderine hükmeden adamı yücelten ve başarılı bir fütuhât ve hükümlerlik kariyerini Allah'ın inayetinin bir delili olarak gören bozkır geleneği, kişisel iktidarın meşruiyetini tasdiklemekteydi. Başarılı bir fatih, eşsiz bir talihin sahibiydi ve böyle bir kişiye karşı çıkmak, Allah'ın iradesine karşı çıkmak demekti.²⁶ Bu ideolojinin kimi tarafları İranî ve İslâmî fikirlerle çakışıyordu. Gerek Kuran'daki askeri ve siyasi başarının Tanrı'nın inayetini gösterdiği anlayışı, gerekse İran kökenli tılsımlı kraliyet kutu fikri, Ortadoğu'daki daha eski hükümdarlarca da alabildiğine kullanılmıştı.²⁷ Bu yüzden ki Timur, bu fikirleri kendi durumuna uyarlayarak resmî dü-

zeyde meşruiyet kazanma zafiyetini dengelemek üzere kullanmaya muvaffak oldu.

Çok çetin şartlarda geçen bir gençlik, çoğu önde gelen göçebe hanedan kurucusuna has bir özellikti. Dolayısıyla Timur da, kendi mütevazı kökenini –eğer icat etmediyse– vurguladı ve bir yandan asil bir soy iddiasında bulunurken, bir yandan da hayata bir davar hırsız olarak atıldığını saklamaya çalışmadı. Aynı zamanda, kendinden önceki göçebe hükümdarların yolundan giderek, semavi kuta ve desteğe mahzar olduğu iddiasını yineledi. Burada da yine, tüm başarısını ilahi müdahaleye borçlu olduğunu beyan edercesine işe sıfırdan koyulduğunun altını çizdi. Ancak Timur'un ilahi lütfâ yaptığı göndermelerin tümü, o kadar da mütevazı ifadelerden ibaret değildi. Kendisine görünen bir melek vasıtasıyla ruhlar âlemiyle doğrudan ilişkiye geçtiğini ve başkalarının niyet ve planlarını sezmesini sağlayan doğaüstü güçleri olduğunu da iddia ediyordu.

Timur'un gerek fetihleri, gerekse hükümdarlık tasarrufları, Cengiz Han'ın kariyerine yaklaşan bir gidişat izler ve bu muhtemelen bir rastlantı değildir. Timur'un fetihleri sadece kapsamı ve başarıları açısından değil, uygulanan vahşet açısından da sıra dışıydı. Fethettiği ülkelerden pek azının yabancı bir ülke olduğu düşünüldüğünde, bu daha da çarpıcıdır. Katliamlarıyla ünlü seferlerinin bu yönünü ayyuka çıkaran, ordusunun göçerlerden oluşması da değildi, çünkü Timur'un askerleri üzerinde olağanüstü sıkı bir denetimi vardı.²⁸ Acımasızlığı belki de salt kişiliği yüzündendir, ama bunun Cengiz Han'ın fütuhatını hatırlatma ve benzer düzeyde bir kişisel güç iddiasında bulunma arzusu gibi pekâlâ iyice ölçülüp biçilmiş bir nedeni de olabilir. Timur'un gaddarlığı, Ortadoğu'dan çıkmış, tarımla ticaretin değerini bilen bir fatih olması açısından şaşırtıcı bir şeydi, ama onu Cengiz Han'la boy ölçüşebilir bir hanedan kurucusu ve bir lider haline getirme vasıtası olarak etkili bir siyasetti.

Timur, Büyük Moğol Hanları'nın tarzını da taklit etti. İspanyol elçi Ruy Gonzalez de Clavijo'nun misafir olduğu Timur'un sarayına dair anlattıkları, açıkça Karakurum sarayıyla ilgili daha önceki Avrupalı gözlemleri hatırlatır.²⁹ Her ne kadar Timur fethettiği yerlerin sınırları ötesinde hükümdarlık taslamadıysa da, Clavijo'yu karşılamasında "oğlu, İspan-

ya kralının" sağlığını sorarak, erken Moğol hanlarının evrensellik iddialarını yinelemiştir.³⁰

Timur, İranlı ve Arap, büyük bir yerleşik nüfusa da hükmetmiş ve buralardaki hükümdarlığı daha farklı bir ifade tarzına bürünmüştü; buralarda hükümdarlığının meşruiyetinden çok kapsamı ve kesinliğiyle meşguldü. Ancak onun mütevazı şekli iddialarıyla, ölçüsü kaçmış sembolik iddiaları arasında, burada da bir tezat vardır. Kendisi *sultan* unvanını hiçbir zaman kullanmamış ve aslında pek az hanedanı devirerek itaat ve vergi talep etmiş, Timur ve Çağaday hanları adına *hutbe* okutulmasıyla yetinmişti. Kendi sarayında ise, yerleşik tebaasına hâkimiyetini gösterirken hiçbir sahte tevazua kapılmıyor, hatta kasten gösterişe kaçıyordu. Semerkand'ın yeni dış mahallelerine, fethettiği topraklardaki büyük şehirlerin adlarını verdi ve tüm ülkelerden buraya, Semerkand'ı gerçek bir imparatorluk başkenti yapacak zanaatkarlar getirtti.

TİMUR'UN KİŞİLİĞİ

Timur dönemine ait tarihler, onun askeri faaliyetleri hakkında bol miktarda ayrıntı ile siyasi yöntemlerini analiz etmeye yetecek kadar malzeme verirken, kişiliği ve inançları üzerine pek az güvenilir bilgi sunarlar. Biz de burada en iyi ihtimalle ancak kırık dökük bir portre sunabileceğiz.³¹ Timur'un yaşam hikâyelerinden fıskıran ve bizi en çok çarpan özellik, onun olağanüstü zekâsıdır. Bu sezgisel olmasının yanı sıra entelektüel bir zekâydı. O, her şeyden önce, göçebe yandaşlarının sadakatini kazanmayı ve sürdürmeyi bilmiş, son derece kaypak bir siyasi zeminde hem iş görmeyi, hem de bu yapıyı dönüştürmeyi başarmış ve eşi benzeri görülmedik büyüklükte bir fetih ordusunu yönetmeyi becermiş bir siyaset ve askeri strateji ustasıydı. Bunlar, göçebe bir fatihten bekleyebileceğimiz becerilerdir ve birçok göçebe fütuhatını öncelemiş olan uzun soluklu kabileler arası iktidar mücadelesi sırasında öğrenilip keskinleşmişlerdir. Timur bu sayededir ki fethettiği Arabî-İranî toprakları yönetme inceliklerini pek çabuk edinmiştir. Evet, direnen şehirleri cezalandırıyor, teslim olanları bile çok ağır fidyeler ödemeye mahkûm ediyordu, ama ticaretin ve tarımın değerini de gayet iyi biliyor ve yakıp yıktığı kentleri yeniden imar etmek için ordusunu

seferber ederek, her iki sektörü de canlandırmaya yönelik tedbirler alıyordu. Yerleşik kültüre özgü sembolleri kullanmakta da üstüne yoktu –kendi itibarını yüceltmekte binalardan, fetihlerini ve hükümdarlığını haklı göstermekte dinden yararlanması gibi.

Ancak hiç beklenmediği için asıl çarpıcı olan, onun zihinsel ilgi ve yeteneklerinin genişliğidir. Ne okuyup ne de yazabildiği halde, okuryazarları kullanması sayesinde, Türkçe'yi de Farsça'yı da işlerini yürütecek kadar öğrendi. Dönemine dair hikâyeler, onun tıp, astronomi ve özellikle de Arap, İran ve Türk tarihine ilişkin bilgisini göklere çıkarırlar. Âlimlerle tartışmaktan sonsuz bir zevk alır ve en azından kendine göre, çoğunu cebinden çıkarırdı.³² Timurlu tarihlerinin onun entelektüel yetenekleri hakkında yanlı davranmış olabilecekleri düşünülebilir, ama bağımsız bir kaynak da bu bilgileri doğrulamaktadır: Timur'la 1400-1401 Şam kuşatmasından sonra karşılaşan İbn Haldun'un özyaşamöyküsü. Timur'la birçok konuda sohbet eden İbn Haldun, onun etkileyici zekâsını ve tartışmaya olan düşkünlüğünü takdir etmişti.³³

Timur'un dini inançları, onun fetihlerine başladığı andan itibaren bir tartışma konusu oldu.³⁴ Ehl-i beyte gösterdiği saygı, mezar taşıdaki, nesebini 'Ali'ye dayandıran düzmece şecere ve ordusundaki Şii askerlerin varlığı nedeniyle kimi gözlemciler ve daha sonraki tarihçiler, onun Şii olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu herhalde doğru değildir, çünkü Timur Sünniliğin güçlü olduğu bir bölgeden geliyordu ve yeri geldiğinde, Şii hükümdarlar üzerine sefer düzenleyeceği zaman, Sünnileri koruma gerekçesinin arkasına sığınmıyordu. Üstelik din konularındaki resmi akıl hocası da Haneî âlim Abdülcabbar Harezmi idi.³⁵ Timur, Türk-Moğol şamanist unsurlarla iç içe geçen sınır bölgelerindeki Sufi geleneğine uygun bir biçimde ibadet ediyordu ve esasen, Maverâünnehir'de epeydir büyük bir nüfuza ve güce erişmiş bulunan Nakşibendî Sufi tarikatına mensuptu.³⁶

Timur, hayatının diğer yönlerinde olduğu gibi, dinde de her şeyden önce bir fırsatçıydı; amaçlarına ulaşmak için kullandığı inancı, hareketlerini dizginlemesi gerektiğinde neredeyse hiç aklına gelmiyordu. Din adamlarına karşı olan tutumunu, Jean Aubin isabetli bir şekilde “entelektüel merak ve batıl inançlara dayalı bir basiret sahipliği” olarak özetler.³⁷

Timur İslamiyet'ten en çok, fetihlerini ve hükümdarlığını haklı göstermekte yararlandı. Gürcistan kralları, Mazenderan'daki Şii Amul şeyyidleri ve Hindistan yolunda Müslüman olmayan topluluklar üzerine düzenlediği seferlerde, görünürde hep *şeriat* koruma düşüncesiyle hareket edildi.³⁸ Gerek Çağataylı taraftarları, gerekse yerleşik tebaası arasındaki konumunu güçlendirmek için, Horasan ve Maverünnehir'deki Sufi şeyhleriyle yakın ilişkiler kurdu; bu sayede onlar, hem onun üstün ruhsal güçlerine şahadet ettiler, hem de İslam topraklarını fetih ve işgalini haklı gösterdiler. Örneğin 1382'de, güçlü Endhud şeyhlerine ve Horasan'daki Türbat-i Şeyh-i Cem'e tam zamanında yapılmış ziyaretlerle Herat'ın Kart hanedanı üzerine yapacağı seferler için destek sağladı.³⁹

Timur'un dini himaye etmesi, kendinin ve soyunun karizmasının sağlamlaşmasını sağladı. Aile üyelerinin mezarlarını ya önemli Sufi türbelerinin hemen yanına yaptırdı ya da ölmüş bir Sufi şeyhinin kemiklerini gömdürerek, oraya kutsal bir mahiyet kazandırdı. Timur'un emriyle yapılan en güzel ve görkemli külliyelerden biri Şeyh Ahmet Yesevi'nin türbesiydi.⁴⁰ Onun yakın çevresine giren Sufi şeyhlerine, hayatının her döneminde hürmet etmesi,⁴¹ daha ilerideki Timurlu dönemlerinde, 'ulema' ve Sufi şeyhleri gibi dini simaların bolca himaye edilmesine giden yolu açmış oldu. Ancak kendi saltanatı süresince tek başına hüküm sürdü ve kayırdığı 'ulema'nın ya da Sufi şeyhlerinin saray içinde bağımsız bir siyasi güç haline gelmesine izin vermedi.

Timur'un bütün dini duyguları keskin zekâsının denetimi altındayken, bir ihtirası bu denetimden kaçabilişti –her şeye galebe çalan iktidar hırsları.⁴² Hemen hemen tüm önemli seferlerde ordusunun başındaydı ve başkumandanlarına havale ettiği birkaç bağımsız seferin şanını da ustaca kendi üzerine yöneltti. Oğullarını ve torunlarını memleketlerindeki eyaletlere vali atamış ve destekçilerini büyük askeri birliklerin başına geçirmiş olsa da, fazla güçlenmemelerine dikkat etti ve gözlerini üstlerinden hiçbir zaman ayırmadı. Bu, gevşek bir askeri ve idari düzen içinde rakip güçlerin tomurcuklanmasına meydan vermemek için, bir dereceye kadar gerekli bir tedbirdi. Ancak Timur bu konuda o kadar ileriye gitti ki, sonunda kendi yönetimini zafiyete uğrattığı yetmezmiş gi-

bi, vârislerinin onun ölümünden sonra kendi topraklarında tutunmasını da güçleştirdi.

Timur'un iktidarı paylaşmaktaki isteksizliğinin en tahripkâr sonuçları kendini, onun kendi ailesine karşı olan davranışlarında göstermiştir. Aile üyelerine karşı büyük bir düşkünlüğü olduğu su götürmezdi; zaten meşruiyetini ve karizmasını aile mensuplarını da kapsayacak biçimde tesis etmeye gayret etti.⁴³ Ancak buna rağmen, kendi oğullarına bile tam olarak güvenmiyor ve hiçbirisinin, yönettikleri topraklarda tam bir hâkimiyet kurabilmeleri için gereken güç ve saygınlığı kazanmasına imkân tanımıyordu. Seçilmiş veliaht, o öldüğünde, diğer prenslerin karşı koyması yüzünden taht üzerindeki iddiasının arkasında duramadığı gibi, vârislerinin hiçbirisi kendi askerlerinin bile kayıtsız şartsız sadakatini sağlayamadı. Sonuçta yaşanan, alışılmadık derecede uzun ve tahripkâr bir veraset savaşı oldu ve bu savaş, ardında gerek iktisaden gerek siyaseten güçsüz bir hanedan bıraktı.

BU ÇALIŞMANIN AMACI

Bu kitap, bir göçebe fütihat hanedanının kurucusu olarak Timur'un hayatının bir analizidir. O, hüküm sürdüğü yerleşik topraklarla yakından ilgilenmiş olmasına rağmen, yola bir göçebe önder olarak çıkmış ve öyle de bitirmiştir –siyasi üslubunu belirleyen Maveraünnehir kabileleri, yönetim sistemine ve ihtiraslarına biçim veren ise Moğol İmparatorluğu mirasıydı. Timur'un saltanat dönemine ilişkin tarihlerin onun iktidara çıkışı konusunda verdiği bazı ayrıntılar, bize, göçebe fütihat hanedanlarına ilişkin çalışmalarda nadir rastlandığı üzere, bir fatihin yetiştiği toplumu inceleme fırsatı vermektedir. Bu, Timur'un iktidarı ele geçişinin öncesinden başlayıp vârisleri dönemine kadar olan dönemi, sadece gruplar düzeyinde değil, bireyler düzeyinde de izlememizi ve hem kabile siyaseti dinamiklerini, hem de bir hükümrânın ortaya çıkışını alışılmadık ayrıntıda incelememizi mümkün kılıyor.

Bu çalışma, Timur'un seferlerinin kronolojisini veren, ama onun amaçları, motifleri ya da örgütlenme yöntemleri konusunda hiçbir şey söylemeyen tarihlerden yararlanmakta ama onlarınkinden farklı bir düzeni takip etmektedir.⁴⁴ Başka birçok dönem için bulunabilen idari elkitapları, Ti-

mur'un yaşadığı dönem için mevcut olmadığı gibi, hizmetindeki bürokratların onun hükümdarlık dönemine dair tuttukları tarihler de yoktur. Timur yönetiminin yapısına dair doğrudan bilgi veren sadece iki kaynak vardır: Handemir'in, birkaç İranlı bürokratin memuriyetini kısaca anlattığı *Desturü'l Vüzerâ'sı* ile Timur ve oğulları döneminde, çeşitli mevkilerde bulunan kişilerin bir listesini veren, *Mu'izz el-ensab* adlı Timur hanedanı şeceresi. Bu nedenle, burada vardığım neticelerin çoğu, değişik kaynakların çeşitli bölümlerinden derlenip toplanmış arzı bilgilerin bir sonucudur ve birlikte değerlendirildiklerinde, gerek Timur'un hükmettiği toplumun, gerekse onun bu topluma hükmetme biçiminin oldukça net bir fotoğrafını verirler.

Bu kitapta, Çağatay Ulusu'nun ve Timur'un kariyerinin tarihini, bir kabile konfederasyonu siyasetinin ve kişisel yönetimin altında yatan mantığı betimlemek için kullanıyorum. Timur'un kendisi de, başına geçtiği kabile konfederasyonu da, kendilerinden önce gelen kabile toplumları ve yöneticileriyle büyük bir benzerlik gösterirler. Paylaştıkları en çarpıcı özelliklerden biri, siyasi sistemlerinin –konfederasyon içindeki daimi savaş durumu ve sürekli değişen ittifaklardan, göçebe bir hükümdarın kişisel ve intizamsız yönetimine kadar giden– belirgin dağınıklığıdır. Öyle ki, ortada sanki kişiliğin ve fırsatın belirleyici unsur olduğu bir tanımlanmamış kurumlar ve iç içe geçen yapılar yönetimi vardır. Bunu bir illellik işareti olarak yorumlayıp, Timur'un ve diğer göçebe hükümdarların hiçbir soru işaretine yer bırakmayan başarısızlığını –seferlerinin lüzumsuz vahşetini, yönetiminin karışıklığını, aynı bölgeyi defalarca fethetme eğilimini ve ardında sorunsuz bir veraset sistemi bırakamayışını– öne çıkarmak mümkündür.

Oysa bırakın batı Asya'yı fethetmeyi, batı Asya'nın, Timur'un ele geçirdiği kadarını bile elde tutmak, hiç de küçümsenecek bir iş değildir. Beni, Timur'un hayatını incelerken en çok çarpan şey, başarısızlık değil başarı, karışıklık değil sistem oldu. Çağatay Ulusu'nu teşkil eden kabile konfederasyonu, güçlü bir merkezi yönetim bulunmadığı veya dayanılmaz bir şiddet uygulanmadığı halde tam bir nesil ayakta kalmayı başardı. Timur, iktidara gelir gelmez, konumunu güçlendirmeyi ve bunu fütuhatının ilk basamağı haline getirmeyi becerdi. Seferlerinin alışılmadık derecede geniş menzili, hiç de tesadüf eseri değildi. Bunlar onun, giderek büyüyen bir

memleket ve türdeş olmayan muazzam bir ordu üzerinde kurduğu tam hâkimiyet sayesinde mümkün olabildi. Bunu da bence, son derece şahsi olmakla beraber hiç de sistemsiz olmayan yönetimi sayesinde becerdi.

Bu çalışmada, Çağatay Ulusu'nun aktif kabile siyasetinin ve Timur'un hükümdarlık başarısının zemininde yatan örgütlenmeyi incelemeye çalışacağım. Bunu yaparken, kabile ve yönetim yapılarının ötesine geçip, bunların etkileşim dinamiklerine bakmak gerekiyor. Kurumların hangi işlere yaradığına bakarsak, siyasi kayganlığın ve kurumsal karışıklığın avantajlarını anlayabiliriz. O zaman, bu özelliklerin, kimse onları değiştiremediği için değil, çalışan bir sistemin parçaları olmaları hasebiyle devam ettiğini de görürüz. Bu, kusurları ve başarısızlıkları eksik olmayan bir sistemdir, ama bu sistemin bazen göz kamaştıracak kadar parlak olabilen başarıları da eksik değildir.

Timur'un hâkimiyetinin karakterini tayin eden rolü yüzünden, bu çalışmada Çağatay Ulusu'na geniş bir yer ayırdım. Kitabın ikinci ve üçüncü bölümleri, Çağatay Ulusu'nun, Timur'un iktidara gelmeden önceki ve iktidara gelişi sırasındaki durumunu ele alıyor; biri Ulus toplumunu anlatıyor, diğeri onun siyasi dinamiklerini ve Timur'un bu dinamiklerin içinden iktidara yükseliş yöntemini irdeliyor.

Kitabın orta kısmı, Timur'un yerleşik ve göçebe uyrukları üzerindeki hâkimiyetini nasıl pekiştirdiğine eğiliyor. Onun, yerleşik ve göçebe insan gücünü ordusunda ve yönetiminde nasıl kullandığını incelerken, bu toplulukları bir yandan kendi kişisel iktidarına verebilecekleri zararı asgariye indirip, bir yandan da nasıl harekete geçirebildiğini gösterdim. Son bölümde ise Timur'un ölümünden sonraki ilk dört yılın olayları sıralanıyor; bunda amaç, onun iktidarının, yönettiği ülkelerdeki siyasi yapılarda ve dinamiklerde meydana getirdiği değişimi göstermektir. Bunlar, arkasında bıraktığı hanedanın kaderini belirleyen, kayda değer değişimlerdi.

Bu çalışmanın ana meselesi, kanımca Timur'un da ana galesi olan denetleme sorunudur. Bu kitap, kableden başlayıp önce bir kabile konfederasyonuna, oradan da koca bir diyarı denetim altına alma ve bu hâkimiyetin, kuşattığı nüfuslar üzerine olan etkilerine dair bir kitaptır. Bilhassa, siyaset ve denetim arasındaki çekişmenin bir çalışmasıdır. Timur'un yükselişini,

başına geçtiği kabile konfederasyonunun işleyişinin merkezinde oturan siyaset sağladı, ama onun konumunu muhafaza etmesine karşı koyan da aynı siyasetti; siyasi faaliyetin bastırılması, Timur'un, göçebe taraftarları üzerindeki denetimini sürdürebilmesi için, bu yüzden bir gereklilikti.

Bu kitap, muazzam bir kişisel güç elde eden ve hükmettiği toplumu kendi kişisel hırsı uğruna bir araca dönüştürebilen, istisnai bir hükümdarın hayatını konu alıyor. Gerek onun hükmetme yöntemlerini gerekse bu yöntemlerin Çağatay Ulusu üzerindeki etkilerini analiz ederken, hem Timurlenk'in kendisinin anlaşılmasına katkıda bulunabildiğimi, hem de onun hükümdarlığını daha büyük ve daha genel sorulara bir örnek teşkil edecek biçimde kullanabildiğimi umuyorum.

14. YÜZYIL ORTALARINDA ÇAĞATAY ULUSU

Timur'un hayatının incelenmesinde Çağatay Ulusu büyük önem taşır; bu, onun iktidara geldiği ve ölene kadar da yaşamının merkezinde yer almış bir dünyadır. Bu dünyanın yapısı ve siyaseti, kabile reisiğine yükselişinin daha öncesinden başlayıp, Çin üzerine düzenlediği son sefere kadar onun yönetimini biçimlendirmiştir. Devasa bir alanı fethettiği ve sonraki yıllarının çoğunu Ulus toprakları dışında geçirdiği halde, yine de Ulusu hep yanında taşıdı; ordusunun ve yönetiminin çekirdeğini oluşturan Ulus'un göçebeleri, amaçlarını belirleyen ise onun gelenekleriydi. Aslında hükümdarlığına yeni topraklar katıp yönetirken bile, esas gayesi hep Ulus'un Türk-Moğol göçebelerini zapturapt altında tutmak oldu.

Çağatay Ulusu'nun tarihçesi, bir kabile konfederasyonunun yapısını ve bileşimini incelemek isteyenler için iyi bir fırsat teşkil eder. Ulusun daha erken dönemlere ait tarihçesi, anahatlarıyla da olsa bilindiği, Timurlu kaynaklar da Timur'un iktidara gelişini ayrıntılı olarak anlattığı için, önümüze, bir ortaçağ göçebe toplumunun ayrıntıdan yana sıra dışı zenginlikte bir resmi konmaktadır. Böylece biz, bu konfederasyonun kurucu parçalarını analiz edebilir, içindeki değişen yapılarda ve siyasi sisteminin dinamiklerinde bir şeyler görebilir, hatta ondaki kimlik özbilincinin evrimini bile bir ölçüde izleyebiliriz.

Çağatay Ulusu, Çağadai hanlığının 1334'ten sonraki parçalanışıyla ortaya çıkan, önce Çağadai hanedanına mensup bir han, ardından hanedan mensubu olmayan, ancak yönetimlerine meşruiyet kazandırmak için kukla hanlar kullanan bir dizi göçebe önder (emirler) tarafından yönetilen bir Türk-Moğol kabileleri konfederasyonuydu. 14. yüzyıl ortalarında Ulus, Maverâünnehir de dâhil, bugünkü kuzey ve doğu Afganistan'ın büyük bölümünü içine alan geniş topraklara sahipti. Bu alanda çok değişik halklar yaşamaktaydı: büyük kentsel ve kırsal topluluklar, çok sayıda göçebe Türk-Moğol kabilesi, Bedahşan ve Hindukuş'un dağlı halkları gibi. Bu sıralarda

hâkim siyasi güç göçebelerin elindeyken, yerleşik nüfus da Ulus'un iktisadi yaşamında önemli bir yer tutuyordu.

Çağatay Ulusu'nun coğrafyası, tarıma ve hayvancılığa dayalı ikili bir ekonomiyi beslemeye uygundu. Kuzeyden büyük Kıpçak bozkırına, doğudan da Türk-Moğol göçebelerinin yurdu Pamir ve Tiyen Şan dağlarına komşu olan bölge, İslam dünyasının bozkır sınırındaydı. Burası, bir serhat bölgesi olmasına karşın, barındırdığı yerleşik ve göçebe halklar açısından bir uç kültür alanı değildi. Maverâünnehir ve Horasan gibi çok köklü tarım ve ticaret merkezlerinin varlığının yanı sıra, bölgenin tamamı da, denetimi genelde elde bulunduran bozkır göçebeleri için öteden beri hayati bir ilgi alanı olmuştu. Ceyhun bölgesi, genellikle iç içe geçmiş, mükemmel tarım topraklarıyla bozkırlardan oluşuyordu. Zengin ve sulu tarım yapılan alanlarda –Fergana ve Zereşan ırmaklarının vadileriyle kuzey Horasan'daki düzlükler– bile, sırf göçebe hayvancılığına uygun, gayet geniş topraklar vardı. Çok sayıdaki nehrin yarattığı geniş, tuzlu bataklıklar, bozkırın alçak kesimlerinde kışlayan göçebeler için gayet elverişli birer kışlak olurken, bölgenin hemen hemen hiçbir kesimi, etekleri yaylak işlevi gören dağlara çok uzak düşmüyordu.¹ Orta ve doğu Afganistan'daki dağlık kitle de, benzer biçimde, tarıma elverişli geniş vadiler ve alçak düzlüklerde kışlayan göçebeler için yüksek meralarla bezenmişti.² Ulus göçebeleri, denetledikleri ve doğrudan sömürdükleri yerleşik nüfusla yakın temas içindeydiler. Kırsal ve kentsel ekonomilerin gerekliliklerini ve değerini yakından tanıyan göçebeler, denetimleri altındaki yerleşik toplulukların liderleriyle kolayca anlaşabiliyorlardı.

Çağatay Ulusu'na dair elimizdeki kaynaklar, onun Türk-Moğol nüfusunu ayrıntılı olarak analiz etmemize imkân tanıyor, ama bölgenin diğer halklarına dair pek az bilgi sunuyor. Bu çalışma bağlamında, siyasi güç dengesini elde tutan Çağatay göçebeleri, her halükarda baş aktörler durumundalar ve bu yüzden de kitabın bu bölümü, onların yapısının ve örgütlenmesinin analizine ayrılmış durumda. Çağatay Ulusu'nun sakinlerinin çeşitliliğini coğrafya, göçebe nüfusunun yapısı ve geleneğini de Çağatay hanları dönemi belirlemiştir. Moğollar, Orta Asya'ya, çok büyük bir yeni göçebe nüfus –kimi, tek bir kabile reisinin kumandasında, ordu halinde ör-

gütlenip bir Moğol prensinin hizmetine girerek, kimi Moğol ordusunun farklı kabilelerinden ve farklı kısımlarından derlenmiş garnizon birlikleri olarak– sürüklemişlerdi ve zamanla buna yeni gruplar katıldı. Bu gruplar, örgütlenmeleri ve güçlerinin çapı itibariyle büyük bir çeşitlilik arz ediyordu. Ancak, Çağatay Ulusu’nun siyasetini tanımladıkları ve denetledikleri için, ne olduklarını ve birbirlerinden nasıl farklılaştıklarını anlamak önem taşır. Bu bölüm bu yüzden, onların betimlenmesine ve analizine ayrılmıştır.

ÇAĞATAY ULUSU’NUN BİÇİMLENİŞİ

Timur’un iktidara geldiği sıralarda, Çağatay Ulusu, merkezi bir yönetimden yoksun olmakla birlikte, yine de belli bir kimliği olan, karma nüfuslu, gevşek bir konfederasyondur. Göçebe yönetici sınıf, Çağatay Ulusu’yla Timur yönetiminde de süren, hatta onu aşan derin bir özdeşleşme içindeydi. Gerek Timurlu tarihleri, gerekse yabancı gözlemciler, onlardan “Çağataylılar” diye söz ediyordu. Bu, ortak gelenekler ve tarihi tecrübeler üzerine inşa edilmiş, aynı anda hem dilsel, hem siyasi, hem de kültürel bir kimlikti. Çağatay Ulusu’nun toplumsal ve siyasi yapısı büyük ölçüde Çağatay hanlığından kalmaydı. Ulus, kısmen hanların ve kabilelerin icraatları sonucu, kısmen de tesadüflere bağlı olarak yavaş yavaş evrildi. Çağatay egemenliği güçlü bir merkezi liderlik teşkil etmiyordu, ama belki de bu nedenle, böylesi bir konum olmadan da ayakta kalabilen bir kimlik edindi.

Çağatay hanlığı, Cengiz Han’ın ikinci oğlu Çağatay tarafından, Isık Kul ile İli ırmağı arasındaki topraklar merkez olacak ve Maverâünnehir’deki Orta Asya İslam bölgesini kapsayacak biçimde kuruldu.³ Cengiz bu topraklarla birlikte ordusunun, her birinin başında önde gelen bir kabile reisinin bulunduğu, biner kişilik dört süvari bölüğünden oluşan bir parçasını da oğlu Çağatay’a bırakmıştı. Bu hanlık, erken dönem Moğol uluslarının en muhafazakâr ve en az merkezileşmişlerinden biriydi. Ülkenin yöneticileri, Moğol ülkesinin göbeğine olan yakınlığının yarattığı etkilerle bozkır geleneklerini yaşıyor, ama kendilerini de bu bölge merkezli iktidar mücadelelerinden kurtaramıyorlardı. Hanlığın ilk dönemleri, düzenli ya da merkezi bir hükümetin kurulmasına elvermeyen huzursuzluklarla geçti.⁴

Maveraünnehir’le Çağaday hanlığının doğu kesimi arasında, genellikle zayıf bir ilişki vardı. İlk Çağaday hanlarıyla onların destekçileri, İli ve Talas ırmağı arasındaki bölgede kaldılar ve toprakları içindeki yerleşik bölgelerin yönetimine pek karışmadılar. Bu bölgeler çoğunlukla uydu yönetimlerle çalışan ve Büyük Han’la Moğol ülkesinin dört ana yöneticisine karşı ortak sorumluluk taşıyan, güçlü, Ortadoğulu bürokratlarca yönetildi.⁵

13. yüzyılın ortasında, Çağaday hanları Orta Asya’nın yerleşik bölgeleriyle daha doğrudan ilgilenmeye başladılar. Çağaday’ın, 1261 ile 1266 arasında hüküm süren torunu Algu, Maveräünnehir’i işgal edip, Altın Orda hanlığına tabi yöneticileri sürdü.⁶ Algu’nun yerine geçen ve Müslümanlığı kabul etmiş olan Mübarekşah, Maveräünnehir dolaylarındaki Angren ırmağı yakınlarında tahta çıktı.⁷

Mübarekşah’ın ardılı Barak da Maveräünnehir’de üslendi; doğu Türkistan ve İli bölgesi ise o sıralarda Ögedey’in vârislerinden biri olan ve Barak’a hükümrânlığını kabule zorlayan Kaydu’nun denetimine geçmişti.⁸ Çağaday hanları, Kaydu’nun ölümünün ardından 1306’ya kadar, İli ve Talas bölgelerini geri alamadılar.⁹

Demek ki 13. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Çağaday hanları Maveräünnehir içine veya yakınlarına adımlarını atmış bulunuyorlardı. Ama yine de yerleşik nüfusla ve kültürüyle pek az ilgilendiler. Şehirler ve tarım bölgeleri Ortadoğulu bürokratların yönetiminde kalmaya devam ederken, hanlar yandaşlarıyla beraber dağlarda ve bozkırda yaşamayı sürdürdüler, bu arada Maveräünnehir’deki birçok şehir de yerel sülalelerin elinde kalmaya devam etti.¹⁰

Çağaday hanlığı 14. yüzyıl başlarında daha örgütlü bir yönetim oluşturmaya ve Moğol diyarının daha gelişmiş yörelerine benzemeye başladı. Sarayını, Semerkand yakınlarında, daha sonra Karşı adıyla anılacak yerde yaptıran Kebek Han (1318–26) yerleşik nüfusla daha yakından ilgilenmeye başladı. Alışılmadık saflıkta, tek tip bir para bastırdı ve daha önce belirttiğim gibi, *tümen* sistemini yeniden düzenledi."

Kebek’in yerine geçen Tarmaşirin Han (1326–34), hanlığının doğudaki daha تنها bölgelerine yaptığı yıllık seyahat başta olmak üzere, öncüllerinin değer verdiği birçok Moğol geleneğinden vazgeçip İslamiyet’i kabul

etti ve İslam geleneğini daha çok özümseyen bir siyaset izledi. Bu tutumu, bazı muhafazakâr taraftarlarının ondan soğuyup isyan etmelerine ve onu azletmelerine yol açtı. Bu azli izleyen karışıklıklar sırasında, Çağaday hanlığı ikiye bölündü: batıdaki parça, yani Maverâünnehir, Çağatay Ulusu adını alırken, daha tutucu göçebe unsurları barındıran doğudaki parça Moğolistan olarak kaldı.¹² Çağatay Ulusu, daha kurulduğu andan itibaren kendisini oluşturan Moğol geleneğine bağlı kalmakla birlikte yerleşik Müslüman unsurlarla bir arada yaşamaya hazır olan Türk-Moğol kabilelerinin ortak kültür ve çıkar birlikteliğine dayanan gönüllü bir konfederasyondur.

Tarmaşirin'in azlini izleyen on yıl, Çağatay Ulusu'nun fetret devridir ve hakkında çok az şey bilinir –hatta bu dönemde, başa kimin geçtiği bile belli değildir. Kesin olarak söyleyebileceğimiz tek şey, 1340'ların ortalarında başta Çağaday hanı Kazan b. Yasa'ur'un bulunduğuudur. Yesur 1346-7'de emirlerinden birine yenilerek öldürüldü ve Çağatay Ulusu kabile reislerinin denetimine geçti.¹³ Çağaday hanlığının doğu kesimi artık Çağatay Ulusu'ndan ayrılmıştı, ancak hanlığın asli bir parçası olmayan, Ceyhun ırmağının güneyindeki, geniş toprak parçaları Ulus'ta kaldı. Bu alanlar, yani kuzeydoğu Horasan, Kunduz, Bağlan, Kâbil ve Kandedhar, Çağaday hanlığı toprakları arasına, 13. yüzyılın sonlarıyla 14. yüzyıl başlarında katılmışlardı ve bu, tedrici bir sızma ve çekim süreci sonucu gerçekleşmişti.

Çağaday hanları güneylerindeki topraklarla en başından itibaren ilgilenmiş, ancak buralara yaptıkları akınlar nadiren yeni bölgelerin ilhakıyla sonuçlanmıştı.¹⁴ İlhanlılar, 1260'tan 1320'ye kadar olan dönemde, Horasan'a yönelik Çağaday akınlarını püskürtmeyi başardılar; yine de Çağadaylıların bu akınlar sırasında, Kebek Han'ın gözdesi olduğu söylenen Belh bölgesini ele geçirmiş olmaları mümkündür.¹⁵ Çağaday hanlığındaki bir türlü durulmayan siyasi kavgalar, muhalif prenslerin Horasan'a yerleşmesiyle sonuçlandı. Bu, hanlık içinde karışıklıkların ve isyanların baş gösterdiği 14. yüzyıl başlarında sık sık tekrarlandı.¹⁶ Bu muhaliflere kucak açan İlhanlılar, onları, yerleşecek toprak ve yönetecek tebaalarla ihsan ettiler; bu siyaset, Horasan ve güneyindeki topraklarda Çağaday nüfuzunun artmasına yaradı. Bu ihsanların en önemlilerinden biri, İlhan Olcaytu'nun, muhalif prenslerden Yesur'a tahminen 1313-14'te ba-

ğısladığı, Badehşan ve Kandeher dağları da içinde olmak üzere Belh'ten Kâbil'e kadar uzanan bölgeydi.¹⁷ Beraberinde kendi yandaşlarının bir bölümünü de getiren Yesur, Badgis'te yerleştikten kısa süre sonra Maverâ-ünnehir üzerine düzenlediği seferden dönerken getirdiği çok sayıda esiri Horasan'da iskân etti.¹⁸

Ceyhun ırmağının güneyinde, Bağlan ve Kunduz'dan Gazne'ye kadar uzanan bir diğer büyük alan ise, kökenleri 13. yüzyıl başlarında Kunduz'a ve Bağlan'a gönderilen garnizon birliklerine (*tamma*) dayanan büyük bir Türk-Moğol oymağı olan Karavanasların biat edişlerinin bir sonucu olarak Çağaday hanlığı topraklarına katıldı. (Bkz. Ek A. Karavanaslar.) Karavanaslar ve toprakları, Çağatay Ulusu'nun önemli bir unsuru olduğundan, onların bu boyun eğiş sürecini burada ayrıca ele alacağım. Bunun zamanına dair görüş ayrılığı vardır ve hem ortaçağ, hem de yakın çağ tarihçilerinin, Karavanasların kimliği ve hangi ölçüde ve ne zamandan beri tek bir kimlik olarak tanımlanabilecekleri konusunda anlaşamamaları, sorunun içinden çıkılmasını iyice güçleştirmektedir.¹⁹ Bu nedenle aşağıdaki satırlar, deneme kabilinden bir taslak olarak kabul edilmelidir.

İlhanlılar, 1271-2'de, azledilen Çağaday hanı Mübarekşah b. Kara Hülâgu'ya kucak açıp, onu Kandeher merkezli Karavanasların bir bölümü olan Negüderi askerlerinin başına geçirdiler. Bundan sonra uzun süre Çağaday prenslerinin emri altında kalan Negüderiler zamanla, yeni efendileri İlhanlıların değil, akrabaları Çağaday hanlarının sözünü dinlemeye başladılar. Tarihçiler, Negüderilerin 13. yüzyılın sonlarından itibaren Çağaday denetimine girdiğinde hemfikirdir.²⁰

Hafız-ı Ebrû'ya göre Olcaytu, Yesur'u kuzey Horasan'a yerleştiren, bölgedeki emirlere ona itaat etmelerini emretmişti.²¹ Bunlar arasında, çeşitli Karavanas *tümen*lerinin kumandası kendisine kalmış olan Baktut b. Uladu b. Sali Noyan da bulunuyordu. Yesur'un yakın ve güvenilir bir yoldaşı olan Sali Noyan, İlhanlılara isyan ettiğinde onun yanında yer aldı.²² Kuzey Karavanaslar, bu dönemde Ulus'un bir parçası olmuş olabilirler. Her halükarda Karavanasların –ya da pek çoğunun– bundan sonra Çağatay Ulusu'nun bir parçası sayıldığını biliyoruz, çünkü Arap gezgin İbn Batuta, Tarmaşirin'in hanlığı döneminde (1326–34), Karavanasların asıl toprakla-

rının –Kunduz, Baglan ve Gazne– Tarmaşirin’in en güvendiği emirlerden biri olan Borolday tarafından yönetildiğini yazar.⁴³

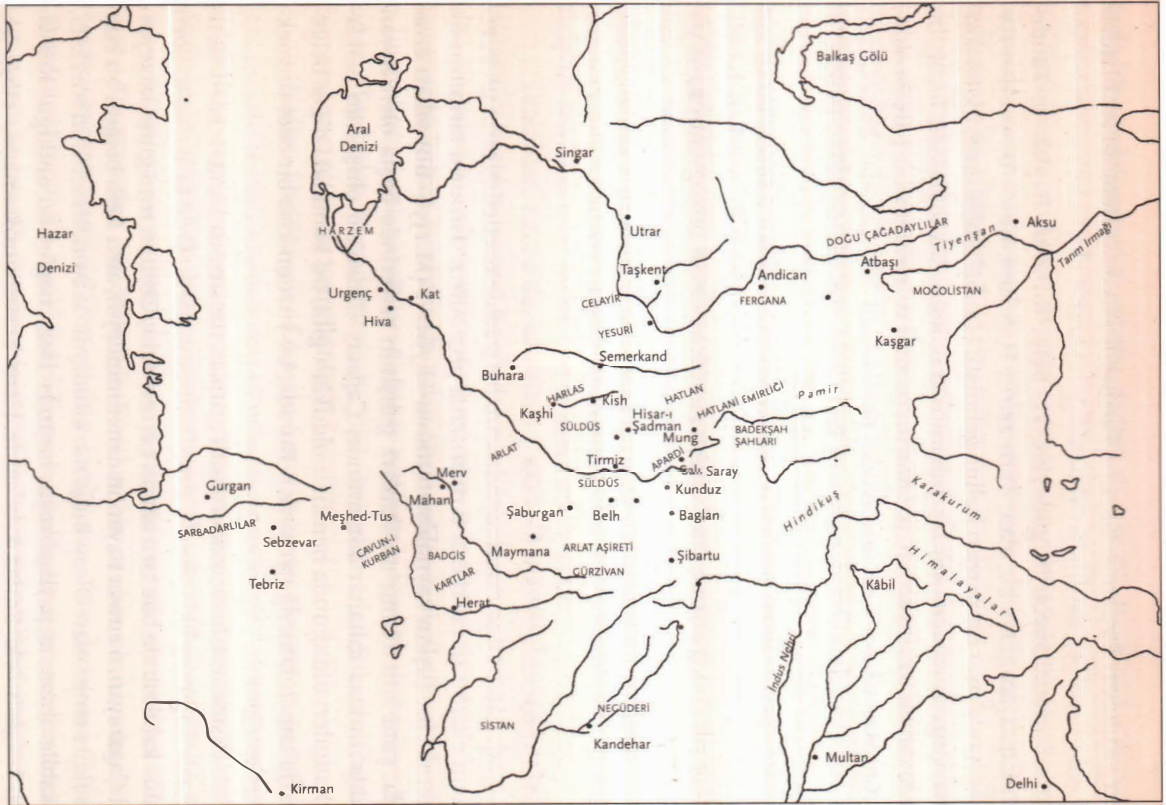
Maveraünnehir’in güneyindeki, Belh, Kunduz, Baglan ve Kander’ı kapsayan geniş bir alan, Tarmaşirin Han zamanında bu yüzden Çağaday hanlığının bir parçası haline gelmişti. Hanlığın bölünmesinden sonra ise Çağatay Ulusu’nun bir parçası olarak kalan bu topraklar, hiçbir biçimde tali bir uzantı olmayıp, Ulus’un önemli ve ayrılmaz bir parçası oldular. Çağatay Ulusu üzerinde iktidar sahibi olan son Çağaday hanı Gazan han, evvelce İlhanlılar döneminde Belh bölgesini elinde tutan prens Yesur’un oğlu olup, Horasan’la bağlantılıydı.

Çağatay Ulusu yeni biçimine bir kez büründükten sonra, bu biçimi Tarmaşirin döneminden Timur zamanına kadar korudu. Merkezi liderliğin sık sık el değiştirmesine ve tahtı ele geçirenlerin birçoğunun zayıf yönetimine rağmen ne toprak ne de mensup kaybeden Ulus, ortak ve ayrı kimlik duygusunu sürdürdü. O, ortak çıkarların evrilmesiyle zaman içinde oluşmuştu ve devamı için hiçbir zorlamaya ihtiyacı yoktu.

ÇAĞATAY ULUSU İÇİNDEKİ GÜÇLER

Çağatay Ulusu’nun topraklarını bu şekilde özetlediğimize göre, artık onu oluşturan halkların tartışmasına geçebiliriz. Timurlu tarihinin ilk dönemlerine ilişkin kaynakların tümü, H.760–1 (M.1358–60) yılları civarında, yani tam Timur’un iktidara gelişinin arifesinde başta olan Bayan Süldüs’un kısa saltanat döneminde, Çağatay Ulusu’nu oluşturan halkların hangileri olduğunda hemfikir oldukları gibi, bu konudaki diğer belgelerle de tam anlamıyla uyusurlar. Burada, bu yüzden kısa bir özet vermekle yetineceğim.

O sırada, Ulus içindeki çeşitli gruplar, başlarında kendi reisleri olduğu halde bağımsızlıklarını ele almış bulunuyorlardı. Öyle ki Bayan’ın sözü Süldüs kabilesinde bile tam olarak geçmiyordu; Ceyhun ırmağının kuzeyindeki Çaganiyan, o sırada Bayan’ın denetimindeydi, ama Belh bölgesi bir başka Süldüs emiri olan Olcay Buga’nın elindeydi. Maveraünnehir’in merkezi, iki kabile arasında paylaşılmıştı: başında Hacı Beg’in bulunduğu, Keş ve Karşı bölgesindeki Barlas kabilesiyle Hızır Yesuri’nin kumanda ettiği Se-

Harita 2. Çağatay ulusu, 1360

merkand bölgesini elinde tutan Yesuri kabilesi. Ulus'un en kuzey ucu, başında Bayezid bulunan ve merkezi Hocend olan Celayirliler'in elindeyken, Ceyhun ırmağının aşağısındaki güney kesimi birçok gücü birden barındırıyordu. Şaburgan'da üslenen Apardi kabilesinin başında Nayman kabilesinden Zinde Haşam bulunuyor, Hatlan'daki Apardileri ise, burada Hatlani *tümeni* emiri Keyhüsrev Hatlani'yle birlikte hüküm süren Olcaytu b. Apardi yönetiyordu. Badehşan dağları Badehşan krallarından sorulurken, Kunduz ve Baglan merkezli Karavanasların başında Emir Hüseyin bulunuyordu.²⁴

Bu tanıma uymayan, ancak Ulus'a ait olduğu kesinlikle söylenebilecek tek kabile, Endhud ve Gürzivan'daki Arlat kabilesiydi. Timur'un öz-yaşamöykücüsü İbn 'Arabşah'ın Ulus'un dört kabilesi arasında saydığı Arlatlılar, dönemin başka tarihlerinde de aynı şekilde anılırlar.²⁵ Onların buraya alınmayışının nedeni, o sırada muhtemelen önemli ya da büyük bir kabile olmayışlarındandır.

Yukarıda kısaca tekrarladığım liste, Çağatay Ulusu içindeki grupların ne çeşitliliğine ne de karmaşıklığına dair bir şey söyler. Onların hepsini ayrıntılı olarak ele almaya kalksaydık, bu bölüme asla sığmazlardı. (Daha esaslı bir tartışma için Bkz. Ek A.) Onun için burada kısa tariflerle yetineceğim. Bunlardan Barlaslar, Arlatlar, Celayirliler, Süldüsler gibi Cengiz Han zamanından beri bilinen ve Türk-Moğol kabilelerinin adlarını taşıyan bazılarının, bu kabilelerin türedisi olmaları pek muhtemeldi. Barlas kabilesini yöneten soyn, Çağaday alaylarından birinin başındaki Karaçar Barlas'a dayandığını kesin olarak biliyoruz. Çağaday'a verilen diğer alayların başında da Celayir ve muhtemelen Süldüs emirleri olduğuna göre, onların Ulus içindeki varlığını da benzer biçimde açıklamak mümkündür.²⁶ Moğol istilasından beri kuzey Horasan'da oturan Arlat kabilesi de, muhtemeldir ki Karavanaslar ve müttetikleriyle aynı dönemde Çağatay Ulusu'na katılmıştı.²⁷

Yukarıdaki pasajda değindiğimiz öteki güçler ise farklı türdendi. Badehşan şahları, yörenin yerli hâkimleri olup Moğol istilasından beri burayı ellerinde tutuyorlardı ve Ulus'a katılmaları coğrafyanın bir cilvesiydi.²⁸ Öteki dört grup, yani Yesuri, Apardi ve Hatlan emirleriyle Karavanaslar daha yakın dönemlerde, bir yere ya da kişiye bağlı ordular olarak ortaya çık-

mışlardı.²⁹ Yesuriler –ve bence Apardiler de– tekil birer önderin komutasındaki askerler olarak belirirken, Hatlan emirleri muhtemelen bölgesel bir ordu denebilecek bir grubun, belki de Çağaday hanlığının bir *tümeninin* başında bulunuyordu. Bu grupların tümü belli ki eski Türk-Moğol kabileleri gibi çalışıyordu. Karavanaslar ise hepsinden gayet farklıydı. Yukarıda da belirttiğim gibi, onlar önce İlhanlılara, ardından Çağadaylılara hizmet eden bir garnizon oymağı olarak sahneye çıkmışlardı. Bu dönemdeyse Çağatay Ulusu içindeki önemli ve büyük bir gücü temsil ediyorlardı –sayıları kesinlikle üç *tümen* vardı. Bununla birlikte Karavanaslar'ın içyapısını anlamak zordur, hatta içlerinde hangi grupları barındırdıkları bile tam olarak söylenemez. (Bkz. Ek A: Karavanaslar.)

Sonuç olarak o sıralarda Çağatay Ulusu'nun belli başlı üyeleri şunlardı: eski Türk-Moğol kabileleri –Barlas, Arlat, Süldüs ve Celayir; kendi başkanlarının emrindeki askeri gruplar –Yesuriler ve Apardiler; bölgesel bir ordunun başındaki Hatlan emirleri; yerli Badehşan Şahları ve Karavanasların başındaki Emir Hüseyin.

AŞİRETLERİN YAPISI

Buraya kadar kabile kelimesini anlamını vermeden ya da tarif etmeden kullandım, ama artık açıklamam gerekiyor. Bu da kolay bir iş değil. Antropologların verdiği bazı kabile tanımları ve tipolojileri var, ama bir kabile içinde yaşayan ve istediği bilgiyi alma imkânına sahip akademisyen için bile, kabile ele avuca gelmeyen bir hüviyete sahiptir. Uğraştığı şeyin ne olduğuna karar vermeye çalışan tarihçi, önce mümkün olduğunca tam bir resim çizmeli, sonra antropologların anlaşmazlıkları arasında kendi yolunu bulmaya çalışmalı ve en sonunda ulaşabildiği çoğunlukla sınırlı sayıda kanıtlara dayanarak elindeki vakaya en iyi-hangi tanımın uyduğuna ve onu en iyi hangisinin açıkladığına karar vermelidir. Ben burada tam da bunu yapmaya çalışacağım.

Bu kabilelerin yapısını çözümlerken, kaynaklarda kullanılan terminolojinin bize ancak sınırlı bir faydası dokunur. Bu yapıtların çoğunun yazarları göçebe geleneğinin dışından gelmiş ve Farsça ya da Arapça yazmışlardır, bu nedenle bize Ulus'taki çeşitli topluluklara Çağataylıların

kendilerinin ne dediğini söylemezler. Ulus içindeki başlıca güçler için en sık kullanılan ad Arapça *kavim*dir ve bu kelime genellikle kabile olarak tercüme edilir. *Kavim* kelimesi kaynaklarda birçok değişik anlamda geçer; en çok kabile manasında kullanılır ama belli bir kimsenin yandaşlarını (bu belli ki, çoğunlukla bu anlamda kullanılan Türkçe *il* kelimesinin tercümesidir) anlattığı gibi, Moğollar gibi bir ulusa, hatta yerleşik siyasi bir birime bile işaret edebilir.³⁰

Ulus'taki kabileler için kullanılan bir diğer kelime de *kabile*dir. Bu kelime karşımıza *kavim* kelimesinden daha az çıkar ve genellikle daha küçük bir birime işaret eder. Bir iki yerde kabilenin bir bölüntüsünü kastetmek için kullanılsa da, bunun dışında daima küçük kabileleri anlatmak için kullanılmıştır.³¹ Dolayısıyla, Acem kaynaklarının söz dağarcığı kabilelerin içinde belirli bir bölümlenme olduğunu ve kabilelerin büyüklüklerine ve önem derecelerine göre sıralandığını düşündürür. Ne var ki, Ulus güçlerinin yapısını ya da aralarındaki farklılıkları anlamamıza yardımcı olmaz.

Tekrar akademisyen kimliğine bürünüp kabile kelimesine ikincil kaynaklarda verilen anlama eğilebiliriz. Bazı antropologlar ve tarihçiler kabilesi, gerçek ya da sanal akrabalık bağlarıyla bağlı, görece sabit ve istikrarlı bir bütün olarak tarif etmişlerdir. Bu Evans-Pritchard'ın resmettiği görece eşit bölümlere ayrılmış kabile ya da Paul Kirchhoff'un çizdiği koni biçimli bir sınıfsal yapıya sahip, katmanlı kabile olabilir.³² En son araştırmalar, kabilelerin hem yapı hem de üyelik anlamında esnekliğinin altını çizmektedir. Bu formülasyona göre, kabilecilik durağan bir durum olarak değil, tekrarlayan, dinamik ve hatta geri dönüşleri de olan bir süreçtir.³³ Kimi araştırmacılar kabilenin esasen siyasi ve geçici bir amacı olduğunu ileri sürmektedir; buna göre, kabile reisinin peşinden giden herkes kabilenin üyesiydi ve reisin ölümünde ya da yenilgisinde, kabile dağılırdı.³⁴

Kabilenin bu daha dinamik tanımı, tarihsel gerçekliğe muhtemelen daha yakın düşer; özellikle de göçebelerin askeri ve siyasi gücü hâlâ ellerinde bulundurdukları, başarılı bir kabileyi tanımlamakta kullanıldığında. Göçebe toplumunda güçlü bir önder birçok insanı cezbedip, yeni ve eski yandaşlar arasındaki farkı iyice silikleştirebilir. Fredrik Barth'ın İranlı Basseri kabilesini anlatımı, kabilesi oluşturan farklı unsurların ve aşiretin alt bö-

lümlelerinin bölgedeki çeşitli kabileler arasındaki serbest hareketinin çok canlı bir resmini çizer.³⁵ Ortaçağ bozkırının Türk ve Moğol kabileleri hakkında elimizde bulunan kanıtlar, benzer bir karmaşık ve akışkan kabile yapısına işaret eder.³⁶ O halde, eğer bir kabilesi verili bir anda tanımlamak durumundaysak, onu en iyi kabile reisinin tüm yandaşları olarak tanımlayabiliriz. Ancak ayrıntılı bir analiz, özellikle de zaman içindeki değişimlerin ayrıntılı bir analizi için, farklı yapı ve büyüklükteki gruplar arasındaki ayrımları gözetken, daha ince ve kesin bir tanıma ihtiyacımız vardır.

Bu kitabın başlıca görevlerinden biri, kabile siyaseti dinamiklerini, yani kabilelerin kendi içlerindeki, kabileler arasındaki ve kabilelerle kabileler-üstü lider arasındaki ilişkileri incelemektir. Bunu yapmak, Timur'un tahta çıkışı öncesinden başlayıp ölümünden sonra kopan taht kavgaları dönemine kadar uzanan oldukça uzun bir zaman aralığındaki kabileler tarihini anlatmaya ve bu kabilelerin, Çağatay Ulusu'nun Timurlu hükümdarlığına dönüşümü sırasında uğradığı değişimi saptamaya kalkışmak demek. Bu bakımdan, bir kabilesi hangi birimlerin meydana getirdiğini ve bunlardan ona en sadık olanlarının hangileri olduğunu belirlemek önem kazanıyor.

Aşiretin tüm mensuplarının ona aynı derecede bağlı olmadığı açıktır; çoğu kabilete bir merkez, bir de çeper mensupları vardır. Paul Kirchhoff aşiretin kendi içinde, önde gelen boyun başına ve bu vasıtayla da ortak ataya olan yakınlığa göre belli olan bir üyelik derecelendirmesi olduğunu öne sürüyor.³⁷ Bir grubun kabilesine olan bağlılığını anlamanın bir diğer yolu da onun kabile dışında, ayrı ya da alternatif bir kimliği olup olmadığına bakmaktır. Bu, Çağatay Ulusu gibi aktif ve akışkan siyasi sistemli bir kabileler konfederasyonunda büyük önem kazanır. Aşiretin önde gelen boyunun bir kesimi isyan etse bile onun başka kabile ya da güç tarafına geçmesi, güçlü komşusunun içine yeni karışmış, ama yine de kendi adını ve kurumsal kimliğini muhafaza eden, farklı kabile artıkları na nazaran daha zordu.

Çağatay Ulusunun kabilelerini tartışırken, bu kabileleri oluşturduğuna inandığım parçaların bir kısmını saymaya çalışacağım. Bunlardan ilki, geleneksel olarak içinden kabile reisini çıkaran önde gelen soy ya da

boy, yani kabile zadenidir. Bu grubun altında, ona sıkı sıkıya bağlı büyük bir kabileliler kitlesi bulunur. Bu iki unsur aşiretin nüvesi olarak kabul edilebilir. Kabile reislerinin ardına, bir başka aşiretin uzaktan akrabası olan ya da Ulus içindeki daha küçük ve görece güçsüz kabilelere mensup olan kişilerin de yüzgezer bir kitle halinde takıldığı olurdu. Bu kabilelerin yanı sıra bir de benim kabile-dışı diye adlandırdığım ve kabile reisleri için ekstra insan gücü demek olan epeyi bir nüfus vardı ki, bunları gelecek bölümde ele alacağız.

Şimdi, Çağatay Ulusu içindeki tekil gruplara bakmamız gerekiyor. Ulus içindeki çoğu gücün tepesinde, kabile adı taşıyan bir avuç insan vardı; bu türden çeşitli kuşaklara dağılmış on ile yirmi arasında kişiyi tanıyoruz. Kabile reisi ya da *beg* de onlar arasından çıkardı. Ulus'un Türk-Moğol dört kabilesi de, yani Arlat, Barlas, Celayır ve Süldüs kabilelerinin tümü de böyle soylu boylarca yönetiliyordu. Barlasları ele alacak olursak, önde gelen boyun şeceresinin, Çağatay emiri Karaçar Noyan'a dayandığını biliyoruz. Tarihlerde adı geçen Barlas emirlerinin hemen hemen hepsi, bu soy ağacında bulunabilir. (Bkz. Ek A: Barlaslar)

Ulus'un diğer güçlerinin hemen hemen tümü askeri oluşumlar olarak ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazılarının başında kendi komutanları bulunur ve bağımsız güçler olarak hareket ederlerdi. Yesurilerin, Apardilerin, Hatlanilerin ve Negüderilerin her birinin başında geniş bir aile ya da boy bulunur ve iktidar her zaman babadan oğula geçmese de bu boy içinde kalırdı. Asıl boyun, çoğu zaman birbiriyle iktidar mücadelesine tutuşmuş iki soyu olurdu. Bu boy, kendine bağlı bir grup asker ve bu grubun bekaası için gereken bir toprak parçası üzerinde kalıtsal haklara sahipti. Dolayısıyla, bunlar basitçe eski kabilelere benzer bir şekilde ortaya çıkmış daha genç kabilelerdi.

Ulus kabileleri içinde önde gelen boyları teşhis etmek oldukça kolaydır, çünkü bunların mensupları tarihlerde kaydedilmiştir. Aşirete savaşçı sağlayan asıl gövde de tarihlerde belirir, ama onu sınıflamak daha zor bir iştir. Bilhassa, Timur'un tahtı ele geçirmesinden önceki dönemlerden bahsederken tarihler kabilelerin sağladığı askerlere az ve dolambaçlı bir surette değinirler. Timurlu tarihçiler onlardan değişik biçimlerde söz ederler:

kimi zaman, kabile reisinin adamları olarak, bazen de kabile adıyla veya reislerinin denetimde olan bölgenin adıyla. Timur'un ordusunda tahta çıkmadan önce bir Celayir *hazarası* (binlik) bulunduğu ve tahta çıktıktan hemen sonra da ordusundaki Celayir kuvvetlerinin yaptığı iki askeri harekate dair atıflar vardır.³⁸ Timur'un hayatının daha ileriki dönemlerinde Celayir beyinin kendi *tümeninin* başında bulunduğu söylendiğine göre, muhtemeldir ki kendi kabile kuvvetleri ayrı bir birim olarak varlığını sürdürüyordu.³⁹ Öteki kabilelere gelince, Süldüs ve Apardi kuvvetleriyle Yesuri askerlerinden bir tanesinin adı çeşitli defalar geçer. Daha küçük kabile kuvvetlerinden bahsedildiği de olmaktadır. Ancak bu bahislerin hiçbirinde, bu orduların terkibine dair bilgi yoktur.⁴⁰

İşin ilginç yanı, Barlas kuvvetlerine bu biçimde hiç değinilmemesidir. Barlas içinde, aşiretin reisinin emrinde bir "*uluğ ming*" yani "büyük bin" bulunduğundan sözedilir. İlk yıllarında "kalıtsal *tümen*" ya da "Emir Karaçar'ın *tümeni*" de Timur'un emrine verilmişti.⁴¹ Yukarıda da belirttiğim gibi, Barlaslar da, Süldüsler de, Celayirliler de, pekâlâ Çağadaylılara bahsedilen biner kişilik askeri birimlerin [bundan sonra binlik –ed.n.] üçünden türemiş olabilirler. Barlaslar gibi, muhtemelen Süldüsler ile Celayirlilerin de kuvvetlerinin iskeletini, cetlerine verilen binliklerin evlatları oluşturunuyordu; o halde "kalıtsal *tümen*" bunlardı.⁴²

Aşiretlerin, lider boy ya yakından bağlı olan bölüklerine ilaveten, daha küçük kabilelere ya da kabile bölüklerine ait hatırı sayılır bir nüfus da vardı; kabile reisinin ardına düşen yandaşlar bunların arasından çıkardı. Öyle gözüküyor ki, söz gelimi Arlatlar, en azından Endhud'takileri, Şaburgan'daki Apardi emirlerinin buyruğu altındayken, Kıpçak birlikleri Celayir ordusuna katılmış olabilirler (Bkz. Ek A). Çağatay Ulusu içinde etkinlik göstermekle birlikte tarihlerde bir bütün olarak asla değinilmeyen ve arazileri anılmayan kabilelerin adını taşıyan birçok emir de vardı. Nayman, Tayciut ve Nüküz emirleri, bunlara örnek olarak verilebilir.⁴³ Bunların mevcudiyetleri, kendi kimliklerini bir ölçüde korumakla birlikte daha büyük kabilelerin içinde erimiş küçük kabileler ya da kabile artıkları oldukları var sayımıyla açıklanabilir. Ulus kabileleri, bu bakımdan, yukarıda söz konusu ettiğim İran'ın Basserilerine benziyordu.

Her ne kadar bu konuda elde çok az delil varsa da, Ulus'un tüm kabileleri yapı bakımından herhalde birbirinin aynı değildi. Söz gelimi, Celayirlilerle Süldüslerin, Barlaslara göre daha parçalı bir yapıda olduğunun göstergeleri vardır. Barlasların, hepsi soyağacında özenle belirtilmiş beş ana soyu ve bir de kulağımıza çalınan muhtemel bir alt kabilesi vardı, ama bunlar siyasi birimler olarak açık bir işleve sahip değildiler.⁴⁴ Ancak gerek Celayirliler gerekse Süldüslerde, kabile içinde daha bağımsız birimlerin varlığına dair deliller vardır. Celayirlilerin içinde, genellikle bağımsız hareket eden çeşitli alt grupların varlığından defalarca söz edilmiştir. Bir keresinde aşiretin bir bölümünün adını öğreniriz, diğer bir olayda ise bir diğer bölümün başkanının adını.⁴⁵ Süldüslerin durumunda ise emir, kabile reisi olmadığına göre, aşiretin bir alt bölümü olan *kabile* reisi sayılır.⁴⁶ Süldüsler, Çaganiyan ile Belh arasında, coğrafi olarak da ikiye ayrılmıştır.

AŞİRET-DIŞI KUVVETLER

Yukarıda anlattığım grupların hepsi üç aşağı beş yukarı birbirinin benzeriydi; başlarında, kabiletan çıkan bir reis bulunurdu, toplu bir kimlikleri vardı ve aşirete ait belli bir bölgeyi işgal ediyorlardı. Ancak Türk-Moğol nüfusun tümü bu kabilelere mensup değildi –Çağatay Ulusu, içinde, yapısı ve önemi hayli değişken, kiminin belirli bir toplu kimliği olan, kimininse olmayan, daha nice göçebe topluluklar barındırıyordu. Ben, Ulusu oluşturan gruplar yelpazesini belirleyip tarif etmeye ve onların Ulus içindeki etkinlik ve önemlerini çözümlemeye girişirken, biri kabile, diğeri kabile-dışı olmak üzere ikili bir ayrıma gittim. Kökeni daha eski Türk-Moğol kabilelerine dayananlarla daha yeni, ama ortak bir ada ve kimliğe sahip ve kendi içinden bir kabile reisi çıkarabilecek bir siyasi sistemi olanları kabile diye nitelendirdim. Esasen siyasi dinamiklerle meşgul olan bu çalışma bağlamında, bu kıstaslardan asıl ikincisi önemlidir. Kabile yapısının dışındaki köklerden gelen ve kendi içinden çıkan, bağımsız bir liderliği bulunmayanları kabile-dışı olarak niteledim.

Bu ayrım bazı açılardan keyfi olmakla birlikte, Çağatay Ulusu çözümlemesinde işe yarar, çünkü kabile ve kabile-dışı nüfusların gayet farklı siyasi rolleri olup Ulus dâhilinde liderlerin önüne farklı sorunlar ve fır-

satlar sererler. Ulus'un siyasi önderliğini kabileler beslerken, kabile-dışı birlikler, hem kabile reisleri, hem de Ulus'un kabileler-üstü önderi tarafından seferber edilebilen, ilave insan gücü havuzunu meydana getirir.

Geleneksel olarak kabilelerde ya da kabile bölükleri içinde örgütlenen göçerler, bağlandıkları kabilesi değiştirebilirler, ancak gelenek onlara ya bir aşirete ya da diğerine mensup olmalarını emreder. Bir garnizonun ya da düzenli bir ordunun parçası olan ve herhangi bir aşirete mensup olmayan yerleşik ya da göçebe topluluklar da kabile reislerinin buyruğu altında hizmet görebilirler, ama bunların kabile olgusunu bırakıp evvelki yaşam ve kimliklerine geri dönmeleri, muhtemelen daha kolaydır. Ayrıca, kendilerini ortaya çıkaran merkezi yönetimin safına da daha kolay geçebilirler ki, Timur iktidara geldiğinde olan da budur. Velhasıl, Ulus içindeki güç dengesi, bir yüzergezer nüfus olan kabile-dışı bölüklerin iplerinin çeşitli kabile reislerinin mi yoksa merkezi önderin mi elinde olduğundan kuvvetle etkilenmiştir.

Bu kısımda, Çağatay Ulusu'nun kabile-dışı –kendi içinden bir önder çıkaramayan ve kabile sisteminin dışından gelen– unsurunu çözümlemeye çalışacağım. Yerleşik nüfus kitlesini bir kenara bırakacak ve kabile reislerinin ya da kabile-üstü önderin emrine amade durumdaki göçebe ve Türk-Moğol insan gücünü ele alacağım.

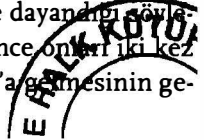
Çağatay Ulusu'nun kabile-dışı reislerinin çoğu, Çağatay hanedanının oluşturduğu ordunun artıklarıydı. Aşiret-dışı güçlerin bir ana kaynağı da Maverâünnehir'deki, muhtemelen Çağatay hanlarının kurduğu *tümen*lerin kalıntıları olan bölge ordularıydı. Bunların yanı sıra bir de *kuçin** lakabını taşıyan ve Çağatay Ulusu ordularında, Timur'un iktidara gelişinden önce de, sonra da gözüken bir askeri sınıf ya da grup vardı. Kimler oldukları hiçbir zaman tam anlamıyla bulunamamış olan bu takımın araştırılması gerekmektedir. Kaynaklarda özellikle belirtilen bir diğer insan gücü kaynağı da, daha evvelki zamanlardan kalma, kişilerin maiyetinde veya garnizon birlikleri biçiminde görülebilen kuvvetlerdi. Daha önce de belirttiğim gibi, Ulus'un önemli insan gücü kaynaklarından biri olarak burada enine boyuna tartışıl-

Kuçin de deniliyor –ed.n.

maları gereken bu alaylardan dört tane bulunuyordu: Karavanaslar, onların içindeki daha küçük Boroldaylar, Kebek Han *tümeni* ve Dolan Cavun.

Bunların içinde en önemlileri, bir kabiletten hem daha azını hem de daha fazlasını ifade eden, Karavanaslardı. Geleneksel olarak tek bir emire bağlıydılar ve bu emir bazen kalıtsal olarak bazen de seçilerek başa geçirdi. Önderlerini her zaman kendi içlerinden çıkarmadıkları halde, az çok toplu kimliklerini muhafaza etmiş ve emirleri açıkça emretmedikçe, dışarıdan bir emirin kumandasında dövüşmemişlerdir. Han ya da merkezi önder için ciddi bir insan kaynağı olan Karavanaslar, kendi başlarına da büyük bir güçtüler; o sıradaki emirleri Çağatay Ulusu üzerinde hak iddia ediyordu. Kazakhan Ulusu'nun başına H.747'de (M.1346-7) geçti. Yerini alan 'Abdullah'ın Bayan Süldüs tarafından öldürülmesinden sonra, Kazakhan'ın torunu Emir Hüseyin, Ulusu'nun tamamı üzerinde olmasa bile Karavanaslar üzerindeki iktidarını sürdürmeyi başardı. Karavanaslarda Borolday *hazarası* ya da *tümeni* adı verilen ve askerlerin önemli bir bölümünü sağladığı anlaşılan ayrı bir tertip vardı. İlk başta, Karavanas kumandanı Borolday'ın kuvveti olarak ortaya çıkmış olan bu askerlere, önce Kazakhan, ardından da Emir Hüseyin şahsen kumanda etmişti.⁴⁷

Belh bölgesinde, Kebek Han *tümeni* diye bilinen ayrı bir tertip mevcuttu; ortaçağ tarihçilerine göre Kebek, han olmadan önce her *ulusun* zenginlerini çevresine toplamıştı ve vârisleri kendilerini hâlâ "Kebek'in incü"leri diye adlandırıyorlardı.⁴⁸ Bu tümenin Belh'teki varlığı, Cengiz Han'ın yerle bir ettiği şehri yeniden imar ettiği söylenen Kebek'in bölgeye duyduğu ilgiyle açıklanabilir.⁴⁹ Horasan'da, açıkça Timur'un şahsına bağlı olan bir başka ihtiyat bölüğü daha bulunuyordu. Bu, "Holm *hazara*"sı diye tanımlanan Dolan Cavun'du.⁵⁰ Bu ihtiyatların adı Moğolca yedi yüz anlamındaki "*dolugan cagun*"dan geliyordu ve muhtemelen yerel bir garnizon ordusu olarak ortaya çıkmıştı.⁵¹ Dolan Cavun'un genel olarak Barlas kabilesine mi yoksa sadece Timur'un ailesine mi bağlı olduğu belli değildir ama aradaki bağın eskiye dayandığı söylenebilir. Timur, Çağatay Ulusu'nun başına geçmeden önce onları iki kez kullanmıştır: ayrıca bu askerleri toplamak için Horasan'a gelmesinin gerekmesi de doğrusu kayda değer.⁵²

Bu tarz ihtiyatlar Çağatay Ulusu'nun elinin altındaki askeri insan-gücünün önemli bir parçasıydı, ama sadece onlar üzerinde kalıtsal hakları olanlara ya da bu haklara el koyanlara tabiydiler. Daha da önemli bir diğer soru da, Çağatay Ulusu'ndaki tüm kabile reislerinin emrine amade olabilecek, böyle kabile-dışı başka bölüklerin olup olmadığıdır. Kaynaklarda oldukları yolunda işaretler vardır.

Herhangi bir bölgede mevcuttu askerlerin tamamının, o bölgeyi elinde tutan aşiretin mensubu olmadığı açıktır. Yukarıda da yazdığım gibi, tarihler orduları genellikle geldikleri bölgeye göre tanımlar. Bu, Barlas kabilesinin buyruğu altındaki, kabile adıyla değil de şaşmaz bir biçimde geldiği yöreyle anılan Keş ordusu için özellikle geçerlidir. Timur, Barlas kabilesinin hâkimiyetini eline geçirdiğinde, Keş ve Karşı bölgelerinin yönetimi de ona geçmişti; buralardan asker topladığı sıkça söylenir.⁵³ Bu bölgeye bağlı emirlerin birçoğu Barlashıydı, ama aralarında böyle olmayanlar da vardı. Örneğin, Temüğe Kuçin'in H.765'te (M.1364) Keş yakınlarında Timur'a katıldığını, birkaç yıl sonra da Karşı yakınlarında konaklamış bir Karavanas ordusunun birçok yerel emire boyun eğdirdiğini biliyoruz; bu emirlerin çoğunun kendi orduları vardı, ama içlerinden sadece birinin kabile bağlantısı olduğuna değinilir.⁵⁴ Bariz bir kabile mensubiyeti olmayan emirlere, öteki kabile bölgelerinde de rastlanıyordu. Çaganiyan'ın Süldüs bölgesi hakkında, buradaki bütün kuvvetlerin Süldüsten olmadığı özellikle belirtilir. Timur kariyerinin başlarında bir noktada, erkânından birini, "Süldüsler ve diğerlerinden" asker toplaması için buraya yollamıştı.⁵⁵

Kabile orduları ve yerel kuvvetlerin bir bölgede, Hatlan'da, birbirleriyle hiç karışmadıkları ve yerel ordunun, Timur dönemi başladığında kabile olarak işlev görmeye başladıkları muhtemeldir. Tarihler, Hatlan ve Arhang'ın iki kişinin ortak denetiminde olduğunu yazar: Keyhüsrev Huttalani ve Olcaytu Apardi. Çoğu yerde adı geçen Hatlan *tümeni* ve ordusu, kesinkes, önce Keyhüsrev Huttalani'ye, daha sonra da akrabalarına bağlıydı.⁵⁶ Şahsen Arhang'ta üslenmiş olan Olcaytu'nun kuvvetleri, her ne kadar kaynaklarda onlara dair özgül bir bilgi verilmemekteyse de, herhalde büyük ölçüde kabile askerleriydi. Olcaytu'nun mutlaka bir tabanı olmalıydı,

çünkü Ulus içinde yüksek bir mevkiye sahip olduğu gibi, Keyhüsrev'den tamamen ayrı bir gücü vardı.

Bu durumda Çağatay Ulosu'nun çeşitli bölgelerinin kısmen kabilelere dayanan, ama tamamen böyle olmayan kuvvetlere sahip olduğu açıktır. Anlaşılan, Ulus içinde hatırı sayılır bir çeşitlenme söz konusuydu. Kabile ordularını tartışırken işe çoğunlukla kabilelerinin adıyla anılan Celayirlilerden başlamıştım. Merkezleri olan Hocent'teki Hocent ordusundan hiç böyle bahsedilmeyişi ilginç ve herhalde önemlidir. Muhtemeldir ki, orduları neredeyse katıksız bir kabile ordusuydu. Güneydeki, Keş'in Barlas aşiretince, Çağaniyan ve Belh'in Süldüs aşiretince, Şaburgan'ın ise Apardiler/Naymanlarca denetlendiği, daha az dağlık bölgelerde ise hem kabile orduları, hem de Belh örneğinde olduğu gibi, daha eski önderlerin kuvvetlerini de barındıran bölge orduları vardı.

Bu bölgesel orduların, Arap tarihçi İbn 'Arabşah'ın Çağatay Ulosu'nu anlatırken değindiği *tümen*lerle herhalde bir bağlantısı olsa gerek. Semerkand bölgesinde yedi, Fergana'da ise dokuz *tümen* bulunduğunu belirten İbn 'Arabşah'a göre bir *tümen* on bin asker çıkaran topluluktur.⁵⁷ Ne yazık ki, Maveraünnehir *tümenleri* hakkında pek az şey biliyoruz. Başka yerlerde olduğu gibi burada da bir sayım yapıldığı ve nüfusun da, toprağın da ondalık birimlere bölündüğü bellidir. Bu birimlerin asker bölüklerini mi yoksa vergi birimlerini mi temsil ettiği konusunda ise anlaşmazlık vardır. Bazı "binlik"lerin, tahsis edildikleri Moğol prensleri için gelir yaratan sivilleri temsil ettiği gayet barizdir.⁵⁸

Ancak ondalık birimlerin Moğol bölüklerine doğrudan destek sağlıyor olması da muhtemeldir.⁵⁹ İlhanlılar, Altın Orda ve Yüan Çin'i gibi öteki başlıca Moğol imparatorluğu haleflerinin tümünün, ondalık sisteme göre örgütlenmiş, büyük ölçüde kabile-dışı olan orduları vardı; bu orduların kumandanlarına belli bir noktada, geliriyle askerlerini besleyebilmele-ri için toprak dağıtılırdı.⁶⁰ Ülke-deki kabile-dışı kuvvetlerin varlığı, Çağaday tümenlerinin benzer bir askeri sisteme dayanıyor olmaları ihtimaliyle açıklanabilir. Moğol imparatorluğunun, bu sırada farklı bölgelerde kurumlaştırdığı reformların birbirine olan benzerliği, bunu kesin bir olasılık haline sokar.

*Tümenlerin oluşumu, muhtemelen yerli nüfustan bir bölümünün de askere alınmasını gerektirmiş ve kimi göçer ordularının yerleşik hale gelmesine sebep olmuş olabilir.*⁶¹ Ne yazık ki kaynaklara bakarak, bölge ordularının tümüyle mi yoksa büyük ölçüde mi Türk-Moğol göçebelere meydana geldiğini söyleyemiyoruz. Bu yüzden bu sorunu çözümlenmeden bir kenara bırakıyoruz.

Değınmemiz gereken bir insan grubu daha var: *kuçınler*. Bu, Timur'un iktidara gelmesinden önce de sonra da önemini korumuş, kariyerinin başlarında kendi şahsı maiyetinin bir parçasını oluşturmuş, daha sonra ise ordusunun bir parçası haline gelmiş, özel bir askeri sınıfı. Bu sınıfın Çağatay Ulusu içindeki kökeni ve yeri aydınlatılamamıştır ve mevcut deliller onların kim ve ne olduklarını tam olarak tarif etmemize ne yazık ki izin vermemektedir. Ben, burada muhtemel bazı yorumlar sunacağım. *Kuçınlerin* daha etraflı bir tartışması Ek A'da görülebilir.

Kuçınler, babadan oğula geçen, kabul görmüş bir sınıfı; mensupları kaynaklarda *kuçınler* diye geçirdi, ama Maverâünnehir'in herhangi bir bölgesiyle tanımlanmış ve açık bir grup içi liderliğe sahipmiş gibi durmuyor. Kaynaklarda, Timur'un iktidara gelmesinden önce de sonra da geçen *kuçın* emirleri, her iki dönemde de çok göze çarpmasa da anlamlı bir rol oynamışlardır. Köken itibarıyla ister Çağaday hanının hassa ordusuna, isterse Çağaday hanlığının düzenli ordusuna dayansınlar, Çağaday hanlarının çöküşünden sonra da ayakta kaldıklarına bakılırsa, toprağı bağımsız olarak tasarruf edebilme durumları olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Ulus'un, hem kabile reislerinin, hem de kabileler-üstü önderinin emrine amade, kabile-dışı bölükleri arasındaki yerlerini almalıdırlar.

Toparlamak gerekirse, Çağatay Ulusu'nun askerleri şunlardan oluşuyordu: kabileliler, kişisel maiyet ve garnizon askeri artıkları, çeşitli bölgelerdeki bölgesel ordular –yerli, Türk-Moğol ya da ikisi birden– ve en nihayet, belki de yerel kuvvetler ya da bunların bir parçası demek olan *kuçınler*. Çağaday hanlarının gücü kırıldıktan sonra, idari ve askeri yapılarının hiç olmazsa bazı kısımlarının ayakta kaldığı ve Çağatay Ulusu'nun kabile reislerinin eline geçen parçalarının, üzerlerinde hâlâ Büyük Han tarafından yerleştirilmiş ya da örgütlenmiş kabile-dışı askerleri barındırdığı açıktır. O

halde Çağatay Ulusu bölüklerinin önemli bir bölümünün, köken ve düzen itibariyle kabile-dışı olduğu, bayağı bir kesinlikle söylenebilir.

YERLEŞİK VE GÖÇEBE NÜFUSLAR

Elimizdeki, Timur dönemi Maverâünnehir'ine dair kanıtlar, buranın toplumunu ve ekonomisini ayrıntılı olarak yeniden kurgulamamıza imkân vermese de, bir özeti mümkün kılar. Bu özet, burada, biri yerleşik diğeri göçebe olmak üzere, ikisi de son derece gelişkin ve birbirinin yan-başında yaşayan iki ayrı toplum olduğunu gösterir. Çağatay Ulusu'nun Türk-Moğol nüfusunun çoğunun hâlâ konargöçer olduğu aşikârdır. Tarım topraklarını önde gelen soyun mensupları sahiplenir ve yerleşik nüfusla yakın temas halinde yaşarken, çoğu göçebe günlük geçimini sürüleri sayesinde sağlamaya ve yaylaklarla kışlaklar arasında düzenli olarak konup göçmeye devam ediyordu.

Timur'un ve atalarının çoban ya da göçebe olduğunu İspanyol sefi-ri Clavijo da, İbn Arabşah da belirtir; Clavijo, sürüleriyle gezen ve seferlere kadınları ve çocuklarını da götüren 'Çağataylıları' göçebe olarak betimler.⁶⁴ Dönemin Çağatay Ulusu tasvirleri, hayvancılığa dayanan ve düzenli bir göç rotası çizen bir toplum resmeder. Karavanas Emiri Kazakhan H.747'de (M.1346-7) Çağatay Ulusu'nun başına geçtiğinde, *kışlağını* Ceyhun kıyısındaki Sali Saray'da, yazlık başkentini ise kuzeydeki dağlık bölgede bulunan Şehr-i Mung'ta kurdu.⁶⁵ Emir Hüseyin Karavanas'ın H.765'teki (M.1364) yönetimi resmen devralışı hikâye edilirken, bir yandan onun ülkesini düzene sokuşu, bir yandan da göçebelerin asıl yurtlarına yerleştirilişi ve meralarla kuyuları aralarında pay edişleri anlatılır.⁶⁴

Kabile topraklarının dağılışı da göçebe bir yaşamı akla getirir. Ulus'taki yerel güçlerin ellerinde bulundurduğu arazilerin neredeyse hepsinin, kışlağa uygun ırmak vadileri ve bataklıklar ile yaylak için gerekli dağları içermesi dikkat çekicidir. Barlas kabilesinin toprakları Kaşka ırmağı kıyısındaki, Timur'un zaman zaman kışladığı Karşı'dan başlayıp Keş'e ve etrafındaki dağlık alana kadar uzanıyordu.⁶⁵ Bir sürü grup, coğrafi konumlarından yola çıkarak aslen yaylak ve kışlak olmaları muhtemel olan iki farklı bölgeyi elinde tutmaktaydı.⁶⁶

Çağatay Ulusu mensupları her ne kadar göçebeliklerini sürdürseler de, güçleri ve zenginlikleri sadece buna bağlı olmadığı gibi, önderlerinin tasarrufundaki toprağın çoğu da kentsel ya da tarımsal nitelikliydi. Semerkand ve Buhara gibi büyük şehirlerle birlikte Karşı, Keş, Şaburgan ve Hacent gibi daha küçükleri de göçebe hâkimiyeti altındaydı ve zaman zaman kabileler bu şehirlere valiler (*şahna*) tayin ediyordu.⁶⁷ Bu havalilerden kimileri verimlilikleri ve müreffeh tarımlarıyla tanınırdı.⁶⁸ Yerleşik nüfusun ürettiği mamuller ve gelir, bu kabilelerin kudretinde kesinlikle önemli bir yer işgal ediyordu. Tarihler idari olaylara pek az yer verirler, ama bir iki durumda vergilerin ya da rüsumların (*mal-i divan, haraç*) toplanışına değindikleri olmuştur. Ele aldığımız dönemde, Timur'un tahsildarlarını gönderdiği bir olayı biliyoruz: Hacı Mahmüdşah Yesuri vergi toplamak için, Timur'un emri üzerine denetimindeki Buhara'ya giderken, Timur'un maiyetinden iki kişi de Keş'in vergisini toplamakla görevlendirilmişti.⁶⁹ Şehirleri saldırıya uğramış ve Çağatay derebeyleri tarafından kaderlerine terk edilmiş olan Semerkandlılar ödedikleri vergilerin karşılığında hiç korunmadıklarından yakınıyorlardı.⁷⁰ Aşiretlerin önde gelen ailelerine mensup kişilerin, toprakla ve üzerindeki yerleşik nüfusla doğrudan bağları vardı. Kimileri bazı bölgelere açıkça el koyuyor ve zaman zaman da toprağı sahipleniyordu; 1326 tarihli bir *vakıfname*, Türk-Moğol emirlerinin tasarrufundaki çiftlikleri sıralar.⁷¹ Behram Celayir, Timur'un yardımıyla kendi kabilesini zapturapt altına aldığında, saf dışı ettiği rakibinin topraklarını yağmalamıştı.⁷²

Bunun da ötesinde göçebelerin, seferleri sırasında kentlerden istedikleri gibi istifade ettiği anlaşılmaktadır. Bir Çağatay ordusunun şehri içerdiren savunurken, ötekinin dışarıdan kuşattığı, çeşitli kereler söz konusu edilmiştir; Maverâünnehir'in tahkim edilmiş kentleri, onları denetleyen göçebeler için bu yüzden birer sığınak vazifesi görüyordu. Yerleşik nüfustan bazılarının çeşitli Çağatay ordularında hizmet ettiği de bellidir. Kaynaklarda Buhara'yı savunan Yesuri ordusundaki Taciklerle yayalardan söz edilir ve bunların Ulus'taki Çağataylı kumandanların emrindeki kimi ordular da da bulunduğu bahsi geçer.⁷³

Gelir, sığınak ya da ilave insan gücü sağlamak için yerleşik bölgelerden faydalanma arzusu ve emirlerin birbirlerinden bağımsız olarak bel-

li bölgelerle geliştirdikleri bağlar, kabilelerin ellerindeki topraklara sımsıkı tutunmalarının nedenini açıklamaya yardımcı olur. Kabile mülklerinin, merkezin nadiren müdahale ettiği uzun bir dönem boyunca değişmediği ayan beyandır. Ayrıca kabile reisleri ya da onların rakipleri topraklarını, hatta Çağatay Ulusu'nu bile bırakıp kaçarken, aşiretin gövdesi bulunduğu yeri terk etmemiştir. Örneğin, Barlas kabilesinin reisi Hacı Beg'in H.761'de (M.1360) istilacı Moğolların önünden kaçarken, kabilesinin büyük bölümünü arkasında bırakarak, yanına sadece küçük bir grubu aldığı anlaşılmaktadır.⁷⁴ Moğol hanının ikinci istilasından sonra, aşiretin o sıradaki reisi Timur birkaç müridiyle kaçarken, Barlas kabilesinin diğer emirleri Maverünnehir'de kalmıştır.⁷⁵

Çağatay Ulusu içindeki kabilelere ve diğer topluluklara göçebeler olarak bakmak gerekir, ama yerleşik dünyayı çok iyi tanıyan ve ona göбекten bağlı göçebeler. Bu halleriyle Ortadoğu'nun, tarıma açılmamış topraklar ve dağlardaki çayırarla idare eden göçebelerine –“kuşatılmış göçebelere”- benziyorlardı. Ancak arada hayati bir fark vardı; Çağatay göçebeleri, oturdukları havalideki siyasi ve askeri güç dengesini ellerinde tutmakta ve kudret ve servetlerinin bu bölümü yerleşik toplumların boyunduruk altına alınmasından gelmekteydi. Ayrıca hükmeden grup olarak, göçebe atalarının kültürel geleneklerini de olduğu gibi muhafaza edebiliyorlardı.

Çağatay Ulusu'nun ekonomisi ve siyasetinde rol oynadığı kesin olan yerleşik nüfus ise kaynaklarda hemen hemen tamamen Türk-Moğol kabilelerinin icraatları çerçevesinde gündeme gelir. Başka ülke tarihçilerinin, muzaffer göçerlerin siparişi üzerine yazdıkları dönem tarihçeleri, Çağatay geleneklerine dayanır ve yerleşik halka dair pek az bilgi verirler.⁷⁶ Gelecek bölümde ele alacağımız, Timur'un tahta çıkışı ve hükümdarlığının ilk dönemi konusunu anlatan kaynaklar, yerleşik halka mensup çeşitli kişileri ve grupları da konu eder, ama onların kökenleri ve önemleri hakkında hiçbir şey söylemez. Dolayısıyla, bunların yaptıkları konusunda verilen kısacık özetler, bize Çağatay Ulusu'nun yerleşik toplumunun ne yapısı, ne de görece gücü hakkında bir fikir verir.

Timur'un tahta çıkışı sırasında Çağatay Ulusu sakinleri iki ana gruptan meydana geliyordu: Çağataylılar denilen Türk-Moğol göçerleriyle

kentli, kırlı ve dağlı nüfuslar dâhil yerleşik halk. Kentteki ya da kırdaki çoğu meselenin yerel önderlerin elinde olduğunu varsaysak bile, yerleşik nüfus Çağatay göçebelerinin boyunduruğundaydı.

Çağatay Ulusu'nun kabileleri, ortak bir liderlikten çok, paylaşılan geleneklerin ve çıkarların birleştirdiği bir konfederasyon oluşturunuyordu. Ulus'u oluşturan şey ne fetih ne de buyruk, fakat tedrici bir ayrılma ve karşılaşma süreciydi. Mensuplar Çağatay hanedanına karşı ortak bir sadakat duygusu besliyor ve hanlığın askeri ve idari sisteminden kalan yapıları kullanıyorlardı. Ulus, merkezi bir önderliği olmadığı halde, ortak kimliği olan sabit bir kütle olarak kaldı ve Çağatay hanlığından ayrılışından Timur'un tahta çıkışına kadar, sınırları da üyeleri de değişmedi.

Çağatay göçerlerini tartışırken, kabile nüfusuyla kabile-dışı nüfusu birbirinden ayırdım. Benim onları tanımladığım biçimiyle kabileler, sadece ortak bir adları ve kimlikleri değil, bir de içrek liderlikleri olan, yani üyeleri kalıtsal olarak aşirete hükmetme hakkına sahip bir ya da iki ailesi bulunan gruplardı. Bu kabileler farklı biçimlerde türemişlerdi. Barlaşlılar, Celayirliiler ya da Süldüsler gibi bazıları Cengiz Han'ın ordusundaki Türk-Moğol kabilelerin torunlarıydı. Yesuriler, Hatlaniler gibi diğerleriye, bölgesel ya da şahsa bağlı kuvvetler olup daha yakın zamanlarda kabile haline gelmişlerdi.

14. yüzyılın ortalarında, bölgenin zenginliğinin ve askeri gücünün büyük bölümü, Çağatay Ulusu'nun siyasi yaşamına hükmeden kabile reislerinin emrine amade bulunuyordu. Bunlar güçlerini sadece, doğrudan kumandaları altındaki kabilelilerinin sadakatinden değil, küçük kabilelerin ya da kabile parçalarının oluşturduğu geniş bir göçebe topluluğundan gelip peşlerine takılanlardan da alıyorlardı. Üstelik Çağatay hanlığının yıkılması ve merkezi iktidarın ortadan kalkmasıyla daha önce hükümdarlık hanedanı mensuplarına ya da merkezi hükümete ait olan topraklar da kabile reislerinin eline geçmişti. Evvelce hanların örgütlediği bölgesel ordular, artık o bölgeleri ele geçiren kabile reislerinin kumandasında sefere çıkıyor, *kucun* bölükleri hiç değilse bazı kabile reislerinin emrine girmiş bulunuyordu. Kabile reisleri, Çağatay hanedanının kurdurduğu ve daha önce garnizon askeri ya da hassa ordusu olan askeri grupları da kendilerine çekmeyi bili-

yorlardı. Bu askeri grupların istisnasız hepsi, özellikle de Karavanaslar, emri altına girdikleri kişiye büyük bir kişisel güç sağlamaktaydılar. Bunlar hep birlikte, Çağatay Ulusu'nun kabile ve kabile-üstü liderlerinin eli altındaki asker gücünün önemli bir bölümünü oluşturunuyordu.

Çağataylılar göçebe olarak kalmakla birlikte, zenginlik ve güçlerinin kayda değer bir bölümünü borçlu oldukları, Çağatay Ulusu'nun yerleşik nüfusunun hemen yanibaşında yaşadılar. Kabile reisleri, boyundurukları altındaki şehirlere yöneticiler tayin ettirip vergi toplattılar. Sur içindeki şehirlerden savaş sırasında müdafaa için yararlandıkları gibi, yerleşik askerleri de ordularına kattılar. Bu arada kabile emirleri toprak sahibi olup oraların hâkimi oldular. Ulus kabileleri bu nedenle bölgelerine karşı büyük bir bağlılık besliyor ve reisleri Ulus'tan firar etse bile, aşiretin tümünü ardına düşüremiyordu. Dolayısıyla, kabilelerinin denetimini ellerinde tutabilmeleri ve onlardan yararlanabilmeleri için, Ulus içinde kalmaları zorunluydu. Bu, birçok heterojen grubun yaptığı, o an için dengede duran bir konfederasyondur. Yerleşik ile göçebe, kabile ile kabile-dışı ortak çıkarları paylaşıyor ve karşılıklı olarak birbirinin lehine çalışıyordu. Bir sonraki bölümde belirtileceğimiz gibi, bu yapıyı muhafaza eden, son derece faal ve kaygan bir siyasi sistem vardı.

TİMUR'UN İKTİDARA YÜKSELİŞİ: ÇAĞATAY ULUSU'NDA SİYASET

Çağatay Ulusu'nun topraklarını, kabilelerini ve diğer nüfusunu be-
timlemek, tek başına Ulus'un tam bir resmini vermeyeceği gibi,
onun kimliğini ya da iç yaşantısını anlamamızı da sağlamaz. İnsan-
nın, hem Ulus'un yapısını ve onu yapan güçleri incelemesi, hem de aynı
zamanda bu yapıların Ulus içindeki topluluklar için ne anlama geldiğini
keşfetmesi gerekir: Kabileler, mensuplarının sadakatlerini ve eylemlerini
nasıl biçimlendiriyordu, kabileleri bir arada tutan neydi ve nihayet, kendi
nüfusunun gözünde, Çağatay Ulusu'nu ne oluştuyordu? Bunları bulmak
için, Ulus'un siyasi hayatını incelememiz gerekir, çünkü gelenek ve bağlı-
lıkların eksiksiz ifadesini orada buluruz.

Ulus, nüfusunun tamamı kabileler halinde örgütlendiği için değil
–ki yukarıda, bunun böyle olmadığını belirtmiştim– siyasi hayatı kabile
merkezli olduğu için bir kabileler konfederasyonu olarak nitelemekteyim.
Onun kaynaklarını denetleyen kabile reisleri, Ulus içindeki siyasi etkinli-
ğin çoğunu şekillendiren de, kabileler içi ve arası rekabetti. Çağatay Ulusu
mensuplarını, Çağaday hanedanına sadakat bağıyla bağlı olan ya da çok da-
ha gevşek bir biçimde, Ulus'un ulu önderi her kimse onun ardından giden
gruplar olarak tanımlayabiliriz. Ama en isabetli tanım, onları, Çağatay Ulu-
su'na kimin hükmedeceğine ve onu oluşturan kabileleri kimin yönlendire-
ceğine karar verenler olarak tanımlamak olacaktır.

Ulus mensuplarının ana gairesini ve onları tek ve istikrarlı bir bü-
tün halinde bir arada tutan bağı oluşturan, her kademedeki siyasi çatış-
maydı. Ulus'un temel siyasi etkinliği, kabileler içindeki liderlik kavgasıy-
dı. Bu iç siyasi mücadelenin nedenleri, kabile yapısında içkindi. Kabile
reisliği, onun yönetici uruğuna mensup herkese açtı ve ancak kabileli-
lerin desteğiyle kazanılıp elde tutulabilirdi. Bu bir mutabakat siyasetiydi.
Reislik, sadece önceki reisin oğullarına değil, kardeşlerine, kuzenlerine
veya yeğenlerine, ya da bazı durumlarda rakip bir soyun üyelerine bile

geçebilirdi. Bu yüzden iktidar kavgaları yaygındı. Ayrıca bir aşirete reis olan kişinin, aynı zamanda reis olarak kalabilmesi de gerekirdi. Aşiretli-ler, sevimyen ya da başarısız bir reisi terk etmeye teşneydiler ve seçilebilir adayların çokluğu sayesinde, hemen bir alternatif bulmaları işten değildi. Önde gelen boyların mensupları için kabile, bir sadakat nesnesinden çok yarış mükâfatıydı.

Bir diğer çatışma odağı Ulus'un kendi önderliğiydı. Çağaday hanlığından miras kalan töreye göre, bir merkezi önderlik gerekiyordu. Bu önderlik kavram olarak, Ulus'un Türk-Moğol nüfusu açısından hayati önem taşıyordu. Hanlık ideali onların Moğol mirasının bir parçasıydı ve Çağaday hanedanı da önemli bir sadakat merkeziydi. Bununla birlikte gerçekte, merkezi liderlik de, kendisine sık sık meydan okunan ve nadi-ren tam anlamıyla etkili olabilen bir mevkiydi. Ulus, güçlü bir önderin himmeti olmaksızın gelişmişti ve onsuz da yoluna devam edebilirdi. Zenginliğine el koydukları yerleşik alanları kontrol eden kabilelerin ve asker gücünü sağlayan kabile-dışı nüfusların, öteki kabilelerle kabile-üstü bir önderin komutasında bir araya gelmeleri için, herhangi bir ekonomik ya da toplumsal ihtiyaç yoktu. Ama onlar da farklı nedenlerle –bu ittifaklar, aşiretin kendi içindeki siyasi mücadeleler için gerekli olduğundan– dışsal ittifaklara ihtiyaç duyuyorlardı.

Kabile reisliğine aday olanlar, kabilelilerinin desteğine bel bağlayamadıklarından, bu desteği kabile dışında aramak zorundaydılar. Hem kabile reisleri, hem de rakipleri, öteki Ulus kabilelerinin mensuplarıyla ittifaklara girişirlerdi. Bunların en işe yarayanı, Ulus'un önderiyle ya da o mevkiin güçlü bir adayıyla ittifak yapmaktır. Kuşkusuz Ulus'a hükmetmek-te kimin başarılı olacağını kestirmek zordu. Bu yüzden konfederasyon içindeki iktidar mücadelelerinde, çatışmanın farklı taraflarında bazen aynı kabile mensuplarına rastlamak mümkündür. Kabile içi iktidar için yarışan rakiplerin her biri, kendi adayının kazanıp Ulus'a önderlik edeceğini ve kabile reisi olarak onu seçeceğini umar.

Demek oluyor ki, kabile içi siyasetle Ulus siyaseti yakından bağlantılıdır. Hem tek tek kabilelerin, hem de konfederasyonun önderliği için, aynı insan takımı –zadegân boyların mensupları– arasında geçen bir yarış

vardır. Çağaday hanları tahttan indirildiği anda, kabile zadegânına mensup herhangi bir kişi potansiyel olarak, kabilesinin ya da Ulus'un başına geçmeye aday olabilirdi. Ve adayların hepsi, her iki post için de aynı stratejilere başvurup aynı araçları kullanırdı.

Bu fazlasıyla kaypak sistem, aynı zamanda sıkı bir karşılıklı bağımlılık ve sırf bu nedenlerle de katılımcılarını bir merkezi önderlik kadar kuvvetle birbirine kenetleyebilen bir sistem idi. Ulus içindeki sürekli siyasi etkinlik ve değişim, mensuplarını kendi etki alanı içinde daimi surette meşgul tutuyor ve konfederasyonun öteki mensuplarıyla sıkı bir ittifaklar ve rekabetler silsilesine dalmasına neden oluyordu. İttifaklar sürekli değiştiği için de, Ulus içinde kalıcı çatlaklara nadiren rast geliniyordu.

Çağatay Ulosu içindeki siyasi çelişki, ifadesini çoğunlukla askeri eylemde bulurdu. Bu yüzden insan bu tarihin çok şedit bir tarih olduğunu sanabilir, oysa durum bu değildir. Her ne kadar Ulus'taki erkeklerin zamanının çoğu silah kuşanmış halde ve at sırtında geçiyor idiyse de, sahici çarpışmaya harcadıkları zaman çok daha azdı. Askerce az olduğunu bilen bir kumandan genellikle savaşa girmeden geri çekilirdi; bu yüzden kumandanlık becerisinin büyük bir bölümü hasmının gücünü doğru tahmin etmekten gelirdi. Burada önderlerin imdadına, Ulus siyasetinin kaypaklığı ve mensupları arasındaki ittifakların değişkenliği koşardı –hasımlarının çoğu bir noktada müttefikleri olmuştu, bu yüzden tanıdıkları. Genellikle kumandanlar savaşa ancak, kuvvetleri nispeten denkse girerlerdi ve çarpışma bir-iki günü nadiren aşardı. Çatışma uzarsa, ya zayıf tarafın kumandanı ya da askerleri her an kaçabilirdi.' Çağatay Ulosu'nun, nüfusuna ciddi zararlar gelmeden ya da yönetici sınıfı birbirini iyice kırmadan, iç çelişkilerini onyıllarca sürdürebilmesi bu suretle mümkün olabildi.

Burada, Çağatay Ulosu'nun işleyişini gösterebilmek için, 14. yüzyılın ikinci yarısındaki tarihini ve Timur'un onun içinde iktidara yükselişini hikâye etmek istiyorum. Kariyerine görece düşük bir konumdan başlayan Timur'un yükselişinin hikâyesi, onun içinde çalıştığı sistemi ve elinin altındaki araçları göstermeye hizmet ettiği gibi, tüm kariyerini niteleyen siyasi ferasetin de ipuçlarını verir.

ÇAĞATAY ULUSU'NDA, TİMUR'UN İKTİDARA YÜKSELİŞİNDEN ÖNCEKİ OLAYLAR

Tarmaşirin'in 1334'teki ölümünün ardından ortaya çıkan Çağatay Ulusu, Çağadav önderliğinde sadece kısa bir süre kaldı. Karavanas emiri Kazakhan, H.747'de (M.1346-47) Çağadavlı Kazan hanı öldürtüp Çağatay Ulusu'nun başına geçti.² Ancak Ulus'un mutlak hükümdarı olma iddiasında bulunmaya kalkmadı. Kendisi bey ya da *emir* unvanıyla yetinirken, yanında Cengizli hanedanına mensup bir kukla han bulundurarak yönetimine meşruiyet kazandırdı. Bu sırada Çağatay Ulusu iki kabile grubu arasında açıkça ikiye ayrılmıştı. Karavanas emirinin hâkimiyetindeki güney parçasında, yanısıra Arlat, Apardi ve Hatlan emirleri de bulunuyordu.³ Bu birbirine hayli kenetli ve güçlü bir gruptu. Kuzeydeki parça Yesurilerle Barlaslar ve Celayirliler gibi eski Ulus kabilelerini barındırıyordu. Süldüs kabilesinin iki grup arasında gider gelir gibi bir hali vardı. Emir Kazakhan'ın Ulus'un başına geçmesiyle, güneyli grup galebe çaldı ve üstünlüğünü, Timur'un H.771'de (M.1370) iktidara ele koyuşuna kadar korudu.

Emir Kazakhan on iki yıl -H.759'a (M.1357-58) kadar- boyunca hükmettiyse de, onun kuzeyli kabilelerin sadakatini ne ölçüde kazanabildiği belli değildir. Saltanatı konusunda sahip olduğumuz bilgi kırıntıları, hem sahip olduğu desteğin, hem de güttüğü kaygıların Ulus'un güney kesiminde, Karavanasların geleneksel olarak etkin olduğu bölgede merkezlendiğini akla getirir. Oğlunu Semerkand'ta bırakıp, kendi güneydoğudaki Karavanas bölgelerinden, Sali Saray ve Şehr-i Mung'tan hüküm sürdü. Onunla birlikte sefere çıktığı söylenen emirlerin çoğu da -Arlat, Apardi, Hatlan emirleri ve Badehşan Şahları- güneyliydi.

Kendinden önceki Çağadavlı hükümdarlar gibi Kazakhan'ın da Hindistan'la ilgili emelleri vardı. Buraya bir akın yaptı ve H.751'de (M.1350-51) Delhi sultanı Muhammed Tuğluk'un yardımına yedek bir kuvvet gönderdi.⁴ Arlat ve Apardi emirleriyle Cam şeyhlerinin talebi üzerine Herat'a karşı da bir sefer düzenledi.⁵ Tarihler bu seferi ayrıntılı olarak anlatır, Kazakhan'a eşlik eden emirlerin de adlarını verirler. Seferin, güneyli koalisyonun mensubu olmayan tek üyesi, mülkü Ulus'un iki parçası arasında kalan Bayan Süldüs'tü.⁶

Emir Kazakhan, babasının askerlerinin (Borolday *tümeni*) kumandası kendisine verilmediği için kızan, Karavanasların eski emiri Borolday'ın oğlu tarafından H.759'da (M.1358) öldürüldü.⁷ Kazakhan'ın yerine geçen oğlu Abdullah, babasından daha ihtiraslı ideallere sahip gözükmeğe; gücünü, Ulus'un kuzey kesiminde de hissettirmeye can atıyordu. Tarihler, Abdullah'ın kuzey üzerindeki emellerine karşı kabile reislerinin gösterdiği olumsuz tepkiye yer verir. Kazakhan henüz hayatta iken, Semerkand'ta üslenmiş bulunan Abdullah, Harzem üzerine bir sefer düzenlemişti. Hayal kırıklığıyla bittiği bildirilen bu seferin Kazakhan'ı kızdırdığı söyleniyordu.⁸ Abdullah, babasının ölümünden sonra, danışmanlarının öz yurdunu bırakıp gitmemesi yolunda verdiği öğütlere kulağını tıkayıp, başkentini Semerkand'a taşımaya karar verdi. Üstüne üstlük, daha ayağının tozuyla bir de, babasının kukla hanı Bayan Kulı Han'ı öldürtüp yerine başka birini geçirdi. Gençliğinin ve tecrübesizliğinin eseri olan bu hareketleri, mevkiine mal oldu. H.760'ta (M.1358-59) Hacı Beg Barlas ve Bayan Süldüs onu sürüp çıkardılar, erkek kardeşlerini ve hanını öldürüp, Bayan Süldüs'ü emir olarak Ulus'un başına geçirdiler. Karavanas topraklarına kaçan Abdullah, orada kısa sürede can verdi, ama yeğeni Emir Hüseyin bin Musala bin Kazakhan hayatta kalmayı başardı ve Çağatay Ulusu'nun güneydoğu sınırlarında sıkıntılı bir hayat sürmeye başladı.⁹

Tarihler Abdullah'ın devrilişinin nedenlerini verirken, babasının atamış olduğu hanı kanunsuz bir biçimde öldürtmesi üzerinde dururlar. Oysa kukla bir hanın öldürülüşünün hafife alınarak geçirildiği başka durumlar da vardır: gerek Kazakhan, gerekse Timur, kötü sonuçlara meydan vermeden aynı şeyi yapmışlardı. Abdullah'ın tepetaklak oluşundaki asıl belirleyici unsur, muhtemelen başkentini Semerkand'a taşıma kararıdır. Onu öldüren iki emirin de, yani Bayan Süldüs'ün de, Hacı Beg Barlas'ın da mülkleri Semerkand yakınlarındaydı: Hacı Beg'in Keş'te, Bayan Süldüs'ünki Şadman'da. Bir merkezi önderin, emrinde Karavanas kuvvetlerinden meydana gelen hacimli bir alay olduğu halde bu denli yakınlarına gelmesi, onlar için pek iç açıcı olmayacaktı. Tabii, daha önce hana ait olan bir toprağın ve Karavanaslarla yakınlıkları olmayan kabilelerin denetimindeki bir alanın işgalinin ima ettiği mutlak hükümlerlik

ilanı da. Kuzeyli kabilelerin bu düzenlemeden pek kazançları yoktu ama kayıpları çoktu.

Bayan Süldüs, Ulus üzerinde tam bir hâkimiyet kurmaya hiçbir zaman teşebbüs etmedi; kaynaklar onun kişiliğinden olumlu terimlerle bahseder, ancak kendini zevk ve sefaya kaptırdığını belirtirler. Ulus içindeki karışıklardan yararlanmasını bilen, doğu Çağaday hanı Tuğluk Timur, H.761 Rebiyyülahirde (Şubat-Mart 1360) Maverâünnehir'i istila etti. Bu istila, onun sayesinde konumlarını daha da güçlendirme ya da Ulus'tan kaçma fırsatı bulan kabile liderleri safında hiçbir direniş yaratmadı. Moğol sınırında toprakları bulunan Bayezid Celayir ve kabilesi, Moğollara katılıp onlarla birlikte Semerkand ve Keş üzerine vardı. Toprakları, Barlas kabilesininkiyile yan yana olan Hacı Mahmudşah Yesuri, bunu fırsat bilip Moğol askerinin başına geçerek komşularının topraklarını yağmaladı. Barlas kabilesi reisi Hacı Beg önce ordusunu toplayıp karşı koymaya çalıştıysa da, düşmanın kendisinden çok daha güçlü olduğunu görünce, Horasan içlerine kaçmayı tercih etti.¹⁰

TİMUR'UN İKTİDARA YÜKSELİŞİ

Timur, Barlas kabilesi önderliğine ilk kez Moğol istilasısı sırasında soyundu. Bu, asla bir tesadüf eseri değildi; Timur'u, kabilesinin reisliğine getiren Moğol hanıydı. Timur'un, Barlas kabilesinin önderliğini ele geçişi ve konumunu muhafaza etmek için verdiği mücadeleler, bir kabile emiri için dış desteğin ne denli önemli olduğunu gösterir. Timur, önce Moğolların önünden kaçan Hacı Beg'e refakat etti, ama Ceyhun'a gelince, Barlas topraklarını korumak için Keş'e dönmek üzere izin istedi. Hacı Beg'in bu ricayı kabul etmesi üzerine geri döndü. Tarihlerin Timur'un geri dönüşü için gösterdiği gerekçe, Barlas *ulusunun*, eğer başsız kalırsa, kargaşaya düşeceği korkusuydu. Ama izleyen olaylar, Timur'un bunu aşiretin önderliğini ele geçirmek için bir fırsat olarak değerlendirdiğini açıkça ortaya koydu."

Burada, Timur'un kabilesi içinde hangi mevkiyi işgal ettiğine ve niçin kendisini liderliğe oynamaya hazır hissettiğine bakmak gerekir. Kendisi, Barlas boyunun önde gelen beş soyundan birinin üyesi olmakla birlikte, en itibarlı soya mensup olmadığı gibi, kabile reisiyle de çok yakın akraba de-

ğildi. Babasına ya da yakın herhangi bir atasına dair elde bulunan pek az bilgi, onun çok yüksek bir aileden gelmediğini düşündürür. İspanyol sefiri Clavijo da, İbn Arabşah da, Timur'un kariyerine bir küçük harami, bir koyun hırsız olarak başladığını ve çapulları büyüdükçe etrafına sayısı giderek kabaran bir yandaş güruhunun toplandığını anlatırlar. Bu hikâyenin, Timur'da bir hanedan kurucusu hamurunun bulunduğunu göstermek üzere uydurulmuş ya da abartılmış olması kuşkusuz mümkündür. Timur'un, kabilesinin liderliğini ele geçirmek için ilk hamleyi yaptığında, şahsi, kabiledışı bir maiyete sahip olduğu diğer kanıtlardan açıkça anlaşılmaktadır.¹²

Timur'un ilk seferlerinin konu edildiği hikâyelerde, şahsi maiyetinin tümünün değilse de çoğunun kimliği açıklanır. Bunlar arasında Barlas kabilelileri ancak bir avuç olduğu gibi, Çağatay Ulusu'nun önemli kabilelerinin mensupları da pek azdı. Kaynaklar, kimilerinin hiçbir kabile bağlantısına değinmezler. Seyfeddin Nüküz, 'Abbas Kıpçak ve Davud Duğlat gibileri ise Maverâünnehir'de güçlü bir varlık gösteremeyen kabilelere mensuptu. Maiyetinin ne miktarda olduğu açık değildir. İbn Arabşah kırk sayısını verirken, Clavijo, Timur'un kumandasında fiilen üç yüz süvarinin bulunduğunu belirtir. Bu tahminler aslında birbiriyle çelişmeyebilir, çünkü İbn Arabşah sadece Timur'un maiyetindeki emirleri hesaba katıyorken, Clavijo'nun her bir emirin yanında getirdiği askerleri de saymış olması mümkündür.¹³

Timur avanesini toparlarken, aşiretiyle olan bağıni koparmış olmuyor, aslında onun içinde bir güç vasıtası inşa etmiş oluyordu. Kabiledaşların aksine, felaket, hatta sürgün anlarında bile sırtını dayayabileceği yandaşlarının varlığı, kabile dışı siyasette olduğu kadar kabile içi siyasette de büyük bir güçtü. Belli ki, dönemin kabile zadenin öteki üyeleri de benzer çetelere sahiptiler. Örneğin Celayir emiri Behram, Moğolistan'ı terk ederken, yanında "refakatçileri ve şahsi ordusu" vardı.¹⁴ Olcay Buga Süldüs'ün, son bölümde değinilen, Belh yakınlarındaki askerlerinin kökeninin de böyle bir maiyete dayanması mümkündür.

Timur, Tuğluk Timur'un istilası sırasında, kabilesinin içinde ve dışında, başa geçebileceğini ummasını sağlayacak konumdaydı. Yine de, ihtimal ki başa geçmeyi ümit eden tek Barlas emiri o olmadığı gibi, Hacı Beg

gittiğinde Maveräünnehir'ü terk etmeyen tek kişi de o değildi. Onun iktidar hamlesinin ivedi başarısının, daha fazla açıklamalara ihtiyacı vardır. Belki de cevap, onun kabilelerle ve muhtemelen Moğolistan hanlarıyla olan kişisel bağlantılarında yatmaktadır.

Yukarıda da belirttiğim gibi Timur'a ilk biat edenlerden biri, Moğolistan'da muazzam güce ve topraklara sahip olan Duğlatlı Emir Davud'tu. Davud hanedan sülalesiyle izdivaçlar yapıp istediğini han yapabilmekteydi. Emir Davud, daha önce de aşiretin bir başka mensubu Sultan Duğlat'la evlenmiş bulunan, Timur'un kız kardeşi Kutluğ Türkan Ağa ile evliydi.¹⁵ Timur'un Moğolistan'la olan şahsî bağlantılarının başka göstergeleri de vardır: örneğin, Moğolistan sınırında yurtlanmış olan Merkit kabilesi içindeki müttefikleri ya da önemli bir Moğol emiri olan Emir Hamid Kereyit'in babasının, Timur'un babasının arkadaşı olması gibi.¹⁶ Ayrıca Timur'un, o sırada doğu Çağadaylılarının yurdu olan Taşkent yakınlarında bazı kişisel mülkleri olduğunu gösteren bir emare de bulunmaktadır.¹⁷ İster bu, ister başka nedenlerle olsun, Tuğluk Timur Han, Timur'u içtenlikle karşıladı ve Keş bölgesiyle Barlas *tümenini* ona bahşetti.¹⁸

Timur'un artık bir göçebe ordusu toplamak üzere "Ceyhun'dan Semerkand"a uzanmasının ve öteki kabile önderleriyle bir dizi ittifak yapmasının zamanı gelmişti; müttefiklerini Hacı Beg Barlas'a dost olmayanlar arasından seçmeye dikkat etti. Önce Yesuri kabilesinin başındaki Emir Hızır Yesuri'ye yanaştı; Emir Hızır Yesuri, Timur'un kuzeni olan ve son kez Barlas yurdunu yağmalamaya hazırlandığından söz ettiğimiz, Hacı Mahmudşah Yesuri'yle hısımdı. Bu sırada Moğollar kendi aralarında bozuşup bölgeyi terk etmişlerdi. Kazakhan'ın torunu, Karavanas önderi Emir Hüseyin bunu fırsat bilip Kâbil'den geri dönerek, Hızır, Timur ve Bayezid Celayir'den amcasının ve diğer aile üyelerinin katledilişinin öcünü almak üzere Bayan Süldüs üzerine yapacağı seferde yanında olmalarını istedi. Hızır ve Timur teklifi kabul ederken, Bayezid Celayir ilgilense de sefere katılmaktan kaçındı.¹⁹ Burada, Hacı Beg'in şimdi intikamı istenen, Emir Hüseyin'in amcası Abdullah'ın katlinde, Bayan Süldüs'e ortaklık etmiş olduğu hatırlanmalıdır. Hacı Beg'in dönüşünde, Hızır'ın da, Emir Hüseyin'in de Timur'u desteklemeye devam etmeleri beklenebilirdi.

Emir Hüseyin, Emir Hızır'ın ve Timur'un desteğini arkasına almış olmakla artık Ulus içinde başa geçen bir güç haline gelmiş oluyordu. Üç emir Bayan Süldüs'e saldırmak üzere Şadman'a doğru ilerlemeye başladılar, ama onların yaklaştığını haber alan Bayan, Badehşan'a kaçtı; onu burada takibe başladıklarında, yörenin hâkimi Şah Bahaeddin de savaşımadan önlerinden kaçtı. Bunun üzerine Emir Hüseyin bölgeyi hâkimiyeti altına aldığını ve Çağatay Ulusu'nun önderliğinin de kendisine geçtiğini iddia etti. Böylelikle, Timur'un ve Yesurilerin yardımıyla, Ulus'un hâkimiyeti tekrar güney koalisyonuna dönmüş ve Hacı Beg'le karşılaşmaya hazırlanan Timur, kendisine güçlü bir bağlaşıklık bulmuştu. Ancak Emir Hüseyin'in iddiaları karşılıksız kalmadı. Hızır ve Timur ülkelerine döndükten kısa süre sonra, Emir Hüseyin'den Süldüslerin bir bölümünün reisi olan Tuğluk Süldüs'ün hasımlık taslamaya başladığının haberini aldılar. Bu çağrıya ordularını toplayıp Emir Hüseyin'in yardımına koşarak cevap verdiler, ama Tuğluk çoktan kaçmıştı.²⁰

Bu sırada Hacı Beg Barlas geri döndü ve kabilesi üzerinde yeniden hâkimiyet kurma çabalarına koyuldu. Doğruca Timur'a saldırmak yerine, kendine Bayezid Celayir'i dışarıdan müttefik edinerek beraberce Timur'un saygın müttefiki Emir Hızır Yesuri'ye saldırdı. Bu saldırıyı haber alan Timur, ordusunu Hızır'ın ordusuyla birleştirdi. Kaynaklar, orduların tutuştuğu ilk savaşın nasıl bittiği konusunda birbirleriyle anlaşamazlar, ama sonuçları konusunda hemfikirdirler: Barlas emirleri yeniden Hacı Beg Barlas'a biat etmeye karar verdiler ve Timur'un şahsi adamı olan Caku Barlas dışında tüm Keş ordusu Timur'u terk etti. Bunun üzerine Timur ve Caku da, Hacı Beg Barlas'a biatlerini yenilemeye karar verdiler. Bu sürpriz bir karar değildi; güvensiz ve değişken bir sistemde, emirler sadakatlerini işlerine geldiği gibi değiştiriyor, önderleri de, yandaşlarını muhafaza edebilmek için, bu davranışı sineye çekiyordu. Timur geri adım atmak zorunda kaldığında aşiretinden kabul gördü ve hızla, son müttefiki Hızır Yesuri'nin aleyhine döndü. Bu kez Hacı Beg Barlas, Bayezid ve Timur ittifak yapıp Hızır'ın üstüne yürüyerek onu yenilgiye uğrattılar. Bu zafer Emir Bayezid'in topraklarını genişletmesine, Hacı Beg'in de Barlas lideri olarak konumunu pekiştirmesine hizmet etti.²¹ Timur'un ilk iktidar hamlesi başarısızlığa uğramıştı.

H.762 yılının Cumade'l-evvelinde (1361, Mart-Nisan), Tuğluk Timur Han'ın yeniden istilaya başlamasıyla Timur'un talihi tekrar döndü. Bayezid Celayir Hocend önlerinde, Bayan Süldüs de Semerkand'ta Moğol kuvvetlerine teslim oldu. Han'ın Bayezid Celayir'i idam ettirdiğini duyana kadar, Hacı Beg Barlas da aynı şeyi yapmayı planlıyordu; ancak bunun üzerine Horasan'a kaçmaya karar verdi. Asker toplamak için Keş'e uğradı, fakat Moğol ordusu peşine düştüğünden Ceyhun'u geçip Horasan'a yollandı, ancak burada gafil avlanıp öldürüldü. Timur geride kalıp eskisi gibi hanın huzuruna çıktı. Aileden müttefiki Emir Hamid Kereyit onun adına ricacı oldu ve kendisine tekrar Keş havalisi verildiği gibi, bir *tümen*in de kumandanı oldu.²²

Ancak Timur bu konumda pek fazla kalmadı. Moğol Hanı'nın, Çağatay Ulusu'na boyun eğdirmekte eskisinden de kararlı olduğu belliydi; çok geçmeden Ulus içindeki güçlü önderlerin hepsine saldırmaya başladı. Önce Emir Hüseyin'e karşı bir sefere çıktı. Emir Hüseyin karşı koymak üzere hazırlanmıştı, ama iki ordu karşılaştığında, birkaç yıl önce Ulus'un önderliğini ele geçirdiği sırada, erkek kardeşini öldürttüğü Keyhüsrev Hatlani tarafından terk edildi. Emir Hüseyin savaşmadan kaçtı. Tuğluk Timur seferden geri döndüğünde Bayan Süldüs'ü ve baş ağrısı olarak gördüğü birçok emiri idam ettirdi.²³ Bayezid, Bayan Süldüs, Hacı Beg ve Emir Hüseyin gibi bölgenin en güçlü emirlerini böylece saf dışı eden Tuğluk Timur, oğlu İlyas Hoca'yı Maveräünnehir yöneticisi olarak atadı.

Kaynaklara göre, Moğollar tiranlık kapısını açıp yerel emirlere zulmetmeye başladılar. Bu baskıya tahammül edemeyen Timur birkaç yandaşıyla birlikte yola çıktı ve Hiva yakınlarında Emir Hüseyin'e katıldı. Bu Timur'un yaşadığı birçok sürgünden ilki olacaktı. Çağatay Ulusu yakınlarında sığınacak yerlerin olması, hem onun, hem de Emir Hüseyin'in Ulus içinde sürdüremedikleri siyasi ve askeri faaliyeti, bu yakınlarda devam ettirmelerine olanak verdi. Bu iki adam, bundan sonraki üç yılın çoğunu, yanlarında bir avuç adam ile Ulus dışında –çoğunlukla Horasan'da– geçirdiler. Timur için de, Emir Hüseyin için de zor geçen bu yıllarda yerel güçlerin elinde defalarca hezimete uğradılar. Ancak bu dönemde Timur hiç olmazsa değerli bazı müttelikler edinmeyi becerdi. Bunlar arasında en önde

gelenleri, Herat emiri Melik Mu'izzeddin Kart ile Mahan yakınlarında bir mülkü olan ve daha sonra Timur'un yakın bir müttefiki haline gelen Mübarekşah Sencari idi.²⁴

Timur ve Emir Hüseyin, Horasan'da etraflarına yavaş yavaş Çağatay Ulusu'nun bazı emirlerini toplamayı başardılar. Timur, Sistan üzerine yapacağı sefer için destek bulmak üzere dikkat çekmeden Maverâünnehir'e döndü; bu yolculuk belli ki başarılı oldu, çünkü H.765'te (M.1364) o ve Emir Hüseyin, bin askerle Sistan krallarından birinin üzerine yürüdüler. Timur, aksaklığının nedeni olarak gördüğü yarayı, işte bu savaşta aldı.²⁵ Bundan kısa bir süre sonra, iki emir Moğollar üzerine sürecekleri orduyu toplamaya başladılar.

Tuğluk Timur Han, her ne kadar Çağatay Ulusunu istila ettiği her iki seferde de hemen hemen hiçbir direnişle karşılaşmadıysa da, emirlerin çoğu artık Moğol güçlerine karşı Emir Hüseyin'in yanında yer almaya istekliydi. Onların doğu Çağadaylılarından soğumalarının nedeni, muhtemelen Han'ın onlar üzerinde mutlak hâkimiyet kurma iddiasında oluşuydu. Moğolların ikinci istilasından sonraki tiranlıklarına dair yakınmalarla dolu olan kaynakların, Abdullah b. Kazakhan'ın kurumlu emellerine de benzer bir tepki verdikleri hatırlanmalıdır. Bir başka yakınma nedeni, Moğolların Çağatay Ulusu'nun önemli emirlerine karşı, idam etmek ya da kaçırmaya zorlamak biçimindeki davranışlarıydı. Anlaşılan bu dönemde Çağatay Ulusu'nda idamlar nadirdi ve Ulus'ta işler, kabilelerin topluca öcalması anlayışına göre yürüdüğü için, kabile emirlerini idam etmek hiç makul bir iş değildi.²⁶ Moğolların hem amaçları, hem de bu amaca ulaşmak için kullandıkları yöntemler, Ulus'un zayıf bir merkezi önderliğe ve düşük dozda siyasi şiddete alışık olan kabile emirleri için kabul edilemezdi.

Bu yüzden sefere çıkmak söz konusu olduğunda, çoğu kabile zadeğânı olmak üzere birçok insan Emir Hüseyin'in ardına düştü. Moğolları terk etmeye karar veren bazı Barlas emirleri ve başka bazı güçlü önderler –Musa Tayciut, Behram Celayir ve muhtemelen Tümen Negüderi'nin oğlu olan Ölmes b. Tümen– de onun ve Timur'un saflarına katıldılar.²⁷ Keyhüsrev kaçtığında belli ki Hatlan'ı hâkimiyeti altına alan, Keyhüsrev'in akrabası Şir Behram Hatlani de onlarla beraberdi.²⁸

Bununla birlikte iki emir, Çağatay Ulusu'nu geri alma çabalarında sadece kabile zadenine dayanmıyorlardı. Ordularının önemli bir kısmı kabile-dışı bölüklerden oluşuyordu ve onlara ciddi bir kuvvet sağlayan ek birlikler üzerinde de bu sıralarda hâkimiyet kurmaya başladılar. Ordularında kendilerine kişisel olarak bağlı belli sayıda askerle, bazıları piyadeye kumanda eden ve herhangi bir kabile bağı olmayan birçok insan vardı. Ayrıca çeşitli yerel orduları da kendilerine katmışlardı: Holm'dan Dulan Cavun Timur'un, Boroldaylar Emir Hüseyin'in ve Badehşan ordusu şahlarının emrine verildiler.²⁹

Emir Hüseyin, Ulus'taki kabile zadeninin tamamını arkasına almaya ve orada tutmaya muktedir değildi. Hatlan emirleriyle olan ilişkileri, belki de çok yakın komşu olmalarından dolayı, her zaman sorunlu olmuştu; o sırada da Timur'la birlikte çıktıkları asker toplama turunda Hatlan'a eriştiklerinde, Şir Behram Hatlani'yle bozuştı ve o da onları bırakıp kaçtı.³⁰ Oradan hareketle Maverünnehir'in fethinde yararlanmayı düşündükleri Belh'e yaklaştıkları sırada, Olcay Buga Süldüs'ün *tümenini* miras alan Mengli Buga Süldüs'ten çok daha etkin bir direniş gördüler. Kendisine iki yerli emirin de katıldığı³¹ Mengli Buga, Emir Hüseyin ve Timur'un karşısına çıktı ama yenildi. Belh ve orduları –Olcay Buga Süldüs'ün ve Kebek Han'ın *tümenleri*– artık Emir Hüseyin'in ve Timur'un elindeydi.³² Bu iki ordu bundan sonra onların emrinde kalacak ve güçlerine güç katacaktı.

İki emir, kişisel maiyetlerinden, kabile emirlerinden, kabile-dışı ihtiyatlardan meydana gelen bu orduyla Moğollara saldırdılar. Ancak Moğollar da Çağatay emirlerinden hiç destek görmüyor değillerdi; daha önce birçok kez olduğu gibi Ulus kabileleri bu kez de ikiye bölünmüştü. Süldüs ve Hatlan kabilelerinin, kavganın her iki tarafında da emirleri vardı. Moğollar, daha önce ikisi de Emir Hüseyin'e karşı savaşmış olan ve kaçıp Moğolistan'a sığınan Keyhüsrev Hatlani ile Tuğluk Süldüs'ün desteğini arkalarına almışlardı. Emir Hüseyin ve Timur, Moğol güçleriyle sonucu belirsiz bir savaş yaptılar ve bir hileyle onları kaçırttılar. Tuğluk Timur Han'ın öldüğünü haber alan Moğollar kısa sürede Maverünnehir'i terk etti. Süldüs kabilesi emiri Şeyh Muhammed Süldüs de, Şir Behram Hatlani gibi Timur'a katıldı.³³

Hatlan emirlerinin bu kavgadaki konumu gayet açıktır: Şir Behram başlangıçtaki isteksizliğine rağmen Emir Hüseyin'in yanında savaşırken, akrabası Keyhüsrev, onun yanlarına sığınmasına izin veren ve bunu H.769'a (M.1368) dek sürdüren Moğolların safında dövüşüyordu. Süldüs kabilesinin durumu daha da karışıktır, çünkü bunun sonrasında Mengli Buga ya da Tuğluk Süldüs hakkında hiçbir şey öğrenemediğimiz gibi, Moğol yenilgisi sonrası Timur'a katılınca kadar Şeyh Muhammed Süldüs için de hiçbir bilgimiz yoktur. Belli olan bir şey varsa o da, her üç emirin de birbirinden bağımsız hareket edişidir –biri Belh'te Emir Hüseyin'e ve Timur'a karşı idi; diğeri Maverâünnehir'de, en nihayetinde Emir Hüseyin ve Timur'la birleşmişti; ve öteki de, her ikisine karşı, Moğolların yanında yer almıştı. Daha önceki istilalar gibi Ulus üzerindeki bu liderlik kavgası da, kabilelerdeki ihtirash adamaların kişisel iktidar hamleleri için bir fırsat yarattı.

Emir Hüseyin, Moğolların yenilmesinden sonra büyük bir *kurultay* topladı ve dedesinin yaptığı gibi, hükümdarlığına meşruiyet kazandırmak üzere kukla bir han atayarak bir kez daha Ulus'un başına geçtiğini ilan etti. Bu, H.765'in (M.1364) sonunda oluyordu.³⁴ Emir Hüseyin'in iktidarı ele almasıyla, o ve Timur giderek daha sık anlaşmazlığa düşmeye başladılar. Bu noktada Timur'un Çağatay Ulusu içindeki konumunu değerlendirmek güçtür. Aşiretinin başında olduğu kesindi ve Emir Hüseyin'le olan yakın ittifakı muhtemelen itibarını artırıyordu. Ne var ki, kaynakların atfettiği gibi önder konumunda bulunduğu konusu şüphelidir; bu konuma, sonraki yıllarda yavaş yavaş gelmiş olmalıdır. Timur'un Emir Hüseyin'den uzaklaşması, muhtemelen Çağatay Ulusu içindeki diğer emirlerin tutumlarının yansımasıydı; bir kez daha merkezi denetim dayatmasına karşı harekete geçmek.

Emir Hüseyin kışı kendi merkezinde, Timur da kendininkinde geçirdi. Baharda, Moğolların Çağatay emirleri üzerine yeni bir istilaya hazırlandığı haberleri gelince, onları karşılamaya çıktılar. H.766 Ramazanı'nda (M.1365 Mayıs) Moğollar karşısında fena halde bozguna uğradılar. Timur-lu vakanüvislerin günahını Emir Hüseyin'e yükledikleri bu yenilgi, onun-lu Timur arasındaki ilk ciddi çatlağa neden oldu. Her ikisi de kendi maiyetiyle Ceyhun'un arkasına çekildi: Emir Hüseyin daha önce kendisine sığı-

naklık yapmış olan Şibartu'ya, Timur da kendi adamları ile Kebek Han ve Olcay Buga'nın *tümenleriyle* Belh'e.³⁵

İktidarın kaybı, Emir Hüseyin'le Timur arasındaki ilişkileri düzeltti. Sonbaharda, Semerkand sakinlerinin, kaynaklarda Sarbadarlar diye geçen küçük bir grup önderliğinde şehirlerini başarıyla savunduklarını ve Moğolların bir çeşit at vebası yüzünden Maveraünnehir'den çekip gittiğini duydular. Timur Karşı'ya gitmek üzere hemen hareket etti; H:767 (M.1366) baharında da, Emir Hüseyin Belh, Badehşan, Kunduz, Hatları, Hisar-ı Şadman, Endhud ve Şaburgan –yani Süldüs, Arlat ve Apardi yurtları dâhil Çağatay Ulusu'nun tüm güney kısmı– kuvvetlerini de içeren büyük bir orduyla çıkageldi. Sarbadarlara düşmanlık etmeyeceklerine dair güvence veren iki emir, daha sonra çoğunu yakalatıp öldürttüler.³⁶

Ulus içindeki durumlarını düzelten Emir Hüseyin ile Timur'un araları yine açıldı. Emir Hüseyin, Timur'un en yakın yoldaşlarından birçoğuna –ki çoğu Timur'un maiyetine mensuptu– ağır vergiler saldı. Bu, anlaşılan Timur'u hedef alan bir hakaretti, çünkü gerçekte parayı ödeyen oldu.³⁷ İzleyen olaylar vaktiyle birbirinin müttefiki olan iki kişinin düellosu olarak anlatılırsa da, muhtemelen daha genel ve tekrarlayan bir olgunun –hükümrancılık iddiasında bulunan öndere verilen kabile desteğinin aşınması ve bunun sonucunda, kabile içinde patlak veren iktidar kavgasının– göstergesidir. İki adam arasında bundan sonra baş gösteren anlaşmazlık, diğer kabile emirlerinin çevirdiği entrikalara atfedilir. Bu anlaşmazlık, Ali Derviş b. Bayezid Celayir, Ali Derviş'in kız kardeşiyle evli Emir Musa Tayciut ve Ferhad –muhtemelen Ferhad Apardi– gibi şahısların Timur'a kurdukları bir komployla başladı. Tarihler, bu emirlerin Emir Hüseyin'e, Timur'u darbe tezgâhlamakla itham eden bir mektup yazdığını nakleder. Bu olayın asıl tahrikçisi sanki Ali Derviş'miş gibi gözükmektedir. Emir Hüseyin'e ve Timur'a hasım olan, eski Celayirli önder Emir Bayezid'in oğlu olduğu için, anlaşılan teveccüh görmüyordu –bu olaydan önceki birkaç yıl boyunca, en fazla adı geçen Celayir emiri, Timur'un ve Emir Hüseyin'in birçok seferine katılan ve Timur'la ittifak yaptığı gözlenen Behram'dır.³⁸ Ancak Ali Derviş'in Emir Hüseyin'le özel bir ilişkisi vardı, çünkü Tarmaşirin Han'ın kızı olan annesini, Bayezid'in ölümünden sonra Emir Hüseyin

almıştı. Bu yüzden pekâlâ, Timur'u ve müttefiklerini gözden düşürerek Behram'ın konumunu sarsabileceğini ve Celayir kabilesinin denetimini eline geçirebileceğini ummuş olabilir.

Burada, ilginç bir kişilik olan Musa Tayciut'un da anılması gerekiyor. Her ne kadar Tayciutlar Ulus'un bir kabilesi sayılmasalar da, Musa'nın büyük bir güce ve nüfuza sahip olduğu açıktı. Kendisine bırakılmış bir asker gücünün yanı sıra –*hazâra-i gança*– hem Celayirli aşiretiyle hem de Çağaday hanedanıyla evlilik bağları vardı.³⁹ Yazdi'nin *Zafername'si*, Ali Derviş'in, Musa'nın karısının kardeşi olduğunu yazar –eğer özkardeş iseler, Musa gibi Ali Derviş de Emir Hüseyin'in hısmı oluyordu.⁴⁰ Bu, onun hem olayla ilgisini, hem de Emir Hüseyin'le olan yakın ittifakını açıklar.

Artık Timur, Behram Celayir ve Şir Behram Hatlani ile ittifak halinde Emir Hüseyin'in karşısına çıkmaya hazırlanabilirdi. Behram Celayir'in bu bahisteki payı gayet açıkken, Şir Behram'ınki o kadar net değildi. Ama onun Emir Hüseyin'le bir kez takıştığı ve Emir Hüseyin'le Hatlan emirleri arasındaki ilişkinin çoğunlukla gergin olduğu unutulmamalıdır. Üç emir, Emir Hüseyin'e karşı ittifak yapmaya ve herkesin kendi yurdundan asker toplamasına karar verdiler. Şir Behram, Hatlan'a doğru yola çıktı, asker toplamaya başladı ve dağlardaki bir kalede siper aldı.

Timur'un hasımları olan Ali Derviş ve Emir Musa'dan daha önce bu hazırlıklara başlamış olması ve hasımlarının Emir Hüseyin'e yazdığı mektubun, uydurma değil gerçeği yansıttığını gösteriyor olması, kuşkusuz mümkündür. Tarihlerin hepsi hikâyenin belli bir versiyonunda uzlaştıklarından, işin aslını hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Her halükarda Timur fazla hızlı hareket etmişti, bu yüzden kısa süre içinde kendini, başarıya dair pek ümit beslemeyen müttefikleri tarafından terk edilmiş buldu. Bu sırada Timur'a verilen desteğin hızla erimiş olması, ters bir durum ortaya çıktığında ister kabilelilere, isterse müttefiklere olsun ne kadar az güvenilebileceğini gösterir. Emir Hüseyin kısa sürede Şir Behram'ı tekrar kendi saflarına çekerek, Behram Celayir de Timur'u terk etti. Behram önceden yanında Timur'un maiyetinden iki kişi olduğu halde, Celayir'in yönetimini ele geçirmek üzere Hocent'e yollanmıştı. Hep birlikte Ali Derviş'i ve Emir Musa Tayciut'u kaçırttıktan sonra, Celayirlileri bir araya toplayıp bölgenin hâki-

mi olmuştı. Ne var ki, Behram kendinin ve Timur'un başarı şansından şüpheye düştü ve Ali Derviş'in yurdunu yağmalayıp, maiyetindekileri öldürttüktan sonra, kendi maiyetiyle birlikte Moğolistan'a kaçtı.⁴¹

Timur'un geleceğı konusundaki karamsarlık, artık onun en yakın yoldaşlarına sıçramış ve kendi kabilelileri bile firara başlamıştı. Bununla birlikte Timur, Hızır'ın erkek kardeğı Ali ve Ali'nin kayınbiraderi (Timur'un kuzeni) Hacı Mahmudşah da dâhil, Yesurileri yanına çekmeyi başardı. Yesuriler –onun hem evlilik yoluyla hısımları, hem de en yakın komşuları olarak– sıklıkla Timur'un müttefikiydiler. Bununla birlikte belki de çok yakın olmanın yol açtığı gerilimler nedeniyle, tıpkı Hatlan emirlerinin Karavanaslar için güvenilmez olması gibi, onlar da güvenilmezdi. Bu kez de Timur'un Emir Hüseyin üzerine yürümek için yola düzüldüğü sırada, onu bırakıp kaçtılar. Tarihlerle bakılırsa, Emir Hüseyin barış ister gibi yaptıktan sonra yanındaki Şir Behram Hatlani'yi öldürtüp Timur'a saldırdı. Timur ona karşı koyacak güçte değildi, bunun üzerine eski müttefiki Mübarekşah Senceri'den yardım alabileceğini hesaplayarak, Horasan'daki Merv bölgesine çekildi.⁴² Bu sırada Emir Hüseyin'in Musa Tayciut kumandasındaki ordusu, Karşı'daki Barlas topraklarını ele geçirdi.

Timur, izleyen iki yılın –H.768–9 (M.1366–68)- büyük bölümünü Çağatay Ulusu dışında, Emir Hüseyin'e karşı destek aramak ve Ulus topraklarına düzenli seferler yapmakla geçirdi. Komşu güçlerin ona destek çıkma konusunda gösterdiği isteklilik sayesinde, bu uzun sürgünde yitirdiğı gücünün ve itibarının bir kısmını geri aldı. Merv bölgesinde aylarca kaldı, bu arada Heratlı Melik Mu'izzeddin Kart'a ve Tus'taki Türk-Moğol Cavun-ı Kurban kabilesi reisine haberler gönderdi. Ardından, büyük ölçüde kendi maiyetinden oluşan küçük bir orduyla Maverâünnehir'e döndü. Sürpriz bir gece saldırısıyla Karşı'yı ele geçirdi ve Emir Hüseyin'in bazı Karavanas güçleriyle yaptığı kuşatmaya rağmen elinde tutmayı başardı. H.768 (M.1367) kışını Karşı'da geçirdikten sonra, Hacı Mahmudşah Yesuri'yi yönetmesi ve vergi toplaması için Buhara'ya göndererek, bölge üzerindeki hâkimiyetini yeniden hissettirmeye başladı. Ne var ki, Yesuriler yine güvenilmez çıktılar; bu defa da Ali Yesuri Timur'u terk ederek kayınbiraderi, Buhara'daki Hacı Mahmudşah Yesu-

ri'ye katıldı ve ne Timur'un yanına dönmeyi ne de topladığı vergileri göndermeyi kabul etti.⁴³

Bu sırada Emir Musa tekrar, güneyli emirlerden ordu toplayan Emir Hüseyin'e katılmış ve büyük bir Karavanas ordusuyla Timur'un üstüne yürümüştü. Timur, Ali ve Hacı Mahmudşah tarafından karşılandığı Buhara'ya çekilmenin basiretli bir iş olacağını düşündü, ama kısa süre içinde tekrar Mahan'a çekildi. Yesuri emirleri kalmaya ve Buhara halkının yardımıyla şehri Emir Hüseyin ve Musa'ya karşı savunmaya karar verdiler, ama bir çarpışmanın ardından kaçarak, iyi bir şekilde karşılandıkları Mahan'daki Timur'un yanına sığınmak zorunda kaldılar. Bu arada Emir Hüseyin Buhara'ya bir vali atayıp Sali Saray'a döndü.⁴⁴

Timur bu sefer de Herat kralına başvurdu. Gönderdiği elçi büyük bir saygıyla karşılandı, ama kaynaklar Herat krallarından şüphelenen Timur'un Melik Mu'izzeddin'le karşılaşmayı reddettiğini ve ona mesafeli durduğunu belirtirler. Ancak kral yine de Timur'a desteğini sürdürdü.⁴⁵ H.768 (M.1367) yazında, Timur Maverâünnehir üzerine döndü ve Emir Musa Tayciut'un yokluğundan faydalanarak düzenlediği ani bir saldırıyla Karş'yı ele geçirdi. Ancak, daha sonra Karavanas ordusunun yakınlarda konakladığı ve Emir Süleyman Yesuri de dâhil yerli emirleri ordularıyla birlikte yanına çekmekte olduğu anlaşıldı. Timur, yanında, atına zorla bindirilmesi gerekecek kadar ayak sürüyen Ali Yesuri olduğu halde onların üstüne saldırmak üzere hemen yola çıktı; ordusunda yerleşik nüfusa mensup olduğu açıkça belli olan ve Ali Yesuri'yle birlikte firar eden bir emir daha bulunduruyordu: Mevlânâ Bedreddin. Bu savaşta geçen bir olay, savaş halindeki şiddetin görece azlığının iyi bir örneğini ortaya koyar. Timur'un askerleri, savaşta onun hasımları arasında bulunan iki eski arkadaşını tanıyamayarak öldürmüştü. Timur bunu duyunca altüst oldu ve bir cenaze töreni düzenletip başlarında dualar okutarak, ikisini de Keş'te gömdürttü.⁴⁶

Savaşı kazanan Timur, emirlerinin tavsiyesi üzerine yönünü Semerkand'a çevirdi; burada, Emir Musa'nın kumandanlarından birinin direnişiyle karşılaştı. Bu kuvvetleri yenilgiye uğrattı, ancak hemen arkadan Olcaytu Apardi ve Emir Hüseyin'in Keş'i aldıklarını öğrendi. Onların karşısında tutunamazdı, bu yüzden Keş ordusuna evlerine dönme izni vere-

rek, kendisi de Horasan'dan getirdiği altı yüz adamıyla birlikte kuzeye, Taşkent'e çekildi.⁴⁷

Bundan sonra Çağatay Ulusu'nun soğutulup uzaklaştırılmış iki emiri, Behram Celayir ile Keyhüsrev Hatlani'den yardım istedi. Keyhüsrev, Tuğluk Timur'un H.767'deki (M.1366) ikinci Maveraünnehir istilasının hemen ardından Emir Hüseyin'i bırakıp kaçışından beri, Behram ise Timur'u H.767'de (M.1366) terk edişinden beri Moğolistan'da yaşıyordu. Han, onların emrine yedi bin kişilik Moğol kıtaları vermiş, onlar da valiliğine Behram Celayir'in atandığı Taşkent bölgesine yerleşmişlerdi. İşte şimdi, Timur onlardan Emir Hüseyin'e karşı yardımlarını istiyordu. Behram, belki de Moğolistan'daki durumunu fazlasıyla rahat bulduğundan, teklifi reddetti. Oysa Keyhüsrev'in Moğolistan'da feda edemeyeceği daha az şeyi, buna karşılık kardeşini öldüren Emir Hüseyin'e karşı kuvvetli bir kini vardı. Bu yüzden Timur'u davet etti ve gayet iyi karşıladı. Keyhüsrev, Timur için değerli bir müttefikti. Gücünün asıl dayandığı yerin, Emir Hüseyin'in gözbebeği olan topraklarda bulunmasına karşılık, Emir Hüseyin'e karşı olan duyguları saf değiştirmesi ihtimalini ortadan kaldırıyordu. Moğolistan'da geçirdiği yıllardan sonra, Çağatay hanedanıyla yaptığı evlilik ittifakı da dâhil, o bölgeyle de bağlar peyda etmişti; Tuğluk Timur'un bir kuzeni olan Tümen Kutluk'la evliydi. Bu birleşmeden doğan kızını şimdi Timur'un oğlu Cihangir'le nişanlıyordu.⁴⁸

Moğol desteğini arkalarına alan bir Timur ve Keyhüsrev, Emir Hüseyin için, kolay kolay görmezden gelemeyeceği ciddi bir tehdit teşkil ediyordu. Bu yüzden büyük bir ordu toplayıp Musa Tayciut, Şeyh Muhammed b. Bayan Süldüs ve Olcaytu Aparidi'yle birlikte Timur'u karşılamaya çıktı. Timur ve Keyhüsrev, bir Moğol askeri güruhuyla onların üzerine yürüdü. Birçok hafif çatışmadan sonra, Timur ve Keyhüsrev geri çekildi; asker istemek için Moğollara çaşıtlar gönderen Timur, Taşkent'te kışladı.⁴⁹

Timur'un çaşıtları baharda, Moğol ordusunun gelmekte olduğu haberiyle geri döndüler. Bunu öğrenen Emir Hüseyin, önde gelen din adamlarından bir heyet kurdurdu ve bir daha düşünmesi ve bir Moğol istilasının yerleşik nüfusa getirebileceği belaları hatırlatmaları için ricacı olarak Timur'a yolladı. Moğol ordusuyla birlikte vardığında uğrayacağı sempati kay-

bının farkında olan Timur, Moğol ordusunu geri yolladı. Bazı oyalanmalar ve birkaç küçük çarpışmanın ardından Timur'la Emir Hüseyin barış yaptılar ve Timur Keş'e döndü.⁵⁰ Artık uzlaşan iki emir, H.769-70 (M.1368) yazını, Ulus'un güney ucundaki anlaşmazlıkları yoluna koymakla geçirdiler. İtaatsizlik emareleri gösteren Badehşan şahları, Emir Hüseyin tarafından hizaya sokuldu. Bu sırada Timur da, Belh ve Şaburgan topraklarını talan eden Melik Mu'izzeddin Kart'ın üzerine yürüdü ve onu kaçırttı.⁵¹

Emir Hüseyin, muhtemelen o sıralardaki en güçlü rakibi olan Timur'la yaptığı barışın ardından, Çağatay Ulusu üzerindeki hâkimiyet iddiasını yineleyebileceğini düşünmeye başladı. Ama bu eylemi iktidarına mâloldu. Kâbil'den dönüşünde Timur'a, Belh'i ikametgâhı yapmak ve istihkâmlarını onartmak istediğini bildirdi. Timur, ona, yurdunu terk ettikten sonra kendine Semerkand'ta, yabancılar arasında yurt tutan, Emir Hüseyin'in amcası Abdullah'ın başına gelenleri hatırlatarak bu kararın aleyhinde tavsiyelerde bulundu. Emir Hüseyin, Timur'un tavsiyelerine rağmen planlarını uygulamaya koyuldu.

Bu olayı âlimler, Timur'un, göçebelerin büyük şehirlere ve müstahkem mevkilere olan nefretlerini saygıyla karşıladığını, bu nefreti dikkate almayan Emir Hüseyin'in ise kabileli yandaşları arasında popülaritesini kaybettiğini kanıtlamak için kullanagelmişlerdir.⁵² Ancak, bu Çağatay Ulusu için pek geçerli bir açıklama gibi durmamaktadır, çünkü Çağatay göçerleri sık sık tahkim edilmiş şehirlere sığınırldı. Ayrıca Timur'un bundan biriki yıl sonra, Semerkand'ın istihkâm duvarlarını yaptırmasının hemen ardından Ulus'a hâkim olduğu da unutulmamalıdır; eğer Emir Hüseyin düşüşünün sebebi bu olay olsaydı, Timur'un onu taklit edeceği pek şüpheli olurdu. Üstelik tarihlerin bu plana karşı getirdiği temel sav, gerek Emir Hüseyin'in gerekse Abdullah'ın anayurtlarından ve dolayısıyla en koyu taraftarlarından vazgeçiyor olmalarıdır: "İnsanın kendi yurdunu bırakıp yabancılar arasına yerleşmesi, bilgelik yolundan uzaklaşmasıdır, çünkü bir şey olduğunda, yabancılar gelip de yardım etmezler."⁵³ Abdullah gerçekten de babasının en sıkı taraftarlarının bölgesinden vazgeçip, başkentini hanların saraylarını yaptırdıkları yerin yakınına ve kendisi için daha güvenilir müttefikler olan kabilelerin toprakları arasına taşımıştı. Emir Hüseyin

ise Belh'e yerleşmekle kendi yurdundan fazla uzaklaşmış olmuyor, yalnız ona olan sadakatleri en azından sorgulanabilir olan Süldüslerin yurduna yaklaşmış bulunuyordu.⁵⁴

Emir Hüseyin'in ve Abdullah'ın bu hamleleri muhtemelen yendikleri hasımları üzerindeki egemenliklerinin siyasi ifadesiydi; bu hasımlar 'Abdullah'ın durumunda eski Çağaday hanları, Emir Hüseyin'in durumunda ise, Maveraünnehir emirliğini kendinden önce Bayan Süldüs'ün elinde tutması hasebiyle Süldüs emirleridir. Bu hamlelerin içerdiği tüm Ulus üzerinde hükümlanlık iddiası kabile reisleri için açıkça kabul edilemez bir şeydi. Üstelik Belh'e taşınmakla, Emir Hüseyin Timur'un yurdu na daha da yaklaşmış ve onu Merv'deki sığınağından ve Horasan'daki müttefiklerinden yalıtmak üzere daha elverişli bir vaziyet almış oluyordu. Bu, Timur'un bu taşınmaya olan kişisel muhalefeti ni açıklayabilir.

Emir Hüseyin planından vazgeçmediği için, iki emir birlikte Belh'e gidip H.769 (M.1368) sonunda istihkâmları yaptırıldılar. Tepki gelmekte gecikmedi. Timurlu tarihçileri, Timur'un Emir Hüseyin'e karşı yükselen muhalefetteki rolünü haklı çıkarmaya çabalarlar; bu yüzden anlattıkları, tutarlı olsa da ihtiyatla ele alınmalıdır. Onlar, Emir Hüseyin'e karşı ilk hareketleri, diğer iki emire, Şeyh Muhammed Süldüs ve Keyhüsrev Hatlani'ye atfeder ve ikisinin Emir Hüseyin'e karşı ittifak içine girip, destek bulmak için Timur'a mektup yazdığını beyan ederler. Bu mektup Emir Hüseyin tarafından ele geçirilmiş ve bundan Timur'a hiç söz etmeyen emir, ona karşı gizli planlar yapmaya başlamıştı. Timur, Keş'ten döndüğünde, Emir Hüseyin ve Emir Musa'nın kendisini yakalamak üzere bir entrika çevirdiklerini işitti. Buna rağmen Emir Hüseyin'i görmeye gitti ve Zinde Haşam Apar-di'yle birlikte muhaliflerin üstüne gitmeyi kabul etti. Onların yaklaştığını duyan emirler kaçtılar; Emir Hüseyin de Belh'e yerleşti.⁵⁵

Timur artık Emir Hüseyin'in başlıca rakibiydi ve iki adamın arası giderek açıldı. Kaynaklar, Timur'un Emir Hüseyin'le ipleri koparmasına sebep olan çeşitli şikâyetlerini sıralarlar. Anlaşılan, Emir Hüseyin Timur üzerinde hükümlanlık kurmaya ve onu tabiyet konumunu açıkça kabul etmeye zorluyordu. Timur'un halkından bir kısmını Belh'e nakletmek için çaşıtlar gönderen Emir Hüseyin, ayrıca, bir sarhoşluk anında kendi yandaş-

larından birini öldüren Mü'eyyed Arlat'ın karısını, Timur'un kız kardeşi olan Şirin Beg Aga'yı, alıp getirmesi için bir başka aracı yolladı. Timur, birçok emirin Emir Hüseyin'den hoşnut olmadığının bilinciyle bu tahrikleri, ona karşı çıkmak için fırsat bildi. Emir Musa Tayciut'a ve diğer emirlere danıştı; Emir Hüseyin'e karşı direnme konusunda tümü hemfikir idi. Bu plana bir tek kişi karşı çıktı: her dem isteksiz Ali Yesuri. Bunun üzerine Timur'un kızıyla evlenmesi kararlaştırılmış olduğu halde alelacele idam edildi. Bir casus göndererek Şeyh Muhammed Süldüs'ü Moğolistan'dan çağıran Timur, ardından Emir Hüseyin'in üzerine yürüdü. Musa Tayciut'un Timur'un ordusundan apar topar firar etmesine rağmen, Emir Hüseyin'in kuvvetleri savaşmadan kaçtılar.⁵⁶

Timur'un bu sefer kabile reislerinin çoğunu kendi tarafına geçirilmiş olduğu açıktır. Endhud yakınlarında bir dini lider olan Seyyid Baraka'nın gelip kendisine bir sancakla davul sunması da Timur'u yüreklen-dirmişti.⁵⁷ Artık Timur ordu toplama işine ciddiyetle girişebilirdi. Çaganiyan yakınlarında kamp kurup Caku'yu önce o bölgenin ordusunu toplamakla –Süldüs ve diğerleri–, ardından da Hatlan'da ordusunu toplamakla görevlendirdi. Timur, Holm'e gittiğinde, Dulan Cavun, Emir Hüseyin'in Kunduz'da bıraktığı Olcaytu Apardi ve Badehşanlı Şah Şeyh Muhammed kendisine katıldılar. Arkadan Hatlan ordusuyla Keyhüsrev Hatlani ve Emir Caku sökün etti. Kaynakların naklettiği gibi, Timur böylece Çağatay Ulu-su'nun hemen hemen bütün emirlerini yanına çekmiş bulunuyordu.⁵⁸

Arkasında böyle bir orduyla kendi adayını han ilan etti ve ordusunu Belh üstüne bir saldırı için hazırladı. Orada, Şaburgan'ın Apardi ordusuyla birlikte Zinde Haşam Apardi de kendisine katıldı. Böylelikle Emir Hüseyin'in en sadık destekçileri –Arhang ve Şaburgan'ın Apardi emirleri– bile Timur'un tarafına geçmiş oluyordu. Emir Hüseyin'in güçleri tutunamadı ve kendisi de iki günlük bir savaştan sonra teslim oldu. Güvenliği garanti edilmesine rağmen kaçmayı tercih etti, ancak bulunup Timur'un huzuruna çıkarıldı.⁵⁹

Timurlu tarihçilere bakılırsa Timur, Keyhüsrev Hatlani'nin kardeşinin öcünü almasına izin vermesi için tüm yalvarmalarına rağmen, Emir Hüseyin'in hayatını bağışlamak arzusundaydı. Onun, Keyhüsrev'in intika-

mını, Emir Hüseyin'in katline meşruiyet kazandırmak için kullanmış olması muhtemeldir; geçmişteki bir katlin cezası olduğu için, bu Timur'un kendisine karşı bir intikam doğuramazdı. Aşağıda da görüleceği gibi, bu Çağatay Ulusu'ndaki alışıldık uygulamaydı. Timurlu tarihçilerin Emir Hüseyin'in ölümünün sorumluluğunu Timur'a atfetmekte gösterdiği isteksizlik, Ulus'ta idamlara karşı olan yaptırımları yansıtır. Tarihçilerin bildirdiğine göre, Timur Keyhüsrev'e rıza göstermeyince, Olcaytu Aparı, Keyhüsrev ve Mü'eyyed Arlat'ın Emir Hüseyin'i gizlice kaçırıp öldürmelerini ayarladı. Timur'un bundaki sorumluluğu açık değildir, ama Emir Hüseyin'in kendisine tabi olan Cengizli hanıyla birlikte öldürülen iki kaçak oğluna reva görülen muamele, Timur tarafında da bir düşmanlık olduğunu düşündürmektedir.⁶⁰

Artık Timur için sıra, Emir Hüseyin'in hanımlarını dağıtma gibi keyifli bir işe gelmişti. Bu dağıtımı kendi itibarını pekiştirmek ve kabile reislerinin gönlünü fethetmek için kullandı. Emir'in dört karısını kendine ayırdı. Bunların arasında Kazanhan'ın kızı olduğu için Çağadai hanedanıyla bir bağlantı kurmasını sağlayan Saray Melik Hanım ile hanedandan olmayan ama her ikisi de ona yararlı kabile ittifakları sağlayan, Bayan Süldüs'ün kızı Ulus Aga ile Hızır Yesuri'nin kızı İslam Aga da vardı. Diğerlerini dağıttı. Tarmaşirin Han'ın kızı Sevinç Kutluk Aga'yı Behram Celayir'e, Dilşad Aga'yı Zinde Haşam'a ve Keykubad Hatlani'nin kızı Adil Melik'i kendi maiyetinden Emir Caku'ya verdi. Bu armağanların ilk ikisi, kuşkuyla müttefikleri kazanmak için verilmişe benziyorlardı, çünkü Behram, Timur'un arkasında çok da sağlam durmamıştı ve hâlâ Moğolistan'daydı; Zinde Haşam ise Timur kuvvetlerine son anda katılmıştı. Sevinç Kutluk Aga'nın Behram Celayir'e hediye edilmesi bilhassa ilginçtir, çünkü onun, Bayezid Celayir'in dul eşi ve Ali Derviş Celayir'in annesi olduğu kesin gibidir. Timur böylece en büyük rakibinin annesini Behram'a vermiş oluyordu.⁶¹

TIMUR ÇAĞATAY ULUSU'NUN BAŞINDA

Yezdi'nin *Zafername*'si, Emir Hüseyin'e karşı Timur'un emrine girip mevkiini tanıyan emirlerin listesini verir. Bunlar, Şah Muhammed Süldüs, Emir Keyhüsrev Hatlani, Olcaytu Aparı, Davud Duğlat, Sarı Buga Ce-

layir, Caku Barlas, Zinde Haşam Aparı, Mü'eyyed Arlat, Badehşanlı Şah Şeyh Muhammed ve Hüseyin Bahadır ile Seyyid Baraka ve Tirmiz'de hüküm süren Hanzade şeyhleri gibi dini figürlerdir.⁶⁴ Yani, kendi kişisel mailyetinin mensupları yanında, önde gelen kabile reisleriyle kimi din adamları da Timur'un arkasında toplanmış bulunuyordu. Bunun üzerine Timur, Belh'in yönetimini kendi kabilesine mensup birine, Murad Barlas'a bırakarak Semerkand üzerine yürüdü.

Vakit kaybetmeden mevkiini resmileştirme işine giren Timur, Kazakhan ve Emir Hüseyin gibi *emir* unvanıyla yetinmekle birlikte, kendisiyle Cengiz Han ailesi ve bu ailenin taşıdığı karizma arasında çeşitli bağlar peyda ederek itibarını artırdı. Cengiz soyundan gelen bir kukla hanı tahata zaten geçirmişti, ardından *güregen* unvanını kullanmaya başladı. Çağaday hanlarının eski merkezine yakın olan Semerkand'ı bir hükümdarlık merkezine dönüştürmeye girişti ve çevresini tahkim ettirdi. Hicri 12 Ramazan 771'de (9 Nisan 1370) hükümetini Çağatay Ulsu mensuplarına resmen onaylattırdı.⁶⁵ Askeri ve yönetsel mevkilere çeşitli kişiler getirerek, idarenin temellerini attı.⁶⁶

Çabaları bunlarla sınırlı kalmadı. Çağatay Ulsu'nun başına geçmek, orada kalmaktan çok daha kolaydı. Ulsu'a hükmetmeye yeltenen diğer emirler gibi o da, kabile reislerinin hemen aleyhine dönüverdiğini gördü ve hükümdarlığının ilk on iki yılı boyunca, yerinde güvenle oturamadı. Aslında kabile reislerinin, iktidarı ele almasından sonra Timur'u desteklemeye devam etmekle kazanacakları fazla bir şey yoktu. Ulsu'un önderliği çekişme konusu olduğu müddetçe, siyasi inisiyatif kabile zadeğânının elinde demektir; oysa güçlü bir merkezi lider kabile reislerinin bu gücünü kaçınlmaz olarak kırpımayla çalışacaktı. Üstelik Emir Hüseyin'in iktidara gelmesini kolaylaştıran Moğol istilasını tehdidi, doğu Çağaday hanı İlyas Hoca'nın devrilmesi ve Moğol kabilelerinin birbirine düşmeye başlaması üzerine ortadan kalkmıştı.

Timur, buna rağmen iktidarda kalmayı ve sonunda, Çağatay Ulsu'nun hükümrânı olmayı başardı. Onun bu sıra dışı başarısının çeşitli nedenleri vardır. Daha başa geçtiği ilk anda bile, bir emirin ona meydan okumasını güçleştiren bazı büyük avantajlara sahipti. Uzun süren iktidar di-

dişmesi sırasında, gerek o, gerekse Emir Hüseyin, Çağatay Ulusu'nun hemen hemen tüm kabile-dışı askeri kuvvetlerinin hâkimiyetini ellerine geçirmişlerdi. Emir Hüseyin'in ölümüyle bunların hepsi Timur'a geçti. Bu yüzden, sadece Barlas kabilesi değil, Karavanas orduları ve çeşitli daha küçük kıtalar da artık onun arkasındaydı. Timur, Karavanas emiri Abdullah'ı ve bazı aile üyelerini öldürmekle Karavanasları başsız, ama yerliyerinde bırakan ve böylece Emir Hüseyin'in geri dönüp yeniden ipleri ele almasına kapı açan Süldüs ve Barlas emirlerinin düştüğü hataya düşmedi. Bunun yerine, başlarına en yakın ve güvenilir yoldaşı Caku Barlas'ı getirerek Karavanas kuvvetlerini ordusuna kattı.⁶⁵ Karavanasların kumandanı çoğunlukla atanageldiğinden, bu hamlesi hiçbir açık muhalefet yaratmadı. Karavanaslar muhtemelen Ulus'taki en büyük asker topluluğu olup, güçleri sayesinde hem Kazakhan'ın, hem de Emir Hüseyin'in hükmetmesini sağlamışlardı. Şimdi onları emin ellere teslim ettiğine göre, artık kendisi de Çağatay Ulusu'nun en büyük ordusuna kumandan olmuştu. Emir Hüseyin'i öldürmekle, kabile reislerini çevresine pekâlâ toplayabilecek son rakibi de ortadan kaldırmış bulunuyordu.

Kaldı ki, kabile reislerinin Timur karşısında boyunları kıldan incedi. Çünkü toprak bakımından olsun, insan gücü bakımından olsun, sahip oldukları birçok olanak, aslında evvelce merkezi hükümet tarafından tanzim edilmmişti ve kabileler-üstü bir önder tarafından tekrar geri alınabilirdi; aslında Timur, daha önce kabilelerin emrine verilen askerlerin çoğunu zaten devralmış bulunuyordu. Kabile gelirlerinin çoğunu sağlayan yerleşik nüfusun doğal çıkarları ise istikrarlı refahın güvencesi olan barış şartlarını dayatabilecek bir merkezi önderlikten yanaydı. Kaldı ki, kabilelilerinin sadakatinden kabile reisleri de emin değildi. Aşiretlerin iç siyaseti büyük ölçüde kendi dışlarındaki ittifaklara, özellikle de kabileler-üstü önderlik adaylarıyla yapılan ittifaklara dayandığından, Timur, kan dökmeden ve Çağatay Ulusu'nun töresini bozmadan, kabile meselelerine müdahale edebiliyordu.

Timur, bu sayede, kabile reislerinin entrikaları ve ihanetleriyle rahatça başa çıkabildi, üstelik bunu yaparken, kabul edilebilir şiddetin ötesine geçmesi gerekmedi. Her ne kadar yerini sağlamlaştırdıkça güç kullanı-

mına ve idam cezalarına daha sık başvurmuşsa da, hiçbir kabile reisi defalarca isyan etmedikçe idam edilmedi ya da yetkileri ilelebet elinden alınmadı. Timur bir kabile reisinin infazını emredeceği zaman, kendinden önceki liderlerin töresini izliyor ve suçluyu, o adamın haksızlık ettiği birine teslim ediyordu. Kabile reislerine karşı mutedil iken bir bütün olarak kabilelere karşı koruyucuydu. Hâkimiyetine direnen onca kabileten hiçbirisi tamamen dağıtılmadığı gibi, içlerinden sadece biri, kendisiyle hiçbir bağı olmayan bir reisin kumandası altına verildi.

Timur'u ilk terk eden emirler, rakibinin eski müttelikleri oldu. Bunların da en başında, onu Emir Hüseyin'le yaptığı kader savaşından da önce bırakıp kaçan Emir Musa Tayciut vardı. Birisi onu yakalayıp getirmekle görevlendirildi, bunun üzerine Musa önce kuzeye kaçtı, ama orada yeterince güvende olmadığını keşfederek, Şaburgan'daki Zinde Haşam Aparı'nın yanına gitti. Timur, Ulus emirlerini yazın *kurultaya* davet ettiğinde, Zinde Haşam ve Musa gelmedikleri gibi, bununla da yetinmeyerek, Emir Hüseyin'e dostluk göstermeyen ve Timur'un zaferini tebrik etmek üzere yola çıkan iki Arlat emirini de yakalayıp öldürdüler. Timur, Zinde Haşam'ın akrabası Olcaytu Aparı'ya başvurarak, onu hizaya getirmesini istedi. Olcaytu Aparı, Zinde Haşam'ın ikna edilemeyeceğini ve bu yüzden kendisinin mahcup olacağını öne sürerek bu görevden affını istedi. Bu mazereti kabul eden Timur, Olcaytu'nun yerine oğlu Hoca Yusuf'u gönderdi. Zinde Haşam de onu hemen yakalatıp hapsettirdi.⁶⁶

Öyle anlaşılıyor ki Olcaytu, Apardilerin kıdemli emiriydi ve Hatlan ile Şaburgan Apardileri akraba olduğundan, muhtemelen aşiretin başı sayılıyordu.⁶⁷ Zinde Haşam'ı hizaya sokmayı deneyip de başaramamak, onun itibarına ve mevkiine ağır bir darbe olurdu; böyle bir aşağılamaya oğlu daha rahat katlanabilirdi. Timur'un Olcaytu'nun mazeretini kabul edişi, onun aşiretin iç işleyişini altüst etmek istemediğine işaret eder. Bununla birlikte, Timur'un kendisi böyle bir hakareti sineye çekemezdi; hemen bir ordu düzüp Şaburgan üstüne yürüdü. Zinde Haşam oldukça çabuk pes etti ve Olcaytu Aparı'yi araya sokarak teslim oldu. Emir Musa'yı teslim ettiği gibi küçük kardeşini de rehin bıraktı. Şurası açık ki Timur, Musa ve Zinde Haşam gibi son derece güçlü iki emire sertlik etmeyi henüz göze ala-

mazdı; bu nedenle her ikisini de affederek itibarlarını geri verdi, ancak Musa'yı yanında Semerkand'a götürdü.⁶⁸

Zinde Haşam'ın Timur'a karşı başka bir müttefik bulması uzun sürmedi. Bu kez de Timur'a yeni bağlılık yemini etmiş, Tirmiz hâkimi Hanzade Ebu Mevali'ye katıldı. Peygamberi rüyasında gören Ebu Mevali, dünyanın sonunun geldiğini ilana ve kendisinin de iman teyidi için önder olarak tayin edildiğini iddiaya başlamıştı. Zinde Haşam'le birlikte Tirmiz ve Belh civarındaki toprakları talan etmeye giriştiler. Timur onları kaçırtıp Tirmiz'e bir vali (*daruga*) atadıktan sonra, Caku'yu Hatlanı, Kunduz ve Baglan ordularıyla Şaburgan'daki Zinde Haşam'i kuşatmaya yolladı. Caku kışı orada geçirdi; baharda yeniden teslim olan Zinde Haşam, Timur'un huzuruna çıkarıldı. Birçok emirin araya girmesiyle Timur onu bağışlayarak hediyeler verdi, ancak bu kez Şaburgan'a dönmesine müsaade etmedi. Bu olay H.772-3'de (M.1371-72) gerçekleşti.⁶⁹

Timur bundan sonra dikkatini Ulus dışına çevirdi ve Harzem'e hâkim olan Kungiratlı Sufi hanedanı, Fergana, İli ve Talas bölgelerindeki Kamerüddin Duğlat ve İlyas Hoca Han'ın katlinden sonra Moğolistan'da iktidarı ele geçiren öteki Moğol emirleri üzerine bir dizi sefer düzenledi. H.782'ye (M.1380-81) kadar olan sonraki dokuz-on yıl boyunca da Moğolistan ve Harzem'i münavebeli olarak istila etti. Bu, göçebe yandaşların sadakatini muhafaza etmenin alışılmış bir yoluydu ve Çağatay Ulusu üzerinde hakikaten hâkimiyet kurabilmiş tek emir olan Kazakhan, belki de başarısını büyük ölçüde sık sık çıktığı güney seferlerine borçluydu. Timur'un Ulus emirlerine ganimet ve meşgale sağlayan başarılı seferlerine rağmen, kabile reisleri yine de ona direnmeyi sürdürdü.

Çok geçmeden Barlas kabilesinin komşusu ve geleneksel müttefiki olan kuzeyli kabileler de, güneyli reislerin direnişine katıldılar. H.773-4'te (M.1372-73) Moğol topraklarına yaptığı bir seferden dönen Timur, Ulus'un hem güneyli, hem de kuzeyli emirlerinin katıldığı bir ayaklanmayla karşılaştı. Bunlar yine Zinde Haşam Apardi, Emir Musa ve Tirmiz'li Hanzade Ebu Mevali olup, şimdi aralarına Hızır Yesuri'nin oğlu Ebu İshak ile Şeyh Ebu Leys Semerkandi de katılmıştı.⁷⁰ Bu adamlar belli ki Timur'u tuzağa düşürüp yakalamak ve öldürmek niyetindeydiler, ama kurdukları komplo açığa

çıktı. Timur onlara sert davranmadı. Ebu Mevali ve Ebu Leys'i sürdürdü, Emir Musa'yı ise bu defa tantanalı bir şekilde affetti, çünkü kızını Musa'nın büyük yeğenine vermişti. Ebu İshak Yesuri'yi ise maiyetinde bulunan kayınbiraderi Seyfeddin'in ricasından dolayı affetti. Ne var ki, Zinde Haşam'ı hapsettirerek, beraberinde, ölünceye kadar kalacağı Semerkand'a götürdü. Zinde Haşam'ın toprakları Bayan Timur b. Ak Buga Nayman'a verildi. Böylece Apardiler Nayman önderliğinde kaldılar, ama Ak Buga, Timur'un kişisel muhafızı olduğundan, oğlunun sadakatine de güvenilebilirdi.⁷¹

Timur artık dikkatini Harzem'in Sufi hanedanına yöneltmiş ve H.773 ya da 774 (M.1372 ya da 1373) baharında buraya sefere çıkmıştı.⁷² Keyhüsrev Hatlani Harzem seferi sırasında Timur'a ihanet ederek Harzemlilerle ittifak yapmaya çalıştı. Timur seferden geri dönünce Keyhüsrev'i, Emir Hüseyin'in katlinin intikamını almaları için, onun adamlarına teslim etti. Ardından Hatlan *tümenini* Hatlan ailesinin öteki koluna devrederek, başına Şir Behram'ın oğlu Muhammed Mirza'yı geçirdi.⁷³ Timur'un sadakatsizliği bu kadar hızla ve bu kadar şiddetle cezalandırdığı nadirdi. Keyhüsrev onun, Emir Hüseyin'den kaçıp Moğolistan'a sığındığı H.769'dan (M.1367) beri yakın müttefiki olmuştu. Timur'a olan bağlılığı yüzünden Ulus'a dönebilmiş ve kabilesinin yönetimini tekrar ele alabilmişti. Onun taraf değiştirmesini Timur için özellikle kabul edilemez kılan, belki de buydu.

Keyhüsrev'in infazı tepkisiz kalmadı; oğlu Sultan Mahmud ve iki Yesuri emiri –Ebu İshak b. Hızır ve Hacı Mahmudşah– birlikte kaçarak Harzemli Yusuf Sufi'ye sığındılar. Yusuf Sufi onların teşvikiyle Kat yöresini yağmaladı. Timur buna cevaben H.774-5'te (M.1373-74) Harzem'e düzenlediği ikinci bir seferde, Yusuf'u çabucak dize getirip özür dilettili.⁷⁴ Timur H.776-7'de (M.1375-76) kabile emirlerinin yeni bir komplosuyla karşılaştı. Moğol topraklarına yaptığı seferden dönerken, Hocent'te durarak Behram Celayir'in, şimdi artık Celayirlilerin başına geçmiş olan oğlu Adilşah'ı kabul etti. Burada Adilşah'ın, Şeyh Muhammed Süldüs'ün ve Horasan'daki Gürzivan'ın hâkimi Türken Arlat'ın, kendisine bir tuzak kurduklarını fark etti, ama çekip gitmekle yetindi. Adilşah daha sonra huzuruna çıktığında, onu hemen affetti.⁷⁵

Timur, böyle bir zamanda Celayir kabilesinin liderine meydan okumaya henüz hazır olmadığı halde kendisini Süldüs kabilesine hükümranlığını dayatacak kadar güvende hissediyordu. Bir sonraki baharda Harzem üzerine yeni bir sefere çıkmadan önce, Şeyh Muhammed Süldüs'ü yargılatıp suçlu ilan ettirdi ve onu, erkek kardeşini öldürtmüş olduğu bir akraba-sına teslim etti. Ardından Süldüs kabilesinin o bölümünün kumandasını, kendi muhafızlarından Aktimur'a verdi; bu, Timur'un, başına dışarıdan lider atadığı tek Ulus aşiretiydi. Aynı anda, Bayezid Celayir'in iki oğlunu - 'Ali Derviş ve Muhammed Derviş- birden idam ettirdi. Tarihler bu iki emirin katıldığı hiçbir ayaklanmadan söz etmez. Bu infaz muhtemelen, onların eski bir emirinin oğulları olmaları hasebiyle Adilşah'ın potansiyel rakipleri olmalarından kaynaklanan ve Adilşah'ın sadakatini kazanmak ya da onunla varılan bir pazarlığın sonucu olmak üzere yapılmış bir hamleydi.⁷⁶

Timur'un kabile reislerini, sertlik ve uzlaşma yöntemlerini birlikte kullanarak hizaya getirme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Kabile emirleri, özellikle de Timur'un daima kayırdığı Celayir önderleri, eskisi kadar güvenilmezdiler. Timur bu dönemde Moğolistan'a Adilşah ve Sarı Buga Celayir kumandasında bir ordu gönderirken, kendisi de Harzem'e üzerine yürüdü. Bu seferlerin ikisi de yola gelmeyen emirler tarafından baltalandı. İlk firar Türken Arlat'tan geldi ve Arlat, Gürzivan'a dönmek üzere Harzem sınırında kaçtı; Timur'un onu takip etmesi için yolladığı adamlarla dövüşürken öldürüldü. Bundan hemen sonra Timur, çok daha ciddi bir ayaklanmanın haberini aldı: Adilşah'ın ve Sarı Buga Celayir'in ayaklanmaları. Timur ayrıldıktan sonra, ikisi Andican *darugasına* katılıp, Celayirli ve Kıpçak taraftarlarıyla birlikte Semerkand'ı kuşatmaya gitmişlerdi. Timur hızla dönüp üzerlerine giderek onları kaçırttı. İkisi, önce Deşt-i Kıpçak'taki Gök (doğu) Ordalı Urus Han'ın, oradan da Moğolistan'daki Duğlat emiri Kamerüddin'in yanına sığındılar. Timur geride kalmış olan Celayir ordusunun büyük kısmını, emirleri arasında bölüştürdü. Bu arada oğlu 'Ömer Şeyh'i de Andican'ın başına getirdi.⁷⁷

Ne var ki, Celayir emirleri Çağatay Ulusu'na besledikleri muhabbeti kaybetmemişlerdi. Kamerüddin, H.778-9'da (M.1376-78) Adilşah ve Sarı Buga'nın yardımıyla Andican üzerine yürüyüp, ordusunun bir bölümü

fırar eden ve Timur tarafından kurtarılması gereken 'Ömer Şeyh'e saldırdı. Adılşah Celayir'in Ulus'un kuzeyindeki dağlarda olduğu haberi kısa sürede Timur'un kulağına geldi. Üzerine gönderdiği iki emir sonunda onu tanıyıp öldürdüler. Sarı Buga iki yıl sonra Timur'un yanına döndü ve Celayirli kabilesinin başına geçirildi.⁷⁸ Bundan sonra kendisi de maiyeti de Timur'a sadık kaldı.

Celayirliler Timur'un en kuvvetli ve en inatçı hasmı olmuştu. Onların boyun eğmesinden sonra, Timur Çağatay Ulusu'nun kabile reisleriyle tek tük sorun yaşadı. Ulus'un hemen hemen tüm kabilelerinden, Şaburgan'ın Apardilerinden, Arlatlılardan, Hatlan emirlerinden, Süldüslülerden, Yesurilerden ve Celayirlilerden direnişle karşılaşmış ve hepsini başarıyla bastırmış, çoğu zaman da kabile liderlerini değiştirmişti. Ulus'un en güçlü kabileleri –Celayirliler, Süldüslüler ve Şaburganlı Apardiler– artık Timur'un maiyetine mensup kişiler tarafından yönetiliyordu. Timur, Çağatay Ulusu'nu on iki yıllık bir iktidardan sonra nihayet hâkimiyeti altına alabilmişti.

Timur'un kendi aşiretindeki iktidarı ele geçirmek için yaptığı ilk hamleyle Çağatay Ulusu'na hükmetmesi arasında, on yıllarca süren ve sonu gelmeyen bir siyasi faaliyet ile yine neredeyse bitip tükenmek bilmeyen seferler vardı. Timur'un bu yıllar boyunca başına gelenlerin hikâyesi, Çağatay Ulusu siyasetini resmeder. Her ne kadar ilk hedefi kendi kabilesine hâkim olmak idiyse de, bunu başarabilmek için dış müttefiklere ihtiyacı vardı. Maiyetini kabile-dışı güçlerden seçmiş ve kısmen evlilikler, kısmen de ganimet vererek oluşturmuştu. En yakın iki yandaşı Mü'eyyed Arlat ve Da'ud Dughlat aynı zamanda kayınbiraderleriydi. Yönetimi ele geçirmesinde en belirleyici unsur, muhtemelen Barlas kabilesinin reisliğini almasına kolayca ikna olan Moğollarla kurduğu bağlantılar oldu. Aşiretin eski reisi Hacı Beg hayatta kaldığı sürece, Timur'un içi rahat edemeyecekti. Bu nedenle dışarıdan müttelikler bularak ve onları Hacı Beg'le ilişkileri dostane olmayanlar arasından –başta Hacı Beg'in, amcasının azledilmesine yardımcı olduğu Emir Hüseyin olmak üzere– seçmeye dikkat ederek konumunu güçlendirmeyi seçti. 762'de (1361) kabilesinin daimi önderi olmayı başardığı zaman, elinin altında yükselirken edindiği, bir dizi hazır kabile ittifakı vardı.

Timur'un kendi aşiretinde güçlenmek için izlediği yol muhtemelen sıradışı bir yol değildi. Liderlik diğer kabilelerde de çekişme konusu olabiliyor ve iktidar, dış destekle, özellikle de Ulus'un önderliğine oynayan bir adayla yapılacak ittifak sayesinde kazanılıyordu. Timur'la Emir Hüseyin arasındaki, birbirini izleyen ittifak ve rekabet yılları sırasındaki kabileler tarihçesi, kabilelerin kendi içindeki çatlamayı ortaya koyar, çünkü rakipler kaderlerini iktidar peşindeki farklı dövüşçülerin kaderine bağlamışlardır.

Bu bölümde bu tür çeşitli hareketlerden örnekler verdim. Timur ve Emir Hüseyin, H.765'te (M.1364) Maveräünnehir'deki Moğol ordusuna saldırdıklarında, Hatlan ve Süldüs kabileleri ikiye ayrılmıştı: kabile liderliği konusunda bir kısmı Moğolların, bir kısmı da Timur ve Emir Hüseyin'in adayının tarafını tutuyordu. Timur ve Emir Hüseyin, H.767-8'de (M.1366-67) birbirleriyle dövüşe tutuştuklarında, Yesuri emirleri farklı tarafları tuttular –ikisi Timur'u, biri Emir Hüseyin'i destekledi. Kabile reisliği için dönen bir iktidar mücadelesinin Ulus için girişilecek bir mücadeleyi körüklemesi de mümkündü; buna, Timur ve Emir Hüseyin arasında H.767'de (M.1366) geçen bir anlaşmazlıkta rastlanır. Bu kez, Timur'u direnmesi için rakibi Behram Celayir yüreklendirirken, Emir Hüseyin'i, kendi kabilesi üzerindeki hâkimiyetini artırmak ümidiyle Timur aleyhine kışkırtan Ali Derviş'ti.

Kabile reislerinin ve rakiplerinin, kabileleri dışında desteğe gereksinim duymalarının bir nedeni de aşiretin kendisinin güvenilmezliği idi. Barlas kabilesi Hacı Beg'in Ulus'u terk ettiği her iki seferde de Timur'a yaşımış, daha sonra H.767'de (M.1366) bir kısmı Emir Hüseyin'e karşı savaşan Timur'u terk etmişti. Aşiretler reislerine, tıpkı Ulus'un, önderlerine ettiği gibi hizmet ediyordu; bunların her ikisi de kazanılması ve muhafaza edilmesi gereken yapıları, ama güvenilemezlerdi.

Kabile liderleri olsun, Ulus iktidarı için yarışanlar olsun, dış ittifak arayışında kendilerini Ulus'un içindeki güçlerle kısıtlamazlardı. Çağatay Ulusunu çevreleyen idareler –Harzem'de, Horasan'da ve Moğolistan'da– Çağatay Ulusunu içindeki ayrılıkçılara destek verip sığınma sağlamaya pek hevesliyediler ve onların desteği, bu iç mücadelelerin sonucunu belirlemekte genellikle kritik bir rol oynuyordu. Moğollar Maveräünnehir'i kontrol

ederken, Timur ve Emir Hüseyin, Horasan'da tutunmaya ve o bölgeyi başarılı karşı saldırılar için bir üs olarak kullanmaya, bu sayede muktedir olabilmişlerdi. Aynı biçimde Timur, Emir Hüseyin'le bozuştığında, hem Horasan'da, hem de Moğolistan'da, Ulus'a tatminkâr şartlarda dönene kadar direnmeye devam etmesini sağlayacak hazır bir destek ve sığınak bulmuştu. Timur'un iktidarı almasından sonra, muhalif emirler Harzem'e ve Moğolistan'a kaçıp buraların yöneticilerini Ulus'a saldırmaya teşvik ettiler.

Böyle bir durum, Ulus içindeki anlaşmazlıkların çözümünü ya da iktidarı elde tutmayı son derece güçleştiriyordu. Bu, servet, insan gücü ve siyasi inisiyatif edinmek için merkezi liderliğin sallantıda olmasından yarar sağlayan kabile reislerinin iktidarını pekiştirmeye yarıyordu. Reislerin, Çağatay Ulusu'nun iktidarı üzerinde dönen çekişmelerden bayağı bir çıkarları vardı, çünkü bunlar kabile içindeki iktidar mücadeleleriyle yakından bağlantılıydı. Gerçi bir emir konfederasyonun önderliğine getirilir getirilmez, kabile reisleri onun iktidarının başarılı olması için parmaklarını bile kıpırdatmıyorlardı. Yani, üzerlerinde hükümlanlık iddia eden herhangi bir kabileler-üstü öndere, neredeyse anında karşı çıkıyorlardı. Bu yüzden Ulus'un hâkimiyetini ancak birkaç önder elinde tutabildi. Emir Kazakhan ve Bayan Süldüs'ün hükümdarlıkları, ikisi de tüm ulusa hâkim olma iddiasında bulunmaya kalkışmadığından, ciddi bir direnişle karşılaşmadı. Ancak, kendi mevkilerini kabul ettirmeye çalışan önderler –Abdullah b. Kazakhan, Tuğluk Timur Han, Emir Hüseyin ve nihayet Timur– kısa sürede kendilerini Çağatay Ulusu'nun çoğu kabile reisinin muhalefetiyle yüz yüze buldular.

Bu durumu katlanılır kılan şey, Ulus içinde şiddetin görece yokluğu. Savaşlar kısa sürer, mümkünse hiç yapılmazdı. Önderlerin fırsatları ve değişen ittifaklara karşı hatırı sayılır bir toleransı vardı. Merkezi öndere karşı çıktığı için idam edilen kabile emiri sayısı son derece azdı. Üstelik her şiddet gösterisi, muhalefeti kışkırtıyordu: H.762-63'te (M.1361–62) en önemli kimi kabile reislerini idam eden Moğollar, bütün Ulus'un çıkan ilk fırsatta –H.765 (M.1364)- kendilerine karşı birleştiğini gördüler. Aynı biçimde, Keyhüsrev Hatlani'nin erkek kardeşi Keykubad'ı H.761-2'de (M.1360–61) öldürten Emir Hüseyin, bunun karşılığını, H.763'te (M.1362) Moğollarla dövüşürken, Keyhüsrev tarafından terk edilerek aldı.

Timur'un, kabile reislerinin firarlarına ve entrikalarına karşı yönetiminin başlarında takındığı tutum, onun ne denli ihtiyatla ilerlemek zorunda olduğunu gösterir. Ulus kabilelerine hâkim oluşu, bir güç alıştırmasından ziyade bir sabır alıştırmasıydı. Zinde Haşam ancak üç kere isyan edip, Timur'un maiyetinden iki kişiyi öldürdükten sonra hapsedilirken, Musa Tayciut yarattığı onca rahatsızlığa rağmen hiç ceza almadı. Timur, özellikle daha güçlü kabilelere karşı güç kullanımı konusunda daha da ihtiyatlıydı ve kendine karşı iki yüzlülük ettikleri halde, Behram'ı da, Adilşah Celayir'i de ihsanlara boğmuştu.

Timur bir emirin infazına hükmettiğinde, Ulus önderleri arasında yaygın olan bir uygulamaya başvurur ve suçluyu haksızlık etmiş olduğu birisine teslim eder, böylece kendi ellerini kirletmemiş olurdu. Bu tekniğin en ilham dolu kullanımı Keyhüsrev Hatlani ve Emir Hüseyin'in ortadan kaldırılışlarındadır: Keyhüsrev'in, kardeşinin öcünü almak için Emir Hüseyin'i öldürmesine göz yumarken, Keyhüsrev'i de, Emir Hüseyin'in intikamını almaları için, kalan akrabalarına teslim etti. Böylelikle hem infazların tam sorumluluğunu almaktan kaçınmış, hem de kurbanın kabilesinin intikamını üzerine çekmemiş oluyordu.⁷⁹ Timur kabile reislerine karşı mutedil davranıyor, kabilelerin kendilerini ise daha da hoş tutuyordu. Başına, kabilele akrabalığı olmayan bir reisin geçtiği sadece tek bir kabile olmuştu: Süldüs kabilesi. Celayirliler de, geçiçi olarak dağıtıldıysa da, Sarı Buga Celayir'in komutası altında kısa sürede tekrar birleştiler.

Timur'un, Çağatay Ulusu mensuplarına karşı güç kullanmaktan çekinmesinin nedeni ortadadır. Ulus'un hâkimiyetini nasıl elinde tutabildiği bu kadar açık değildir. Bunun çeşitli nedenleri vardı. Güçlerini kısmen dış kaynaklardan alan kabilelerin bu kaynakları kesildiğinde, örneğin kuvvetli bir merkezi önder yönetiminde, büyük ölçüde güç yitirebiliyorlardı. Timur, Emir Hüseyin'i yendikten sonra, hatırı sayılır büyüklükteki kabile-dışı kuvvetleri devralmış ve artık ona şahsen bağlı olan bu askerler, zaten emri altındakilerle birlikte, onu kabile desteği olsun ya da olmasın, Ulus'un en büyük gücü haline getirmişti.

Bununla birlikte onun başarısının asıl nedeni, hiçbir ciddi rakibi olmaması olgusudur. Aşiretler, Ulus'a kopamayacak kadar büyük bir kuvvet-

le bağıydılar –reisleri zaman zaman ayrılrsa bile. Etrafında birleşebilecekleri bir alternatif aday olmayınca, etkili bir direniş gösteremeyen kabileleri, buna iten esaslı bir neden de yoktu. Rakipsiz bir merkezi önder, bu yüzden kabile reislerine daha az muhtaçtı. Oysa kabile reislerinin elleri ona eskisi kadar mecburdu. Bir kabile reisi isyan ettiğinde, Ulus’un önderi tüm kabilesi cezalandırmadan, hatta töreye hiç dokunmadan, kabile içinde onun yerini alacak birini anında bulurdu. Velhasıl Ulus kabile reislerinin süregelen ve süregiden direnişine rağmen, Timur hâkimiyetini kabul ettirmeyi ve mevkiini korumayı başardı. Kabile reislerinin gücü merkezi önderliğin zafiyetine bağıydı; kudretli bir kabileler-üstü önderle karşılaştıklarında, avantajlarını koruyamıyorlardı.

Yine de Çağatay Ulusu’nun siyasi sisteminin, Timur’un hükümranlılığına bir tehdit ileri sürmeden, olduğu gibi kalması mümkün değildi. Ulus, kimliğini ve ahengini büyük ölçüde, merkezi bir önderden çok kabilelere dayalı yürütülen kabileler arası siyasi faaliyetlerden alıyordu. Bu etkin çatışmanın şiddetin kabul edilemez düzeylere çıkmadan sürmesini sağlayan bir siyasi kültürü ve benimsenmiş bir dizi pratiği vardı. Bu sistemde, merkezi önderliğin imgesi gerekli, ama gerçekliği mahzurluydu. Çağatay Ulusu değişmeden kaldığı müddetçe, kuvvetli bir hükümrân hoş karşılanamazdı.

TİMUR'UN FETİH ORDUSU: ÇAĞATAY ULUSU

Bir önceki bölümde, Timur'un kariyerinin, kabilelerin tahakkümünde olan Çağatay Uluğu'nun siyasi sisteminde manevralarla geçen ilk iki dönemini ele aldım –ilk olarak iktidarı ele geçirdiği, ikinci ve daha şaşırtıcı olanı ise, onu muhafaza ettiğı dönemler. Bu bölümde, Timur'un kariyerinin bundan sonraki aşamasını, yani büyük seferler dönemini ele alacak ve Timur'u Çağatay Uluğu'nun hükümranı ve onun o muazzam topraklarının fatihi yapan yöntemler üzerinde duracağım. Gerçi biri olmadan diğerrinin olabileceğı kuşkuğu ama bu iki süreç de birbiriyle yakından ilgilidir. Timur her ne kadar kendisine karşı patlak veren kabile ayaklanmalarını bastırıdıysa da, onun konumuna asıl tehdit bireylerden değil, bir bütün olarak sistemin ta kendisinden geliyordu. Bu sistem yerinde durdukça, kendini bulunduğı yerde güvende hissedemezdi. Kuvvetli bir merkezi önderlik yerine siyasi istikrarsızlık olması, Ulu'u kontrol eden kabile zadenânının daha çok işine geldiğı için, Timur'un sunduğı armağanlar onların sadakatini kazanmaya yetmezdi. Öte yandan Çağatay Uluğu'nun siyasi kültürü de, Timur'un kabile reislerine boyun eğdirmek için şiddet kullanmasına yol vermiyordu.

Timur'un konumunu korumak ve güvence altına almak için yapması gereken, siyasi sistemi altüst etmek, Çağatay Uluğu'nu faal durumda olan bir kabile konfederasyonundan onun ihsanlarıyla geçinen, sadık ve itaatkâr bir orduya dönüştürmektir. Bu sürecin ilk adımı, güvenilir itaatkâr bir kumandanlar grubu yaratmaktan geçiyordu. Başta Cengiz Han olmak üzere başka birçok hükümrân gibi Timur da, kendi maiyeti ve aile mensupları arasından yeni bir seçkinler takımı çıkardı. Kabile zadenânını, yerlerine yavaş yavaş kendi seçkinlerini geçirerek, iktidar odağından uzaklaştırdı. Timur'un yeni yönetici sınıfı, gücünü herhangi bir dış desteğe borçlu değildi; mensupları Timur'un icraatları sayesinde iktidara ulaşmış ve onun inayetine bağılı kimselerdi.

Timur'un, bu seçkinler sınıfını yaratıp onu eski yönetici sınıfın üstüne çıkarabilmesi için, yeni seçkinlere dağıtabileceği daha çok servete, insan gücüne ve siyasi mansıba ihtiyacı vardı. Çağatay Ulusunu dönüştürebilmek için, önce onu büyütmesi gerekiyordu. Bu yüzden iktidara gelir gelmez, Ulus'un komşuları üzerine bir sürü sefer yaptı. Bu seferler hem Ulus'un kabile reislerini meşgul etti, hem de Timur'un yeni seçkinlerine dağıtacağı ilave servete ve mevkiye kaynaklık etti. Tarihler H.781'i (M.1379) gösterdiğinde, Timur Ulus'un son kabilelerini de hâkimiyet altına almış ve iktidarın el değiştirmesi hemen hemen tamamlanmış bulunuyordu. Aşiretler eski güçlerinden çok şey yitirmişti, ama bu Timur tarafından kırılarak boyun eğdirilmekten ziyade, onun Ulus siyasetine getirdiği değişimler vasıtasıyla gerçekleşmişti. Yeni Çağatay Ulus eskisinden daha büyük ve daha zengin bir siyasi bütündü ve kabileler bu bütünün, servet ve insan kaynağı anlamında eskisine göre daha küçük bir hissesini kontrol edebiliyorlardı.

Ne var ki, Timur hâlâ kendi konumunu güvencede hissetmiyordu. Önce kabile reislerinin elden giden konumlarının tekrar peşine düşmeyeceklerinden emin olmalı, ikinci olarak da yeni seçkinlerin, kabile liderlerinin bertaraf edilmiş olan siyasi faaliyetlerine öykünmelerini önlemeliydi. Çağatay Ulus kadar yapılaşmamış ve siyaseten faal olan bir toplumda, bu hiç de kolay bir iş değildi. Timur'un bu yeni düzeni teminat altına alabilmesi için, onu oluşturmakta kullandığı yeni yöntemi aynen uygulaması gerekiyordu, yani savaşmalıydı. H.786'dan (M.1384-85) sonra, ordusunu alıp uzak diyarlara yürüdü; etkileri çok geniş olan bu seferlere nadiren ara veriyor ve döndüğü Maverâünnehir'de pek kısa kalıyordu. Böylece, siyaset meşgalesinin yerine fetih meşgalesini ikame etmişti.

Seferde değilken bile ordusunu Çağatay Ulus topraklarının dışına tutuyordu. Hâkimiyeti altına aldığı yerlere yönetici olarak oğullarını ya da torunlarını atıyor, emirleri altına Ulus içindeki farklı gruplardan oluşan Çağatay orduları veriyordu. Bu arada Maverâünnehir'e yeni ve yabancı bir ordu kaydırarak, hükümdarlığının merkezine siyasete karışmayan bir nüfus konuşturmuş, böylece Ulus'taki bitmek bilmeyen manevralara da bir son vermiş oldu. Timur'un kariyerinin tarihçesi, bu yüzden, icraatlarının birbirine koşut ve sıkı sıkıya bağlı iki yoldan gittiğini gösterir –biri askeri,

diğeri siyasi. Bir yandan kabile ayaklanmalarını başarıyla bastırır ve her biri diğerinden daha uzağa giden ve daha uzun süren askeri seferlere dalar-ken, bir yandan da Çağatay Ulusu içinde son derece önemli bir siyasi dönüşüm gerçekleştirmeye koyulmuştur. Boyuneğmez kabile konfederasyonunu, tek bir adama tabi muazzam bir ordu haline sokan bu dönüşüm sayesinde eşi benzeri görülmemiş bir fütuhata atılırken, bu fetihler de, karşılığında, getirdiği değişimi güvenceye almış ve asıl amacına ulaşmasını, yani Çağatay Ulusu'nun hükümrani olarak kalmasını sağlamıştır.

BÜYÜK SEFERLER

Timur, yeni düzenini yeni bir yapı kurarak değil, Çağatay Ulusu içindeki faaliyetlerini andırırcasına daimi manevra ve harekete dayalı bir siyaset güderek güvence altına aldı. Bu hareketin sadece onun kontrolü altında olması hayati bir husustu. Bunu da fetihleri sayesinde başardı; onun, Çağatay Ulusu'nun mutlak hâkimi olarak hükümdarlık hayatının tarihçesi, neredeyse baştan aşağıya yabancı topraklarda geçen bitmek bilmez askeri faaliyetler manzumesidir. Yabancı toprakların fethi, her şeyden önce, hem siyaset dışında bir meşguliyet, hem de Ulus dahilinde o zamana kadarki askeri motivasyonunun esasını teşkil eden siyasi avantajların yerini alacak ödülleri sağlıyordu. Ortada sadece dağıtılmayı bekleyen cömert bir ganimet değil, kumanda edilecek yeni askerler ve giderek büyüyen orduda ve genişleyen idarede, kendisine hizmet edenlere bahşedilmek üzere ortaya çıkan sayısız mevki vardı.

Timur'un seferleri, her şeyin ötesinde, Çağatay emirlerini, siyasi faaliyetlerinin odaklandığı topraklardan sürüp çıkarak, Ulus'un siyaset süreçlerini kesintiye uğrattı. Bu bakımdan Timur'un H.782'den (M.1380-81) sonraki büyük seferleri, iktidardaki ilk yıllarının askeri keşiflerinden büyük ölçüde farklıdır. Harzem'e ve Moğolistan'a ilk başlarda sık ama kısa seferler düzenlemişti. Böylelikle ordu, her ne kadar çoğunca Çağatay Ulusu dışında olsa da, yine de asıl yurdunda üslenmeye ve kabile reislerinin yönetimindeki siyasi faaliyetini sürdürmeye devam etti. Ancak Ortadoğu fütuhatıyla birlikte, bu ordu Ulus diyarından çok uzaklara gitti ve uzun süre oralarda kaldı.

Harita 3. Timur'un fetihlerinin yayıldığı alan.

Timur, Çağatay Ulusu'nun başına geçer geçmez, Ulus'un siyasi ve kültürel açıdan yakın akrabası olan, kuzeydeki komşuları üzerine akınlar başlattı. Uzun zamandır muhaliflere sığınak görevi gören bu komşularla sürekli bir sınır anlaşmazlığı yaşanıyordu. Timur'un bunlar üzerine düzenlediği seferler, fetih değil de asıl hâkimin kim olduğunu ilan etme ve komşu devletlere, ister muhaliflerin himayesi, isterse karşı talepler ortaya atma biçiminde olsun, iktidarına yönelen hiçbir tehdide müsamaha göstermeyeceğini belli etme amacını taşıyordu. İlgisini ilk olarak, Duğlat emiri Kamerüddin'in iktidarı gaspettiği, ama kabile reislerinin bağlılığını sağlamadığı, doğu Çağadaylılarının yurdu Moğolistan'a çevirdi. H.772 ya da 773 (M.1370-72)' yıllarında Moğol topraklarına yaptığı kısa ama başarılı iki seferde, birçok ganimet topladı ve yerel müttefikler edindi. Ancak Kamerüddin bulunamadı.

Bundan sonra, başlarında Hüseyin Sufi olduğu halde, eskiden Çağaday hanlığına ait olan Kat ve Hiva'yı ele geçiren, Harzemli Kungirat sülalesi üzerine yöneldi ve bu toprakları geri istedi. Talebinin reddedilmesi üzerine H.773-4'te (M.1372-73) Harzem'i işgal etti. Hüseyin Sufi ölünce oğlu Yusuf Timur barış istedi, ama kısa süre sonra Çağaday topraklarını yine talan edince, Timur ertesi yıl tekrar Harzem üzerine gitti. Yusuf'un hemen aman dilemesi üzerine yönünü daha önce defalarca sefer yaptığı Moğolistan'a çevirdi ama Kamerüddin'i bu sefer de kesin bir yenilgiye uğratmadı. Ancak Fergana vadisini ilhak etti ve oğlu Ömer Şeyh'i, emrinde Çağatay kıtalarından mürekkep bir orduyla vali olarak bıraktı.

H.777 ya da 778'de (M.1375-77) yeni bir fırsat belirdi. Seyhun'un kuzeyindeki Gök Orda üzerinde hâkimiyet iddiasında bulunanlardan biri olan Toktamış, Timur'a sığındı. Bunu coşkuyla karşılayan Timur, onu, kuzey sınırlarındaki Otrar ve Gök Orda'nın başkenti Sığnak topraklarına han olarak atadı. Bununla birlikte Toktamış, iadesini isteyen Gök Orda hanı Urus'un saldırıları karşısında buralarda tutunmayı başaramadı. Bu talebi reddeden Timur, böylelikle Deşt-i Kıpçak üzerine yapacağı seferlerin ilkini başlatmış oldu. Timur ve Toktamış, savaş sırasında ölen Urus hanın oğullarını hayli uğraştan sonra yenilgiye uğratabildiler ve Toktamış, Gök Orda hanı oldu.²

Timur, hemen ardından güney sınırlarındaki yerleşik topraklara döndü. H.782'de (M.1380-81) oğlu Miranşah'ı Horasan valisi olarak atayıp, bu havalıyı hâkimiyeti altına almanın planlarını yapmaya başladı.³ Buraya düzenlediği ilk seferler, kuzey keşifleri gibi görece küçük çaplı, kısa seferlerdi. Horasan önderlerini *kurultay*'a davet etti, ama Herat hâkimi Melik Gıyaseddin Kart davete icabet etmedi. Bunun üzerine, bir sonraki baharda onun üzerine yürüdü, Herat'ı kuşattı ve Muharrem 783'te (Nisan 1381) büyük bir güçlkle karşılaşmadan şehri aldı. Horasan'ın diğer ileri gelen güçleri -Sebzevar'ın Sarbadarlı yöneticileri ve Meşhed-Tus'un Türk-Moğol Cavun-ı Kurban kabilesi- gerekli itaati gösterince kendilerine dokunulmadı.⁴

Horasan'daki güçler siyasi ve askeri faaliyetlerine son vermediklerinden, Timur izleyen yıllarda, hâkimiyetini sağlama alabilmek için buraya iki kez dönmek zorunda kaldı. Önce, Mazenderan valisi Emir Veli'yle birlik olup Sebzevar'a saldıran Cavun-i Kurban kabilesinin başı üzerine yürüdü.⁵ Cavun-ı Kurbanlılar, uzun bir kuşatmadan sonra teslim olmak zorunda kaldılar. Bu sırada, H.784 sonunda (M.1383 başı) Herat'ta büyük bir isyan çıkınca, Kart kralları üzerine döndü ve şehri doğrudan Çağatay hâkimiyetine soktu. H.785'te (M.1383-84) Sistan üzerine yürüyerek yöneticisini çok daha muti bir akrabasıyla değiştirdikten sonra Kandehar'ı aldı ve tahkimatlarını yerle bir etti. Timur, Horasan'ın fethinde kullandığı yöntemi -yerli önderlere boyun eğdiren kısa bir seferle başlayıp, arkadan, yola gelmeyenlerin cezalandırıldığı bir ya da birkaç seferle devam etme- ömrü boyunca uyguladı. Bu onun için oldukça uygun bir yöntemdi. Sefere çıkması itibarını artırıyor ve her sefer, ordusunu ganimete, hazinesini ise şehirlerden akan kurtulmalıklara boğuyordu. Bu yüzden yeni bir bölgeye yaptığı ilk seferde, sıkı bir hâkimiyet kurma derdinde değildi.

Timur'un batı İran seferi, H.786'da (M.1384-85) Mazenderan'ın rahat durmayan valisi Emir Veli'ye karşı yaptığı bir keşif seferiyle başladı. Emir Veli kaçtı; Timur, Mazenderan'ın başlıca şehirlerinden biri olan Asarabad'ı alıp, batıya, Rey ve Sultaniye üzerine döndü. Sultaniye'yi elinde tutan, Türk-Moğol Celayirli hanedanına mensup Sultan Ahmed önünden kaçınca, Timur da Sultaniye ve Tebriz'e itaatkâr bir yönetici atamakla yetinip, H.787'de (M.1385-86) memleketine döndü.

Bu sırada Timur'un eski mahmisi Toktamış fethi girişmiş ve Altın Orda'yı ele geçirmeyi başarmıştı. Timur için ciddi bir rakip haline gelen Toktamış, Cengiz Han'ın mirasçılarında biri ve güçlü Coçi Ulusu'nun hâkimi olması hasebiyle, Türk-Moğol dünyasında daha üstün bir mevki talep edebilirdi. Böyle ihtirasları olan iki adamın barış içinde yan yana var olması imkânsızdı. Toktamış H.787 (M.1385-86) kışında, artık Timur'a bağlı yerler arasında sayılan Tebriz'e saldırıp yağmaladı. Timur'un, iktidarını yeniden kurabilmesi için H.788'de (M.1386) büyük seferlerinden ilkinde, yani üç yıl süren İran ve Kafkasya seferine çıkması gerekti. Ordusunun büyük bölümünü gerektiğinde kısımlara ayırarak hayrete düşürücü bir askeri faaliyet gösterisi yaratma amacıyla yanında götürdü. Bu seferin tek bir hedefi olmayıp, her adımda geniş, uçsuz bucaksız toprakları hedefliyordu. Önce, orta güney İran'daki, haydut yatağı Luristan üstüne yürüdü, oradan Azerbaycan'a, Toktamış'ın saldırılarının ertesinde yeniden nüfuz sahibi olan Sultan Ahmed Celayir üzerine döndü. Onu yendikten sonra Gürcistan'a geçip Tiflis'i alarak kralını tutsak ettiyse de, sonradan tekrar yerine iade etti. Bu arada Kafkasya'dan Gilan'a kadar olan toprakların hâkimleri, ona olan bağlılıklarını göstermek için birbiriyle adeta yarış ediyorlardı.

Toktamış, H.789 (M.1387) başlarında Kafkaslar'a tekrar saldırmaya hazırlandı; bunun üzerine Timur onun üzerine bir ordu göndererek askerlerini yenilgiye uğrattı. Buradan batıya ilerledi ve Van Gölü çevresindeki Türkmen Karakoyunlular üzerine yürüdü. Tekrar doğuya dönüp, eski yöneticisine teslim ettiği Kürdistan'a şöyle bir uzandıktan sonra, Muzafferi hanedanı elindeki Fars'a doğru yola çıktı. Önce boyun eğip sonra isyan eden İsfahan'ı aldı ve burada büyük bir katliam yaptı. Ordusuyla Şiraz'a yaklaştığında Zeynel Abidin Muzafferi savaşımadan kaçarken, hanedanının öteki üyeleri ona olan bağlılıklarını bildirdiler.

H.789 (M.1387) sonunda, Toktamış'ın Maveräünnehir'e saldırıp, Ceyhun'a kadar olan topraklarını yağmaladığını öğrendi. Fars'ı Muzafferi hanedanının daha yumuşak başlı mensuplarının yönetimine bırakıp Maveräünnehir'e döndü ve bundan sonraki dört yılını kuzey komşularıyla savaşarak geçirdi. Bunlar, Timur'a pek az yeni toprak kazandıran, cezalandırma amaçlı seferlerdi. İlk olarak Toktamış'la bir olup istilaya katılan Har-

zem'in Sufi hanedanı üzerine yürüdü.⁶ Bu kez Sufi hanedanına sadece boyun eğdirmekle yetinmeyip başkentlerini de yerle bir etti ve halkının büyük bölümünü sürdü. H.790-1 (M.1388-89) kışını, Toktamış'ın kuzey sınırlarına yaptığı saldırıları püskürtmekle geçirip, ertesi yıl, kâğıt üzerinde Çağaday hanı Hızır Hoca'ya bağlı olan Moğollara karşı iki sefer düzenledi -Sufi hanedanı gibi onlar Toktamış'a istilası sırasında yardım etmişlerdi. H.792-93 (M.1390) sonbaharının bitimine doğru, Toktamış üzerine yapacağı büyük seferin hazırlıklarına başladı. Kışı Taşkent'te geçirdikten sonra, Haziran'da Toktamış'la karşılaşp onu yendi, askerlerini de Volga'ya kadar kovaladı. Muazzam bir ganimet topladıktan ve zaferini Altın Orda'nın başkentinde kutladıktan sonra, Semerkand'a döndü.

H.794 (M.1392) sonbaharında, beş yıl seferi diye bilinen İran seferine çıktı. Mazenderan'daki asi bir lideri sindirdikten sonra, Kürdistan ve Luristan'ı yatıştırması için oğlunu gönderirken, kendisi de orta güney İran'a, akrabalarından çoğunu yerinden edip kabul edilemeyecek derecede güçlenen, Muzafferi hanedanına mensup Şah Mansur üzerine yollandı. Onu H.795 baharında (M.1393 Nisan) yendikten sonra hanedanı ortadan kaldırarak topraklarını oğlu Ömer Şeyh'in valiliğine bağladı. Hemen hemen aynı sıralarda, üçüncü oğlu Miranşah'ı İran'ın batı bölgelerine vali tayin edip onu, bu toprakları, halen buraları elinde bulunduran aslen göçebe nüfusun elinden almaya memur etti. H.795 (M.1393) yazında, Bağdat'ı Sultan Ahmed Celayir'in elinden aldı, batı İran ve Anadolu'daki iki Türkmen hanedanı olan Akkoyunlu ve Karakoyunlulara çağışlar yollayarak kendine itaat etmelerini istedikten sonra üzerlerine saldırdı ve kuzey Dicle-Fırat yöresindeki topraklarının büyük bölümünü fethetti.

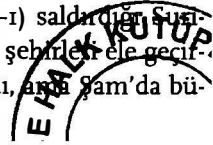
H.796'nın (M.1394) sonuna doğru, Toktamış'ın Kafkaslar'ı yeniden talan ettiğini haber alarak oraya yöneldi. Toktamış onun ordusu karşısında tutunamayınca, Timur geçtiği yerleri yağmalayarak Moskova'ya kadar ilerledi ve H.798 (M.1396) baharında Derbend yoluyla dönüşe geçmeden önce Hacı Tarhan ve Saray'ı talan etti. Bu Altın Orda'ya, altından hiçbir zaman kalkamayacağı bir darbe oldu. Timur buradan, yolu üzerindeki söz dinlemeyen yöneticileri cezalandırarak, yavaş yavaş Semerkand'a döndü. Bu seferin sonunda Toktamış tahtını kaybederken, Altın Orda da bir

tehdit olmaktan çıktı. Verdiği cezalarla yetinen Timur, burayı daimi olarak hâkimiyeti altına alma girişiminde bulunmadı.

Bundan sonra dikkatini başkentinin şanına yönelterek, aylarını sayılar ve bahçeler yaptırmakla, yabancı sefirleri kabul etmekle, memurlarını denetlemekle ve yoksullara yardım etmekle geçirdi. H.800 (M.1398) baharında, bu defa yeni bir istikamete, kuzey Hindistan'a doğru yola çıktı. H.801'in Rebi'yyü'l-ahirinde (1398 Aralığı) Delhi'ye vardı; ordusu kenti yağmaladı ve yakıp yıktı. Bu, Timur'un askerleri üzerinde denetimini kaybettiği ve ordusunun onun tasarlamadığı bir tahribata yol açtığı nadir durumlardan biriydi. Buradan ordusunu alıp Ganj dolaylarında gezindikten sonra, H.801 (M.1399) baharında Semerkand'a döndü.

Semerkand'ta pek az kalabildi, çünkü batı İran valisi Miranşah'ın kabul edilemeyecek davranışlarda bulunmaya başladığını haber almıştı. Timurlu tarihçileri, Miranşah'ın bu davranışlarını attan düşme nedeniyle geçirdiği bir rahatsızlığa bağlamaktaysalar da, onun bağımsızlığını ilan etmeye çalışıyor olması daha büyük bir olasılıktır.⁷ H.802 başlarında (M.1399 sonbaharı) yedi yıllık seferi diye anılan en uzun batı seferine çıktı. Babasını karşılamak için acele eden Miranşah'ı denetlemek üzere önden bir emir gönderdi; Amiranşah'a babasının ordusuna eşlik etmesi emredildi, bir süre sonra da valilikten alındı, ama başka ciddi bir cezayla karşılaşmadı.

Timur bu seferi sırasında Gürcüler üzerindeki hâkimiyetini tekrar ilan ettikten sonra, yokluğunda Bağdat'ı yeniden ele geçiren Sultan Ahmed Celayir'den şehri geri aldı; Kürdistan üzerine de uzanarak Karakoyunlu Türkmenleriyle savaştı. Buradan daha batıya yönelerek Suriye'deki Memluklar ve Anadolu'daki Osmanlılar üzerine yöneldi. Her iki hanedan da, Timur'un Karakoyunlu ve Celayirli hasımlarını sakladıkları ve iade taleplerini geri çevirdikleri gibi, Moğol nüfuz alanının dışında güçlü, bağımsız gelenekleri temsil ediyorlardı. Timur'un onlar üzerine yaptığı seferler ilhak niyetini taşımayıp, bozkırdaki ilk seferleri gibi üstünlük ve itibar gösterisi olma niteliğindeydiler. Timur H.803 kışında (M.1400-1) saldırılarını Suriye'de, başta Halep, Humus ve Şam olmak üzere başlıca şehirleri ele geçirmekle yetindi; direnmeden teslim olan Halep'i bağışladı, ama Şam'da büyük bir yağma ve katliam yaptı.

Batı seferleri muhtemelen, sırf askeri faaliyet sürsün diye yapılıyordu. Bu bağlamda, kumandanları bıkmış olsalar dahi, Timur'un sefer ısrarı dikkat çekicidir. Örneğin H.803'te (M.1400) emirleri, birçok zorlu sefere çıktıklarını, onun için ordunun dağılıp dinlenmesine izin vermesi gerektiğini söyleyerek onu Suriye'ye saldırmaktan alıkoymaya çalışmış,⁸ aynı seferde, kumandanları, Osmanlı sultanı Bayezid üzerine yapılacak Anadolu seferine dair kuşkularını belirtmişlerdi.⁹ Timur, her iki durumda da, ordusundan gelen itirazlara rağmen seferlere devam kararı verdi.

H.804 baharında (M.1402) Osmanlılar üzerine sefere çıktı ve Zilhicce'de (Temmuz), Ankara yakınlarında karşılaştığı Osmanlı ordusunu yenerek Sultan Bayezid'i esir aldı. Timur orduları Osmanlı yurduna bir dizi harekât düzenleyerek belli başlı şehirlerden fidye topladılar. Sultan Bayezid, kendisine iyi davranılmasına rağmen, birkaç ay içinde öldü. Osmanlı egemenliğine indirdiği bu darbeden tatmin olan Timur, Anadolu'da sürekli herhangi bir yönetim bırakmadan doğuya döndü. H.806 baharında (M.1404) Semerkand'a dönmek üzere yollara düşmüşken, eskiden ona tabi olan İskender Şeyhi'nin çıkardığı büyük bir isyanı bastırmak üzere Mazenderan'a uğradı.

Semerkand'a vardıktan sonra büyük bir *kurultay* topladı ve aralarında Çin'den gelenler ile İspanyol sefiri Ruy Gonzalez de Clavijo'nun da bulunduğu birçok elçiyi kabul etti. Başkentte sadece birkaç ay kaldıktan sonra, yaşamının en büyük macerasına, Çin seferine hazırlanmaya başladı. Büyük bir ordu ve muazzam bir levazım toplayıp, H.807 (M.1404) sonbaharının bitimine doğru, kışı geçirmeye niyetlendiği Otrar'a doğru yola koyuldu. Ne var ki, burada hastalandı ve 17/18 Şa'ban'da (17/18 Şubat 1405) öldü; Çin fethedilememiştir.

YENİ SEÇKİNLERİN OLUŞUMU

Timur'un büyük fetihleri, sadece onun üstün askeri dehasının değil, aynı zamanda istisnai derecede sadık ve disiplinli bir ordunun da esriydi. Bu fetihleri gerçekleştiren askerler, talan peşinde gelişigüzel toplanmış bir kabileler güruhu değil, Timur'un şahsına bağlı kumandanların yönettiği merkezi bir güçtü. Bu ordu Çağatay Ulusu'nda, Timur'un iktida-

ra gelişinden hemen sonra başlayan büyük toplumsal ve siyasi dönüşümün bir sonucuydu. Timur, iktidardaki ilk on iki yılında, Çağatay Ulu-su'nu bir kabileler konfederasyonundan, kabilelerin tabi konumuna düş-tüğü bir fetih ordusuna dönüştürdü. Elinin altında, sadakatlerine ve bağ-lılıklarına güvenebileceği iki kesim vardı –aile üyeleri ve kişisel maiyeti. Bu kişiler bulundukları mevkii Timur'a borçlu ve ona kişisel bağlarla bağ-lı idiler; bu yüzden kabile reislerinin aksine, çıkarları onun hâkimiyetinin devamından yanaydı. Bu kesim, kabile reislerinden, ancak siyasi faaliyet-lerle korunabilen herhangi bir dışsal güç kaynağından yoksun olmaları bakımından da ayrılıyorlardı. Timur'un saltanatının başlangıcında, ordu-nun sadece küçük bir bölümü bu yönetici sınıfın kumandasındaydı. An-cak zaman içinde, daha önce kabile reislerinin elinde bulunan güçler, gi-derek onların emrine girmeye başladı. Timur'un seferleri sırasında topla-nan yeni kuvvetler de bu yeni seçkinlerin kumandasına verilerek, kabile reislerinin görelî gücü daha da azaltıldı.

Bu yeni seçkin sınıfın büyük bölümünü, Timur'a gençliğindeki haydutluk günlerinden beri hizmet eden kişisel maiyeti oluşturunuyordu. Yukarıda da belirttiğim gibi, bunların sayıları konusundaki tahminler kırtan başlayıp birkaç yüze kadar çıkmaktadır; düşük tahmin muhteme-len maiyetteki önemli emirlerin sayısını, yüksek tahmin ise maiyetteki askerlerin tamamını temsil etmektedir. Kaynaklardaki kanıtlar sayesinde bu maiyette yer alan kişilerden on sekizini adlarıyla teşhis edebiliyoruz. Bunlar muhtemelen maiyetin en önde gelen ve Timur'a en yakın olan isimleriydi. Bir ismin, bu maiyetin sahiden mensubu olup olmadığına karar verirken çeşitli kıstaslar kullandım. Bunlardan ilki, o ismin, İbn Arabşah'ın Timur'un kariyerinin ilk yıllarını anlatırken verdiği maiyet lis-tesinde yer alıp almadığıydı.¹⁰ Diğer kıstaslar, o kişinin, Timur'un ilk yıl-larında, birkaç yüz kişilik ya da daha küçük bir orduyla çıktığı kimi sefer-lere katılıp katılmaması ya da adının, mensuplarının çoğunun maiyetten olduğu bilinen, Timur'a yakın kişiler listesinde geçip geçmemesi idi." Son olarak da Timur'un maiyetinin Çağatay Ulu-su'ndaki siyasi karışıklık-lar sırasında ona daima sadık kaldığını ve hiçbirinin bağımsız olarak kabile siyasetine karışmadığını varsaydım. Benim Timur'un maiyeti ola-

rak teşhis ettiğim kişilerin hepsi bu kıstasların tümüne uymaz, ama en azından birkaçını karşılar.

Timur maiyetini, bir kabile ve kabile-dışı güçler yelpazesinden derledi. Bu kişilerden ikisi kayınbiraderleriydi –Davud Duğlat ve Mü’eyyed Arlat. İkisi Barlas aşiretindendi –Caku ve Hüseyin.¹² İki Kıpçak emiri– Abbas ve Hitay-, iki de *kuçin* –Taban ve Kumari İnak– vardı. Ak Buga Nayman ve Seyfeddin Nüküz, Çağatay Ulusu içinde kuvvetli temsiliyeti olmayan kabilelerden geliyordu. Kimi muhafızların kabile isimleri yoktu –Elçi, Şeyh Ali, Aktimur ve Eyegü Timur bunlar arasındadır. Sarı Buga Celayir, küçük bir kabile kuvvetine kumanda etmesi bakımından, Timur’un diğer yandaşlarından farklıydı. Bu on beş kişinin Timur’un şahsî maiyetine mensup olduğu kesinlikle söylenebilir; bunların arasına üç kişiyi daha katmak mümkündür, ama kanıtlar bunu kesinleştirmeye yetecek açıklıkta değildir. Bu kişiler Uçkara, Gıyaseddin Tarhan ve Timur’un kardeş torunu Tagay Buga Barlas’tı ve her üçü de Timur’un hükümdarlık döneminde önemli bir yer tutuyordu. Bu kişilerin kimilerinin köle kökenli olması mümkündür; örneğin Uçkara köle kökenlidir ve Hacı Seyfeddin Nüküz’ün kökeni konusunda da aynı şey ileri sürülmektedir.¹³

Timur, H.771’de (M.1370) Çağatay Ulusu’nun başına geçer geçmez, maiyetini yükseltmeye girişti; o sırada önemli askeri ve sivil mevkilere yaptığı hemen hemen tüm atamalara, onları getirdi. Askeri kumandanlıklara getirilenler arasında birkaç *kuçin* emiriyle kökenleri ve meslekleri belli olmayan bazı kişiler de vardı, ama hiçbir kabile reisi bu biçimde onurlandırılmadı.¹⁴ Timur’un, maiyetinin emrine hangi bölükleri verdiği ya da onların zaten emrinde olan güçlerin neler olduğu muğlaktır. Timur’un maiyetindeki emirlerin emrinde muhtemelen küçük birer ihtiyat bölüğü, Sarı Buga Celayir’in arkasında da kabilesinin bir bölümü vardı, ama bunlar kesinlikle büyük güçler değildi. Timur’un ilk seferlerinin dökümleriyle dışarıdan bakanların tahminleri, üç yüz ile altı yüz sayıları arasında değişmektedir.¹⁵ Timur’un ve Emir Hüseyin’in kendilerine bağladıkları çeşitli kabile dışı güçlerden mürekkep kıtalar da, yine Timur’un elinin altındaydı ve onun maiyetine dağıttığı orduların bir kısmını kuşkusuz bunlar oluşturuyordu.

Timur, sonraki yıllarda, kabile reislerinin elindeki askerleri yavaş yavaş çekip bunları yeni seçkinlerinin emrine verdikçe, onun maiyetinin kumandasındaki ordu da büyüdü. Bu, takibi zor bir süreçtir; büyük bölümünün, dolaylı kanıtlar vasıtasıyla yeniden kurgulanması gerekmiştir ve tarihlerin verdiği asker sayıları da genellikle muğlaktır. Yine de, yapılan aktarmanın izini ana çizgileriyle sürmek ve hepsinin değilse de birçok maiyet mensubunun askerlerinin hesabını çıkarmak mümkündür.

Timur'un kişisel maiyetinin, onun Harzem'e ve Moğolistan'a yaptığı ilk seferlere katılımı ve bu seferlerde gösterdiği yararlılık, aralarında Behram Celayir ve oğlu Adılşah, Şeyh Muhammed Süldüs, Hoca Yusuf b. Olcaytu Apardi ve Keyhüsrev Hatlani gibi, eskisi kadar güçlü ve etkin reislerin bulunduğu kabile reislerinininkine denkti.¹⁶ Ne var ki bu denge kısa sürede değişmeye yüz tuttu. H.773'te (M.1372) Timur, Kâbil, Kunduz ve Baglan bölgesini, askerleriyle birlikte Caku Barlas'a bağladı; bu, Timur ordusundaki en büyük ordulardan biri olan, üç *tümeni* bulan Karavanas ordusuydu. Kabile reisleri Timur'a ayak diremeye devam ettikçe, o da onların askerlerini kendi maiyetindekilerin emrine vermeye başladı. Zinde Haşam'ın üçüncü ayaklanmasının ardından, H.772-3'te (M.1371-72), Şaburgan bölgesini ve Apardi ordusunu, Ak Buga Nayman'ın oğlu Bayan Timur'a verdi. Süldüs kıtaları, H.777-8'de (M.1376-77) bir başka maiyet mensubu olan Aktimur'a bağlandı. Celayir kabilesini H.781-2'de (M.1379-80) adamı Sarı Buga Celayir'e bağlayan Timur, H.793'ten (M.1391) biraz önce de Kıpçak bölüklerini, adamlarından birinin oğlu olan Osman b. Abbas Kıpçak'ın kumandasına verdi; bu bölükler ya da en azından bunların bir bölümü, eskiden belli ki Celayir emirlerinin kumandasında sefere çıkıyordu.¹⁷

Bir de Timur'un, yine yandaşlarının emrine verdiği sayısız özel alay vardı. Örneğin, Sarı Buga Celayir'in oğlu, Timur'a çok yakın olan Şeyh Nurreddin, saraya bağlı özel birliklerden oluşan bir *tümene* (*hanebacagan-ı hass*) kumanda ediyordu.¹⁸ "Sarayın şahsî hizmetkârları ve bendeleri" (*bendegân-ı hass ve mükarraban-ı dergâh*) diye tanımlanan "*tümen-i sansız*" (sayısız tümen) Timur'un kuzeninin oğlu ve muhafızı olan Rüstem b. Tagay Buga Barlas'ın kumandasındaydı.¹⁹ Kuçinlerden oluşan özel alayın başındaysa,

Timur'un kudretli yandaşı Hacı Seyfeddin Nüküz'ün erkek kardeşi Allahdad vardı.²⁰

Kaynaklardan, ne yazık ki, bütün bu bölüklerin ne olduklarını ya da nereden geldiklerini bulup çıkaramıyoruz. Terminoloji, içlerinden bazıların, Timur'un sayısız seferi sırasında satın alınmış ya da ele geçirilmiş savaş esirlerinden kurulu köle bölükleri olduğunu düşündürüyor.²¹ Diğer birçoğunun da daha önce, kendi kabile askerlerinin yanısıra yönettikleri toprakların bölgesel ordularıyla birlikte birçok küçük kabile ve kabile bölüğüne de kumanda eden kabile reislerinin emrinde sefere çıkmış askerler olduğu anlaşılıyor. Timur ve yeni yönetici sınıf, kabile reislerinin zararına kendi mevkilerini kollayıp pekiştirmeyi başardıkça, yerel bölüklerin de giderek artan oranlarda onların emri altına girmeye başlamış olması muhtemel gözüküyor. Timur kimi durumlarda bunları doğrudan eylemlerle kendine bağladı –örneğin, atadığı Barlaslı valilerin atandıkları bölgelerdeki yerel bölüklere kumanda etmesi gibi ki, bu durum aşağıda ele alınacaktır.

Mamafih, askerlerin Timur'a ve maiyetine geçişi, doğal bir süreçle de olmuş olabilir. Bu kuvvetlerin devamlı surette kontrolü, kabile reislerinin gücüne bağlıydı; bölgesel ordulara kumanda etmeye devam edebilmeleri için, kabile topraklarını sıkı sıkıya ellerinde tutmaları ve fazladan kabile nüfusu çekebilmeleri için de, aralarına katılanlara vaatlerde bulunmaya yetecek kadar kudretli olmaları gerekiyordu. Kabile reisleri Timur'u yerinden etmeyi ya da ona karşı kendi durumlarını güçlendirmeyi beceremeyince, küçük kabileler ya da kabilelerin bazı bölükleri, pekâlâ daha başarılı gördükleri önderlerin etrafında toplanmayı seçmiş olabilirler. Aşiretler, kabile toprakları üzerindeki tasarruflarını yitirdikçe, bölgesel ordular ve *kuçinler* de, benzer biçimde Timur'un kumandası altına girmiştir. Bu, eldeki bulgularla kanıtlanamayan bir varsayımdır. Bununla birlikte, Timur'un yeni seçkinleriyle kabile reislerinin görece gücündeki çarpıcı değişimin muhtemel bir açıklaması olabilir gibi duruyor.

Timur ordusunda gücün eldeğiştirmesi H.782'de (M.1380–81) ileri safhalara varmış, H.793'ten (M.1390–91) sonra ise hemen hemen tamamlanmış gibi gözükmektedir. Geçen zaman içinde, Timur'un yandaşlarının

çoğu çoktan büyük orduların başına geçmiş bulunuyorlardı. Maiyetindeki, bilinen on beş kişiden on birinin *tümeni* vardı.²² Bu yüzden, Timur'un H.786'daki (M.1384-85) ilk batı İran seferi gelip çatığında, Çağatay Ulu-su'nun asker gücünün büyük kısmı, kabile reislerinden Timur'un maiyet mensuplarına geçmiş bulunuyordu.

Timur ordusundaki bölüklerin kumandası genellikle kalıtsaldı ve Timur'un maiyetindekiler askerlerini evlatlarına bırakmaktaydılar. Çoğunun bir sürü oğlu ve torunu vardı; bu suretle Timur'un elinin altında, onun şahsına sadakatle bağlı ve giderek büyüyen bir insan grubu toplanmış oluyor, o da onların emrine daha büyük kıtalar veriyordu.²³ Bu arada, Timur'un kendi oğullarının ve torunlarının sayısı da dikkati çekecek derecede arttığından, bunlar da ordu sahibi oluyordu. Timur'un erişkinliğe ulaşmış dört oğlu vardı. Bunlardan en büyükleri olan ikisi, Cihangir ve Ömer Şeyh, H.750'li yılların ortalarıyla sonu arasında doğmuşlardı.²⁴ Timur'un oğulları genç evlenip, ergenlikle birlikte siyasi ve askeri faaliyetlerle atıldılar. Cihangir H.776-7'de (M.1374-75), Ömer Şeyh de H.779-80'de (M.1377-79) bir ordunun başında sefere çıkmaya başladılar. Cihangir H.777-8'de (M.1376-77) arkasında, Muhammed Sultan ve Pir Muhammed adlı iki oğul bırakarak öldü; bu oğulların her ikisi de, H.790'ların başlarında (M.1388-96) önemli mevkilere geçecek kadar büyümüştü. Ömer Şeyh de Timur hayattayken -H.796'da (M.1394)- öldü. Geride bıraktığı birçok oğuldan üçü, Pir Muhammed, Rüstem ve İskender, Timur'un saltanatının ikinci kısmında etkin ve önemli kimseler oldular.

Timur'un üçüncü oğlu Miranşah, H.768 (M.1366-67) civarında doğdu ve H.782'de (M.1380-81) daha on dört yaşındayken, Horasan valisi oldu. Oğullarından Ebubekir, Ömer ve Halil Sultan, Timur hayattayken kumandan ve vali olarak görev yapmaya başladılar. Timur'un en küçük oğlu Şahrüh H.779'da (M.1377) doğdu ve H.793'e (M.1390-91) geldiğinde seferlere katılıyordu. Onun oğulları, her ne kadar içlerinden ikisine valilik verildiyse de, Timur'un ölümünden önce etkin siyasi ya da askeri kişilikler olabilecek kadar büyümemişlerdi. Demek ki Timur, yaşamının sonlarına doğru, çoğu büyük illere vali olan, seferlere katılan bir sürü vârise sahip olmuş bulunuyordu.

Timur'un maiyetindekiler gibi, oğullarının da orduları vardı ve içlerinden bazıları, birden fazla *tümene* kumanda ediyordu. Timur'un saltanatının ikinci bölümünde, oğullarının ve torunlarının yönettiği en az dokuz *tümen* ile maiyetindekilerin yönettiği on üç *tümen* ve çeşitli daha küçük alaylar bulunuyordu.²⁵ Tarihlerde geçen *tümen*lerin çoğunu, Timur'un aile mensuplarıyla maiyetindekilerin emrindeki bu *tümen*lerin oluşturması kaydedeğidir.²⁶ Bu sayıların ne ifade ettiği iyi düşünülmelidir. Ben, bu *tümen*lerin, isimlerinin ima ettiği gibi on bin askerden oluştuklarına ve hatta bu kadar asker çıkarma potansiyeli ihtiva ettiklerine bile ihtimal vermiyorum.²⁷ Ayrıca, Timur'un seferlerinin anlatılarında geçen *tümen*lerin, mevcut askerlerin ya da *tümen*lerin tamamı oldukları da belli değildir –tamamı olmadıkları kesin gibidir.²⁸ Yine de bir *tümen*, hatırı sayılır bir kuvvetti ve ona kumanda eden kimse, elinde bayağı bir güç bulunduruyor demekti.

Timur ordusundaki hemen hemen tüm göze çarpan kumandanlar, ya onun ailesinin ve maiyetinin mensupları ya da onların oğulları ve akrabalarından ibaretti. Çağatay Ulusu'nun yönetici sınıfı olan bu grup, kısa sürede aileyle maiyet arasındaki karşılıklı evliliklerle pekişerek, kapalı ve kendini sürdürebilen bir sınıf halini aldı. Timur'un maiyetinden bazıları onun hısmıydı; bunların vârisleri, yine Timur ailesinden evlenmeye devam ederken, maiyetten diğerleri de onun vârisleri ile evlenmeye devam ettiler. Bu arada Timur'un torunları evlilik çağına ulaştıklarında, kendi aralarında evlenmeye başladılar. Timur zamanında, aynı aile ile karşılıklı kız alıp vermek gibi güçlü bir eğilim vardı ve bu Türk-Moğollar arasında da yaygın bir görenekti.²⁹ Timur'un en yakın ve en itibarlı adamlarından biri olan ve kız kardeşiyle evlenen Davud Duğlat'ın ailesi buna örnek verilebilir. Davud'un oğlu Süleymanşah, sırası geldiğinde Timur'un kızı Sultan Baht Begüm'le evlendi. Daha sonra Süleymanşah'ın oğlu Yusuf, Timur'un torunu Muhammed Sultan'ın torunuyla evlendi.³⁰ Timur'un maiyetinden olup da, baştan onunla hısımlı olmayan birçok kimse, bu kez onun vârisleriyle evlenerek hanedan ailesine girdiler. Timur'un iki kudretli yandaşı Hacı Seyfeddin ve Abbas Bahadır Kıpçak'ın durumu böyledir.³¹ Bu çeşit yandaşlar, nail oldukları kişisel teveccühü ve askeri güçlerini, hanedana dolaysız bir bağ ile bağlanarak da pe-

kiştirmiş oluyor ve birçoğu, hanedan prenslerinin sahip olduğuna yakın bir itibar ve kudrete erişiyordu.

Bu evlilik ittifakları, giderek, içine yeni üyeler almak yerine üreyerek çoğalan, nispeten kapalı bir sınıfın oluşumunu körükledi. Bu yeni yönetici sınıf, daha önce iktidarı elinde tutan kabile zadenin son derece farklıydı. Bir kere, daha az sayıda insandan oluşuyordu ve kabile reislerini güvenilmez tabiler haline getiren dışrak sadakatlerin ve siyasi bağlılıkların hepsinden mahrumdu. Bu yeni seçkinler münhasıran Timur'un şahsına sadık ve bulundukları yeri de ona borçlu idiler. En önemlisi de bu yeni sınıf gücünü, kabile reislerinin iktidarına denk, bu yüzden de onların devamından yana olduğu, kaypak ve her an değişebilir bir sistem yerine, Timur tarafından denetlenen, kararlı bir siyasi düzenden alıyordu.

ÇAĞATAY ULUSU'NDAKİ GÜÇLER VE BUNLARIN GERİLEMESİ

Timur, bu yeni seçkinlerin elini güçlendirdiğinde, Çağatay Ulusu içindeki kabilelerin ve diğer bağımsız grupların gücü de sürekli geriledi. O ilk başa geçtiği sıralarda, kabile reislerinin Timur ordusu içinde ciddi bir hâkimiyetleri vardı, ama her kabile sırasında isyan edip sindirildikçe, güçleri azaldı. Çağatay Ulusu'ndaki son büyük kabile ayaklanması, H.790'daki (M.1388-89) Borolday *tümeni* ve Hatlan emirlerinin ayaklanmasıydı.¹⁴ Timur'un oğlunun hızla bastırdığı bu isyandan sonra, kabile kumandanları daha küçük bölüklere kumanda eder ve Timur'un seferlerinde görece daha önemsiz bir rol oynar hale geldiler.

Timur, kabile reisliğinin güven vermeyen konumu sayesinde, kabile zadenine ya da kabilelerin kendisine zarar vermeden, kabile iktidarını kırabildi. Aşiretler, onun hükümdarlığı boyunca dokunulmadan ve yapıları da pek değişmeden kaldılar. Timur'un yaptığı, kabilelerin en büyük güç kaynağı olan Çağatay Ulusu'nun asker ve topraklarının denetimini onların ellerinden tedricen almaktı. Aşiretlere sadece aşiretin en temel, babadan oğula geçen kuvvetleri kaldı; bunlar ise artık, Timur'un sayısı giderek kabaran ordusundaki asker gücünün daha küçük bir dilimini oluşturuyorlardı. Son bölümde, Timur'un kabilelerin elindeki bölükleri, kendi maiyetine nasıl aktardığını anlatmıştım. Aşiretlerin elindeki toprakların

alınışını izlemek daha da zordur. Timur, zamanının çoğunu dışarıda geçirdiğinden ve tarihçiler de onunla birlikte sefere çıktığından, onun saltanatı dönemindeki Maverâünnehir ve Çağatay Uluğu toprakları hakkında çok az şey bilmekteyiz. Bildiklerimiz ise, kabilelerin kendi toprakları üzerindeki denetimlerini büyük ölçüde yitirdiğini ve kimi zaman da yurtlarının çok uzağına sürüldüklerini akla getiriyor.

Bu süreç, yurtları Çağatay Uluğu'nun ortasında kalan iki aşiretin durumunda açıkça görülebilir: Süldüsler ve Yesuriler. Timur hayata ilk atıldığında, Hisar-ı Şadman kalesiyle Belh ve Çağaniyan bölgeleri Yesuriler'in elindeydi. Oysa Timur'un hükümlanlığı sırasında Belh, Barlas emirlerinin yönetimine geçti; ordularına da H.790'da (M.1388) emir Yadiğâr'ın kumanda ettiği söylenir.³³ Timur devralmadan önce o bölgeyi hâkimiyeti altında bulunduran Mengli Buga Süldüs'ün kumandasında bir *tümen* varken, oğlu Pir Ali Taz'a babasından sadece bir *hazara* intikal etmişti.³⁴ Hisar-ı Şadman ve Çağaniyan toprakları bazı Süldüs kabilelerinin yurdu olmaya devam etti, ama artık tam anlamıyla onların denetimi altında değillerdi. Bu topraklar H.790'da (M.1388), her ikisi de Timur'un ölümünden sonra bile orada faaliyet gösteren Barlashılar ve Süldüslerce işgal edildi.³⁵

Yesuriler, Süldüslerle karşılaştırıldığında topraklarının denetimini tamamen kaybettiler. Bu belki de kaçınılmazdı, çünkü Timur imparatorluğunun tam kalbini, Semerkand ve Buhara bölgelerini kendilerine yurt tutmuşlardı. Semerkand artık doğrudan doğruya Timur'un hâkimiyeti altındaydı; Buhara ise önce Timur'un kuzeni Tagay Buga Barlas, daha sonra da oğulları tarafından yönetildi.³⁶ Bu bölgelerde Yesuri iktidarı şöyle dursun, varlığının bile bir izi yoktur. Diğer kabile tasarrufları hakkında daha da az şey biliyoruz, ama sahip olduğumuz kanıtlar hep aynı noktaya işaret ediyor. Bir zamanlar Celayirliilerin merkez bölgesi olan Hocent'in, Timur'un ölümünden sonra çıkan taht kavgaları sırasında onların hâkimiyetindeymiş gibi söz edilmez; Celayirliiler sanki Otrar bölgesiyle daha yakın akrabaymış gibidirler.³⁷ Arlat ve Apardi kabilelerinin Timur zamanındaki toprakları üzerine olan bilgiler ne yazık ki kırıntı babındandır. Arlat tasarrufları hakkında hiçbir şey bilmez; Apardiler ise Hatlan'daki tasarruflarını muhafaza etmişlerdir ama

Şaburgan'ın hâkimiyetini kaybettikleri ortadadır.³⁸ Yukarıda sunulan kanıtlar bölük pörçük olmakla birlikte, hepsi aynı kapıya çıkmaktadır: Timur'un hükümdarlığının ortalarına gelindiğinde, Çağatay Ulsu kabileleri artık toprakları üzerinde tam bir denetime sahip değillerdi ve topraklarıyla birlikte ulusun servet ve insan gücü kaynaklarının çoğuna olan özgür erişimlerini de yitirmişlerdi. Bu kaynaklar artık Timur'a ve onun yeni seçkinlerine aitti.

Timur'un, kabile reislerinin elindeki toprakların denetimini almakta kullandığı bir yöntem, daha önce Süldüs ve Yesuri denetiminde olan Belh ve Buhara örneğinde gördüğümüz, evvelce kabilelerin olan topraklara vali olarak Barlas emirlerini atamaktı. Arkadan, dışarıdan büyük miktarda yabancı asker getirip bunları Maveräünnehir'e yerleştirerek, kabilelerin bölgeleriyle olan bağıını gevşetti. Türkistan sınırlarındaki kalelere, hemen hemen fethettiği her yerden askerler yerleştirdi –Hintliler, Horasanlılar, Iraklılar, Suriyeliler ve birçok göçer nüfus. Maveräünnehir'de, esasen Rum [Anadolu], Azerbaycan ve Irak'tan getirilmiş, yeni bir göçebe nüfus yarattı;³⁹ bunlar arasında Anadolu'nun Kara Tatarlarıyla Irak konfederasyonundan bazı Celayirliler de vardı.⁴⁰ Timur, böylece saltanatı süresince, Çağatay Ulsu'nun ilk topraklarındaki askeri nüfusu kökten değiştirmiş oldu; Maveräünnehir orduları artık, kabile reislerinin kumandasında sefere çıkan yerli kuvvetlerden değil, Timur'a ve onun atadığı kumandanlara bağlılık yemini etmiş, çoğu yabancı askerlerden oluşuyordu.

Timur'un kabilelere karşı tutumunun en çarpıcı taraflarından biri de, gerek kabile reislerine, gerekse emirlerindeki kabilelilere karşı şiddete başvurmaktan kaçınmasıdır. Aşiretlerin sadece mensuplarını değil, yapısını da esirgemiş, kabileleri parçalamayı değil bir kenara itmeyi tercih etmiştir. İktidarlarını ve bağımsızlıklarını yitirmelerine rağmen, Çağatay Ulsu'nun kabileleri ve diğer grupları, Timur'un hükümdarlığının geri kalan dönemi boyunca varlıklarını sürdürdüler ve yapısal anlamda dikkati çekecek kadar az değişime uğradılar. Timur, H.782'de (M.1380–81) iktidarını pekiştirdiğinde, bu grupların birçoğu yeni liderlerinin emrindeydiler, hatta bazıları eski adlarıyla bile çağrılmıyordu, ama yine de hepsi Timur'un kariyeri boyunca görünürlüklerini sürdürdüler.

Timur'un kendi kabilesi Barlas'a karşı olan tutumu, onun kabile yapısını şeklen korurken, kabileleri kendisi için bir tehdit olarak gördüğü bağımsız siyasi güç ve faaliyetten nasıl mahrum bıraktığına iyi bir örnek teşkil eder. Barlas kabilesi yeni hükümdarın kabilesi olduğu için, iktidarı tamamen elinden alınamazdı. Timur kabilesine hükümdarlığında onurlu bir yer bahsetti, ama bu yer umulduğu ya da bazı âlimlerin iddia ettiği kadar güçlü bir yer değildi.⁴¹ Barlaslılar bir kuvvet odağı olmadılar; Timur'un iktidarını paylaşmadılar; daha ziyade bir kaynak, kendi şahsı maiyeti kadar değilse de, öteki kabile mensuplarıyla karşılaştırıldığında daha içten güvenebileceği kişiler sağlayan bir kaynak olarak ona hizmet ettiler. Timur kimi önemli valiliklere kabilelilerini getirdi, ama ordunun üst komuta kademelerine pek az Barlaslı gelebildi, gelenler de Timur'a kan bağından çok sadakat bağıyla bağlıydılar.

Timur'un hükümdarlığı, Barlas kabilesinin içyapısında şaşırtıcı derecede az değişikliğe yol açtı. H.762'de (M.1361) aşiretin başına geçtiğinde, kendi soyunu aşiretin diğer soylarından üstün tutmadı; reisliği döneminde, oğulları dışında, kendi soyundan gelen yalnızca tek bir kişi üstün bir mevkie gelebildi.⁴² Timur'un en değer verdiği Barlas emirleri, hem Timur'dan, hem de Hacı Beg'den farklı bir sülaleden gelen, yandaşı Caku Barlas'ın çocukları ve akrabalarıydı. Bu sülale şimdi artık Karavanas kıtalarının başına geçmiş ve Caku'nun yeğeni İdigü, Kirman valiliğine getirilmiş bulunuyordu.⁴³ Barlas'ın öteki sülaleleri, Timur'un başa geçişinden önce olduğu gibi sonra da bazı emirler çıkarmaya ve ılımlı bir tahakkümde bulunmaya devam ettiler.⁴⁴ Bundan başka, kalıtsal Barlas bölüklerinin, yani *uluğ ming'in*, Timur'un değil, eski reis Hacı Beg'in torunu ve yeğeninin emrinde olması da dikkat çekicidir.⁴⁵ Anlaşılan, Timur kendini yerinde emniyette hisseder hissetmez, bu kıtaların eski kumandanlarının ailesine dönmesine izin vermişti. Bunların sağladıkları asker sayısı muhtemelen pek fazla değildi.⁴⁶ Demek ki Timur, Çağatay Ulusu'nun başına geçtikten sonra, Barlas kabilesinin başı oluşunu vurgulamamış, hatta belki de bu mevki bırakmıştı. Barlas kabilesinin eski düzenini, artık gücü kalmamış emirlerin yönetimi altında muhafaza etmekle, onu yeni iktidar odaklarının dışında sıradan bir yapı haline sokmuş oluyordu.

Çağatay Ulsu'nun öteki güçleri hakkında daha da az şey biliyoruz, ama izlerini Timur'un hayatı boyunca sürebiliriz. Kendi reislerinden mahrum edilen ve Timur'un maiyetinin emrine verilen gruplar, artık yeni efendilerinin iktidarının bir unsurunu teşkil ediyorlardı. Bunlar arasında en önde gelenleri Emir Kazakhan'a ve Emir Hüseyin'e hükmetme gücü sağlayan Karavanaslardı. Timur, iktidarı ele geçirdikten sonra onları maiyeti Caku Barlas'a vermiş ve bu andan itibaren tarihlerde ancak Kunduz ve Baglan bölükleri olarak yerlerini almışlardı.⁴⁷ Timur'un hayatının büyük bölümünde, muhtemelen Timur ordusundaki en güçlü emir olan, Caku'nun oğlu Cihanşah'a hizmet ettiler.⁴⁸ Cihanşah'ın gücünü betimleyen Clavijo, onun muazzam bir boydaşlar topluluğuna sahip olduğunu ve elinde son derece geniş topraklar ve büyük bir servet bulunduğunu yazar.⁴⁹ Tarihlerde, Caku ya da Cihanşah'ın Barlas içinde geniş bir maiyeti olduğunu akla getirecek hiçbir şey olmadığından, burada kastedilenin Karavanaslar olduğu hemen hemen kesindir. Hakikaten, Timurlu dönemi boyunca Kunduz ve Baglan kuvvetlerine dokunan olmamış, adları ve önderlikleri değişirken, sayıları ve önderlerine kattıkları güç, Özbek istilasına kadar sabit kalmıştır.⁵⁰

Karavanas emirlerinden sonra, Çağatay Ulsu içindeki en büyük güç muhtemelen Celayirlilerdi. H.782'den (M.1380-81) sonra Karavanaslar gibi onlardan da kabile adıyla pek bahsedilen kalmamış ve Celayir emirleri, Timur'un hayattayken seçkinliklerini korumuş ama güçlerini büyük ölçüde kişisel teveccühe borçlu olmuşlardır. Timur'un Celayirlilerin başına reis olarak getirdiği Sarı Buga, bu atanmayı Timur'un erkânından olmasına borçludur ve Timur'un saltanatının daha sonraki dönemlerini anlatan kaynaklarda adı geçen Celayir emirlerinin hep onun akrabaları olması dikkate değerdir.⁵¹ Önceki Celayir reislerinin vârisleri olan Bayezid ve Behram'ın adı, H.777'den (M.1375-76) sonra duyulmaz olur.

Timur'un maiyetinden kişilerin komutasına geçen Süldüs ve Apardi kabileleri de dokunulmadan kaldılar. Apardiler, Horasan ordusuyla sefere çıkan, Timur erkânından Bayan Timur b. Ak Buga ordusuna katıldılar.⁵² Timur, H.777-8'de (M.1376-77) Süldüs tümenini kişisel maiyetinden Aktimur'a verdi. Aktimur'un H.788'deki (M.1386) ölümü üzerine Süldüs kıtaları oğlu Şeyh Timur'a geçti ve daha sonra da muhte-

melen, Şeyh Timur'un pekâlâ oğlu olabilecek, kudretli emir Devlet Timur'un *tümenini* oluşturdu.

Süldüs kabilesi Timur'un kariyerinin başında ikiye ayrılmış ve bir kısmı Çaganiyan'da, öteki de Olcay Buga Süldüs komutasında Belh'te kalmıştı. Bu bölünmüşlük Timur hayatı süresince devam etti. Süldüslerin Belh'teki kısmı, belli ki Olcay Buga'nın torunu, Timur dönemini anlatan tarihlerde çok kez adı geçen Pir Ali'nin emrinde varlığını sürdürdü. Pir Ali, Süldüs bölüklerinden aldığı güçle Timur'un ölümünden sonra isyan etti.⁵³

Kendi önderliklerinde kalmaya devam eden kabileler –Barlas kabilesi, Hatlan emirleri, Hatlan Apardileri ve Yesuriler– de dokunulmadan kaldılar, ama Timur ordusunda ancak düşük bir mevki edinebildiler. Buna iyi bir örnek, evvelce en azından Şaburgan Apardileri kadar güçlü olan ve aslında aşiretin kıdemli kolu olan, Hatlan merkezli Apardi koludur. Apardilerin bu kısmı hâlâ varolmaya devam ediyordu, ama Timur'un iktidarı devralmasından sonraki dönemde ne eskisi kadar itibarlı, ne de güçlüydü. H.790'dan (M.1388) sonraki tarihlerde, emirlerinin adına nadiren rastlanır, o da ancak ordunun büyük bir kısmını tek bir sefer için toplamak lazım geldiğinde.⁵⁴ Apardi emiri Hoca Yusuf, H.773-4'te (M.1371-73) bir *tümenin* başındayken, Timur'un daha sonraki seferlerine katıldıkları halde, bir daha bu kadar büyük bir asker topluluğuyla ne kendisinin ne de çocuklarının adı anılır.⁵⁵

Apardilerden daha da önemsiz olan Semerkand ve Buhara Yesurileri daha da fazla güç kaybettiler. Timur'un kuzeni, Yesuri emiri Hacı Mahmudşah, Harzemli Yusuf Sufi'ye kaçıp sığındığı geçici döneme rağmen, H.795'e (M.1393) kadar gücünü ve nüfuzunu korudu,⁵⁶ ama ondan sonra Yesuri emirlerinin adı nadiren duyulduğu gibi, Yesuri bölüklerinden de söz edilmez oldu.⁵⁷ Hatlan emirleri güçlerini biraz daha uzunca bir süre korudular, ama onlar da Timur döneminde belirgin bir düşüş yaşadılar. Hatlan'da kalmaya devam ettiler; tarihlerde Hatlan ordusunun büyük seferler sırasında Timur ordusundaki yerini aldığı yazılıdır, ne var ki, Hatlan emirlerine, Timur'un sonraki kariyerinin tarihlerinde bir daha değinen olmadı.⁵⁸ Böylece Hatlan ordusu Timur ordusu içine karışmış oldu, ama asıl emirlerine ciddi bir güç sağlayamadı.

Çağatay Ulsu'nun kabileleri gibi kabile-dış bölükleri de, çoğu yeni atanan önderler altında var olmaya devam etti. Belh ordusu H.790 (M.1388) ve H.807 (M.1404) seferlerine katıldı; H.790'da başında, Belh *darugası* Yadiğâr Barlas vardı.⁵⁹ Yine Belh bölgesinde üslenen Kebek Han *tümeni*, hem H.796'da (M.1393), hem de H.800'de (M.1398) aynı kişinin, Şeyh Arslan'ın, emri altında bir birlik olarak işlev gördü.⁶⁰

Demek ki, Çağatay Ulsu'nu oluşturan grupların çoğu, asli yapılarını koruyorlardı; önderlerine bağımsız bir iktidar zemini sağlamadıkları sürece, Timur buna göz yumabilirdi. Timur maiyetinden bazılarının kabileli yandaşları vardı ve bu sayede güçlerini artırmışlardı, ancak bu tek başına yüksek bir mevkiyi garantilemiyordu. Hem kabile yöneten, hem de Timur ordusunda önde gelen bir mevki işgal eden emirler, onun kişisel maiyetine mensup olanlardı. Cihanşah b. Caku, Bayan Timur b. Ak Buga ve oğulları, Şeyh Timur b. Aktimur ve Sarı Buga Celayir'in oğulları, gerçekten kudretli kimselerdi, ama bu kudreti aslen kişisel teveccühe nail olmaları sayesinde edinmişlerdi. Ayrıca çoğu, altlarına kabile kuvvetleri verilmeden öteki maiyet mensuplarından çok da güçlü değildi; örneğin Süleymanşah b. Davud, Şahmelik ve Seyfeddin Nüküz de aynı derecede itibarlıydılar.

Bir kabilesi yönetmek, eğer yanında Timur'un maiyetine mensup olma avantajı olmazsa, beraberinde pek az bir önem ya da güç sağlıyordu. Kendi kabileleri üzerindeki hâkimiyetlerini muhafaza eden kabile reisleri de, yüksek konumlara gelemiyorlardı: örneğin Hoca Yusuf b. Olcaytu Aparı de, Hacı Beg'in yeğeni Muhammed Derviş Barlas da hayli nüfuzlu kişilerin halefleri olmalarına rağmen, Timur'un seferlerinde önemli bir rol oynamadılar. Çünkü bu dönemde, bir aşiretin kumandasıyla birlikte geçen bölükler, kumandanlarını Timur ordusunun ileri gelen kumandanları arasına yükseltecek kadar büyük değildi. Bu ordu hâlâ kabilelerden oluşuyordu ama H.782'den (M.1380-81) beri artık bir kabile ordusu olarak yapılanmıyordu.

BİR FETİH ORDUSU OLARAK ÇAĞATAY ULUSU

Timur'un emrindeki ordu, en isabetli biçimde bir fetih ordusu olarak adlandırılabilir. Onun yeni seçkinleri, her şeyin ötesinde, gücü ve mevki büyük ölçüde kumanda ettiği kuvvetlerin kalabalıklığına bağlı olan aske-

ri bir sınıftı ve bu kıtaların dağıtımı, Timur'un elindeydi. Timur ordusu, bu yeni biçimiyle, birçok bakımdan, Türk-Moğol fetih ordularının en ünlüsüne, yani Cengiz Han ordularına benziyordu. Her iki fatih de, erken gelen başarıyı esasen, mensuplarını, ordunun ve idarenin kurmay kadrolarına atadıkları kişisel maiyetleri sayesinde kazanmışlardı.⁶¹ Cengiz Han da, Timur da, kişisel maiyetlerini ordunun geri kalanından ayırmamış ve bu bakımdan, kabile kuvvetlerini hiç dokunmadan koruyup bunlara kişisel maiyetlerinden oluşan yeni bir seçkin gücü ilave eden birçok önderden ayrılmışlardır.⁶² Onlar, kendi maiyetlerini daha ziyade tüm ordunun en üst kumandası için kullanmış ve kıtaları kabile reislerinin elinden alarak bu yeni seçkinlerin liderliği altına sokmuşlardır.⁶³ Bu yolla her iki lider de, âdem-i merkeziyetçilik ve kabile temelinde örgütlenmiş bir toplumu, tek bir adama boyun eğen tek bir ordu haline dönüştürmeyi başarmıştır. Böyle bir ordunun kumandanının, bir kabile konfederasyonu önderinin sahip olabileceğinden çok daha büyük bir iktidarı ve emin bir mevkii olduğu ortadadır.

Timur'un mevkii, gerçekleştirdiği bütün bu değişimlere rağmen, yine de güvende değildi. Yola çıkarken, iktidarı için tehdit oluşturan bir siyasi sistemin içini her ne kadar boşalttıysa da, sistemi tamamen tahrip etmemiştir. Ne kabileleri parçalamış, ne de başlarındaki kabile zadeninini yoketmiştir. Ordusunun ve yönetiminin odağına yerleştirdiği yeni seçkinler sınıfı ona şahsen sadıktı, ama bir yandan da Çağatay Ulusu içinde olgunlaşmış, onun kaygan ve faal siyasi sistemi içinde yetişmiş kişilerden mürekkepti.

Yeni bir sistem kurmak Timur'a yetmiyordu –onu elinde tutabiliyordu. Kabile reislerinin, ellerinden çıkan iktidarı geri almalarını ve ayrıca yeni seçkinlerin, kabile reislerine yasaklanmış olan siyasi faaliyetlerde bulunmalarını ve emirlerindeki kıtaları kendi kabileleri haline çevirmelerini önlemeliydi. Bu ikincisi bilhassa lüzumluydu, çünkü Timur ordusundaki bölükler genellikle onlara komuta eden emirler tarafından derlenip donatılıyordu. Asker toplamaktan sorumlu kumandanlar –*tavaçılar*– ordunun asker ihtiyacını belirleyip Ulus emirlerine ve bölge valilerine, gerektiği gibi donatılmış, yeterli sayıda asker teslim etmekle yükümlüydüler.⁶⁴ Haliyle, bu askerlerin aslen hemen yanı başlarındaki ku-

mandana sadakat duymaları ve böylelikle bağımsız bir güç kaynağı haline gelmeleri gayet mümkündü.

PRENS ORDULARI

Yukarıda da değindiğim gibi, Timur maiyetinin siyasetle uğraşmasını, kısmen onları sürekli seferden sefere koşturarak önledi. Bundan başka, ordunun büyük bölümünü fethettiği topraklarda bırakıyordu. H.795'ten (M.1392-93) sonra, Çağatay nüfusunun askeri kesiminin çoğu artık Maveräünnehir'de oturmayıp, akrabalarından ve yurdundan uzak düşerek, yeni fethedilmiş muazzam genişlikteki bir arazi üzerine dağılmış bulunuyordu. Timur, oğullarını ve torunlarını, yaşları geldiğinde yeni eyaletlere vali olarak atayıp, altlarına da onlara hizmet edecek emirler verdi. Bu emirler yönetici sınıfın tamamını temsil edecek biçimde seçiliyorlardı; her ordu farklı birçok kabile ya da grup mensubunun yanında, Timur'un şahsı maiyetinin akrabalarını da barındırıyordu. Timur bu yolla, evvelce Maveräünnehir'e bağlı olan ordular için bölgesel bir üs yarattı. Her prenslik ordusu, Çağatay ordusunun toplam bileşimini yansıttığından, değişik kabilelerden, hatta Timur'un maiyet mensuplarının ailelerinden gelen insanlar, farklı ordulara yollanabiliyordu.

Timur'un kurduğu ilk prenslik ordusu, H.778-9'da (M.1376-78) Andican ve Kaşgar bölgelerine vali atadığı oğlu Ömer Şeyh'in ordusuydu.⁶⁵ Ömer Şeyh'in emirlerinden Hitay ve Elçi'nin kendisi, Anuşirvan b. Ak Buga'nın ise babası, aynı zamanda Timur'un yandaşlarıydılar. Ömer Şeyh'in yanında ayrıca bir Kıpçak emirinin oğluyla bir de Mogul emiri bulunduyordu.⁶⁶ Ordusunda çeşitli kabilelerden gelme gruplar vardı; bir Apardi tümeni, bir Karluk *hazarası* ve ötekilerle birlikte Özkent'e gönderilmişti.⁶⁷ Timur, H.795'te (M.1393) Andican'dan alıp Fars eyaletine gönderdiği Ömer Şeyh'in yanına bu kez de, hepsi kendi yandaşlarının ya oğlu ya akrabası olan önemli yeni emirler kattı.⁶⁸

Mirañşah'ın H.782'de (M.1380-81) Horasan'a vali olarak atanması hakkında daha fazla ayrıntı ve ordusunun tama yakın bir listesi vardır. Timur onun da yanına birçok emir kattı. Bunlar arasında iki Barlas emiri, her ikisi de kendi maiyetinden iki *kuçin* emiri –Kumarı İnak ve Taban Bahadur–

ile yine kendi maiyetinden ya da onların akrabalarından olan Seyfeddin el Nüküz, Ak Buga, Osman b. Abbas, Urus Buga, Sarı Buga, Celayir'in kardeşi ve Muzaffer b. Uçkara bulunuyordu. Bütün bu kimselere ilaveten, muhtemelen Musa Tayciut'un oğlu Hamza da yanlarındaydı.⁶⁹ Yani Miranşah'ın ordusunda üç aşiretin, Celayir, Tayciut ve Barlas kabilelerinin temsilcileriyle Timur'un maiyetine mensup ve bazıları çok itibarlı altı kişi vardı.

Elimizde, H.794'te (M.1391-92) Pir Muhammed b. Cihangir'le Kâbil'e, H.799'da (M.1396-97) da Şahrüh'la Horasan'a atanan emirlerin listesi vardır ve bu listeler, tıpkı önceki atamalar için verilen emir listeleri gibidir. İçlerinde birkaç Barlas emiriyle Timur'un, bazıları çok kudretli ve önemli şahsiyetler olan maiyet mensuplarının birçok oğlu ve akrabası bulunmaktadır.⁷⁰ Prens ordularının temsili karakteri tesadüfî değildi; Yezdi *Zafername'sinde*, Pir Muhammed'in ve Şahrüh'un atamalarını anlatırken, tüm önemli emirlerin ya bir oğul ya bir kardeş gönderdiğini ve her *tümen*den de bir kişi yollandığını özellikle belirtir.⁷¹

Dolayısıyla taşra ordularının oluşumu, bir arada kalacak olurlarsa belki de bağımsız iktidar odakları kurma ihtimali bulunan aile üyelerinin ya da grupların dağıtılmasına hizmet etmiştir. Barlas ve *kuçin* emirleri ve özellikle de Timur'un maiyet mensuplarının aileleri seyretilmiştir. Yani, örneğin, Hacı Seyfeddin'in oğullarından biri Şahrüh'la Horasan'a, ötekisi Ebubekir b. Miranşah'la Irak'a gönderilmiştir.⁷² Şeyh Ali Bahadır'un oğulları da ayrılmış ve biri Muhammed Sultan'la Maveräünnehir'e, diğeri Şahrüh'la Horasan'a, bir diğeri de Pir Muhammed b. Cihangir'le Kâbil'e yollandır.⁷³

Bu tür ordulara başka göçebe hanedanlarında da rastlanırdı. Benzer ordular oluşturan Akkoyunlu konfederasyonunda, her prensin, üzerinde konfedere sülalelerin tümünden derlenmiş bir ordu beslediği, aileden kalma bir mülkü bulunurdu.⁷⁴ Her bir *ulustan* ve çeşitli kabilelerden gelen emir ve prenslerin bir garnizon ordusu oluşturmaları biçimindeki bu uygulama, Moğolların kullandığı *tamma* sisteminin bir kalıntısıdır.⁷⁵ Bununla birlikte Timurlular örneğinde, yeni ordunun üyeleri Timur'un kumandasındaki kabilelerden çok, onun şahsî maiyetinin ailelerinden seçiliyordu. Taşra ordularına seçilenler, birkaç Barlas emiri, bazı *kuçin*ler ve arada bir

de Çağatay Ulsu'nun özellikle itibarlı bir emirinin oğlu yanında, esas bunlardı. Bu, Timur ordusundaki yeni iktidarın yapısının ve kabilelerden Timur'un kendi maiyetine aktarılan gücün ve sayıların nerelere vardığının, çarpıcı bir resmidir.

Artık Timurlu prensleri potansiyel olarak hükümdarlıktaki en güçlü iktidar odağıydılar, ama Timur onları ayrı iktidar üsleri oluşturmaya bırakmıyordu. Taşra ordularının, Çağatay Ulsu ordularının gerçekten ayrı bir bölümü ya da prenslerin, sahiden bağımsız aktörler olduğu sanılmamalıdır. Timur çeşitli yöntemlere başvurarak onların gücünü sınırladı. Bu yöntemlerin en etkin olanlarından biri, maiyetindeki kıdemli üyeleri taşra ordularına atamaktı. Bu kişilerin çoğu Timur'un çağcılarıydılar ve bir kısmının da Timurlu hanedanıyla evlilik bağları vardı. Güçte, itibarda ve Timur'a yakınlıkta, prenslerden pek de geri kalmıyorlardı. Timur'un iktidara gelişinden itibaren idari meselelerle haşır neşir olmuşlardı ve Timur'a sıkı bağlarla bağlıydılar. Birçok prens çok küçük yaşta vali atandığından, bu emirler hizmetine verildikleri prenslerin hizmetkârı gibi değil de, onların icraatlarını izleyen birer gözlemci ya da muhafız gibi davranıyorlardı. Hatta prensin ordusunun bir parçası oldukları halde, aslen Timur'a sadık kalmayı sürdürdükleri gibi, orada bulunuşlarıyla da efendilerinin otoritesini gölgeliyorlardı. Çoğu emir bir prenslik ordusuna daimi olarak atandığı halde, bu kıdemli emir atamaları genellikle süreliydi. Aynı emirler daha sonra bir başka prensin hizmetine verilebilir ya da Timur'un yanına dönebilirdi.

Miranşah, H.782'de (M.1380-81) Horasan'a atandığında on dört yaşındaydı ve onunla birlikte, ikisi Timur'un şahsî maiyetinin en kudretli isimlerinden olan Ak Buga Nayman ve Hacı Seyfeddin olmak üzere dört de emir gitmişti. Bu emirlerin hepsi, H.790'a (M.1388) kadar Miranşah'la ve Horasan'ın meseleleriyle ilgilendiler; bu tarihten sonra hizmette sadece Ak Buga kaldı.⁷⁶ Bu tür atamaların başka birçok örneği daha vardır. Timur'un maiyetinden Hitay'ın yerini miras olarak alan Sevincik, H.795'te (M.1392-93) Fars'taki Ömer Şeyh'in hizmetine gönderildi. Daha sonra, Ömer Şeyh'in oğlu ve ardılı Pir Muhammed'le anlaşmazlığa düştüğünde, bu, Pir Muhammed'in yandaşları arasında büyük bir çatlağın meydana gelmesine yol açtı. Sevincik, ceza olarak Hindistan'a gönderildikten sonra

Irak'taki Ebubekir b. Miranşah'ın yanına atandı.⁷⁷ Timur'un muhtemelen en güçlü emiri olan Cihanşah b. Caku, o sırada yirmi bir yaşında olan Ömer b. Miranşah'la beraber 11.806'da (M.1404) batı İran'a gitti. Cihanşah, kısa süre sonra Ömer'in Timur'un fermanlarına pek riayet etmediğini açıkça görecektir ve onunla Timur hayattayken anlaşmazlığa düşüp, Timur'un ölümünden hemen sonra da isyan edecekti.⁷⁸

Timur oğullarının iktidarını, onların ordularına kendi ordusunun bir parçasıymış gibi davranmayı sürdürerek daha da kısıtladı. Taşra orduları, sadece bağlı oldukları prense hizmet etmiyordu. Örneğin Şahruh'un kendisi Horasan'da kalırken, ordusu Timur'un H.800-1'deki (M.1398-99) Hindistan seferine katılmıştı.⁷⁹ Miranşah, Hille ve Basra'da akınlarla meşgulken, *tümen*leri, hiç değilse kısmen, Irak'taki Tikrit kuşatmasında Timur'a eşlik etti.⁸⁰ Tek tek emirler de, zaman zaman, ait oldukları prenslerden ve birlikte hizmet ettikleri emirlerden gayet bağımsız bir biçimde Timur ordularında hizmet ettiler.⁸¹ Böylece, prenslere ordularını ve eyaletlerini tayin etmeleri için bahsedilen iktidar, Timur'un denetimine tabi, koşullu bir iktidar olarak kaldı.⁸² Timur'un ordusu kâğıt üzerinde her ne kadar parçalara ayrılmışsa da, prenslik ordularındaki emirler Timur güçlerinin bir parçası olmayı ve birçoğu da öncelikle Timur'a sadık kalmayı sürdürdüler.

Timur'un bir başka denetim yöntemi de, taşra valilerinin sık sık yerini değiştirmektir. Bu, prenslik ordularının bölünüp tekrar harmanlanmasını sağlıyor ve güçlü sadakat duygularının önüne geçiyordu. Timur saltanatının büyük bölümünde prenslerini memleketinin bir ucundan öteki ucuna vali atayarak, dominyonlarını tekrar tekrar örgütleyip durdu.⁸³ Timur'un saltanatının ilk beş yılı sırasında vali olarak atadığı Ömer Şah da, Miranşah da, onun beş yıllık seferi esnasında, yerlerine daha genç prensler atanarak, başka bölgelere kaydırıldılar.

Timur'un veliahtı Muhammed Sultan'ın H.805'teki (M.1403) ölümü, eyaletlerin nihai düzenlenişine vesile oldu ve bu süreç, Timur'un, hükümdarlığını dört parçaya bölüp, her parçanın başına bir oğlunu getirmesiyle son buldu. Hülâgu Han'a bağlı topraklar Miranşah'ın oğulları arasında yeniden pay edildi; Azerbaycan Ömer'e giderken, Halil Sultan Baylakan,

Arran, Ermenistan ve Gürcistan'ı, Ebubekir ise Kürdistan, Mardin, Diyarbakır ve Oyrat aşiretiyle birlikte Irak ve Bağdat'ı aldı.⁸⁴ Orta İran toprakları, H.796'da (M.1394) ölen Ömer Şeyh'in oğullarına verildi. Pir Muhammed Fars'ı yönetirken, İskender'e Hemedan, Nihavend, Burucerd ve Lur-i Kuçık, Rüstem'e ise İsfahan düştü.⁸⁵ Timur, H.799'dan (M.1396-97) beri Horasan'ı yöneten Şahruh'un oğullarına, buranın kuzeyindeki toprakları uygun gördü. Daha önce İskender b. Ömer Şeyh'in hükümündeki Moğolistan, H.807'de (M.1404), Andican ve Kaşgar dâhil, Şahruh'un oğlu İbrahim Sultan'a geçerken, Şahruh'un Türkistan sınırındaki öteki oğlu Uluğ Bey de Taşkent, Sayram ve Aşbara'ya muhafız edildi.⁸⁶

Böylece Timur, hayatının sonlarında bütün memleketlerini, oğullarının ve torunlarının yönettiği eyaletlere dönüştürmüş ve ardından da dört ana parçaya bölerek başlarına oğullarının ailelerini getirmiş oluyordu. Kuzeybatıdaki parça Miranşah ve oğullarının, güneybatıdaki parça Ömer Şeyh ve oğullarının, güneydoğudaki parça, H.794'te (M.1391-92) bölgeye vali olarak atanan Cihangir'in oğlu Pir Muhammed'in ve kuzeydoğudaki parça da Şahruh ve oğullarındı. Cengiz Han gibi Timur da yerine bir vâris gösterip diğerlerinin ona riayet etmesini emretmişti.⁸⁷

Timur'a büyük seferlerinde hizmet eden fetih ordusu, Timur'un iktidarını devraldığı Çağatay Ulusu'nun ordusundan son derece farklı bir bü-tündü. Onu oluşturan kimseler aynı kimselerdi ve Timur başa geçmeden önce iktidarı elde tutan grupların çoğu, önderleri değişmiş olarak, ama hiçbirinin yapısı kökten bir değişikliğe uğramadan ordu içindeki varlığını sürdürüyordu. Ancak güç dinamikleri bütünüyle değişmişti. Önceden, hâkimiyetlerindeki topraklar ve askerler sayesinde üstünlüğü elde tutan kabile reisleri, şimdi Timur'un ailesinden ve maiyetinden oluşan yeni bir seçkinler sınıfına teslim olmuşlardı. Aşiretler, yurtları üzerindeki denetimlerini büyük ölçüde kaybetmiş ve eski asker kaynaklarının çoğu, Timur'un maiyetinin ordularına hasredilmişti. Doğrudan Timur'un maiyet mensuplarının emrine verilen kabilelere dokunulmazken ve bunlar, yeni seçkinlerin gücüne güç katarken, Timur'un maiyetine mensup olmayan kabile reisleri şimdi kendilerine ancak düşük mevkilerde yer bulabiliyordu. İktidar, aşiretin gücüne değil, Timur'a yakın olmaya bağlıydı.

Timur, Çağatay Ulsu'nun iktidar yapısındaki bu büyük değışimi, iktidardaki ilk on iki yılı içinde gerçekleştirdi. Hâkimiyetinin başlarında, ordusunun büyük bölümü hâlâ kendi reislerinin kumandası altındaki kabilelilerden oluşmaktaydı ve bu sıradaki iktidarı, uzun süren bir entrikalar ve ihanetler silsilesinin tehdidi altında kaldı. Bunların üstesinden gelirken, kabilelerin elindeki insan gücünü, kendi maiyetine ve ona sadık olan kimselere aktarmayı başardı. Kullandığı kimi yöntemler doğrudandı. Başkaldıran kabilelerin başına kendi maiyet mensuplarını geçirdi; Celayirlilerin, Süldüslerin ve şaburgan Apardilerinin başına gelen buydu. Ayrıca, Ömer şeyh kumandasındaki Özkent ve Kaşgar garnizon ordusunu oluşturmak üzere gönderdiği Apardi tümeni gibi, kabile kuvvetlerini yurtlarından uzaklara gönderdi.

Bu önlemler kabileleri zayıflatırken, Timur da Çağatay Ulsu'nu yeniden örgütleyerek kabile zadenânının iktidarı tekrar ele geçirmesinin önünü kesti. Önce, daha evvel kabilelerin hâkimiyetinde olan çeşitli bölgelere –özellikle de Süldüs ve Yesuri bölgeleri– Barlaş valiler atadı. İkinci olarak, gerek yerleşik, gerek göçebe kökenli çok sayıda yabancı asker getirterek Maveraünnehir ordusunu kurdu. Böylece, kabile gücünün iki hayati kaynağını –Maveraünnehir'in bölgesel ordularıyla yerleşik sakinlerinin zenginliğı– onun elinden almış oluyordu. Kabile liderlerinin elinden, Ulus içinde daimi olarak siyasi ve askeri faaliyetlerde bulunma, böylece kendilerine yandaşlar bulma ve tutma olanağı da alındı ve onların gerek bu olanağı geri almak, gerekse Timur'un hâkimiyetine son vermek için yaptığı girişimler de başsırsızlığı uğradı. Ulus'taki askeri gruplar ve küçük kabileler, Timur'u ve bu yeni seçkinleri, Ulus'un en başarılı güçleri olarak algılamaya başladıkça, muhtemelen onlara bağılanmayı da daha avantajlı buldular. Yani Timur'un iktidarı sürerken, kabile reislerinin emrindeki kıtalar da giderek küçüldü.

H.782 (M.1380–81) yılı geldiğinde, iktidarın el değıştirmesi tamamlanmıştı ve bundan sonra iktidar yapısında pek az değışiklik oldu. Artık ordudaki tüm önemli komuta mevkileri, Timur'un evlatlarının ve daha itibarlı erkânının eline geçmişti. Kişisel maiyetiyle ailesi arasında, karşılıklı izdi-vaçlar ve prenslik ordularına yapılan atamalar vasıtasıyla sıkı bir bağı kurul-

muştı. Bu iki grup birlikte, en üst komuta kademelerine hükmeden, kapalı bir seçkinler sınıfı haline geldi.

Ne var ki Timur, yeni seçkinlerini yarattıktan sonra bile, kendini güvende hissedemiyordu –yeni düzenin bozulmayacağından ve yeni seçkinlerinin, onun mevkiine zarar verebilecek yeni iktidar ve siyasi çıkar odakları oluşturmayacağından emin olmalıydı. Bunu, yaşamının geri kalanında, hem kendini, hem de yandaşlarını Çağatay Ulsu dışında sürekli meşgul tutacak bir fetihler savaşına girişerek yaptı. Timur'un fetihleri, onun Çağatay Ulsu'nu dönüştürüşünün daimi arka planını oluşturur. Bu fetihler, onun yeni seçkinlerini kabile zadeğânının üstüne çıkaran ek insan gücünü ve zenginliği sağlamış, aynı zamanda da onun, Çağatay Ulsu mensuplarını, siyasi yaşamlarının odağından uzaklaştırmasına ve böylece, sürmesi halinde, kendi hâkimiyetini tehdit edecek siyasi süreçleri durdurmasına olanak vermiştir. Öte yandan fetihler siyasi faaliyetin yerine geçmiş ve bu yeni hareket tamamen Timur'un kontrolünde gerçekleşmiştir.

Timur bu yeni düzeni, Çağatay ordularını hükümdarlığının taşrasına yerleştirerek de sağlamlaştırmıştır. Her prensin emrine Çağatay Ulsu'nu temsil eden bir ordu vererek, bir orta komuta kademesi yaratmış ve her aşiretin ve güçlü ailenin mensuplarını farklı ordulara tayin ederek, bağımsız güç merkezlerinin oluşmasını önlemiştir. Prenslerin vakitsiz güç kazanmalarının önüne ise, yanlarına onları gözetecek güçlü emirler gönderilerek, atandıkları valilikler değiştirilerek ve Timur'un, onların ordularını ve emirlerini onlar olmadan kullanmasıyla geçilmiştir.

Demek ki Timur, Çağatay Ulsu'nu ancak onun ötesine geçerek kontrol edebiliyordu. Onun kariyerinin tarihçesi, merkezindeki sessiz değişimi aynı anda hem kolaylaştıran, hem de gizleyen, dünya çapında bir velvele, tahribat ve şiddet tarihçesidir. Timur'un başarısının odağında, Çağatay Ulsu'nun dahilinde gerçekleşen faal bir kabile konfederasyonunun her hareketi Timur'a bağlı bir fetih ordusuna dönüşümü yatmaktadır. Bu olmasaydı, Timur ne Çağatay Ulsu'nun tepesinde kalabilir, ne de o sıra dışı fetih kariyerine girişebilirdi.

TİMUR'UN FETİH ORDUSU: DIŞARLIKLILAR VE FETHEDİLEN ULUSLAR

Timur ordusunu görenler, onu değişik uluslardan –göçebe, yerleşik, Müslüman, Hıristiyan, Türk, Tacik, Arap, Gürcü ve Hintli– meydana gelmiş, muazzam bir yığın olarak anlatırlar. Envai çeşit topluluğu ve kaynağı barındıran son derece büyük bir alanı fetheden Timur, bunların tamamını yeni imparatorluğunun hizmetine koşmakta bir an duraksamamıştı. Burada, hâkimiyet altına alınan halkların Timur'un ordusundaki ve yönetimindeki durumunu ele alacağım: nasıl devşiriliyor, nasıl denetleniyor ve Timur ordusunun ne dereceye kadar gerçek bir parçası olabiliyorlardı?

Timur, yeni toprakları, Çağatay Uluğu içindeki yumuşak tutumuna tam tezat teşkil eden bir şiddetle fethetti ve boyun eğdirdi. Ancak buraları da, çok da farklı olmayan yöntemlerle denetledi. Fethettiği ülkelerdeki hanedanların, sadece en güçlü birkaçını devirdi, daha küçüklerini ise, hemen hemen tümünün başına itaatkâr yöneticiler geçirerek yerinde bıraktı. Fethettiği ülkeler, kendi içlerinde ve aralarında iktidar için yarışan küçük hanedanların yönetiminde olduğundan, bunlar arasından, teşebbüsüne ilgi duyacak müttefikler bulmak zor değildi.

Timur, fethettiği ülkelerin ve halkların tümüne aynı biçimde davranmamıştır; bu bakımdan siyasetindeki çeşitlenmeler, farklı ülkelerin onun karşısına çıkardığı fırsatların ve zorlamaların bir göstergesidir. Fethettiği toprakların pek çoğunda, örneğin kuzey Hindistan'da, Suriye'de, Anadolu'da, Moğolistan'da ve Kıpçak bozkırında, fidye toplamakla ve düşmanca davranan yöneticileri ortadan kaldırmak ya da sürmekle yetinmiş, ardında daimi herhangi bir yönetim bırakmamıştır. Üzerinde sıkı bir denetim kurduğu bölgeler ise, gerek nüfus, gerek yapı açısından Çağatay Uluğu'na benzeyenlerdir: yani, daha önce Cengizli hanedanları tarafından yönetilen, karma nüfuslu topraklar. Timur ve onun Çağataylı emirleri, kendilerini bu topraklara –Fergana, Horasan, Sistan, Harzem, batı İran ve Irak kolayca uydurmuş ve buraları doğrudan yönetmişlerdir.

Bu bölgelerin tamamının, büyük ölçüde yerleşik bir nüfus barındırması ve kültürcü güçlü bir Acem damarı taşıması önemlidir. Timur'un kuzey komşuları olan Deşt-i Kıpçak'ın Çocuklarıyla doğu Çağadaylılarını oluşturan Türk-Moğol kabileleri, tarihi, kültürel ve coğrafi açılardan, Çağatay Ulusu'na yakındılar ve Ulus'un güney bölgeleri gibi onlar da onun siyaseti içinde etkindiler. Ama yine de Timur bu toprakları, bir istisna –ağırlıkla tarımsal bir bölge olan Fergana vadisi– dışında, hükümdarlığına katmadı.

Yeni toprakların, askerlerin ve seçkinlerin katılımı, Timur için hem bir fırsat hem de bir tehdit demekti. Bir yandan, bu yeni topraklardan oluk gibi akan servet ve insan gücü sayesinde, ordusu güç ve sayı açısından muazzam ölçüde büyüyor, ama öte yandan, artık topraklarında, ona karşı hiçbir geleneksel sadakat bağı taşımayan koca bir nüfus yaşıyordu. Bu yüzden, eğer Timur'un bu yeni nüfustan bir kazancı olacaksa, bu onları tam hâkimiyeti altına ne derecede alabileceğine ve hizmetine koşabileceğine bağlıydı. Bu ise onların, onunla ve ordusuyla olan ilişkilerine –yani hem Çağataylı hâkimiyetine karşı koymaya ne kadar hazır olduklarına, hem de Timur'un teşebbüsüne katılmaktan ne kadar fayda sağlayabileceklerine– dayanıyordu. Timur'un egemenliğine giren nüfuslar, bu bakımlardan kendi aralarında büyük bir çeşitlilik arz ediyorlardı. En kolay yola gelen ve yararlılık gösterenler, gelenekte ve yaşam tarzında Çağataylılara benzeyen göçebeler değil, Ortadoğu'nun yerleşik ve büyük ölçüde Acem hanedanlarıydı. Göçebeler çoğunlukla dışarıda kalırken, Timur'un teşebbüsüne katılanlar, zorla veya çekim gücüyle olsun, işte bu topluluklar oldu.

YERLEŞİK NÜFUSLARA BOYUN EĞDİRİLMESİ

Timur'un Ortadoğu seferlerinde gösterdiği kana susamışlık, onun, ordusunun dirençle karşılaştığı bölgelerdeki yerli yönetimleri bile yerinde tutma siyasetini maskeler.¹ Fethettiği bölgeler, sayısız küçük hanedanın at oynattığı yerlerdi; şimdi bölgenin hâkimi Timur olduğuna göre, topraklar da askerler de artık onun emrine amadeydi. Buna karşılık, çok geniş toprakları denetleyen ve nüfuzları, sınırlarının çok ötesine taşan iki hanedan, Herat'ın Kartları'yla Fars'ın Muzafferileri, Timur için bir tehdit oluşturabilirdi. Bu yüzden, mensuplarının çoğunu katlettirerek onları ortadan kaldır-

di. Bu hanedanların topraklarının –Horasan’daki Herat, Badgis ve Guristan ile batı İran’daki geniş Isfahan, Yazd, Şiraz ve Kirman şehirleri– başına doğrudan Timurlu yöneticiler geçirerek buraları, Timurlu iktidarının önemli merkezleri haline getirdi. Daha küçük hanedanların çoğu yerlerinde kaldılar. Timur’a kendiliğinden boyun eğen birçok yönetici, bunun karşılığını, mevkiinin yeniden tesciliyle hemen aldı.² Bu boyun eğişte kısmen korkunun da yeri vardı, ama yanı sıra böylesine başarılı bir girişimin müttefiki olmanın getireceği yararlar da rol oynuyordu.³

Timur’un, fethettiği topraklarda hâkimiyet kurması için yerel hanedanları ortadan kaldırması ya da onların topraklarını doğrudan kendi topraklarına katması gerekmiyordu. Kendisine karşı koyan önderleri gerekirse defalarca değiştirmesi ve bunların kendi topraklarındaki iktidarlarını kısıtlaması, hâkimiyetini garanti altına almasına yetiyordu. Dirençle karşılaştığı durumlarda ise kendisiyle işbirliğine yanaşmayan yöneticinin yerine, aynı aileden gelen ya da aynı bölgede hak iddia eden bir başka aileye mensup, daha yumuşak başlı bir yönetici geçirmekle yetiniyordu. Gelenek halini almış yerel iktidar çekişmeleri, bunu yapmasını görece kolaylaştırıyordu.⁴ Timur’un yerinden aldığı yöneticiler, genellikle tutsak edilip aileleriyle birlikte Maverâünnehir’e ya da Türkistan sınırına gönderiliyordu. Bu, yerlerine geçirdiği kişilerin de güvenilmez biri çıkması durumunda, Timur’a, onları tekrar yerlerine iade etme olanağı veriyordu. Böylece, örneğin Mazenderan’daki Amul ve Sari’yi denetim altında tutan *seyyidler*, 794’te ayaklanma belirtileri göstermeye başladığında, Timur üstlerine gidip, onların topraklarını başka iki yerel emire bağışladı ki, bunlardan biri, seyyidlerin babasını yerinden ettikleri İskender Şeyhi idi.⁵ İskender Şeyhi H.806’da (M.1403–4) isyan ettiğinde ise, bu kez, önceki yöneticinin Harzem’e sürülmüş olan oğlu Seyyid Gıyaseddin’i başa geçirerek Amul’u geri kazanmış oldu.⁶

Timur, yerel hanedanları genellikle, başlarını tekrar tekrar değiştirip, yerlerine aynı aileden başkalarını getirerek denetim altında tutuyordu. Lur-i Büzürg, bu bakımdan son derece çarpıcı bir örnektir. Buranın *atabegi* Ahmed, Muzafferiler tarafından devrilmişti. Timur, İran’ın güneyindeki fetihlerini tamamladıktan sonra Lur-i Büzürg’u Ahmed’e geri verirken, onun kardeşleri olan Efrasiyab ile Mes’udşah’ı yanında Semerkand’a gö-

türdü. Daha sonra Efrasiyab'ın yurduna dönmesine izin vererek, burayı Ahmed'le onun arasında paylaştırdı. İki kardeş, daha önce de yaptıkları gibi, kısa sürede birbirlerine girdiler. Timur'un torunu ve bölge valisi Pir Muhammed, Efrasiyab'ın tarafını tutuyordu; bu yüzden Ahmed'i tutuklayıp Timur'a gönderdi, ancak Timur onu geri yolladı. Pir Muhammed'in, Timur'un ölümünden sonra tekrar tutuklatıldığı Ahmed, kısa sürede bölgeyi hâkimiyeti altına alan Timurlu bir prens tarafından serbest bırakıldı.⁷ Bu tür sürekli değişiklik ve müdahaleler, yerli önderlerin bağımsız bir iktidar temeli geliştirip yaşatmalarına engel oldu.

Timur her ne kadar çoğu küçük hanedana dokunmadıysa da, zaman zaman ülkelerini küçülttü. Örneğin, H.788'de (M.1386), Gilanilerin başı Seyyid Ali Kiya'nın elinden, onu sahiden devirmeye yeltenmeksizin Kazvin ve Tarum şehirlerini alışı böyledir.⁸ Benzer biçimde, isyan edip yenilen İskender Şeyhi'den sonra, H.806'da (M.1404) Seyyid Gıyaseddin'i tekrar başa getirirken, bu kez ona sadece Amul kentini vermiş, Sari ise orada üslenmiş bulunan, Timur'un kendi emirlerinden birinde kalmıştı.⁹

Bu çok orijinal olmayan denetim yöntemleri,¹⁰ birçok bakımdan Timur'un Çağatay Ulsu kabilelerine karşı izlediği tutumu andırıyordu. Timur, yerleşik bölgelerin önderliklerinde sık sık değişikliğe gitmiş ve bu değişiklikler çoğunlukla çok kanlı olmuştu, ancak yöntem esasta, Çağatay Ulsu içinde uyguladığından çok farklı değildi. Aşiretler gibi, fethedilmiş topraklarda da tek tük direnişler görülmeye devam etti. Ne var ki, hiçbir hanedan, isyanın sonunda başarıya ulaşacak ya da Timur'u çıktığı fetih yolundan döndürecek kadar güçlü değildi. Galiba yerleşik hanedanların ayaklanmalarının yarattığı tehdit Timur'un pek umurunda değildi; çünkü istese, sürekli sefer halinde olan ordusuyla bunları kolayca bastırıp ilave ganimet ve fidye toplayabilirdi. Hızla ve etkin bir biçimde bastırıldıkları sürece, yerleşik bölge halklarının ayaklanmaları onun itibarını muhtemelen pek sarsmıyordu. Alt tarafı fethedilmiş tebaalardı, sadakatleri ve itaatleri Timur'un karizması için o kadar da gerekli değildi. Yerleşik toplulukların denetimi, Timur'un gözünde esaslı bir sorun teşkil etmiyordu.

Timur, denetimindeki yerli yöneticilerden yararlanma konusunda heveskâr, onlara güvenme konusunda ise çekinceliydi. Tutumunu onların

Çağatay Ulusu'yla olan eski ilişkilerine ve boyun eğmeye olan yatkınlıklarına göre şekillendiriyordu. İçlerinden bazıları Timur'dan kaydadeğer ölçüde lütuf görmüşse de, hiçbirisi Timur'un seçkinler sınıfının asil üyesi olmadılar. Yeni dize getirilmiş önderler ve orduları, Timur'un güçlerine kısmen eklenildiler, ama hiçbir zaman ordunun ayrılmaz bir parçası haline gelmediler. Timurlu hazinesine ödedikleri fidye parası (*mal-ı aman*) ve ilgili vergilerin yanı sıra, orduya belli sayıda asker sağlamak ve Timur'un bazı seferlerine ya şahsen katılmak ya da aile üyelerinden birini göndermekle yükümlüydüler.

Yerel önderler, genelde Timur ordularına sadece kendi bölgelerine yakın yerlere yaptıkları seferlerde eşlik ediyordu. Bu yüzden, örneğin Sari beyinin oğlu Seyyid Gıyaseddin her iki İran seferinde de Timur'un yanındayken, Kıpçak bozkırlarına yaptığı seferlerde yoktu.¹¹ Aynı şekilde, Ermenistan'ın başındaki Melik İzzeddin Kürd, Timur'un Karakoyunlu Türkmenleri üzerine yaptığı seferlere katılmışken, Şirvan beyi Şeyh İbrahim, onun Gürcistan, Kıpçak bozkırı, Anadolu ve Gilan üzerine yaptığı çeşitli kuzey ve batı seferlerine katılmıştı.¹² Ancak Timur'un doğu ve güney seferlerinde, her ikisinden de söz edilmez. Yerel beylerin, askerlerinin ne kadarını Timur'un emrine vermekle yükümlü oldukları açık değildir; bu, hem onların kendi isteğine, hem de Timur'un ihtiyacına bağlı olsa gerekti. Timur'a hiçbir zaman yürekten itaat etmeyen, Sari ve Amul beyi Seyyid Gıyaseddin ona "ordusundan bir kısım askerle" birlikte katılırken,¹³ Timur'un yakın müttefiki Şirvanlı Şeyh İbrahim'in "Şirvan ordusuyla" ve bir *tümenin* emiri olarak katıldığından söz edilir.¹⁴

Yerel beyler ve askerleri, bazen de Timur'un oğullarının kumanda ettiği taşra ordularına katılıyorlardı. Buna bir örnek, Miranşah'ın en kuvvetli emirlerinden biri olan, Horasan asıllı Muhammed Sultanşah kumandasında, Horasan'dan Sultaniye üzerine yürüyen ordudur. Bu orduda çeşitli yerel beyler vardı –Mazenderanlı Pirak Padişah, Nikruz Cavun-i Kurban, Sarbadarlı Müluk Sebzevari ve Devlet Hoca Abivardi.¹⁵ H.806'da (M.1403) Azerbaycan'a atanmış olan Ömer b. Miranşah'ın ordularının *Mu'izz el-ensab'ta* verilen listesi, o bölgeye mensup pek çok emiri içerir.¹⁶

Timur'un fethettiği bölgelerdeki, iktidardan dışlanmış önderler için Timur'un gelişi bir tehditten çok bir fırsat demektir. Çağatay Ulusu'nun komşuları, evvelce Ulus'taki muhalifler için nasıl bir sığınak olmuşsa, şimdi de Timur orduları, geçtikleri yeni ülkelerde, kendilerine alternatif bir meşgale ya da yitirdiklerini yeniden kazanmalarına yardım edecek bir dış destek arayan kişileri, kendine öyle çekiyordu. Bu tür şahısların en ünlülerinden biri, yukarıda, Timur'un Horasan seferine katılışından bahsettiğimiz İskender Şeyhi'dir. Babası, Amul beyi Seyyid Kemaleddin'in babası tarafından alaşağı edilmişti. Yurdunu kaybeden İskender Şeyhi, emrindeki bin süvariyle birlikte Kart krallarının hizmetine girdi, ancak onların yenilgisi üzerine Timur ordusuna katıldı.¹⁷ İskender Şeyhi, Timur'un H.795'teki (M.1393) ikinci İran seferinde ona eşlik etti ve onu Seyyid'e saldırmaları için kışkırttı. Seyyid'e saldıran Timur, Amul bölgesini İskender'e verdi.¹⁸

Önemi daha düşük başka bazı emirler de, Timur'un ordusunda talihlerini aramak için bölgesel yöneticilerin hizmetinden ayrılıyorlardı. Bunlara iki örnek, Herat krallarını bırakıp Timur'a gelen Muhammed Sultaşah ile daha Timur iktidara bile gelmemişken Horasan'dan Maverāünnehir'e gelen Mübaşir Karti'dir.¹⁹ Anlaşılan, her ikisinin de herhangi bir yerel bağlantısı veya bölgesel gücü yoktu, belki de bu nedenle Timur ordusunda, fethedilmiş bölgelerden gelen çoğu lidere göre daha büyük bir kabul gördüler.²⁰ Horasan emirleri kadar yüksek mevkilere getirilmeseler de, Suriye ve Irak'tan gelen bir miktar emir de benzer şekilde Timur ordusuna katıldı. Bunların çoğu, Timur'la birlikte sefere çıkmak yerine, Türkistan sınırını beklemeye gönderildi.²¹

Timur ordusunun yeni üyelerinin sadakati, Çağatay emirlerinden daha zayıf, ayrıcalıkları daha azdı. Bunlara Çağataylılara tanınan hak ve imtiyazlar tanınmıyordu, gelecekleri belirsizdi. Timur, kervanına katılan yerel başkanlardan çabucak huylanır ve duygularının etkisiyle hemen harekete geçerdi. İlk İran seferinde, hem Celayirlilere hem Muzafferilere hizmet etmiş, güçlü bir emir olan Saru Adil'i Tebriz'e atadı. Saru, Timur ordusuna on yedi koşundan da büyük bir askeri güçle katılmıştı.²² Atanmasından sonra Timur'a ancak iki yıl hizmet edebildi, çünkü onda ya bir hainlik ya da akıl hastalığı (ihtimal ki harisliğe bir yatkınlık) olduğu kuruntusuna kapı-

lan Timur, onu ve birçok akrabasını öldürttü.⁴¹ Lur-i Kuçık *atabeki* Melik İzzeddin'in kaderi Saru'dan bir nebze daha halliceydi; H.790'da (M.1388) yenilip oğluyla birlikte esir alınarak Semerkand'a götürülmüş, üç yıl sonra yeniden bölgesinin hâkimi yapılmış, ancak H.806'da (M.1403-4) oğlunun vergi toplama işini ağırdan aldığı gerekçesiyle idam edilmişti.²⁴

Bazen kötü niyet kuşkusu uyandırmayanlar bile, çocuklarını ya da akrabalarını Timur'a rehin olarak göndermek zorunda kalıyorlardı. Timur tarafından erkek kardeşi Semerkand'ta tutulan Lur-i Büzürlü Atabek Ahmed'in durumunu zikretmiştim. Timur, bu yaptırımını H.806'da (M.1403-4) Irak (burada muhtemelen Irak-ı Acem) kumandanlarının tümü için zorunlu tutarak, onlara oğullarını ya da erkek kardeşlerini, kendisine eşlik etmek üzere yanına göndermelerini emretti.²⁵

Sunulan bu kanıtlardan da anlaşıldığı üzere, çoğu yerel önder kendi askerlerinin başında Timur'un ordusuyla sefere çıksa bile, Timurlu seçkinler kulübüne girememekteydi. Bu kişiler Timur'un ordusunda alt düzey ve geleceği belirsiz mevkiiler işgal eden geçici unsurlardı. Bu kuralın bazı istisnaları da vardı: Çağatay Ulusu'nun, Timur'un fetihlerinin başından itibaren aşına olduğu topraklardan, yani Horasan, Sistan ve bir dereceye kadar da Harzem ve Mazenderan'dan gelen önderler gibi. Timur'un ilk fethettiği yerler olan bu topraklar, Çağatay Ulusu'yla çok eskilere dayanan siyasi ilişkiler içindeydiler.

Çeşitli akademisyenlerin belirttiği gibi, bu özellikle Horasan için geçerliydi.²⁶ Sebzevar'ın Sarbadarlıları da iyi bir örnektir. Önderleri Hoca Ali Mu'eyyed, elini çabuk tutup Horasan'a ilk seferinde Timur'a biat etmiş ve bundan sonra batı seferlerinde onun yanında yer almıştır.²⁷ Hoca Ali'nin H.788'deki (M.1386) ölümü üzerine Timur, onun mülklerini çeşitli akrabaları arasında pay etti. Bunlardan biri olan Hoca Mes'ud Sebzevari'nin Timur'un yanında itibarlı bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Sarbadar kıtalarının başında sefere çıkmış ve önce Şuşter, sonra Bağdat gibi iki önemli şehrin valisi olmuştur.²⁸ Timur'un Sarbadar sülalesine olan lütfkârlığı, onların ihanete varan kimi davranışlarını aşacak kadar güçlüydü. Hoca Ali'nin Cüveyn'de hüküm süren bir akrabası olan Müluk Sebzevari, Hacı Beg Cavun-ı Kurban'ın H.790-ı'deki (M.1388-89) ayaklanmasına katıldı ve daha

sonra, Timur'a karşı yardım ettiği Muzaferi hükümdarı Şah Mansur'un yanına sığındı. Timur, buna rağmen, sülalenin öteki üyelerini kayırmaya devam etti, hatta Müluk'un kendisinin bile daha sonra hizmetine dönmesine izin verdi; H.796'daki (M.1393-94) Basra fethinden sonra, onu so rumluluk ve güven isteyen bir mevkie getirerek şehri yeniden düzene sokması için orada bıraktı.²⁹ Velhasıl Timur Sarbadarlılara, emri altındaki ço ğu yabancı emire reva gördüğü muamelelerin tam aksine, Çağatay emirle rine davrandığı yumuşaklıkla davranmıştır.

Timur'un seferlerinde, başka birçok Horasan emiri de önemli rol- ler oynadı. Mübaşir ve Muhammed Sultanşah'ın kariyerleri yukarıda zikre- dilmmişti; ayrıca Hint seferine ve Şam kuşatmasına katılan Horasanlı emir- leri de bilmekteyiz.³⁰ Birçok Horasanlı emir, askerlerine kumanda etmenin yanı sıra fethedilen şehirlere de vali oldular. Hoca Mes'ud Sebzevari'nin valiliklerine yukarıda değinmiştim. Kart krallarının bir akrabası olan Melik Muhammed Übahi, önce, H.795'teki (M.1393) fethinden sonra Fars'taki Kal'a-i Sefid hisarına, ardından H.803'te (M.1400) Azerbaycan'daki Alan- cak'a vali yapıldı.³¹ Timur, Damgan ve Sari'nin denetimini, H.790'da (M.1388) Kuhistanlı Cemşid Kârin'e bıraktı. Cemşid'in H.805'teki (M.1402-3) ölümünden sonra, Sari valiliği Herat yöresinden Şemseddin Guri'ye verildi.³²

Timur ordusundaki dıştan gelen kumandanların çoğunu, Hora- san'dan sonra, komşu Sistan ve Mazenderan eyaletleri çıkartıyordu. Ti- mur'un H.785'te (M.1383) Sistan'ın başına geçirdiği Şahşahan-i Sistanî, en uzak seferlerinde bile onun yanında bulundu; Kirman, Suriye ve Rum'da Sistan ordularını onun yönettiğinden söz edilir.³³ Timur'un, memleketi Amul şehrini geri verdiği Mazenderanlı İskender Şeyhi'nin de sık sık adı geçer.³⁴

Böylece, Timur daha hayattayken, ordusunda, Çağatay Uлуу'nun sınırlarına ve komşularıyla olan ilişkilerine dair bir bilinç uyanmasını sağ- ladı. Ordusundaki en üst rütbeleri, Çağatay Uлуу mensuplarına ayırdı, ama komşu bölgelerden gelen emir ve beyleri de saygın mevkilerle kuvvet- leri arasına kattı. Batı İran ve Irak gibi daha uzak ülkelerin Çağatay Ulu- su'yla teması, fetihlerinden önce de zayıftı. Bu bölgelerin bey ve emirleri

ordu içinde terfi ve ganimet vaadinden çok, daimi bir cezalandırılma tehdidiyle kontrol altında tutulan yabancılar olarak kaldılar.

YABANCI KUVVETLERİN DERLENİŞİ VE KULLANIMI

Yukarıdaki tartışma, üst kumanda mevkileri –fethedilmiş toprakların emir ve beyleriyle onların Timur ordusunda oynadıkları rol– üzerinde odaklanır. Oysa fethedilen ülke halklarının ne şekilde denetime tabi olduklarını ve bunlardan nasıl istifade edildiğini iyice anlayabilmek için, alt kademelere de bakmamız gerekir. İşte bu bölümün bu faslı, yeni Timur diyarlarından devşirilen askerlerin nasıl kullanıldığını ele alacak. Timur ordusunda, gözlemcilerin işaret ettiği sayıca kabarık yabancı askerler, salt ona boyun eğen önderlerin komutası altındaki güçlerden gelmiyordu. Fethedilen topraklardan doğrudan doğruya Timur’un emirleri tarafından derlenen ve onların kumandası altına giren bazı askerler de vardı. Bunların kimilerinden sadece yerel seferlerde yararlanılıyor, ama bazıları ordunun oldukça düzenli bir parçası haline geliyor ve çok uzak seferlere bile götürülüyorlardı.

Timur’un ordusunda hizmet gören yeni askerlerin kimlerden oluştuğunu söylemek ya da toplanmalarının ve Çağatay ordusu içindeki sevk ve idarelerinin ayrıntılarına vakıf olmak zordur. Gerçekten de, tarihlerin, örneğin, Şiraz ordusu ya da Kum piyadeleri derken neyi kastettiğini bilmiyoruz. Acaba bunlar zorla askere alınmış köylüler miydi, önceki devirden kalma ordular mıydı, yoksa kabile askerleri miydiler? Bunlar, bu askerlerin niteliğini ve Timur ordusunda oynadıkları rolü belirlemede önemli sorulardır. Ancak cevapları açık değildir; Timur saltanatına dair kaynaklar ya da Ortadoğu askeri tarihi de bu tür askerlere ilişkin kanıt sunmakta pek cömert davranmıyor. Bu yüzden benim burada tek yapabileceğim, mevcut bilgileri gözden geçirmek ve olası birkaç yorum yolu önermekten ibaret olacak.

Timurlu kaynaklarının önümüze koyduğu eksik kanıtları çözümlemeye geçmeden önce, Timur’un fethettiği toprakların tarih ve geleneklerini incelememiz ve oralarda ne çeşit orduların bulunmasının beklenebileceğine fikir yormamız gerekir. İslam topraklarının askeri tarihini çalışan âlimler, Ortadoğu’nun, geç halifelik döneminde, kendine mahsus bir şekilde savaşgan ama ordusuz bir toplumu olduğunda hemfikirdirler. Gerek ya-

bancı gerek yerli hanedanların orduları, öncelikle hükümdara kişisel olarak bağlı kölemenlerden ve ikinci olarak da ilaveten tutulan paralı askerlerden –genellikle Kürtler, Deylemiler ve Bedevilerden– oluşuyordu.³⁵ Bu sistem, Selçuklu istilasıyla birlikte bölgeye yeni göçebe insangücünün akın etmesinden sonra da yürürlükte kaldı.³⁶

Halifelik döneminin sonlarına doğru, Büveyhoğulları ve Selçuklular döneminde ordunun masraflarını, toprak ya da toprağın gelirini (*ikta*) tahsis ederek karşılamak gelenek haline geldi. Bu, orduyla toprak arasında sıkı bir ilişki kuruyor ama belli bir bölgeye bağlı bir askeri sınıf doğurmuyordu. Toprak gelirlerinin tahsisi babadan oğula geçmeye başladıktan sonra bile, sık istilalar ve yönetim değişiklikleri, daimi bir askeri sınıfın oluşmasının önüne geçti. Hizmet ettikleri hükümdara şahsen bağlı, çoğu Türk kölemenler olan *ikta* sahipleri, daimi bir ordunun mensubu idiler.³⁷

Hükümdarlar, kölemenlerine ilaveten çeşitli yerel güçlerden de muhtemelen paralı asker olarak yararlanma yoluna gitmiş olabilirler. Kürtler, Deylemiler ve Bedeviler Ortadoğu'da, Halaç Türkleri, Gurlular ve Garistan halkları da Horasan'da bu şekilde hizmet ediyordu. Bazı hükümdarlar ordularını, çeşitli mezhep ve tarikat üyeleriyle, maceracılarla ve gayrimüslimlere karşı yapılacak seferlerde, gönüllüler ya da *gazilerle* şişkinleştiriyorlardı.³⁸ Yerel bazda toplanan ordular üzerine bunun dışında pek az şey bilmekteyiz. Velhasıl geç halifelik döneminin askeri sistemi, bölgesel orduların değil, hanedanlık ordularının gelişimini teşvik etmiştir ki bunlar, önderlerinin şahsına bağlı olan, esasen köle askerlerden, kabilelilerden ve paralı askerlerden kurulmaktaydı. Bu durum, Timur diyarının eyaletlerinde, çoğunlukla kentsel ve yerleşik alanlarda bulunan ve genellikle bölgeyle tanımlanan kuvvetlere dair bildiklerimizle örtüşmemektedir.

Bu orduları açıklayabilmek için, çok sayıda göçebe askeri bir araya toplayan ve askeri insan gücü arzında ve kullanımında büyük bir kaymaya neden olan Moğol dönemine dönmek gerekir. Bu değişim Gazan Han (M.1295–1304) zamanında resmiyet kazandı; şöyle ki, Gazan Han, askerlerine ödemeyi gelirleriyle geçinebilecekleri büyük toprak parçaları dağıtarak yaptı. Gazan Han, toprağı, emirlerinde binlerce asker bulunan komutanlarına dağıtıyor, onlar da bu toprağı, yüzer ve onar askeri bulunan komutan-

ları arasında bölüştürüyorlardı. Bu tahsisler de bir tür *ikta* idi, ancak önceki *ikta* tahsislerinden çeşitli bakımlardan ayrılıyordu. Kişilere düşen toprak miktarı daha küçüktü ve bu toprakları elde tutanlar, eskiden olduğu gibi hükümetle toprak sahibi arasında değil, doğrudan köylüyle merkezi hükümet arasında müdahil oluyor, bu da lehbara toprak üzerinde çok daha dolaysız bir denetim sağlıyordu. Ayrıca, Moğol dönemindeki tahsisler babadan oğula geçiyordu.

Öteki Moğol devletleri gibi İlhanlılar da topraklarını *tümen*lere ayırmış ve yerli halkı askeri hizmete yönelik tanzim etmişlerdi.³⁹ Halktan toplanan vergilerden biri de, asker tedariki demek olan *çerik* idi. Toplanacak asker sayısı, yerleşik bölgelerde her dokuz hane başına bir asker olmak üzere hesaplanırken, göçebelerde tüm erkekler asker sayılırdı.⁴⁰ Bu şekilde derlenen, Moğol olmayan kuvvetler ondalık düzene göre ayrılır ve genellikle sınır bekçiliğine verilirlerdi.⁴¹

Evvelce çok yaygın olan kölemen bölüklerinin yerini artık büyük ölçüde toprağa bağlı ve genel askerlik hizmetine tâbi bir ordu almıştı. Gazan Han'ın tamamladığı askeri düzen, birçok bakımdan, terminolojisini alıp kullandığı eski İslami uygulamadan çok, diğer Moğol devletlerinin getirdiği umumi askerlik sistemini andırır. Bu kurum en açık haliyle Çin'de belgelenmiştir. Burada genel nüfus sayımı sistematik olarak Çin nüfusundan asker toplamaya olanak verir ve düzenli orduya destek ve devamlılık sağlayacak Moğol ve Çinlilerden oluşturulan irsiyete dayalı askeri haneler kurulmasını sağlar.⁴² Yukarıda da belirttiğim gibi, İlhanlılar ve bürokratları, gayet yakından tanıdıkları Yüan hükümetinden zaman zaman etkilenmişlerdir.

Timurlular dönemindeki bölge ordularının çözümlemesine girişmek için, İlhanlıların yarattığı umumi ordudan hâlâ bir şeylerin kalmış olma olasılığına değinmeliyiz. Bunun, Timur'un fetihlerinden elli yıl öncesi ne kadar, hiç değilse 1330'lerde hâlâ geçerli olduğunu biliyoruz.⁴³ İlaveten, Ortadoğu ordularında Moğol istilası öncesi kullanılan asker gücü tiplerini de dikkate almalıyız –kölemenler muhtemelen sayıca azalmıştı, ama aynı göçebe ve dağlı kabileler hâlâ mevcuttular ve aynı sayıda maceraperest askerlik için ayartılmak ya da zorla askere alınmak için hâlâ ortalıktaydılar. Timur gibi yeni topraklar fethedip eskilerini de korumak için bir anda as-

ker talep edebilen faal bir fatihin, elinin altındaki askeri insan gücünden sonuna kadar yararlanması beklenir ki zaten o da böyle yapmıştır.

Kimi durumlarda Timur'un, savaşmak ya da diğer işlerde geçici olarak kullanmak üzere yolunun üstündeki köylüleri de askere aliverdiği olmuştur. Kaynaklar, yerel seferler için toplanan yerel ordulardan, özellikle de piyadelerden sıkça söz etmektedir. H.806'da (M.1403-4) çıkan bir isyanı bastırmak için Rey, Kum, Kaşan, İsfahan ve Kumis'ten toplanan yayalar buna bir örnektir.⁴⁴ Mazenderan, süvarilerin girmesi zor, son derece ormanlık bir bölge olduğundan, bu yayalar savaşmak için olduğu kadar, ağaçlar arasında patikalar açmak için de gerekmiş olabilir. H.795'te (M.1392) Sarı'nın seyyidlerinin üstesinden gelen Timur, yola devam etmeden önce ordu toplamak için Şasman'da mola vermişti.⁴⁵ Her iki örnek de, yerli halkın askere alınmasına dair olabilir.

Öte yandan Timur'un piyadelerinin tümünün, kısa vadeli kullanımı için toplanmış köylülerden ibaret olmadığı açıktır. Horasan piyadeleri, Timur'un Hindistan seferi sırasında, anayurtlarından çok uzaklarda görev yapmıştır; şehirlerde garnizon görevi gören askerlerin büyük bölümü de yine yayalardan oluşurdu.⁴⁶ Kaldı ki, piyadeler her daim yaya olarak kullanılmıyorlardı; Miranşah'ın emirleri H.802'de (M.1399-1400) savaşta tabansızlık ettikleri suçlamasıyla hâkim önüne çıkarıldıklarında, her biri elliyle üç yüz arasında değişen sayıda at tedarik etme cezasına çarptırıldılar ve bu atlar ordudaki yayalara verildi.⁴⁷ Bu tür örnekler, piyade gücünün sadece köylü tertiplerden oluşmadığının göstergesi gibidir; dolayısıyla, Timur'un yayalarının çoğunlukla askeri geleneğe sahip halklardan sağlanmış olması muhtemeldir. Kimileri pekâlâ Afganistan ve Horasan sınırlarından, hatta Çağatay Ulusu ordusunun bir parçasını oluşturan dağlı halklar –Merkitler ve Badeşanlılar– arasından gelmiş olabilir.

Ayrıca, bu askerlerden bazılarının İlhanlı ordusundan devralınmış olması ihtimaline de değinmeliyiz; durumun böyle olabileceğine dair bazı işaretler vardır. Yukarıda da söylediğim gibi, İlhanlı egemenliğindeki nüfusun ödemekle yükümlü olduğu vergilerden biri de asker vergisi ya da *çerik* idi. Bu terim aynı zamanda tebaadan ve yerli milislerden derlenen askerleri belirtmek için de kullanılırdı;⁴⁸ Yezdi'nin *Zafername*'sindeki kullanımı

da bu anlamdadır. Timur zamanında, *çerik* askerleri, fethedilen bölgelerdeki şehir ve kasabalara tayin edilen yerel Çağatay valilerinin –*darugalar*– kumandası altına girdiler. Bu kişiler hem küçük Çağatay kuvvetlerine, hem de mahallinden toplananlara komuta ediyorlardı. Yezd'teki H.797–8 (M.1395–96) ayaklanma sırasında, Fars valisi Pir Muhammed, Fars, Kirman, Horasan ve Irak bölgelerine, orduların toplanmasını isteyen ulaklar gönderdi. Aralarında İsfahan, Kirman ve Kûhistan'ın da bulunduğu yedi bölgenin *darugaları*, kendi askerleri ve aynı zamanda bölgelerinin *çerik*leriyle birlikte onun yardımına koştu.⁴⁹ Yerel valilerin bölge ordularına kumanda edişi, Sari valisi Cemşid Karin'in kendi *nöker*leri ve emrindeki Mazenderanlı ve Horasanlı askerlerle, bir başka yerel beyin yardımına koştuğu Mazenderan karışıklıklarıyla da doğrulanır.⁵⁰

İlhanlıların *çerik* terimini hem asker devşirmeleri, hem de yerel milisler için kullanması, bu kuvvetlerin yörelerden toplandığını akla getirir. Timur'un *darugalarının* kumanda ettiği *çerik*lerin, bu orduların artıkları olması gayet mümkün gözükmektedir. Elde, düzenli asker toplamanın daha geç Timurlu dönemlerinde de devam ettiğine ve devşirilen askerlerin köylü olmayıp askeri bir sınıftan geldiğine dair bazı işaretler mevcuttur. Kaynaklar, derlenecek ordunun sadece soylulardan (*a'yan*) oluşacağı zamanlarda, halktan “*koşun vergisi*” adı altında toplanan arızı bir vergiden söz ederler.⁵¹

Belli bir alana iştirilmiş askerlerin varlığına işaret eden bir diğer husus, orduları şehirlerle ya da bölgelerle özdeşleştirme âdetidir. Bazen bir bölgedeki Çağataylı askerlerin ya da yerel beylerin emrindeki orduların böyle çağrıldığı olur, ama bu yorum bir-iki durum için pek geçerli gözükmemektedir. Söz gelimi Ömer Şeyh'in Fars'a atanması sırasında, Şiraz (ya da kimi kaynaklara göre Fars) ordusu ona bağlanmıştır.⁵² Kirman'daki Çağatay ordularıyla yerel ordulardan ayrı ayrı söz edilmektedir; Kirman valisi İdigü Barlas, Moğol ordusu⁵³ ve Kirman ordusuyla⁵⁴ birlikte Sircan'ı kuşatmaya gitmiştir. Yukarıda sunulan kanıt, İlhanlı ordularının hâlâ var olabileceğini ve Timur'un topladığı yerli askerlerin bir bölümünü bunların oluşturabileceğini akla getirmektedir. Bu kuvvetler, göçebelerden ve dağlılardan oluşan çeşitli ihtiyat askerleri ve muhtemelen devşirilmiş bazı köylülerle birlikte, artık Timur ordusunun saflarını doldurmaktaydı.

Yerli askerlerin tertibi ve kullanımı meselesinde, bir soru daha gündeme gelir: liderlik sorusu. Timur saltanatına ait başka birçok soru gibi bu soruyu cevaplamak da zordur. Birçok yerel kuvvetin kendi önderleri tarafından yönetildiğine kuşku yoktur; yukarıda yerel egemenlerin yönetimlerini ve ordularını ele almıştım. Öte yandan, Çağatay emirlerinin bir sürü yerel askere kumanda ettiği de açıktır. Sözelimi Horasan askerlerinin, her ne kadar bazen kendi liderlerinin kumandası altında olsalar da, Çağatay emirleri tarafından da devşirilip kumanda edildikleri vakidir.⁵⁵ Hint seferi sırasında Horasan piyadelerinden sorumlu olan kişi, Çağatay emiri Ali Sultan Tavaç'ıydı.⁵⁶ Aynı biçimde, Suriye seferi sırasında da yaya ordusunun *tavaçasının* Abdurrahman adlı bir emir olduğundan söz edilmektedir.⁵⁷ Belki ordunun, yerleşik bölgelerden devşirilmiş askerlerden oluşan özel bir bölümü de vardı; bir süre Timur'un *divanına* başkanlık etmiş olan Celal İslam, bu mevkiden alındığında, Tacik kuvvetlerinin başına atanmıştı.⁵⁸

Yabancı kuvvetlerin doğrudan Timur'un ordusunda hizmete alınmaları, sadece onun kumandasındaki askerlerin sayısını artırmakla kalmadı, daha önce aynı kuvvetleri kullanmış olması muhtemel yerli yöneticiler üzerindeki denetiminin de artmasını sağladı. Fethedilen topraklardaki yöneticiler, her ne kadar topraklarının ve kısmen eski ordularının başında bırakılmış olsalar da, artık çok daha küçük bir insan gücü havuzuna dayanmak zorundaydılar. Daha önce emirlerine amade olan kabilelerin birçoğu, artık Timur ordusunun bir parçasıydı. Fethedilmiş bölgelerdeki bölge ordularından, ya Çağataylı *darugalara* bağlı *çerik* askerleri ya da doğrudan doğruya Timur'un ordusuna bağlı özel kuvvetler olarak yararlanılabilirdi. Timur'un memleketlerindeki yerli yöneticiler mevkilerini muhafaza ederken, kuvvetlerini genişletme yetenekleri ciddi biçimde sınırlanmıştı.

FETHEDİLMİŞ BÖLGELERİN GÖÇEBELERİ

Timur'un fethettiği toprakların yöneticileri konusunda buraya kadar olan tartışmamda, yerleşik önderlerle tebaalarını konu ettim. Oysa Timur aynı zamanda Kıpçak Bozkırı ve Mogulistan gibi, asıl sakinlerinin göçebeler olduğu büyük topraklar da fethetmiştir ve yine bu dönem Ortadoğu'su, hatırı sayılır ölçüde, göçebe ya da yarı-göçebe kabilelerin yaşadığı

cepler barındırıyordu. Timur yönetimi için daha zorlayıcı bu bölgelerin hem denetimi hemde istifadesi daha güçtü. Timur'un göçebelere ve kabilelere karşı tutarlı bir siyaseti yoktu. Birçoğu üzerine akınlar yaptı, kimini yerinden yurdundan etti, kimine ise dokunmadı.

Fethihleri esnasında yoluna çıkan göçebelere mültefit davranmadı; aslına bakılırsa onlara karşı yerleşik hanedanlardan daha sertti. Büyük Celayirli, Akkoyunlu ve Karakoyunlu kabile konfederasyonlarıyla uğraşırken, tek tek kabileleri ordusuna katılmaları için satın alma yoluna gitmektense, doğruca bu konfederasyonların önderlerini hedef aldı ve topraklarının dilediği kısımlarını ilhak edip geri kalan kısımlarını yağmaladı. Bu gruplardan Timur'un hizmetine sadece bir avuç emir girerken, çoğu eski efendilerinin yanında kaldı.

Timur'un fethettiği memleketlerin kabilelerini ve göçelerini tartışırken, ilk olarak Moğolistan'ın Türk-Moğol kabilelerinden, Luristan'ın yarı-göçebe kabilelerine kadar farklı türde topluluklarla uğraştığımızı ve ikinci olarak da onlar hakkında pek az şey bildiğimizi kabul etmemiz gerekir. Bütün bu halkların ayrıntılı bir incelemesi fazlasıyla uzun bir proje olduğundan, burada, Timur'un saltanat tarihçesi açısından merkezi önem taşıyanların özet bir tartışmasının ötesine geçmeyeceğim. Görünen o ki, Timur'un ilhak ettiği birçok kabile ya da kabileli, o sırada görece güçsüzdü; sadece bir birim olarak vardılar ve nüfuzları yerel siyasetin ötesine geçmiyordu. Bu konuda Cibali'nin Halaç Türkleri, Horasan'daki Baluçlar, hatta Kuzistan'ın Saki ve Feili kabileleri örnek olarak verilebilir.³⁹

Timur, batı ve güney İran'da, çoğu kalıtsal hanedanların hâkimiyeti altındaki Lurs ve Kürt kabileleriyle uğraşmak zorunda kaldı: Lur-i Büzürglu Pir Ahmed ve Lur-i Kuçikli İzzeddin gibi Luristan *atabek*lerinden ve Melik İzzeddin Şir Kürd'ten bahsetmiştim. Bunlara ilaveten, İran'daki Moğol gücünün gerilemesiyle yükselen üç büyük göçebe konfederasyonu vardı: merkezi Bağdat'ta bulunan, Sultan Ahmed b. Üveys yönetimindeki Celayirliyle kuzeybatı İran'da üstünlüğü elde etmek için yarışan Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmen konfederasyonları. Son olarak bir de, Timur'un defalarca savaştığı, ancak bir türlü iktidardan uzaklaştıramadığı, Deşt-i Kıpçak ve Moğolistan'daki büyük Türk-Moğol göçebe kuvvetleri.

Timur, kimi kabileleri, özellikle de küçüklerini, o bölgelerin kendisinden önceki liderlerinin de yaptığı gibi, gerektiğinde ordusuna katmak üzere dokunmadan bırakabilirdi. Örneğin, artık Horasan ordusunun bir parçası haline gelmiş olan Gurlulara ve Horasan'daki Garşistan'ın dağlı nüfusuna böyle yaptı.⁶⁰ 806'da (403-4) çıkan bir Mazenderan isyanını bastırmak için, Sava, Kum ve Kaşan bölgelerindeki Arap kabilelerinden ve Ha-laçlardan asker topladı.⁶¹

Bununla birlikte, Timur seferlerinde adı geçen kabilelerin ve göçerlerin çoğu, Timurlu ordusu tarafından yağmalanmıştır. Timur'un askerleri, Kuzistan'da Saki ya da Sulaki ve Feili kabileleriyle Şuştar bölgesi göçerleri üzerine akın ettiler; Suriye'de Dulkadiroğulları Türkmen konfederasyonuna çullandılar ve ayrıca, Irak'ın Oyratlarıyla Bağdat, Mardin ve Re'sü'l-ayn civarındaki göçerlere de saldırdılar.⁶² Rum ve Kıpçak bozkırındaki seferlerinde Timur'un eline pek çok kabilesi yağmalama fırsatı geçti.⁶³ Bu akınlar herhalde Timur ordusunun hayvan stoklarını tazelemek amacıyla yapılmıştı; zaten kaynaklar da hayvanlara el konduğunu açıkça anlatır.⁶⁴ Timur'un bu çetin seferleri bazen hayvanlar için son derece güç koşullar altında gerçekleşiyor ve özellikle kuzeydeki komşuları üzerine yaptığı seferler esnasında birçok hayvan ölüyordu.⁶⁵ Askerlerin kanlarıyla çocuklarının da yer aldığı ve bir göçebe ordusu olan Timur ordusu için çok büyük miktarda yiyecek gerekiyordu. Bunun temininde, karşısına çıkan göçebelerin hayvanlarına el koyarak, kendi stoklarını tazeleme yoluna gidiyordu.

Timur, fethettiği topraklara çok sayıda Çağataylı göçer getirip, garnizon güçleri olarak oralarda bıraktı. Böylece, bunlarla yerli göçerler arasında mevcut otlaklar için rekabet başladı. Timur'un fethettiği topraklardan çok sayıda göçeri kaldırıp Maveräünnehir'e ve kuzey sınırlarına yerleştirmesinin bir nedeni belki de budur. Genellikle büyük bir şiddet sergileyerek yaptığı bu yeniden iskân, pek çok hayata mal oldu. Rum'dan kaldırıp Maveräünnehir'e götürdüğü Karatatarların taşınışı, en iyi bilinen örnektir; tarihlerin yazdığına göre, Timur otuz ile kırk bin civarında haneyi göçe zorladı. Yolda isyan edenlerin çoğu kılıçtan geçirildi.⁶⁶ Kıpçak bozkırındaki seferlerinde boyun eğdirdiği bazı göçebelerle Irak ve Azerbaycan'daki birçok göçeri de nakletti.⁶⁷

Timur küçük göçer gruplarını ya ordusuna katıyor ya üzerlerine gidiyordu, ancak daha büyük göçebe kuvvetleri inatçı çıktı. Kuzey komşuları, özellikle Altın Ordalılara karşı yürüttüğü seferler sahiden de başarılı olmuş, düşmanlarını savaşa girmeye niyetlendikleri sırada yenilgiye uğratmış ve muazzam bir ganimetle dönmüştü. Ama insanı afallatan askeri başarılarına rağmen, bu topraklardan pek azını ilhak etmiş ve anlaşılan pek az yeni taraftar bulabilmişti.

Çağataylılarla aynı gelenekte buluşan ve Timur iktidara gelmeden önce Çağatay Ulusu'nun işlerinde çok etkin bir rol alan doğu Çağadaylıları ile Harzemliler dikkate alındığında, bu daha da şaşırtıcıdır. Çünkü aradaki bu bağlara rağmen ve içlerinden Timur saflarına katıldıktan sonra yüksek mevkilere getirilenler de olduğu halde, Timur ordusunda pek az Moğol ya da Harzemli emirin yer aldığı açıktı. İşbirliği yapan emirlerin gerçek sayısını kestirmek güçtür, çünkü bunların kimler olduğunu teşhis etmek yerleşik bölgelere göre çok daha zordu.⁶⁸ Kaynaklar, Harzem'in Sufi sülalelerinden birine mensup olduğu hemen hemen kesin, emrine bölge *tümeni* verilmiş ve tarihlere göre Timur'un sağ kanadındaki en güçlü emirlerden biri olan Yayık Sufi adlı bir emirden bahseder. H.796'da (M.1393-94) başkaldırıp hapsedilmiştir.⁶⁹ Timur ordusundaki, çoğu Çağatay emiriyle eşit konumda olduğu açık iki Moğol kumandanının kimler olduğu kolayca bulunabilir. Bunlardan biri Ömer Şeyh ordusunun ileri gelenlerinden olan ve Ömer Şeyh'in oğlu İskender'in *atabekliği*ni ya da muhafızlığını yapan Bayan Timur b. Bekkiçik Çıta,⁷⁰ öteki H.796'daki M.1393) Tikrit kuşatmasında Miranşah tümeninde olan, Kamerüddin Çıta'nın kardeşi Emir Kutbeddin'di.⁷¹ Başka Moğollar da bulunabilirdi ama tarihler onların kim olduğunu doğrudan doğruya belirtmemektedir. Timur ordusunda mutlaka ki Moğolistanlı ya da Harzemli kuvvetler bulunmaktaydı, fakat bunların çoğu kendi önderlerinin emrinde sefere çıkanlardan ziyade savaş esirleri olmalıdır.⁷²

Timur, Altın Orda'dan da, kimi ileri gelen emirlerin geçici olarak katılmasına rağmen, çok az savaşçı çekebildi.⁷³ Bunlardan en ünlüsü Toktamış'tı. Diğer üçü, H.790'dan (M.1388) önce Timur'a katılmak için Toktamış'ı terk eden, ancak Timur'un Coçi Ulusu'na yaptığı sefer sırasında onu

terk edip Altın Orda'ya dönen Könce Oğlan, Timur Kutluk ve İdigü idi.⁷⁴ Yani, Timur'un göçebe hanlıklardan kendi tarafına çekebildiği bir avuç emir de genellikle kalıcı ve güvenilir bendeler değildi.

Timur'un Ortadoğu'daki göçebe konfederasyonlarıyla –Celayirliler, Akkoyunlular ve Karakoyunlular– işleri pek yolunda gitmiyordu. Onlar üzerine yaptığı sayısız akına ve sefere rağmen, elinden onları geçici olarak yerlerinden etmekten başka bir şey gelmemişti; nitekim Timur'un ölümünden sonra hepsi eski güçlerine kavuştular. Timur, Celayir önderi Sultan Ahmed b. Üveys'i H.786-7'de (M.1384–85) Tebriz ve Sultaniye'den, H.795'te (1393) de Bağdat'tan çıkarıp yerine kendi valisini geçirdi. Buna rağmen Sultan Ahmed önce Mısır'a, sonra da Osmanlılara sığındı ve Bağdat'ı, önce Timur hayattayken kısa bir süreliğine, onun ölümünden sonra ise bu kez daha temelli olarak geri aldı.⁷⁵

Doğu Anadolu ve Azerbaycan'ın bir kısmını ellerinde bulunduran Karakoyunlular ile Timur, birbirlerine karşılıklı olarak hep dış bilemişlerdir. Timur yaptığı birçok sefere rağmen onları ancak geçici olarak geriletebilmiştir. Gerek Kara Muhammed, gerek yerine geçen Kara Yusuf, Timur'a azimle direndiler ve sonunda, Timur'un yokluğu sırasında Tebriz'i geri almayı becerdiler –aslında Kara Yusuf bunu birkaç kez yaptı.⁷⁶ Kara Yusuf, Timur'un önde gelen emirlerinden biriyle en tanınmış yerli müttefiklerinden birini esir alıp hapsedmeyi de başardı.⁷⁷ Timur'un Anadolu'yu istila etmesi üzerine, önce Osmanlı sultanı Bayezid'e, daha sonra Irak'taki Sultan Ahmed Celayir'e ve son olarak da Şam'a sığındı. Timur'un ölümünün hemen ardından Doğu Anadolu ve Azerbaycan'daki eski topraklarını tekrar ele geçirdi.⁷⁸

Timur, bu sırada çok daha güçsüz olan Akkoyunlu Türkmen konfederasyonu ile ise görece daha dostane ilişkilere sahipti. Konfederasyondaki en büyük güç olan Kara Osman, muhtemelen Osmanlılardan korktuğu için 1399-1400'lerde Timur'a biat etmeyi seçti ve onu Osmanlılara karşı kıskırttı. Ona, kendi ordusunun başında Suriye'de ettiği hizmetin karşılığında Timur, Amid şehrini Kara Osman'ın oğlu İbrahim'e bağışladı.⁷⁹ Bununla birlikte Akkoyunlular Timur ordusunun bünyesel bir parçası olmadılar; Timur'a boyun eğen yerleşik hükümdarlar gibi onlar da, ona ancak

kendi topraklarına yakın seferler sırasında katıldılar. Onların Timurlulara olan yakınlığı esasen Osmanlılar, Memluklar ve Karakoyunlular arasındaki güçsüz konumlarından ileri geliyordu. Timur'la ittifak yapmayı seçen Akkoyunlu önderliği idi; Kara Osman bu ittifakı, konfederasyon içindeki konumunu pekiştirmek ve konfederasyonun rakipleriyle olan ilişkilerindeki gücünü artırmak için kullandı. Sonuç olarak, Timur'un saltanatının sonlarına yaklaşılrken, batı İran'daki üç kabile konfederasyonu da, eskisine oranla pek de güç kaybetmiş değildi; Akkoyunlular Timur'la olan ittifaklarından kazançla çıkarken, Celayirliler ve Karakoyunlular geçici gerilemeler yaşamış, ama yok olmamışlardı.

Timur'un batı İran'daki göçebe konfederasyonlara boyun eğdirmekte gösterdiği başarısızlık, askeri gücünün yetersizliğinden değildi. Celayirlileri de Karakoyunluları da defalarca yenmeyi ve Celayirli konfederasyonu göçebelerinden bazılarını yakalayıp Maverâünnehir'e nakletmeyi başarmıştı.⁸⁰ Onun, yolu üzerindeki göçebelere boyun eğdiremeyeşi Timurluların göçebelik geleneklerini kaybettiklerini düşündürmemelidir. İkinci bölümde zikredildiği gibi, Clavijo Çağataylıların Timur'un hayatının sonlarında bile göçebe olduklarına dair gayet açık kanıtlar sunar. Timur'un diğer göçebe güçleri zayıflatmasını güçleştiren şey, göçebelik geleneğinden yoksunluk değil, kabileçiliğin eksikliği idi. Çarpıştığı göçebe konfederasyonlarını ortadan kaldırması için, askeri zafer yetmiyor, aynı zamanda içindeki bazı kabileleri yanına çekerek, onların kabile desteğini eritmesi gerekiyordu; işte Timur'un başaramadığı buydu. Timur'un ordusuna katılım, Çağatay Ulusu'nun dışında kalan göçerlere pek az şey önermekteydi.

Safeviler ve Akkoyunlular gibi, orduları kabile temelinde örgütlenen sülaleler, rakiplerine bağlı kabileleri yanlarına çekerek saflarını kalabalıklaştırmayı ve yeni kabileler kadar, yeni toprakları da kendilerine katarak güçlerini artırmayı beceriyorlardı.⁸¹ Oysa Timurlu ordusu kabileleri yanına çekememekteydi, çünkü her ne kadar içinde kabileleri barındırsa da, artık kabile temelinde örgütlenen bir ordu değildi. Timur Çağatay Ulusu'nun kabilelerini kazanmamış, onları sindirmişti. Bunu da kısmen ve ancak bu kabileler hareketliliklerini büyük ölçüde yitirdikleri için becerebilmişti. Timur'un iktidarı, bu kabilelerin özerk birimler halinde işlemesine izin vermeyecek ka-

dar kuvvetliydi; yeni kabileler onun ordusuna konfederasyon üyesi olarak değil, sadece tebaa olarak katılabiliyordu. Böyle bir konum, bünyesindeki kabile reislerine hatırı sayılır bir özerklik tanıyan bir kabile konfederasyonu mensupları için herhalde çekici olamazdı. Timur, öteki göçebe kabilelerini de ordusuna tam olarak katamadı. Kum ve Kaşan'ın Arapları ve Halaçları gibi görece güçsüz gruplar ile Akkoyunlular, Timur ordularında bir süre hizmet ettirirse de, sadece geçici kuvvetler olarak kaldılar.

Timur kabileleri ayartıp büyük göçebe konfederasyonlarından uzaklaştıramadığından, onlara daimi olarak boyun eğdirmeye ya da onları cidden zayıflatmaya muktedir olamıyordu. Yine muhtemelen bu yüzden, savaştığı büyük göçebe kuvvetler –Moğollar ve Altın Orda– arasından onun safına geçen emir sayısı, safına geçenlere görece yüksek mevkiler vermesine rağmen, son derece düşük kaldı; üstelik katılanların çoğu da aradığını bulamadı ve ona sadık kalmadı.

Timur, büyük seferlerinde çok sayıda şehri ve bölgeyi yerle bir etmiş, ancak çok az hanedan ya da kabilesi ortadan kaldırmıştır. Sisteminde sadece fethettiği topraklardaki en güçlü yönetimlere yer yoktu; bunlar arasında, yerleşik hanedanlardan Kartları ve Muzafferileri yok etmiş, göçebelere ise Celayirlilere ve Karakoyunlulara darbeler indirmiş ama ortadan kaldıramamıştı.

Timur'a boyun eğen yerel beyler ona askeri hizmetle yükümlüydüler, ama içlerinden pek azı ordusunun gerçek bir üyesi olup yükselebildi. O, Çağatay Ulusu'na coğrafi olarak değilse de kültürel olarak yakın olanları –Çağatay Ulusu'yla Timur'un büyük fetihlerinden önce ilişkileri olan ve dolayısıyla onun ve yandaşlarının aşına olduğu Horasan, Sistan ve Mazenderan emirleri– kayırıyordu. Daha uzak bölgelerden gelen yöneticiler, onun emirlerinin yanbaşıda bile çarpışsalar, Timur ordusu içinde ne idüğü belirsiz bir konumda ve dışardan gelme olarak kaldılar.

Timur, fethettiği bölgelerden ordusuna pek çok asker aldı. Emirleri, yerli kuvvetler derip bazen çok uzak seferlere çıkarken, şehirlerdeki *darugalar* da kendi Çağatay askerleriyle birlikte, mahallinden toplanan bazı milislerin başına geçtiler. Önceki hanedanların ordularında askerlik yapan daha küçük kabileler ve dağlılar, artık Timur'un ordusunda hizmet ediyor-

lardı. Bölgesel kuvvetlerin devşirilip kullanılması, Timur ordusunun sadece saflarını doldurmakla kalmayıp, yerli beylerin kullanabilecekleri bir insan gücü kaynağını da onların elinden çekip almış oldu; böylece bu beyler, kendi ordularının başında bırakılsalar da, ordularını büyütme şansını büyük ölçüde yitirmiş oldular.

Timur'un boyun eğdirdiği yöneticilere olan davranışı, yeni fethettiği toprakların sakinlerine gösterdiği gaddarlık dışında, birçok bakımdan Çağatay Ulusu'ndaki kabilelere davranışına benziyordu. Aşiretler gibi, yerli hanedanlar da siyasi, bölgesel ve askeri güçlerinden büyük ölçüde yoksun edilerek yerlerinde bırakıldılar. Liderleri sürekli değiştirildi, topraklarına el kondu ve asker güçleri kısıtlandı. Timur yapıda görece pek az şeyi değiştirmiş ve yalnızca en üste yeni bir komuta kademesi eklemişti. Ancak bu, onun fethedilmiş toprakları saltanatı süresince denetim altında tutmasına ve oraların yöneticilerini de açıkça zelil konumuna düşürmesine yetti.

Timur'un yeni yerleşik tebaaları her an tehdit altındaydılar, çünkü sabit olan kaynakları fetihle ellerinden alınabileceği gibi, kendileri de kusurlu davrandıkları takdirde kolaylıkla yerlerinden kaldırılıp cezalandırılabilirlerdi. Öte yandan Timur'un hâkimiyeti altında olmanın onlara sağladığı belli avantajları vardı. Bu, genç erkek kardeşlere ya da tahtından indirilmiş hükümdarlara güç kazanmak için eşi bulunmaz bir fırsat sunuyordu; ayrıca kentli ve tüccar sınıfların çıkarı da açıkça Ortadoğu'nun birliğinden yanaydı. İtaat her halükarda akıl kârıydı, çünkü Timur'a karşı koyulamazdı.

Yabancı göçebe nüfusların ise Timur'a sunabilecekleri çok daha az şey ve kendi hesaplarına, korkmak için daha az nedenleri vardı, çünkü kaybedecek fazla bir şeyleri yoktu. Onlar, buğday üretmek yerine, meralar için çekişiyorlardı. Geri çekilmeyi beceremedikleri için zorla boyunduruk altına alınamıyorlardı; cezalandırılmaları mümkün ise de bu fazlasıyla maliyetli bir işti. Timur, göçebelerin çoğuna, sadece çapul seferlerinde bedava hayvan elde edebileceği ya da seyyar insangücü olarak kullanabileceği faydalı bir kaynak gözüyle bakıyordu. Ayrıca, onları ordusuna tamamen katmaya hevesli olmadığından, Çağatay Ulusu dışındaki göçebe kabilelere sunabilecekleri pek azdı. Zaten fethettiği bölgelerdeki göçebeleri yanına çekmek için kılını bile kıpırdatmadı.

Timur, dolayısıyla, batı İran'daki büyük kabile konfederasyonlarıyla başarılı bir şekilde baş edemedi. Onları zayıflatması için, kimi mensuplarını ayartıp uzaklaştırması gerekiyordu ki bunu beceremedi. Ordusu kabile temelinde örgütlenmediği gibi, iktidarı da kabile nüfuzu için ölümcüldü. Bu yüzden yeni kabileler, ancak açıkça tâbi konumunda olmaları kaydıyla kabulleniliyorlardı ve orduya katılmaları da muhtemelen kendi istekleriyle değil zor yoluyla oluyordu. Timur'un göçebe hasımları karşısında kazandığı zaferler geçici olmaya mahkûmdu, zaten ölümünden sonra da süremedi. Moğolistan ve Deşt-i Kıpçak'ta fethettiği, üzerinde göçebe bir nüfus barındıran çok geniş arazileri hiçbir zaman kendi toprakları arasına katamadı. Ortadoğu'daki Türkmen konfederasyonlarını doğudaki topraklarından sürüp çıkarabilirdi, ama onların insan gücünü, yerleşik liderlerin kuvvetlerini olduğu gibi ordusuna katamazdı. Yerleşik nüfuslara kolayca boyun eğdirip pek az bir değişiklikte onlardan yararlanabilirdi, ama göçebe kabile nüfuslarından güvenli bir şekilde faydalanabilmesi için, önce onların kabile gücünü ellerinden alması gerekiyordu. Bunu ise ancak Çağatay Ulusu'nun göçebelerine yapabilirdi, yeni ülkelerdekilere değil.

TİMUR İDARESİNİN YAPISI VE İŞLEYİŞİ

Uzun kariyerinin neredeyse tümünü seferde geçiren Timur, yeni bir etraflı idari yapı kurmaya kalkışmadı. Modern çağ öncesi yaşamış diğer liderler gibi o da kurumlardan çok kişiler aracılığıyla hüküm sürdü ve adamlarını, kişiliklerine ve kendisiyle olan ilişkilerine bakarak seçti. Kurduğu idare, astlarının işlerine canının istediği gibi müdahale eden ve tebaasından tam ve doğrudan bir sadakat –makamına ya da hükümetine değil, bizzat kendine karşı sadakat– talep eden bir idareydi. Bu idare, o yaşadığı sürece amacına gayet iyi hizmet etti. Böylece ülkesine hükmedebilmekte, adamlarına ganimetin yanısıra, güç ve mevki dağıtım emrindeki orduyu ve tebaayı yönetebilmekteydi.

Timur idaresi, ana hatlarıyla kendinden önceki ve sonraki diğer göçebe idarelere benzemektedir. Timur, biri Türk-Moğol, öteki Arabî-Farsî olmak üzere, mirasçısı olduğu, gayet gelişkin iki idari sistemi birleştirip kendi ihtiyaçlarına göre uyarladı. Fethettiği toprakların yönetiminde, yerleşik bölgelerinin bürokrasisinden ve kâtiplerinden yararlanırken, örgütlenmesini Türk-Moğol geleneğine göre yapmış, elemanlarını Çağataylı yönetici seçkinlerin sağladığı bir diğer idareyi bu bürokrasinin üzerine oturttu. Timur yönetimindeki makam ve mevkiyle dönemin öteki göçebe idarelerindeki –İlhanlılar, Altın Orda, Akkoyunlu ve Karakoyunlular– makam ve mevki arasında benzerlikler vardır. Timurlu bürokratik terimleri bu nedenle tanındıktır ve iyi bilinmektedir. Kaynaklarda ele alınan makamların işlevleri incelendiğinde, bunların öteki idarelerdeki benzer makamlara ait bilgileri büyük ölçüde örtüştüğü görülecektir.

Timur idaresinin nasıl çalıştığını, bu idaredeki makamları anlatarak açıklayamayız. Söz konusu idare, gelişkin terminolojiye rağmen, gevşek ve bütünleşmemiş bir idare olarak kaldı. Timurlu tarihleri, makamların işlevleri ve maaşları şöyle dursun, yönetimin başlıca kurumlarının işleyişi hakkında bile bilgi vermez. Belli bir makama isnat edilen sorumlulukların sınırını çizmek güç, belli mevkiilerin, sahiplerinin mesleki yaşamını

nasıl belirlediğini aydınlatmak ise daha da güçtür. Bu biraz bilgi eksikliğine ama biraz da, bu idarenin şekli yapısının makamın işleyişini belirlemediği gerçeğine bağlıdır.

Timur'un denetim yöntemleri çözümlenmeye çalışılırken tek değil iki sistemin birden incelenmesi gerekir. Bunlardan ilki, tarihsel kaynakların kısa ama öz bir biçimde yer verdiği resmî sistemdir. Bu sistem, bir dişi özgöl görevi yerine getirmek ve yönetimdeki grupların faaliyetlerini ve alanlarını belirlemek üzere tasarlanmış bir sürü makamdan oluşur. Bu sistemin arkasında, yine aynı makamlar üstüne oturan, ancak farklı amaçlarla kullanılan bir başka sistem yatar. Timur hem bu geniş âleme hükmetmek, hem de yönetici sınıfını denetlemek ve ödüllendirmek zorundaydı. Seçkinler verdikleri desteğin karşılığını görmeliydiler ve idari makamların tahsisi, bu ödüllendirmede önemli bir unsur oluyordu. Bir makam sadece bir görevler silsilesi ve gelir kapısı olmaktan ibaret değildi, o aynı zamanda sahibine belli türde ve miktarda bir iktidar da sağlıyordu. Bu, Timur'un gibi gevşek örgülü bir idare ve ordu için, ciddi bir kaygıydı. Yönetici sınıfın Timur'un iktidarını tehdit etmemesi için denetlenmesi gerekiyordu; işte makam ve mevkilerin adilane dağıtımı kısmen bunu sağlıyordu.

Bu bölümün ana temasını da Timur yönetiminin dinamikleri oluşturuyor. İdaresinin yapısı –yani bu idarenin makamları, mevkileri ve resmî örgütlenişi– kitabın sonundaki Ek C'de anlatılıyor. Burada idarenin, özellikle de yönetici sınıf itibarıyla işleyiş biçimini ele alacağım. Yöneltmek gereken ilk soru, idarenin yapısıyla işleyişinin ilişkisidir. İdarenin gerçek işleyişiyle farklı makamlar ve alanlar arasındaki görünür işbölümünün uyup uymadığını belirlemek önemlidir. Bu sorunun ikinci yönü, resmî yapının, yönetici sınıfın hareketlerini tanımlamaya –kişinin işgal ettiği makamın, onun icraatlarını ve kariyerini belirlemeye– ne dereceye kadar hizmet ettiği.

Yönelttiğim ikinci soru ise, Timur'un bu idareyi kendi konumunu pekiştirmek ve yönetici sınıfı istediği yönde çekip çevirmek üzere nasıl kullandığıdır. Burada, Timur idaresindeki makamın, yapılan hizmete karşı verilmiş bir ödül olması hasebiyle bir hükümrana, iktidara ve servete ulaşma fırsatı olarak kabul edilmesi gerekiyor. Timur bu açıdan sisteme kesinlikle

saygılıydı; onun makamları dağıtırken, daima, açık ve tutarlı bir dizi kaygıya riayet ederek hareket ettiğini fark etmek mümkündür.

YAPININ MÜNASIPLIĞI

Timur yönetimindeki ana ayırım, yerleşik alanla Türk-Moğol alanları arasındaydı. İdareye ilişkin kaynaklarda bu ayırım açıkça çizilir. Emrindeki Acem bürokratlar için oluşturulmuş bir grup makam, Türk-Moğol maiyeti için oluşturulmuş bir başka grup makam vardı.' Diğer göçebe devletlerinde olduğu gibi, askeri konular, yüce divan makamları ve Çağataylılara ait meselelerin idaresi Türki alana aitken, yerleşik bürokratlar mali konularla, vergi toplamayla ve yerel yönetim meseleleriyle ilgileniyordu. Timur idaresinin merkezinde iki divan vardı: Acem bürokratların çalıştığı *divan-ı a'la* ve *divan-ı büzürg* diye bilinen Çağatay *divanı*. Bu iki *divan* paralel kurumlar değildi. *Divan-ı a'la* geniş sorumlulukları olan idari bir divanken, *divan-ı büzürg* esasen Çağatay emirleri için bir mahkeme işleve görüyordu.

Hanedanların çoğunda olduğu gibi Timur hükümetinde de sivil ve askeri konular arasında çok açık bir ayırım ya da sadece sivil konularla ilgilenen bir Acem bürokrasiyle sadece askeri sorumluluklar taşıyan bir Türk-Moğol bürokrasisi türü bir yapı söz konusu değildir. Aslında idaredeki bu iki alanın sınırlarını çizmek zordur ve karşımıza birçok görevi birlikte yürüten Acemlerle Çağataylılar çıkar. (Yerleşik bürokrasiden ve orada çalışan insanlardan bahsederken, Acem terimini etnikten çok kültürel anlamda kullanıyorum. Timur'un hükümdarlığına kattığı ülkelerin neredeyse hepsinde, idari ve edebi dil esasen Farsçaydı. Bu yüzden, yerleşik *divanın* dili de Farsçaydı ve oradaki yazıcılar, etnik kökenleri ne olursa olsun, Fars kültürünü iyice sindirmiş olmak durumundaydılar.) Timur'un Çağataylı emirleriye çoğunlukla sivil meseleler ve taşra idaresi, hatta geleneksel olarak Acem bürokrasinin ilgi alanına giren mali işlerle ilgileniyorlardı.

Yönetimin yerleşik ve Çağataylı kolları arasında bir ayrışmanın olmayışı, kısmen Çağataylıların yerleşik kültüre aşına olmasından da kaynaklanıyordu. Çağataylı emirlerin yerleşik ve özellikle de Acem kültürüyle, Timur'un fetihlerinden de önce başlamış olan iç içeliği, Timurlu tarihlerinde açıkça görülür. Çağatay Ulusu kabilelerinin zenginliklerinin bir bölü-

münü, yerleşik tebaalarından topladıkları vergiler sayesinde ediniyorlardı ve Çağatay Ulusu'nun Türk-Moğol emirleri, gerek içerideki, gerek dışarıdaki anlaşmazlıklarda elçi ve aracı olarak kullandıkları yerleşik 'ulemayla da-ima yakın ilişkiler içinde olmuşlardı.² Üstelik Timur'un emirlerinden bazı-larının kendileri de Acem kültürüne ayak uydurmuştu. Erkânının en eski ve en güçlülerinden biri olan Hacı Seyfeddin hem Türkçe, hem Farsça şiirler yazardı; torunu Halil Sultan da Acem şair 'İsmet Allah Buhari'nin yanında İran şiirine çalışmıştı.³ Bu nedenle, Timur da, erkânı da yerleşik tebaalarının ihtiyaçlarını ve neyi nasıl kullandıklarını gayet iyi anlayabiliyordu. Yerleşik toprakların idaresi onlar için yeni bir şey değildi; sivil, hatta mali idarenin çoğu cihetine nezaret edebilirlerdi. Acem yazıcılara ihtiyaç duymaları esas olarak, idarenin, özgül yazı ve hesap becerileri gerektiren teknik yönüyle ilgiliydi.

Acem ve Çağataylı personel arasındaki yakın ilişki, bir Acem *divanı* olmasına rağmen, işlerini Çağataylı emirlerin yakından takip ettiği *divan-ı a'ladan* da bellidir. Kaynaklarda sık sık geçen öyle bazı *divan-ı a'la* emirleri vardır ki, bunların, aralarında Timur'un en önemli maiyet mensuplarının da bulunduğu Çağataylı kumandanlar olduğu gayet kesindir.⁴

*Divan-ı a'la*nın en önemli işi olan vergi toplama, görevlerin Çağataylı ve Acem personel arasında nasıl bölüştürüldüğüne iyi bir örnektir. Fethedilen bir şehirden toplanan ilk vergi, kurtulmalık parası ya da *mali amândı*. Bunu toplamakla genellikle en üst kademe Çağatay emirleri mükellef olup, bu konuda bazen tek bir Acemin bile adı geçmezdi.⁵ Başka bazı vakalarda, emirler, *divanın* en üst düzey bürokratlarından iki-üç tanesiy-le birlikte çalışırlardı. Örneğin, H.803'te (M.1400-1) Şam'daki fidye toplanması işine, üç emir -Şeyh Nureddin, Şahmelik ve Allahdad- ile iki kâtip -Mes'ud Simnani ve Celal İslam- birlikte bakmışlardı. Bu beş kişi şehrin tek çıkış kapısını tutup oturup, surun içinde çalışan *muhassılların* tahsil ettiği parayı kaydetmişlerdi.⁶ Yeni fethedilen şehirlerden gelen ikinci bir servet kaynağı da şehir hazineleriydi. Bu hazinelere el koyup kaydını tutma işi belli ki Acem kâtiplerin özel göreviydi. Bu vakada genellikle herkes kendi işine bakmış olsa da, Timur ülkesinde taşradan gelen düzenli vergiler de hem Çağataylılar hem de yerleşik bürokrasi mensupları tarafından topla-

nırdı. Bir eyaletteki vergi toplama işine nezaret etmek üzere üç Çağataylı ve bir Acem gönderildiğini biliyoruz.⁷

Yerleşik bürokrasinin vergilerin toplanmasından sonraki en önemli işi, taşradaki yerel *divan*ları denetlemektir –ki Acem bürokratların Timur’un Çağataylı emirleriyle paylaştığı işlerden biri de buydu. Eyaletlerdeki *divan*lara denetim amaçlı düzenli ziyaretler yapıp yapılmadığı çok açık olmamakla beraber, en azından Kirman’ın böyle düzenli konuklar ağırladığını biliyoruz. Bunlar merkezi *divandan* gönderilirlerdi ve her heyet bir Çağataylı emirle bir Acem memurdan oluşurdu.⁸ Belli sorunları araştıran heyetlerde hem emirler hem kâtipler bulunurdu. Örneğin Miranşah’ın uygunsuz davranışlarını haber alıp duyan Timur, H.802’de (M.1399) patlak veren mali ve diğer sorunları çözmeleri için bir emir ve bir de kâtip gönderdi.⁹ Benzer biçimde, o sıradaki Fars valisi Pir Muhammed b. Ömer Şeyh, kendisine emredildiği gibi seferlere çıkmayınca, konuyla ilgilenmek üzere hem Timur’un maiyetinden Allahdad, hem de ünlü Acem bürokrat Muzaffereddin Natanzi yola çıkmışlardı.¹⁰

Diğer bazı vakalarda, ki içlerinden bazıları önemlidir, Acem kâtipler böyle görevleri yalnız başlarına üstlenirlerdi. Kirman valisi Edigü Barlas’ın yerel fonları zimmetine geçirdiği duyulduğunda, işleri düzeltmeleri için, yanlarında herhangi bir emir olmaksızın, *divan-ı a’la* görevlileri gönderilmişti. Ne var ki, sonunda mesele kişisel olarak, Edigü’nün, Timur’un kuzeni olan karısının parayı kendisinin ödemesiyle halledildi.¹¹ Belki de soruşturulan yolsuzlukların çoğu mali olduğu için olsa gerek, Acem kâtipler yolsuzlukların tetkikinde Çağataylılardan daha faal görünüyorlar.

Timur idaresinin iki kanadı, görev dağıtımında olduğu gibi makam tahsisinde de birbirinden tamamen kopuk değildi. Bazı makamlara kâtipler, bazılarına emirler getiriliyor, bazılarına ise, her ne kadar her makam aslında hükümetin belli bir kanadına aitse de, öteki kanattan görevli getirildiği oluyordu. Zaman zaman vezirlik makamı ya da *divan* üzerinde doğrudan güç sahibi olma konumu Çağataylı emirlerin eline geçiyordu. Örneğin, Miranşah kendini gösterdiği sırada,¹² muhtemelen bir *kuçin* ve kesinlikle bir emir olan Devlet Hoca İnak’ın vezir ve *na’ib* olduğu söylenir.¹³ Horasan’da Timur’un emirleri yerel *divan*ının işleyişine açıkça nezaret ediyor-

lardı. Muhammed Sultanşah'ın *mal-i divanı* yönettiği, atamaları ve azilleri denetlediği anlatılır. Acem *sâhib divan* da ona bağlıydı.¹⁴ Öte yandan bünyesinde askeri önderliği barındıran *darıgalık*, normal olarak Çağataylı alanına giriyordu, ama Timur'un bazen bu mevkiye kâtiplerden ya da din adamlarından birini atadığı da olurdu. Örneğin Hindistan'dayken, Ajudhan *darıgalığına* bir din âlimi olan Mevlana Nasireddin Ömer ile kâtiplerinden birinin oğlu olan Hoca Mahmud Şihab'ı getirmişti.¹⁵

Timur'un kâtiplerinden bazıları kumandanlık da yapıyorlardı. Örneğin Mevlana Nasireddin Ömer'in hem sefere çıktığı, hem de Delhi'nin fethinden sonra *hutbeye* nezaret ettiği anlatılır.¹⁶ Timur'un *divan* başkanı Hoca Mes'ud Simnâni'nin de seferlere katıldığı bellidir; H.803'teki (M.1401) Bağdat kuşatmasında aldığı bir ok yarasıyla öldürülmüştür.¹⁷ Yerine geçen Celal İslam, adalette olduğu kadar orduda da etkindi. Timur'la beraber Hint seferine katıldı ve *divandan* uzaklaştırılınca Tacik kuvvetlerinin başına getirildi. Timur'un sonraki Anadolu seferinde de etkin rol aldı ve bir savaş sırasında öldürüldü.¹⁸

Yerleşik bürokrasiden gelen kâtiplerin askeri seferlere katılmaları, sadece Timur ordusuna has bir şey değildi. Bunun diğer göçebe hanedanlarda da yaygın bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır. Selçuklu vezirleri askeri keşiflerde sultana eşlik eder, hatta bazen kendileri de keşfe çıkarıldı.¹⁹ Minorsky, Akkoyunlu sivil ileri gelenlerin maiyetlerini silahlandırdığını ve ilk Safevî vezirlerin bazen çok önemli askeri keşifleri yönettiğini kaydeder.²⁰

Acem ve Çağatay alanları arasındaki sıkı bağlantı hakkında çeşitli nedenler ileri sürülebilir. Baştan sona seferlerle geçen bir saltanat döneminde, hükümetin bütün üyelerinin askeri görevleri bir ölçüde üstlenmeleri doğaldı. Bunun gibi, Timur'un ordusu onun altındaki en büyük kurum olduğu için, ordudaki görevlilerin sivil yönetime bulaşmaları da şaşırtıcı değildi. Hepsinin ötesinde, Timur'un başında olduğu Çağataylı emirler İran kültürüne aşinaydılar ve hizmetlerindeki Acemlerle iletişimi kurabiliyorlardı. Öte yandan Acem bürokratlar da, kendi açılarından, Türk-Moğol hükümdarlar konusunda çok deneyimliydiler. Bu nedenle Çağataylı emirlerle Acem bürokratlar arasında yakın işbirliğine hiçbir engel kalmıyordu.

Timur idaresinin iki alana ayrılmış olması, nasıl Çağataylı emirlerle Acem bürokratlar arasında kesin bir iş bölümü ya da ayrım gerektirmiyorsa, belirli makamların varlığı da o makamları elinde tutanların kariyerini ne tanımlıyor ne de sınırlıyordu. Timur idaresinde, tasarrufçusunu açıkça yetkili kılan ya da ona bu idarede önceden tanımlanmış, belirli bir yer edindiren pek az makam vardı. Belirli bir makamla ilintili olduğu sanılan görevler, o makamı işgal etmeyen biri tarafından pekâlâ yürütülebiliyordu. Timur ülkesindeki şehir ve kasabaları yönetmesi için atanan emirler orduyla sefere çıkmaya devam ettiği gibi, askeri görevlere atananların da ara sıra vergi toplama ya da şehrin imarı işiyle uğraştığı oluyordu.

Örneğin *mühürdanı* ele alalım: mühür onda olduğu ve Timur'un huzuruna çıkışları denetlediği için onun hep yakınında durmasını beklememiz normaldir; oysa bu makamı ellerinde bulunduran kişiler bazen ondan çok uzak yerlere sefere çıkabiliyorlardı.²¹ *Daruga* ise güya yerel ve oldukça sabit bir makama atandığı halde, orduyla birlikte çok uzak seferlere katılabiliyordu. Hükümdarlıktaki şehir ve bölgelerin *darugalarının*, atanmalarının hemen ardından yerlerini terk edip seferdeki Timur'a katıldığı zamanlar da oluyordu. Örneğin H.795'te (M.1393) Yezd *darugası* olan Temüğe Kuçın, Deşt-i Kıpçak seferinde Timur'a katılmak için H.796-7'de (M.1395-6) bölgesini terk edip yola çıkmıştı.²² H.795 (M.1393) baharında, Fars'taki Abarkuh *darugalığına* atanan Lalim Bahadur Kuçın, aynı yılın sonbaharında Irak'taki Tikrit kuşatmasına katılmıştı.²³

Timur mevcut işleri, mevkilerine bakmaksızın, elinin altındaki yetenekli kişilere dağıtırdı. Böylece, söz gelimi, her ne kadar yeni fethedilen bir şehre ilk önce resmi bir *daruga* atansa da, Timur'un emirlerinden birini, şehre çekidüzen vermesi için birkaç aylığına orada bıraktığı da olurdu. Basra'yı fethettikten sonra, Müluk Sebzevari'yi orayı düzene sokmakla görevlendirmiş, İsfahan'ı Hacı Beg Cavun-i Kurban'a emanet etmişti.²⁴ Genellikle *darugaların* görevleri arasında olan şehirlerin yeniden imarı işi, başka insanlara verilebiliyordu. Mesela, Timur Hindistan yolundayken, İryab şehrini yeniden imar etmeleri için bazı emirlerini arkada bırakmıştı.²⁵

Timur'un görevleri astlarına dağıtırkenki fütursuzluğuna son bir örnek de askerlerin silah altına alınmasıyla ilgilidir. Bu *tavaçının* görevlerinden

biriydi ve asker topladığına değinilen kişilerden bazıları sahiden de bu makamda bulunmuşlardır.²⁶ Bununla birlikte kimi zamanlarda da Timur, ordu toplamaya başka emirler göndermiştir. Örneğin İskender Şeyhi H.806'da (M.1403) isyan ettiğinde, Timur, Rey ordusunu toplamaları için Pir Ali Süldüs'le birlikte iki de torununu gönderirken, Süleymanşah'ı da Kum ve Kaşan bölgesinden yaya devşirmeye yolladı.²⁷ Kısa süre sonra, Süleymanşah'ı ve Mızrab b. Caku Barlas'ı Horasan ordusunu seferber etmeleri için yola çıkardı.²⁸

Timur hükümetindeki kademelerin muğlâklığı, mevkilere ait görevlerdeki karışıklık ve Timur'un astlarını görevlendirirken gösterdiği fütursuzluk bizi şaşırtmamalıdır. Uzun kariyerinin tamamını bitmek bilmeyen fetihlerle geçiren Timur'dan düzenli ve köklü bir idari mekanizma kurması beklenemezdi. Üstelik Türk-Moğol idari geleneği de sorumluluk alanlarındaki belirsizliği ve iç içe geçmişliği teşvik ediyordu.²⁹ Başka bir yerde de göstermeye çalıştığım gibi, daha resmi biçimde örgütlenmiş bir sistem Timur'un kişisel iktidarını güçlendirmezdi.³⁰ Bu idare, ona astları üzerindeki denetimini sürdürür ve hükümetin her işiyle ilgilenirken, gerekli görevleri de istediği kişilere dağıtma izni veriyordu. Hem hiçbir makam ya da görevin, hükümrânın gözünden kaçacak derecede rutinleşmesine imkân tanımıyor, hem de onun astlarını bireysel yeteneklerine göre istediği gibi kullanmakta özgür kalmasını sağlıyordu. Timur idaresinin resmî yapısı, onun hükümetinin nasıl çalışacağını belirlemiyordu. Hükümet daha ziyade bizzat hükümrân tarafından keyfi olarak kullanılacak ya da hiç kale alınmayacak bir araç olarak vardı.

ACEM BÜROKRASİNİN DENETİMİ

Timur idaresindeki gözle görünür toparlanmamışlık, onun sistem yoksunu bir yönetim sergilediği anlamına gelmez. Timur hükümetinin, onun hayatı boyunca önüne koyduğu bütün hedeflere ulaşmış olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekir; o, topraklarına ve tebaasına demirden bir pençe ile hükmetmeyi bilmiştir. Bu, kati ve iyi düşünülmüş politikalar olmadan başaramayacak, büyük bir işti.

Timur'un hükümette denetlemesi gereken iki küme insan vardı: Acemler ve Çağataylılar. Her birinin gücünü törpülemek için farklı yön-

temler kullanmıştı. Hizmetindeki Acem bürokratların çoğu Çağataylı ordusuna ya da yerel egemenlerin ordularına ait askeri kaynaklara genellikle uzaktı, ancak bu, onların başka potansiyel kuvvet kaynaklarından mahrum oldukları anlamına gelmiyordu. Uzmanlaşma, ayrı, bağımsız nüfuz ve hi-maye ağları kurma, hatta bazen yönettikleri halkla doğrudan bağlara sahip olma gibi avantajlar taşıyan bu sınıf, göçebe hanedanların hükmü altında, elinde ciddi bir güç bulunduruyor ve bu gücü kullanıyordu.

Ben bu kitapta esasen yönetici seçkinlerle ilgilendiğim için, merkezi hükümetteki Acem bürokratların elinde biriken nüfuz ve iktidar gücünü de tartmaya çalışacağım. Burada, merkezi *divan* ana kurum ve onun kâtip-leri de baş aktörlerdi. Timur'un memleketlerindeki eyaletlerin yerel *divan*-larının durumu ve yerli nüfus üzerindeki denetimlerinin sınırı da aynı derecede önemli, ancak elimizdeki kanıtlar ışığında cevaplanması çok daha güç bir sorudur. Ben burada, Timur ve maiyetiyle olan ilişkilerini etkilemesi bakımından onların bu yerel kaynaklara dayanarak edindikleri iktidarı ele alacağım.

Timur idaresinde Acem kanadının daha ast bir konumda olduğu su götürmez. Timur'un saltanatının büyük kısmında, Acem *divanı*na kimin başkanlık ettiğini bile bilmeyiz. Timur, Acem bürokratlara bağımlı ol-maktan hoşlanmıyor, İran geleneğini ve yerleşik usullerini bilen Çağataylı emirlerini, onların gücünü kırmak ve bağımsızlığını azaltmakta kullanı-yordu. Handemir, Ortadoğulu hanedanların vezirleri üzerine yazdığı *Desturü'l Vüzerâ* adlı kitabında, Timurlu vezirlerinin son derece kısıtlı bir ikti-darı olduğunu yazar. Timurlu sultanlarının vezir atayıp azletmekteki acul-luğundan ve bu makama genellikle düşük nitelikli kişileri atadıklarından söz eder. Anlaşılan bu, özellikle Timur'un kendi dönemi için geçerlidir. Handemir'in verdiği Timur'un vezirlerinin biyografileri, sonraki Timurlu hükümdarlarının vezirlerininkilere kıyasla, dikkati çekecek kadar kısa ve eksiktir.³¹

Timur'un vezirlerinin bu görece düşük konumunun çeşitli neden-leri vardır. Timur'un ve maiyetinin, Acemlere karşı aşinalık ve hor görme karışımından meydana gelen tutumu, onları Acem bürokratların rolünü kısıtlamaya götürmüştür. "*Tacik-mizaç*", "Acem tabiatlı" sıfatı, tarihlerde

aşğılama ifadesi olarak sık sık geçer.³² Hanedan prensleri arada bir uygun-suz işler yaptığında, sorumluluk hemen maiyetlerindeki Acemlere yüklenir, örneğin Miranşah'ın rahatsızlığında yaptığı aşırılıklar, Pir Muhammed b. Ömer Şeyh'in H.802'de (M.1399-1400) kendisine emredildiği halde sefere katılmayışı ya da Timur'un torunu Sultan Hüseyin'in H.803'te (M.1400-1) Şam'da düşmana boyun eğmesi gibi olaylar, bu yoz kişilerin etkisine yorulurdu. Miranşah ve Pir Muhammed vakalarında, çeşitli Acem saray erkânı idam edilmişti.³³ Timur ayrıca, *divan-ı a'lan*ın kararlarına müdahale etmekte bir an bile tereddüt etmezdi; nitekim *divan*ın Keşmir hükümdarı için belirlediği haracı indirmesi, bunun bir göstergesidir.³⁴

Merkez *divan*ın, Timur'un yanından ayrılmayan ve dolayısıyla her an onun gözü önünde bulunan görevlilerinin, özellikle güçsüz olduğu görülmektedir. *Sâhib divan* vezirlerinin, Timur'un yerleşik halka karşı izlediği siyaset üzerinde herhangi bir etkisi olduğuna dair en ufak bir emare yoktur. Haklarında bir şey bildiğimiz *divan* başkanlarını, hemen hemen yalnızca fide toplanması ya da fethedilen şehirlerin el konan hazinelerinin kaydı münasebetiyle tanırız.

Taşra *divan* başkanlarının bağımsız davranma olasılığı, güçlü emirlerin gözetimi altında olmadıkları yerlerde herhalde daha büyüktü. Ellerde önemli güç kaynakları bulunuyordu. İran'da, Timur fethi öncesindeki siyasi parçalanmışlık bölgesel idarelere yol açmış ve yerleşik bürokrasiyi merkezileştirmeyi galiba daha da güçleştirmişti. Yerel bürokratların elinde hatırı sayılır bir yerel nüfuz biriktiği, mevcut az sayıdaki kanıttan bile bellidir. Kendilerinden, mevkilerinin yüksekliğini belli eden terimlerle bahsedilen iki taşralı bürokrat vardır: bunlardan Hoca Muzaffer Natanzi için Irak Acem'inde *sâhib-i ihtiyar* yani "mümtaz" denilirken, Semerkand'ın *sâhib divanı* Hoca Celâleddin'in sözü bütün bölgelerde dinlenirdi.³⁵

Anlaşılan, bu bağımsızlık potansiyelinden dolayı kaygılanmışa benzeyen Timur, bu bürokratların gücüne çeşitli tehditler getirdi. Bir kere üstlerinde geniş erkânı ile bir taşra valisi bulunuyordu ki, bu erkân çoğu sivil yönetimle ilgili görevleri olan Çağataylı emirlerden mürekkepti. Ek olarak her büyük şehrin başında, sivil olduğu kadar askeri yönetimle de yakından ilgili, genellikle yerel *divan*ın da üyesi olan ve hemen hemen daima Çağa-

taylı bir *daruga* vardı.³⁶ Ayrıca, taşra *divan*larının başkanları, her ne kadar mali idareyle yükümlü olsalar da, kendileri doğrudan doğruya vergi toplamaya nezaret edemezlerdi. Vergi memurları doğrudan *divan-ı a'ladan* gönderilirdi ve muhtemelen bunların yerel *divan*lar üzerinde belli bir merkezi denetim yetkileri de vardı. Fiilen vergi toplamakla görevli kişilere *muhasşıl* denir ve bunlar kesinlikle Çağataylı olurdu. *Muhasşıl*ların kime hesap verdiği açık değildi. Horasan örneğinde, Timur'un emirleri Hacı Seyfeddin ve Muhammed Sultanşah tarafından *divan* denetçisi olarak atandıkları anlaşılmaktadır, ama Horasan'ın idaresi istisnai bir durum olabilir. Başka taraflardaki *muhasşıl*ların icraatlarına dair anlatılanlardan, onlar üzerinde herhangi bir çevreden herhangi bir denetimin pek söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. (Bkz. Ek C)

Taşra *divan*larının başkanları, kendilerini denetlemek üzere merkez *divandan* gönderilen vergi memurları tarafından bu biçimde frenlenirdi. Ayrıca her iki görevli de, onların denetimine tabi olmayan, Çağataylı iki yönetim katmanı, yani *daruga* ile *muhasşıl* arasındaydı. Timur, taşradaki iktidar ve bağımsızlık eğilimlerini, özellikle taşra *divan*larını hedef alan bir teftiş ve cezalandırma siyaseti vasıtasıyla da kontrol altında tutuyordu. Merkez *divan*ın başkanına biçilen en ağır ceza azil ya da hapisken,³⁷ yerel *divan* üyelerinin idam edildiği durumlar az değildi.³⁸ Timur, özellikle hükümdarlığının son demlerinde, yerel suiistimalleri ortaya çıkartmayı kendine özel iş edindi. H.806'da (M.1403-4) *meclis*indeki 'ulemadan taşradaki zulüm hikâyelerini anlatmalarını istedi ve yolsuzlukları saptayıp cezalandırmak üzere memleketinin tüm bölgelerine *divan* kâtiplerinin yanı sıra dini sınıflardan da temsilciler gönderdi.³⁹

Bu icraat sonucunu verdi. Aynı yıl, Şiraz *divanı* başkanı Kutbeddin Kurami'nin, halkı haraca kestiği için hapse atılıp işkence görmesini emretti.⁴⁰ Timur ertesı yıl Maverâünnehir'e doğru yola çıktığında, Hoca Fahreddin Ahmed'i ağır sonuçlar doğuracak biçimde *divan* üyelerini sorgulayıp cezalandırması için Herat'a yolladı.⁴¹ Kendisi Semerkand'a vardığında, iki si idari yolsuzluklar, bir diğeri de bir cami inşaatındaki hesap hatası yüzünden üç *divan* üyesini öldürttü.⁴² Çağataylı görevlilerin taşra idaresinin çeşitli kademelerine müdahil olmalarına rağmen, cezalandırılanların hep Acem

bürokratlar olması manidardır. Yolsuzluk yüzünden cezalandırıldığını bildiğimiz Çağataylı tek bir *daruga* varken, hiçbir *muhasıl* yoktur.⁴³

Timur, her ne kadar Acem bürokratlarında cezalandırdığı şeyleri Çağataylı memurlarda göz yummuş olabilirse de, yerel *divan*lara karşı getirdiği suçlamalarda yalana başvurmasına herhalde gerek kalmıyordu. Timur'un yerleşik bürokrasisinin üyeleri gasp etmeyi kolaylaştıran konumlardaydılar; onlara verilen görev, tebaalarını korumak ya da onlara fayda sağlamak değil, onları sömürmekti; vergi salma, müsadere, yerel hazine-nin içindekilerin kaydı, yerel usulsüzlüklerin teftiş edilmesi ve cezalandırılması gibi görevlerin hiçbiri, Timur'un bürokratlarının yerel nüfusun gönlünü fethetmesi için konmuş değildi. Timur ve maiyeti, Acem bürokratların, görev alanlarındaki halkı ödeyemeyeceği kadar ağır yükler altına sokmasına izin vermekle kalmıyor, ama onları zaman zaman buna teşvik ediyordu. İbn Arabşah, Suriye'nin fethini anlatırken, Timur'un, halkın parasını pulunu sağlamak için istihdam ettiği yerlilerin listesini verir.⁴⁴ Timur, yolsuzluğu teşvik ettiği su götürmeyen, görevlilerin hükümdara son derece ağır hediyeler sunması biçimindeki Moğol geleneğini de devam ettirdi.⁴⁵ Aslında Şiraz *divanı* başkanı Kutbeddin Kurami'yi idam ettirmesi de, böyle bir hediye için toplanan haraçlarla ilgiliydi.⁴⁶

Bu düzenleme Timur'a has olmadığı gibi, bilinçli bir siyaset olduğuna dair de hiçbir kanıt yoktur. Yine de, yerleşik bürokratların yerel halkı arkasına alarak güç ve itibar kazanmasının önüne geçti. Timur idaresi bu bakımdan, emrindeki İran *divanının* halkın zararına, kendisinin ve hükümrânın çıkarlarının peşinden koştuğu İlhanlı idaresine benzer.⁴⁷

Çizgiyi aşan Acem *divanlarını* halkın gözü önünde cellâda vererek cezalandıran Timur, bu konuda tebaasının hakkını arayan kişi rolündeydi. Seferlerinin yol açtığı tahribatın izlerini silme işi de emirlerin ve ordusunun üzerindeydi. Kendisi de tarım ve ticaretle ilgilenirdi. Ordu, şehirlerin yeniden imarını, yeni binaların yapımını, büyük çaplı tarımsal işleri üstlenirken, sorumlu oldukları bölgenin imarıyla ilgilenmek *darugaların* ve valilerin de görevleri arasındaydı. Timur ve prensleri, Karabağ'da, Horasan'da ve Kâbil yakınlarında büyük sulama kanalları kazdırdılar, Türkistan sınırındaki Şahruhiye'de, Aşbara'da ve Baş Hamra'da etrafı hendeklerle

çevrili hisarlar kurdurdular, camiler, saraylar, şehir surları gibi daha küçük ölçekli sayısız inşaat yapturdular. Bu gibi projelerin işleri çeşitli Çağatay emirleri, bazen de emirlerindeki askerlerin çalışmasına nezaret eden *tavacılar* arasında bölüştürülüyordu.⁴⁸

Öte yandan Timur'un saltanatı sırasında Acem bürokrasinin herhangi bir imar işinin bedelini yerli kaynaklara karşılatılabildiği pek nadirdir. Timur'un emriyle yapılan inşaat projeleri konusunda sadece iki Acem kâtibin adı geçer. Aynı zamanda bir kumandan da olan, kâtip Celal İslam, Şahmelik'le birlikte, Hint yolu üzerindeki İryab kalesinin tamiriyle görevlendirilmişti.⁴⁹ Timur yedi yıllık seferindeyken, Semerkand *sâhib divanı* da bir cami yaptırma işine girişti, ancak inşaat hesaplarında bir hata yaptı ve bu onun hayatına mâloldu.⁵⁰ Cami inşaatlarını baştan sona belgeleyen Yezd tarihleri, Timur döneminin, sivil ileri gelenlerin ve eşrafın çeşitli imar işlerine girişi bakımından, öncesine ve sonrasına nazaran çok sönük geçtiğini gösterir.⁵¹ Timur henüz hayattayken bir şahıs tarafından yaptırılan tek büyük anıt olan, Gıyaseddin Salar Simnani'nin Yezd'te inşa ettirdiği Dar ül-Feth'in sadece Yezd tarihlerinde değil, dönemin birçok genel tarihinde de geçmesi, bunun sıradan bir davranış olmadığını düşündürür.⁵² Tarihler Acem ileri gelenlerin yaptırdığı başka hiçbir inşaat işine değinmezler. Demek ki, Timur döneminde Acemler, ne Timur ordusunun şehirlerde ve kırdaki yol açtığı tahribatın giderilmesinde rol aldılar, ne de nüfusu yabancı bir yönetici grubun talanından koruyabildiler.⁵³ Tam aksine, kendilerine, tabi nüfusu sömürme işi verildi. Bu görevi aşırı bir gayretkeşlikle yerine getirdiklerinde de, Timur onları uygun düşen tören havasında halkın önünde cezalandırıyordu.

Timur'un bürokratlarını, benzer öteki hanedanların –Selçuklular, Moğollar ve Safeviler– hizmetindekilerle karşılaştırmak, hem Timur'un Acem vezirlerinin zayıflığını vurgulamaya, hem de onların bu konumda bulunmalarının gerekçelerini aydınlatmaya yarar. Zikrettiğim öteki hanedanlarda, vezir ya da *sâhib divan* genellikle güçlü ve sözünü dinleten bir konumdaydı. Üstelik bu sadece hanedan kökleştikten sonra meydana gelen bir durum da değildi; Selçuklu Tuğrul Bey, İlhanlı Hülâgu ve Safevî Şahı İsmail gibi hanedan kurucularının da birçok veziri, iktidarlı kimselerdi.⁵⁴

Bu hanedanların, kendi Acem görevlilerinin güç kazanmasına izin vermelerinin çeşitli nedenleri vardı. Ortadoğu kültürü ve siyasetine pek aşina olmayan Selçuklular ve Moğollar, Horasanlı bürokratları devşirip, gerek yerleşik nüfusu yönetmekte, gerekse yerel güçlerle müzakerede onlara dayandılar. Selçuklular zaten Müslüman oldukları için, yeni topraklarında İlhanlılara nazaran daha az yabancılik çekiyorlardı, ama yine de sultanlarının, İran-İslam monarşi ve idare geleneğini kabul etme ve meşruiyetlerini Ortadoğu geleneklerine dayandırma arzusu, vezirlerine hayati ve güçlü bir yer edinme garantisi sağladı.⁵⁵ İlk İlhanlılar, Ortadoğu'ya uyum sağlamaya hiç hevesli değildiler, bu yüzden hanedanlık iddialarını Moğol geleneklerine dayandırdılar. Ancak yeni toprakları için acilen bilgili idarecilere ihtiyaçları olduğundan, büyük ölçüde Acem bürokratlara mecbur kaldılar ve onlara sadece mali konuları değil, büyük eyaletlerin valiliğini de havale ettiler.⁵⁶

Safeviler ise Acem bürokratların iktidarını başka nedenlerle teşvik etti. Timurlular gibi onlar da Ortadoğu'da iktidara gelmişlerdi ve onun kültürüyle de siyasetiyle de yakından tanış idiler. Bu nedenle, topraklarını yönetmek için yerleşik bürokrasiye fazlaca ihtiyaçları yoktu; bu durum idareye, Şah İsmail'in birçok vezirinin düşük bir konumda bulunması biçiminde yansımıştır.⁵⁷ Ancak Safevilerin Acem görevlilere başka bir nedenle ihtiyacı vardı: ordudaki, emri altında birçok asker bulunduran kabile reislerinin iktidarını dengeleyebilmek için. Şah İsmail'in, 1508'de vekillik –sivil, dini ve bazen de askeri konularda kral naibi vekili– makamına Türkmen emirleri yerine Acem görevlileri getirmesinin nedeni buydu. Acem bürokratların, çok daha zor yola gelen Türkmen kabile reisleri üzerindeki iktidarını ilerletme siyaseti, Şah İsmail'in vârisleri döneminde de devam etti.⁵⁸

O halde denilebilir ki, göçebelerin yerleşik görevlileri kullanabilecekleri çeşitli yollar vardı ve bunların tümü, Acem bürokratların iktidarını pekiştirmeye yarıyordu. Kâtipler, göçebelerin ihtiyaçlarını ve sunduğu fırsatları pek az anladığı yerleşik toprakların idaresinde işe yarayabilirlerdi. Benzer biçimde, onlara ayrıca, baştaki hanedanın meşruiyetinin ve konumunun, yeni toprakların geleneği içinde müzakeresi ve tesisinde iş düşebilirdi. Ve en nihayet, onlar ve saflarını doldurdıkları bürokratik sistem, kabile reislerinin iktidarını dengelemekte kullanılabildi.

Bununla birlikte Timur'un yerleşik görevlilere duyduğu ihtiyaç, bu nedenlerin hiçbirinden kaynaklanmaz. O ve maiyeti, fethettikleri yeni ülkelere, oraların yönetimine kendileri nezaret edecek kadar aşınaydılar. O, hanedanın meşruiyetini Ortadoğu geleneklerinden çok, içinden gelip tepesine yükseldiği ve kendi ve maiyetinin, yerleşik tebaaya karşı olan davranış biçimini belirleyen Moğol geleneklerine dayandırmıştı. Öte yandan Timur'un, göçebe taraftarlarının gücünü kırmak için Acem bürokratlara ihtiyacı yoktu, çünkü zaten kendisi onları kontrol etmek için, başka etkili araçları devreye sokmuştu. Bu yüzden, Timur'un Acem bürokratlarına mali ve yerel meselelerin teknik idaresi gibi görece önemsiz ve sınırlı bir rol kalıyordu ki, böyle bir konum da onlara merkezi yönetim içinde ciddi bir iktidar ve saygınlık şansı tanıımıyordu.

ÇAĞATAYLI ALANI

Timur, hizmetindeki Acem bürokratları denetlemekte Çağataylı maiyetini kullandı, ama yerleşikler üzerindeki göçebe üstünlüğünü sürdürmekten de hoşnut değildi. Aynı zamanda kendi kişisel üstünlüğünü de muhafaza etmek istiyor ve Çağatay seçkinleri burada da bir tehdit unsuru olarak karşısına çıkıyordu. Çağataylı yandaşlar, Acem bürokratlarına göre daha yakından denetlenseler de önlerinde kişisel kudret edinmek için çok daha fazla fırsat vardı. Aşirete dayalı siyasi sistem bir kenara bırakılmıştı, ancak yerine her şeyiyle işleyen alternatif bir sistem geçirilememişti. Timur yönetiminin bütünleşememişliği –farklı makamların ve görevlerin birbirinden ayrılmamış oluşu, bunun sonucu olarak sorumluluk alanlarının birbiriyle iç içe geçmesi– Timur'un kişisel iktidarının güçlenmesine hizmet ediyordu, ama onun bunu büyük bir dikkat ve öngörüyle kullanması şartıyla.

Timur'un üstünlüğüne bir tehdit yöneltebilecek asıl kurum orduydü, çünkü askeri kumandanların gücü üzerinde hiçbir kurumsal denetim mevcut değildi. Çağatay askerlerini toparlayıp donatan merkezi hükümet değil, başlarındaki emirdi. Bu koşullar altında herhangi bir kişiye, velev ki Timur'un en sadık bendeleri arasında bile olsa, büyük bir güç tanımak hiç akıl kârı bir iş değildi. Hele bağımsız kuvvete sahip bir sınıf yaratmak, da-

ha da tehlikeliydi. Bu yüzden Timur, gerek kuvvetlerinin dağıtımında, gerekse idarenin örgütlenmesinde bağımsız mevkilerin ortaya çıkması ihtimaline karşı hep tetikte durdu.

Timur iktidarını, muğlâkça tanımlanmış makam ve mevkiler üzerindeki sistematik denetimi sayesinde pekiştiriyordu. İdaresindeki makamlar hükümrân açısından hem bir fırsat, hem de tehditti ve bu makamların dağıtımı da birçok bakımdan işlevleri kadar önemliydi. İşte Timur idaresinin mantığı burada açığa çıkar. Timur, lütfuna bağlı makam ve mevkileri, bir taraftan kurduğu yeni siyasi düzeni emniyete almakta, beri taraftan da bu düzenin mensuplarını, atalarının tatmış olduğu bağımsız iktidardan uzaklaştırmakta, ödül ve ceza vasıtası olarak kullandı.

Onun *emir* mevkisini dağıtışında, güttüğü siyasetin iyi bir tasviri karşımıza çıkar. Bu, ancak çok önemli kimselere tanınan, gayet itibarlı bir mevkii olmasına rağmen, yine de emirlerin görevleri ve imtiyazları meçhuldür. (Bkz. Ek C) Timur, bu mevkiden, hem yeni Çağataylı seçkinleri belirlemek, hem de aralarına rütbelere koymak için sistematik olarak yararlanmıştır; bu aynı zamanda bir dışlama aracıydı da. Timur'un kariyeri boyunca, bu mevkiiye gelen insanların kimliğinde çok önemli değişiklikler olduğunu görürüz. Timur, saltanatının başlarında *emir* unvanını bazı kabile reisleri için ayırıyordu; bu, muhtemelen onların sadakatini kazanma ve başarılarını teşvik yolunda bir tedbirdi. Timur'un bu yola ilk çıktığı sırada yanında olan emirlerin bazı çok itibarlıları, *Mu'izz el-ensab emirleri* diye bilinir; bunlar Hacı Mahmudşah Yesuri, Adilşah Celayir ve Şeyh Muhammed b. Bayan Süldüs'tür. Ancak bu adamların üçü de, Timur'un iktidarı almasından kısa süre sonra ölmüş ve hiçbirinin unvanı oğullarına geçmemiştir.⁵⁹ Timur'un kabile reislerinin sadakatini kazanma girişimi işe yaramamış ve bundan sonra karşımıza çıkan Timur *emirleri* listesindeki isimler arasında büyük Ulus kabilelerinden ancak bir avuç kişi girebilmiştir. Kimi kabileler ise hiç temsil edilmez. Söz gelimi Arhang ve Hatlan'ın Apardileri, Arlatlılar ve Hatlan emirleri, Timur iktidara geldikten sonra bir süre etkin olsalar da, hiçbirisi listede yer almaz.

Ancak daha çarpıcı olan bir şey vardır ki, o da Timur'un maiyetindekilerin çoğunun *emir* olmasına rağmen, kabilelerin başına geçirdiği kişi-

lerin pek azının listeye girebilmiş olmasıdır. Örneğin listede Adilşah Celayir'in adına rastlanırken, onun ölümünden sonra birkaç yıllığına Celayirli-lerin kendisine bağlandığı Sarı Buga listede gözükmez; üstelik onun adı diğer makam sahipleri arasında da geçmez.⁶⁰ Ne Süldüslülerin başına getirilen Timur erkânından Aktimur, ne de onun askerlerini alan oğlu Şeyh Timur, *emir* listesine girebilmiştir.⁶¹

Timur böylelikle, bir aşiretin reisi olmakla Çağatay Ulusu içinde mevki ve onur sahibi olmayı birbirinden ayırıyordu. Kabile zadeğânı üzerinde hâkimiyet kurma çabaları boşa çıktığında, kabile reislerini sistematik olarak seçkinleri arasından dışlama ve eğer bir aşiretin başında iseler, kendi şahsî maiyetindekilere bile *emir* unvanını vermemeye yoluna gitti. Timur'un emirleri bulundukları yere, dış destekler vasıtasıyla değil, kişisel hizmetleri sayesinde gelen kişilerdi. Timur bu bakımdan, örneğin Safevîler gibi kabile reislerini öncelikle bu unvanla taltif eden ve bunu mevcut kabile düzenini ehlileştirip kurumsallaştırmakta kullanan birçok göçebe idaresinden farklıdır.

Timur bu konuda sadece, yöneticileri arasına almakla beraber, ailesinden ve şahsî erkânından daha düşük bir yer verdiği kendi kabilesine, Barlaşlılara bir istisna tanımıştır. Barlas kabilesi Timur'un *emirleri* arasında hiç şaşmaksızın temsil edilirdi; beş Barlas soyunun her birinden birer *emir* bulunur ve bu *emirler* unvanlarını oğullarına ya da kardeşlerine geçirebilirlerdi. Listeli Barlas emirleri neredeyse sadece bunlardan ibaretti.⁶² Timur'un emirleri arasındaki bu Barlas atamaları, onun kendi kabilesine ün ve mevki bahşetme ve onun özgün yapısını, görünüşte de olsa koruma stratejisini yansıtır. Timur, bu onursal değeri hayli yüksek, ama görevleri muğlâk *emir* mevkiini, kendi kabile mensuplarına eş saygınlık sağlamak ve hükümdarlığında kabilesine, iktidar tanımadan onurlu bir mevkii tanımak için kullanmıştır.

Emir rütbesinin altında, içeriği daha da belirsiz olan *bahadurluk* gelirdi. Öyle anlaşılıyor ki Timur bu rütbeyi, gerek mensup olduğu aile, gerekse yaptığı hizmetlerle emir unvanını alamayan, ikinci kademe seçkinlerine bir yer açmakta kullandı. *Bahadurları* arasında maiyetinden birçoklarına, bazı *kuçin* emirlerine ve kökeni bilinmeyen birtakım kişilere rastlanır

da, önemli Ulus kabilelerinden bir kula rastlanmaz. Hele, hem *Mu'izz el-ensab*'taki *bahadurlar* listesinde olan, hem de Timur'un hükümdarlığını anlatan tarihlerde göze çarpanların sayısı daha da azdır; oysa başta Şeyh Ali Bahadur, Aktimur ve Hitay Bahadur olmak üzere kendi maiyetinin birçok ileri geleni bu listede vardı. Belli ki bunlar Timur'un, saygınlığı daha az olan ailelerden gelen yandaşlarıydı; Hitay Bahadur, önce Celayirlilere, sonra Timur'a baş eğer Kıpçak aşiretinden gelirken, Şeyh Ali ve Aktimur hiçbir boya mensup değildi.

Böylece rütbe ihsanı Timur'un elinde bir dışarıda bırakma ya da içeri alma vasıtasına dönüştü. Yeni seçkinlere unvanlar dağıtılırken eskiler unutuluyor, Timur'un kendi kabilesi ve maiyeti yeni seçkinlerin en ön saf-ları arasında boy gösterirken, bu mevki öteki Ulus kabilelerinin yeni lider-lerinden bile esirgeniyordu. *Emir* ve *bahadur* unvanları, yeni siyasi düzeni resmileştirip kalıcılaştırmak için kullanıldı.

Timur, daha kesin sorumluluklar taşıyan makamların dağıtımında da sistematikti. Makam taksimatında hesaba katılan tek şey, açıkça, onların sahiplerine sağlayabileceği güç ve servetin derecesiydi. İktidar, çeşidi ne olursa olsun, hükümrana karşı en az tehdidi doğurabilecek mecralara aktı. Timur, askeri faaliyet alanıyla taşırayı birbirinden kesin çizgilerle ayırma yoluna giderek; çok sayıda askere hükmetmekle bir bölgeye güvence altına alınmış bir hakla hükmetmeyi birbirinden ayırmaya dikkat etti.

Timur ordusundaki güç dağılımını dördüncü bölümde ele almış-tım. Bu ordudaki askerlerin büyük çoğunluğu ya Timur'un oğul ve to-runlarının ya da onun maiyet mensuplarıyla onların akrabalarının ku-mandası altında bulunuyordu. Timur'un askeri rütbe dağıtımı, daha ilk bakışta, ordudaki en güçlü ve en itibarlı mevkilere kendi özel maiyetini getirerek onları kayırdığı izlenimini yaratmaktadır. Örneğin başkuman-danlık ya da *emir ül-ümera* mevkii Timur'un en yakın adamı olan ve bir yandan da önemli Karavanas kıtalarına komuta eden Caku Barlas'ın aile-sine aitti.⁶³ *Tavaçı* mevkii de yine çoğunlukla Timur'un maiyetindekilere veriliyordu. Bir *tavaçı* olan Caku, bu mevkiyi oğlu Cihanşah'a, o da ken-di oğlu Burunduk'a devretmişti. Abbas Bahadur ve oğlu Şemseddin de birer *tavaçı* idiler.⁶⁴

Yüksek askeri makamların, zaten kalabalık kıtalara komuta eden kişilere verilmesinin, gücün belli ellerde toplanmasına hizmet edeceği akla gelebilir. Ne var ki, gerek *emir ül-ümeralık*, gerekse *tavaçılık*, itibarda yüksek ancak bağımsız iktidar bazı olmada zayıf makamlardı. Bu makamları işgal eden kişiler Timur'la çok yakın çalışan ve her an onun gözü önünde bulunan insanlardı –bildiğimiz kadıyla, bulundukları mevkii onlara ne asker, ne toprak, ne de ordunun herhangi bir kesimi üzerinde kesin bir kontrol sağlıyordu. Bu yüzden bu iki mevki için de maiyetten kişilerin ve *kuçin* emirlerinin seçilmesi gayet mantıklıydı. Askeri konularda her iki kesim de gayet usta idi ve maiyet mensuplarıyla Timur arasındaki kökü eskie giden kişisel bağlar, hükümlarla yakın temas gerektiren mevkilerde yararlı oluyordu. Şartları ve ayniyatı bunlara benzer bir başka mansıp da *mühürdarlık* idi ve bu makam da yine Timur'un maiyetinden birine, çoğunlukla Eyegü Timur ailesine verilirirdi.⁶⁵ Yukarıdakiler gibi bu mansıp da sahibine büyük bir itibar getirir, ancak ayrı bir çıkar alanı ve bağımsız bir güç zeminini sağlamazdı.

Kişisel bir iktidar zemini oluşturmaya en müsait makam, hem belli bir toprağın denetimini gerektiren, hem de sahibiyile hükümlar arasında belli bir mesafe sokan *darugalık* idi. Bu mansıbın, genellikle Barlas kabilesi mensuplarına, *kuçin* emirlerine ya da Horasanlılara verilmesi dikkat çekicidir; son iki gruptan birileri söz konusu olduğunda, gidilecek yerin o kişinin kendi memleketinden uzak bir yer olmasına dikkat edilirdi. Bu gruplardan kişilerin ordu üzerinde görece daha küçük bir etkisi vardı ve Timur'un maiyetindekilere göre daha az sayıda askere komuta ederlerdi.

Buna karşılık Timur'un maiyet mensuplarına, içlerinden bazılarına kabile kuvvetleriyle birlikte devredilen kabile toprakları dışında, neredeyse hiçbir başka toprak verilmemiştir. Timur'un maiyetinden olup da *daruga* yapılan çok az insan vardır ve bu birkaç kişinin de mevkideki ömrü genellikle kısa olmuştur. Timur her ne kadar H.771'de (M.1370) Semerkand *darugalığına* Davud Duğlat'ı atadıysa da, H.773'ten (M.1371–2) sonra şehri, genellikle her çıktığı seferde değiştirmek üzere, başka sorumlulara teslim etti.⁶⁶ Şeyh Ali Bahadur, H.781-2'de (M.1379–80) Harzem *darugası* oldu, ancak aynı yıl Harzem'in Timur'un mahmisi Toktamış'ın elinde olduğunu

gösteren kanıtlardan da anlaşıldığı üzere, bu ancak kısmi bir iktidar sağlayan, pek kısa ömürlü bir atama oldu.⁶⁷ Timur'un maiyetinden başka iki kişi de kısa sürelerle *darugalık* ettiler.⁶⁸ Burada çarpıcı olan sadece *darugalık* atamalarının sayısının azlığı değildir; Timur'un kişisel maiyetine ihsan ettiği askeri ve idari birçok mansıpla yapılacak bir kıyaslama bu bakımdan çarpıcı sonuçlar sunar. Görev süresinin kısalığına da dikkat edilmelidir; *darugalık* yapan bir avuç maiyet mensubuna, yasal yetkilisi olduğu bölgede bir iktidar tesis edebilecek süre tanınmamıştır. Timur'un siyaseti bu bakımdan, *darugaların* genellikle seçkinlerin de en üst halkasına mensup kişiler olduğu diğer Türk-Moğol devletlerinden ayrılır.⁶⁹ Timur'un yaşamının sonuna doğru bu siyasetten vazgeçmiş olması mümkündür, çünkü H.806-7'de (M.1403-4) maiyetinden bazılarını ya da onların oğullarını bölgesel mansıplara atamıştır. Süleymanşah b. Davud, İskender Şeyhi'nin H.806'daki (M.1404) yenilgisinden sonra, Rey ve Firuzkuh bölgesinin başına getirildi. Timur H.807'de (M.1405) Otrar'a vardığında, orada üslendiği belli olan Birdi Bey b. Sarı Buga tarafından kabul edildi; Birdi Bey'in bölgeye vali olarak resmen atanıp atanmadığı muğlak olmakla birlikte, adı H.803'te (M.1401) Moğolistan'da Muhammed Sultan'la birlikte anılır. Yusuf Celil b. Hasan Candar'dan Timur'un ölümünün hemen ardından Tabas *darugası* olarak söz edilir. Bu atamaların sonuçları Timur'un önceki siyasetinin bilgeliğine işaret eder. Süleymanşah da, Yusuf Celil de Timur'un ölümünden hemen sonra isyan etmiş, Birdi Bey'den H.807'den sonra haber alınamazken, kardeşi Şeyh Nureddin, Timur'un torunu Halil Sultan'la bozuşmuş ve Otrar'da üslenmiştir.⁷⁰

Darugalar en çok *kuçin*ler arasından çıkardı. Yezd, Tebriz, Rey, Abarkuh, Harzem, Herat, İsfizar ve Avnik şehirlerinin hepsi, şu ya da bu zaman *kuçin* emirleri tarafından yönetilmişlerdi.⁷¹ Birçoğu büyük ve stratejik mevkiiler olan bu şehirler, yönetimde başka türlü ikinci derece mevkilerden üste çıkamayacak olan bir grup için en önemli mansıplar anlamına geliyordu. *Kuçin* valilerin görevde ne kadar kaldığı belli değildir. Görev süreleri, Timur'un maiyetindekilere göre muhtemelen daha uzun olsa da, aslında gayet kısaydı.⁷² *Kuçin* emirleri askeri bir sınıf olarak ortaya çıkmışlardı, ama çoğunun emrinde büyük kıtalar yoktu. Timur'un maiyetindeki-

ler arasında iki *kuçin* emiri vardı, ama bunlar maiyet mensuplarının çoğunun aksine, ne sözü geçen kumandanlardı, ne de askerlerini oğullarına bırakabildiler; ayrıca hiçbir *kuçin* emirinin bir tümene kumanda ettiği de duyulmamıştır.⁷³

Vali olarak atanan Horasanlı emirler, genellikle doğum yerlerinden gayet uzaktaki şehirlere verilmiş, emirlerindeki asker sayısı da oldukça düşük kalmıştır. Bunlar arasında, bildiğimiz en kalabalık maiyet sahibi, ordu-su muhtemelen binle üçbin arasında değişen ve önce Şuşter, sonra da Bağdat valisi olan Hoca Mes'ud Sebzevari'dir.⁷⁴ Valilik verilen öteki Horasan emirleri daha önemsiz kişilerdi; onları zaten tartışmış olduğumuz için, burada tekrar anmayacağım.⁷⁵ Barlaşlı valiler arasında, sözü geçen birkaç kumandan vardı, ama bunlar azınlıktaydı. *Tümen* kumandanı olan iki Barlaşlı vali vardı: pekâlâ da yerli bölüklerden meydana gelebilecek *tümeni*yle, Belh valisi Yedigâr Barlas ve saray kıtalarından meydana gelen bir "*tümen-i sansız*"a komuta eden, Buhara valisi ve Timur'un kuzeni Tagay Buga.⁷⁶ Kalan Barlaşlı valiler, kendi bölgeleri dışında pek az tanınırlardı, hele büyük sayıda bölüğün başı olarak adları hiç geçmezdi.⁷⁷

Demek ki, Timur'un yakın aile çevresi dışında, hem toprağı hem de büyük ihtiyat bölüklerini denetleyen ancak bir-iki kişi vardı. Askeri mansıplara atanan kişilerin aksine, Timur'un şehirlere ve bölgelere atadığı emirler ise, büyük askeri maiyetleri olan gruplardan geliyordu. Timur böylelikle, aynı anda hem toprağı, hem de büyük miktarda askere hükmeden bir sınıfın ortaya çıkmamasını emniyet altına alıyordu. Timur'un bu makam düzeninin bir yandan gücü hükümranın yetkesine en az zarar verecek biçimde dağıtırken, bir yandan da yönetici sınıfı denetleme ve ödüllendirme yöntemi olarak işlediğı hesaba katıldığında, son derece etkin bir düzen olduğu ortaya çıkar. Çünkü yakınındakilerin ve özellikle de maiyetine ve kabilesine mensup olanların, onun henüz yeni eline geçirdiğı iktidardan bir miktar pay alması gerekliydi. Ailesinden sonra en gösterişli biçimde ödüllendirdiğı kişiler, kendi maiyetindekilerdi. En çok asker, en itibarlı makamlar (*emir ül-ümera, mühürdar, tavaçı*) ve hükümdar ailesiyle en yakın ilişkiler hep bu gruba bahşedildi. Timur, maiyetindekileri ödüllendirirken, onları hükümdarlık topraklarının de-

netimine imkân veren mevkilere getirmeyerek, bağımsızlık kazanma fırsatlarının önünü kesmeye dikkat etti.

Timur'un yükselişinden ciddi olarak kazançlı çıkmayı ummuş olabilecek bir diğer grup da Barlaşlılardı. Bozkır hükümdarlık töresince, devlet bir ölçüde yönetici soyun ortak mülküydü. Cengiz Han ve oğulları bu töreye, imparatorluklarının büyük bölümünde ortak yönetim uygulamasını benimseyerek cevap vermişlerdi. Timur ise yeni kavuştuğu iktidarının daha azını paylaşma yoluna gitti. Emirleri arasında Barlaş soyunun temsilcilerine yer vererek, onların hükümdarlığının yeni soylularından sayılmalarını sağladı. Barlaşlı emirler, Çağatay Ulusu'nun esas topraklarındaki bölgesel iktidar mevkilerine *daruga* atanarak hükümdarlığın somut idaresinde de pay sahibi oldular. Ancak Timur bunu dengelemek için, orduda sözlerinin geçmesine engel oldu. Barlaşlılar gerek askere komuta etmede, gerekse askeri mevkilere gelmede, Timur'un maiyet mensuplarının gerisinde kaldılar. Maiyetindekilere göre Timur'a daha uzaktan bakan, kabilelilere göre daha az itibar edilen, ama bunlara rağmen hiç sadakatsizlik etmeyen *kuçin* emirleri de neredeyse Barlaşlılar kadar ödüllendirildiler. Doğrusu aralarından pek azı *emir* olduysa da, bir sürüsü *bahadur* yapıldı. *Tavaç* olanlar da az değildi. Hiçbirinin emrinde çok sayıda asker yoktu, ama birçoğu *daruga* olarak atandı.

Timur idaresinde değinilmesi gereken bir yön daha vardır: makamların intikali. Daha yeni kurumsallaşmış ve pek de oturmamış bir sistemde, her tür iktidarın ve makamın eriştiği miras yoluyla intikal etme derecesi çarpıcıdır. Askerlerin kontrolü, *emir* ve *bahadur* rütbeleri, *emir ül-ümera*, *mühürdar* ve çoğunlukla da *tavaçlık* makamları, hep aynı aile içinde kalırdı. Türk-Moğol yönetimlerinde askerlerin ve makamların babadan oğula geçmesi alışıldık –söz gelimi büyük Moğol hanları döneminde ve Moğol yönetimindeki Çin'de de rastlanan– bir olguydu.⁷⁸ Bize düşen Timur'un bu uygulamayı niçin tercih ettiğidir.

Makamların kalıtsal olması hükümdarın iktidarı üzerinde bir sınırlama sayılabilir, çünkü onu makam sahiplerini seçmekten alıkoyar ve dağıtabileceği ödül sayısını da azaltır. Bununla birlikte Timur için bu sistemin muhtemelen birçok avantajı vardı. Büyük bir çaba sarf ederek kabile reisle-

rinin elindeki iktidarı almayı becerip, onu kendi kabilesine ve maiyetine bahşetmiş biri olarak, Timur'un güç ve itibar taşıyan makamları herkese açık tutmakta hiçbir çıkarı yoktu. Makamların ve askerlerin babadan oğula geçmesi, onun kayırdığı grupların güçlenmesini, iktidardan uzaklaştırdıklarının ise dışlanmasını sürdürüyor, bununla da kalmayıp, askeri güç sahipleriyle bölgesel güç sahipleri arasına çektiği sınırı da ayakta tutuyordu.

Üstelik makamların kalıtsal oluşu, Timur'un onlar üzerindeki denetimini tamamen bertaraf da etmiyordu. Mirasın en büyük erkek evlada kalması usulü olmadığından, genellikle bir makamın ya da rütbenin birçok adayı oluyordu, hele ki makamların oğullar kadar yeğenlere ya da kuzenlere de geçebildiği bir düzende. Kimi durumlarda, makamın vârisini seçen hiç değilse Timur'du. Söz gelimi Caku Barlas H.785-6'da (M.1383-4) öldüğünde, Timur onun yerini oğlu Cihanşah'a verdi. Eyegü Timur H.793'te (M.1391) öldüğünde, Timur onun birçok akrabasına itibar etti, ama Eyegü Timur'un *mühürdarlık* makamını bahşetmek için özellikle Şahmelik'i seçti.⁷⁹

Darugalık makamının diğer makamlara oranla daha zor miras bırakılabilmesi anlamlıdır. Örneğin Yezd *darugalarının* birkaç çeşidi vardır: ilki Temüğe Kuçin'dir, ardından Yusuf Celil, sonra da Abdürrahman Kurç gelir ve bildiğim kadarıyla akraba değillerdir.⁸⁰ Bir süreliğine Rey'de *darugalık* yapan Bayan Kuçin, Timur'un saltanatının sonlarına doğru Tebriz'e gönderilmiştir.⁸¹ Timur'un uygulaması bu bakımdan, *darugalık* makamının genellikle kalıtsal olduğu öteki Türk-Moğol devletlerinden ayrılır.⁸² Makamlarını akrabalarına bırakabilen yegâne *darugalar* Barlas emirleriydi ve bu durum herhalde demin tartıştığım ortak hükmetme töresinden kaynaklanıyordu. Barlas emirlerinin elindeki Belh ve Buhara şehirleri, Timur'un saltanatı boyunca aynı ailede kaldı.⁸³

Bu yüzden toprak söz konusu olduğunda kalıtsallık, Timur'un, iktidar merkezi yakınındaki toprakları elinde bulunduran kendi aşiretiyle sınırlıydı. Timur'a daha gevşek bağlarla bağlı kişiler tarafından doldurulan ve bağımsızlık için daha büyük fırsatlar sunan taşra valilikleri, aynı aile içinde süremezdi. Makamın babadan oğula kalması her nerede Timur'un hükümranlığına bir tehdit oluşturur ise, buna izin verilmezdi. Diğer bölge-

lerde sabit bir düzenin tesisi Timur'un avantajıydı ve makamlar genellikle kalıtsaldı.

Timur ülkesinin yönetimi hiç kolay bir iş değildi, ama hükümrancılık yetkesinin tüm ülkede tesis olması daha da zordu. Gerek Çağatay Ulu-su, gerekse Timur'un İran toprakları ondan önce merkezi yönetim tanımayan, gevşek ve yerinden yönetimlere müsait siyasi sistemlerle yönetilen –Ulus'ta kabile yönetimi, İran'da yerel hanedanlar– yerlerdi. Bunların yerine, otokratik bir hükümrancının yönetimini onaylayan merkezi bir hükümetin geçmesi gerekiyordu. Timur, yönetimini tasarlarken elinin altındaki iki geleneği de kullandı –Moğol dünya imparatorluğunu birbirine eklemleyen Türk-Moğol mirasıyla, fethettiği toprakların İslami bürokratik sistemi. O, bu unsurlardan kendi ihtiyaçlarına uyan bir yönetim çıkardı. Hareketli ve yaygın bir siyasi sistem yerine, bağımsız iktidar kaynaklarını ve onların etrafında dönen siyasi faaliyetleri mümkün olduğunca bastırmaya ayarlanmış, durağan ve bağımlı bir sistem geçirdi.

Timur'un idaresi ne sistematikti, ne de iyice eklemelenmiş. Kâğıt üzerinde ayrı olan iki hükümet alanı, uygulamada birbirinden pek farklılaşmıyor ve yasal yetki alanı açısından da önemli ölçüde iç içe geçiyordu. Timur idaresinin makamları, onları ellerinde bulunduran kişilerin kariyerini belli etmezdi. Belli bir makam dairesindeki görevler, genellikle o makamla hiç ilgisi olmayan birileri tarafından yürütülürdü. Söz gelimi şehirlerin yeniden imarı ve düzenlenişi her zaman *darugalara* bırakılmadığı gibi, askerleri de hep *tavaçlılar* devşirmezdi.

Yine de bu gelişigüzel bir idare demek değildi. Timur idaresinin mantığını anlamak için, onun yapısının ötesine geçip, Timur'un bu yapıya kazandırdığı kullanıma bakmak gerekir. O, bu idarenin akışkanlığının avantajını kendi kişisel gücünü pekiştirmede kullandı; bu, hükümrancının tüm tebaasını denetlemek ve önemli tüm ipleri kendi elinde tutmak üzere her türlü oynamayı yapabilmesi için tasarlanmış bir sistemdi. Böyle bakıldığında, yönetici sınıfı kullanma ve onun üzerindeki etkisi açısından, Timur idaresi bir mantık ve tutarlılık gösterir.

Çağataylı ve Acem alanlarının iç içe geçişi, burada bir avantaj olarak kendini gösterir; Timur, Çağataylı maiyetini Acem bürokrasisinin gücünü

sınırlamakta başarıyla kullanmıştır. Timur'un kâtiplerinin bağımsız hiçbir etki alanı yoktu. Başlıca görevleri olan vergilerin toplanması ve yerel suis-timallerin bulunup çıkarılması işini, yönetimin Türk-Moğol kanadını dol-duran Çağataylı emirlerle paylaşıyorlardı. Timur'un emrindeki Acemlerin yerleşik nüfusu göçebe yöneticilerden koruma gibi bir ayrıcalıkları da yok-tu. Onlara verilen görev daha ziyade fethedilen kavimleri sömürmekti. Ti-mur'un seferlerinin yol açtığı yıkımları onarmak ya da tarımı geliştirmek, Acemler tarafından değil, Çağataylıların kendisi tarafından yürütülüyordu. Acem bürokratlar ne yönetici sınıf içinde büyük bir nüfuz elde edebiliyor, ne de yabancı yöneticilere karşı yerel nüfusun desteğini alabiliyorlardı.

Timur, Acem bürokrasiyi denetlemede Çağataylı maiyetini kullanı-yordu, ama bu kişiler aynı zamanda onun kendi makamı için de bir tehdit idiler. Timur, beklenmedik bir güç bahşetmeksizin güçlerinden yararlan-bilmek için, kendisine miras kalan idari sistemi çarpıtarak, onu yönetici sı-nıfın kontrolünde kullandı. Timur idaresinin mantığı kendini, makam ve mevkilerin dağıtımında belli eder. Askeri makamlarla taşra makamları ara-sındaki ayrım, özellikle daha büyük bir önem kazanır. Maiyetindekilere çok sayıda asker ve orduda göze çarpan makamlar bahşeden Timur, onla-rın eline, bağlı toprakların herhangi bir bölgesinde kesin bir denetim kur-ma fırsatı vermemeye büyük dikkat göstermiş ve onları daha ziyade, sahi-bine büyük bir itibar getiren ama hiçbir bağımsızlık tanımayan makamlara yerleştirmeyi tercih etmiştir. Timur'un bölgesel yönetimlere getirdiği ki-şilerin tümü –Barlaslılar, *kuçin* emirleri ve Horasan emirleri– orduda siv-rilememiş ve emirlerinde az sayıda asker bulunan kimselerdi. Demek ki Timur aynı kişiye hem askeri hem sivil görevleri veriyor, ama her iki alan-daki iktidar asla kişide buluşmuyordu.

Timur için tek tehdit sadece ayrı iktidar odaklarının oluşması değil-di; onun yükselişinden önce var olan siyasi etkinliğin devamı da tehditti. İdari yapıyı burada da kendi avantajına kullanmayı becerdi. Makamı ve rüt-beyi siyasi etkinliği bastırmaktaki kullanışı, özellikle *emir* unvanını amaçla-rına alet etmesinde kendini gösterir. Elinde kabile gücü bulunduranları, kendi maiyetinin mensubu bile olsalar, bu rütbeden yoksun bırakarak, kur-duğu yeni düzende kabilelerin bir yer edinmesine engel oldu ve onların ba-

ğimsız bir siyasi faaliyet odağı olarak güçlerini daha da törpüledi. Kabile reisliği ne önemli bir askeri güç, ne de belli bir itibar barındırır hale geldiğinde, paylaşılabilir bir nesne olmaktan da çıktı. kabile reisliğini ele geçirmek için yapılan mücadele, Çağatay Ulusu'nun siyasi hayatının en önemli unsuru olduğundan, kabilelerin iktidar odağından uzaklaşmaları, Timur'un kendi iktidarını sürdürebilmek için arzuladığı donuk siyasi sistemin oluşmasına çok yardım etti. Benzer biçimde, kısmen, kurduğu yeni sistemin devamına hizmet ettiğinden, makam ve mevkiin geleneksel olarak babadan oğula geçişini de sürdürmeyi seçti. Kendisi çeşitli adaylar arasındaki seçimi etkilemeye muktedir olduğu için, kalıtsal makamlar iktidar için emin bir temel ya da süregiden bir siyasi etkinlik odağı olamıyordu.

Timur yönetiminde bir sistem olduğunu görürüz; bu, gerekli görevlerin açıkça tanımlanmasından çok, gücün dikkatle parçalanıp sınırlandırılmasına dayanan bir sistemdir. Timur, mirasçısı olduğu gelenekleri, bu amaca hizmet ettikleri ölçüde benimsemiş, konumunu tehdit ettikleri anda da bir kenara atmıştır. Yani, Timur'un Acem bürokratları her ne kadar geleneksel görevlerini yerine getiriyor idiyse de, rolleri alışılmadık ölçüde daraltılmıştı. Timur, çoğu makamı kalıtsal hale getirmede ve idarenin en üst makamlarına kendi maiyetindekileri atamada Türk-Moğol geleneğini takip ettiyse de, bu uygulamadan iki önemli bakımdan ayrılır –maiyetindekileri *darugalık* makamına neredeyse hiç getirmeyişi ve o makamdaki personeli sık sık değiştirmesiyle.

Timur'un kurduğu idare, o hayattayken had safhada iyi çalıştı. Resmi bir yapının olmayışı, ashtarının belirli iktidar alanları edinmesine mani olurken, onun onların her işine müdahale edebilmesine olanak sağladı. Öte yandan makamların dağıtımındaki sistemli siyaseti, hem tekil güç odaklarını, hem de bu odakların çevresinde kaynaşan bağımsız siyasi faaliyeti bastırdı.

TAHT KAVGASI

Timur, otuz altı yıllık bir saltanattan sonra, 1405 Şubatı'nda Otrar'da öldü. Ölüm döşeginde, veliahdının torunu Pir Muhammed b. Ci-hangir olduğunu vasiyet etti, ancak o sırada uzak Kâbil eyaletinde vali olan bu prensin kendini kabul ettirebilme şansı çok düşüktü. Timur'un ölümünden sonraki birkaç gün içinde, onun en yakın maiyet mensuplarıyla birlikte oğulları ve torunları da, bundan sonraki on beş yıla damgasını vuracak bir taht kavgasına tutuşmak üzere, ordularını hazırlayıp vaziyet almaya başladılar.

Timur'un ölümünü izleyen yıllarda yaşanan olaylar, bize onun kurduğu hükümdarlığın yapısına ve saltanatının getirdiği değişimlere dair pek çok şey söyler. Her türlü bağımsız siyasi faaliyeti bastırma eğilimindeki kudretli bir hükümdarın saltanatı bir yandan, hanedan kurucunun tasarrufları üzerinde yoğunlaşan İran tarih yazıcılığı geleneği öbür yandan, yardımcı siyasi aktörlerin araştırılmasını neredeyse imkânsız kılar. Timur'un ölümünden sonra iç siyasi faaliyet tekrar hayatıyet kazanmış ve tarihçiler için müsait bir çalışma alanı haline gelmiştir; bu demektir ki, bu yılların tarihinden yola çıkarak, Timur'a bağlı grupların durumlarını ve aralarındaki ilişkileri keşfedebiliriz.

Timur'un ölümünden sonra ortaya çıkan siyasi ortam, bazı bakımlardan onun iktidara yükseldiği ortama benzer. Çağatay Ulusu'nun, Timur'un ülke dışına yönelttiği askeri faaliyeti artık ülke içine geri dönüyordu. Hanedanının mensupları birbiriyle didişirken, kabile reisleri de sürekli taraf değiştirdikleri için, siyasi gücü elde tutmak yine zorlaşmıştı. Timur'un ölümünden sonra kopan kavgada, onu iktidara taşıyan ve saltanatının ilk yıllarında bir rol oynayan siyasi aktörlerin hemen tümünü buluruz. Timur'un aile ve maiyet mensupları, Çağatay Ulusu'nun Türk-Moğol kabileleri, yerleşik yerel hanedanlar ve Ortadoğu'nun göçebeleri; bunların tümü iç savaşa bir biçimde katılmışlardır, ama bazı önemli farklarla. Eski oyuncuların hemen hepsi sahneye de, görelî güçleri ve nüfuzları kökten bir değişime uğramıştı.

Timur'un ölümünün ardından patlak veren çekişmenin önde gelen siyasi aktörlerinin hemen hemen tümünün onun gözdeleleri olması, Timur'un başarısına bir armağandır. Güçlerini ilk seferber eden ve taht kavgasında en büyük rolü oynayanlar, Timur ailesinin üyeleri idi; prensler çabucak Timur'un vasiyetini tutmama kararı verip, kendi bölgesel iktidarlardan kurmanın ve bu arada da kardeş ya da kuzenlerinin bölgelerine doğru yayılmanın peşine düştüler. Timur'un ailesinden sonra en güvendiği kişiler kendi maiyet mensupları ile onların evlatlarıydı. İktidar kavgasının ateşli savaşçıları arasında bu kişiler de yerlerini aldı; Timur'un ölümünden sonraki ilk beş yılda bu sınıfın çoğu üyesi yeni efendilerini ya terk etti ya da onlara başkaldırdı. Siyaseten faal üçüncü grup, Horasan, Sistan, Mazenderan ve bir ölçüde de Azerbaycan'daki, Timur'un gözdesi olan yerli yöneticilerdi. Bu kişiler de bölgelerinde bağımsızlık iddia etmeye ve komşularının topraklarına tecavüze başlamışlardı.

Öte yandan Timur'un başına bela olan güçler şimdi çok daha az etkindiler. Ağır biçimde cezalandırıldığı muhalif hükümdarların ya da hanedanların bu yıllarda pek sesleri solukları çıkmıyordu; o denli güçten düşmüşlerdi. Çağatay Ulusu'nun kabilelerine ise dokunulmadığından, bunlar özellikle Maverâünnehir'deki siyasi kavgaya katıldılar, ama Timur'un ailesindekiler ya da maiyetindekiler kadar faal ya da güçlü değillerdi. Timur'a muhalif olup da onun etkisiz hale getirmeyi başaramadığı bir takım vardı ki, bunlar başta Celayirliler ve Karakoyunlular olmak üzere batı İran'ın göçebe konfederasyonlarıydı. Yukarıda da belirttiğim gibi, bu konfederasyonlar, geçici bir toprak kaybının sıkıntısı dışında, Timur'un saltanatı boyunca kuvvetlerini ve bütünlüklerini korumayı başarmışlardı. Şimdi sıra bu kaybı da acilen geri alıp eski sınırlarına ulaşmaya gelmişti.

Bütün bunların içinde en değişmiş olan şey, siyasi faaliyetin doğasıydı. Timur, iyi işleyen bir siyasi sistemde iktidara gelmişti –kaypak ve emniyetsiz olmakla birlikte, karşılıklı kabul görmüş siyasi ilişkilere dayanan ve görece düşük şiddet barındıran bir sistem. O, bu sistemi, en az onun kadar yapılanmamış, münhasıran hükümrana duyulan kişisel sadakate dayanan ve bitmek bilmeyen çekişmelerin ateşlediği bir sisteme dönüştürdü.

Kudretli bir hükümdarın, özellikle de göçebe bir hükümdarın ölümünün ardından, genellikle siyasi bir parçalanma ve silahlı bir taht kavgası gelmiştir. Timur'un ölümünün ardından patlak veren kavgada, kısmen onun kişisel iktidar hırsı, kısmen de kariyerinin müstesna başarısı yüzünden, özellikle uzun, acı ve tahripkâr bir kavgaya oldu. İktidar için birbiriyle dalaşan oğulları ve torunları, kendilerini, belirli hiçbir kuralı ve ilişkisi olmayan bir kapana kısılmış buldular. Bu dünyada kimin kime sadık olduğu belli değildi. Prensler sadece hiçbir kardeşlerine ve kuzenlerine güvenemeyeceklerini anlamakla kalmadılar, aynı zamanda tebaalarına –ordularındaki emirlere, bölgelerindeki yerleşik yöneticilere, neferlerine– da güvenemeyeceklerini gördüler. Onların durumu daha da vahimdi, çünkü vaat edilecek çok az şey vardı. Büyük fetihlerin durmasıyla birlikte dışarıdan akan ganimetin ve sürekli büyümenin sonu gelmişti. Hükümdarlığın içinde iktidar için boğazlaşan prenslerin bir damla avans verecek halleri yoktu, önlerindeki tek para bulma yolu ya kendi hazinelerinden ya da kendi topraklarından daha çok vergi almaktan geçiyordu. Her kademedede cereyan eden ve her silahın kullanıldığı bu kavgaya, Timur'un yaratma eyleminin arkasından yatan yıkıcılığın canlı bir şahididir.

Bu bölümde bir değil birkaç taht kavgasını kayda geçireceğim. Timur'un kurduğu devlet, onun ölümünden sonra, her biri ayrı bir iktidar mücadelesine sahne olan dört parçaya ayrıldı. Maverâünnehir'de, Miranşah'ın oğlu Halil Sultan elini çabuk tutup tahta geçti ve Timur'un veliaht tayin ettiği, Kuzey Hindistan valisi Pir Muhammed'le, Şahruh'la ve Timur maiyetinden olup isyan edenlerle mücadeleye girişti. Şahruh H.799'dan (M.1396-97) beri Horasan'ı, Sistan'ı ve Mazenderan'ı yönetiyordu; hanedanın hiçbir üyesi bu bölgelerde hak iddia edip onunla aşık atamazdı, ama onun da boyun eğmeyen bir sürü yerel hanedanla ve Timur'un maiyetine mensup kuvvetli kimselerin çıkardığı bir dizi isyanla uğraşması gerekiyordu. Fars'ta, Ömer Şeyh b. Timur'un, her biri bir başka şehirde üslenmiş üç oğlu birbirini yiyordu. Timur'un Azerbaycan'ı yöneten oğlu Miranşah'la, onun oğulları Ömer ve Ebubekir, kendi aralarında kavgaya tutuşmuşken, bir yandan da Karakoyunlu konfederasyonu ile başarısız bir mücadeleye girişmişlerdi. Bu bölgelerin tarihi, ölümünden sonra Timur'un devletinde

ortaya çıkan duruma çeşitli açılardan ışık tutar. Bu nedenle bu bölgelerin her birini sırayla tek tek ele alacak, haklarında az bilgiye sahip olduğumuz Fars ve Kirman yöreleriniyse atlayacağız.

MAVERAÜNNEHİR

Timur'un devletinin merkezi olan Maveräünnehir, aynı zamanda esas taht kavgasının da cereyan ettiği yerdı. Timur'un veliâht seçtiğı Pir Muhammed b. Cihangir, başkentten, kopan kıyâmetin ilk perdesine yetemeyecek kadar uzaktaydı. İlk başta, en kuvvetliler değil, iktidarın merkezine en yakın olanlar galebe çaldı. Bu bölgedeki baş aktör, Timur'un Çin seferi için toplanan ordunun en büyük kısmıyla Taşkent'te kışlamış olan Halil Sultan'dı. Timur'un ölüm haberi gelince, kısı onunla birlikte geçiren çeşitli emirlerin desteğıyle Semerkand tahtı üzerinde hak iddia etti.¹ Timur'un hizmetkârı ve Semerkand sorumlusu Argûnşâh'ı, kendinden başka kimseyi içeri bırakmamaya ikna edebildi ve H.807 Ramazanı'nda (M.Mart 1405) şehre girerek iktidarını ilan etti.² Bu arada Argunşah, Timur öldüğü sırada başında olan ve onun vasiyetine göre Pir Muhammed'i tahta çıkarmak isteyen, Timur'un en gözde iki emirinin, Şeyh Nureddin ve Şahmelik'in şehre girişine engel oldu. Bu yüzden bu ikisi, Timur'un ailesindeki kadınlar ve çocuklarla Buhara'ya gidip, daha sonra da Şahrüh'a katıldılar.³

Halil Sultan'ın hız ve merkeze yakınlık avantajının yanı sıra, bir de Çağatay Ulusu'nun dışından oluşan bir orduya sahip olma gibi bir avantajı daha vardı. Askerleri dışarıdan oldukları için taht kavgasında kişisel bir menfaatleri yoktu. Dördüncü ve beşinci bölümlerde açıkladığım gibi, Maveräünnehir nüfusu Timur hayattayken değişmişti. Çağatay Ulusu'nun birçok emiri ve askeri Timur ülkesinin yeni eyaletlerine atanmış, yabancı nüfuslar yerlerini almak üzere oraya gelmişlerdi. Dönemin bütün tarihleri, Hindistan'dan, Horasan'dan ve Irak'tan gelen askerlerin yanı sıra, Irak ve Anadolu göçbelerini de barındıran Halil Sultan ordusunun yabancı terkebine dikkat çeker.⁴

Aslında Halil Sultan'ın ordusunun tamamı, bu askerlerle Timur'un bazı maiyet mensuplarından ibaretti; öte yandan Barlaslılar dâhil Maverä-

ünnehir'in kabile nüfusu ise onu pek desteklemiyor, birçok örnekte de ortaya koyduğu gibi siyasi faaliyetten tamamen uzak duruyordu. Bu nedenle Halil Sultan'ın ordusu, tek başına siyasi güç peşinde koşmayan, ona da hanedana da gevşek sadakat bağlarıyla bağlı bir orduydü. Halil Sultan'ın askerlerini hizmetinde tutabilmesi için, dört yıllık hükümdarlığı sonunda dibine darı ektiği Semerkand'ın zengin hazinesinden ha bire cömert ödemelerde bulunması gerekiyordu.

Halil Sultan'ın Semerkand'ta iktidara el koyması, ona yakın olan Timurlu prenslerinin kabul edebileceği bir şey değildi. Hatta Timur'un kızı Aga Begi'nin oğlu Sultan Hüseyin, daha Halil Sultan Semerkand'a ulaşmadan bir iktidar hamlesi yapmış ve H.807'nin (M.1405) sonlarında, iktidarı kendisinin ele geçirebileceği ümidiyle, Halil Sultan'ın onunla sefere gönderdiği orduya el koymaya kalkmıştı. Ancak girişimleri başarısız olunca Şahruh'a sığındı ve onun tarafından idam ettirildi.⁵ Şahruh, Halil Sultan'dan da hoşlanmıyor ve elini çabuk tutup üzerine bir keşfe çıkmayı planlıyordu, ancak kısa bir çatışmadan sonra, kendisinin ve Semerkandlı emirlerinin şahsı mülklerinin kalması karşılığında, onu tanımaya razı oldu.⁶ Şahruh'un bu projeden vazgeçmesinin bir nedeni de kuşkusuz Horasan'da baş gösteren ve H.807 (M.1405) sonlarında başlayıp sonraki birkaç yıl boyunca süren yerel ayaklanmalardı. Şahruh, her ne kadar Ceyhun kıyısında tutunmuş ve Halil Sultan'a karşı Pir Muhammed'i desteklemişse de, H.811'e (M.1409) kadar Maveräünnehir'i istila edemedi.

Halil Sultan'ın en kararlı hasmı, Timur'un veliaht gösterdiği Pir Muhammed b. Cihangir çıktı. Tahtta hak iddia etmek üzere H.807 (M.1405) sonunda Kâbil'den Belh'e geldi. Oğlu Uluğ Bey'i ve başlıca emirlerinden biri olan Melikşah'ı bir orduyla birlikte Belh yakınlarındaki Endhud ve Şaburgan yörelerine atamış olan Şahruh'tan yardım istedi. Büyük bir gayret sarf ederek, Şahmelik'i Halil Sultan'a karşı ortak bir sefere çıkmaya ikna edebildi; ordular, H.808 Ramazan'ında (Şubat 1406) Karşı yakınlarında karşılaştılar ve Halil Sultan galip geldi.⁷ Pir Muhammed, en güçlü emiri Pir Ali Taz Süldüs'le birlikte kısa süre içinde toparlandı ve Ceyhun kıyısındaki Hisar-ı Şadman kalesini işgal etti. Pir Ali Taz, H.809 Ramazan'ında (Şubat 1407)etrafına topladığı emirlerle bir olup Pir Muhammed'i öldürttü.⁸

Pir Ali Taz'ın başkaldırısı, hem önemi, hem de dönemin, kabile temelinde örgütlenmiş denebilecek birkaç ayaklanmasından biri olduğu için dikkati hak eder. Ulus kabilelerinin bu dönemdeki faaliyeti, Timur'un, Ulus'un siyasi ve toplumsal yapısını yeniden düzenlemekte gösterdiği başarının bir kanıtı sayılabilir. Pir Ali bir Süldüs emiri ve ele geçirdiği bölge, Hisar-ı Şadman, bir Süldüs bölgesiydi. O zaman, tarihler onu böyle sunmasa da, bu ayaklanmanın kabile gücünün kendini yeniden ortaya koyması biçiminde okunması mümkündür. Tarihler Pir Ali'nin ne kabile adından, ne de başına geçtiği kabile bölüklerinden söz eder.⁹ Pir Ali, Olcay Buga Süldüs'ün *tümeninin* Timur iktidara gelmeden önce intikal ettiği, Belh'te üslenmiş Mengli Buga Süldüs'ün oğluydu. Bu, Süldüs kabilesinin Ceyhun'un öte kıyısında, Çaganiyan'da yerleşmiş ana gövdesinden ayrı bir parçaydı. Emir Hüseyin ve Timur, H.765'te (M.1364) Mengli Buga'yı yenip idam etmiş ve *tümeni* Olcay Buga'ya vermişlerdi. Bununla birlikte Timur Pir Ali'yle ilgilenmiş ve on iki yaşına geldiğinde, babasının mülkünün ve *hazarasının* ona intikal etmesine izin vermişti.¹⁰ H.790'dan (M.1388) itibaren Timur'un çoğu seferlerine katılan Pir Ali'nin adı, H.790'da Horasan'daki Belh ordusunda da, daha sonraki beş yıllık İran seferi, Hint seferi ve yedi yıllık batı seferinde de geçer."

H.807'de (M.1404) Halil Sultan'la birlikte Taşkent'e gönderilenler arasında Pir Ali de vardı, ama Timur'un ölümünden sonra Halil'i terk edip Belh'e döndü.¹² Kısa sürede Pir Muhammed'in en önemli emiri oldu; Hafız-ı Ebru'ya göre, veliaht safahata dalarken, onun birçok işini halleden Pir Ali'ydi.¹³ Pir Muhammed'i, orada kendisine katılması ve Halil Sultan'a direnmesi için yüreklendirerek, Hisar-ı Şadman kalesini ilk kuşatan oydu.¹⁴ Burası, Timur ele geçirdiği sıralarda Süldüs kabilesinin esas kolunun merkezi ve Süldüs emirlerinin birkaç Barlas emiriyle birlikte hâlâ işgal ettiği bir mahal olduğu için, yaptığı yer seçimi pekâlâ anlamlı sayılabilir.¹⁵

Pir Ali'nin eylemi bu yüzden Süldüs kabilesini yeniden birleştirme yolunda bir çabayı temsil ediyor olabilir. Pir Muhammed'in H.808 Ramazanı'nda (Şubat 1406) Halil'e karşı girdiği savaşta dövüştüğü belirtilen Süldüs askerlerinin başında Pir Ali'nin değil de, adları Hisar-ı Şadman bölgesiyle birlikte anılan emirlerin bulunması dikkate değerdir.¹⁶ Bu askerler

savaş sırasında kaçmış ve Pir Muhammed'in yenilgisine neden olmuşlardı, bu yüzden bu keşfin sadece, değerli ama güvenilmez bir ordusu olan bölgenin tam kontrolünü ele almak gibi bir amaçla düzenlenmiş olması da mümkündür. Pir Ali, bu başarılı hamleden hemen sonra Pir Muhammed'i öldürttü.¹⁷ Pir Muhammed'in ölümünden sonra bölgede egemenlik kurmaya çalışan Pir Ali, her ne kadar burayı ele geçirmeyi başaramasa da, H.810'da (M.1407-8) yenilip kendi yandaşları tarafından öldürülünceye kadar, yörede ciddi bir rahatsızlık yarattı.¹⁸

Pir Ali'nin kabile bağları, onun bu isyana girişmesinde ve bulduğu destekte etkili olmuşa benzemektedir. Onun, kabilesinin mensubu olduğu bölümünün toprağı olan Belh bölgesine duyduğu bağlılık, Timur öldükten sonra bölgeyi denetleyen Pir Muhammed'le önceden hiçbir bağı olmadığı halde, oraya geri dönmeye can atmasından da bellidir. Pir Muhammed'in emirleri arasında en sözü geçen kademelere çabucak yükselişi, bölgede bulunduğu desteğin kuvvetinin bir göstergesidir. O aralar Belh'teki Süldüs *tümeni* muhtemelen, önderlerinden desteğini esirgemeyen ve uğruna mücadele etmeye değer, faal bir siyasi bütündü. Bununla birlikte dönemin en güçlü Süldüs emiri olan Pir Ali'nin, aşiretin daha önce daha zayıf olan, hatta Timur ve Emir Hüseyin tarafından doğrudan el konan bölümünden geldiği de kaydedilmelidir. Üstelik Pir Ali, gerek konumunu, gerekse askerlerine yeniden kumanda edebilmesini, Timur'un kişisel inayetine borçluydu.

Kabile direnişi olarak değerlendirilebilecek bir diğer büyük eylem de, Timur'un Celayir kabilesinin başına geçirdiği Sarı Buga Celayir'in oğlu Şeyh Nureddin'in ayaklanmasıydı. Şeyh Nureddin, H.807 sonunda ya da H.808 (M.1405) başında Halil Sultan'ın hizmetinden çıkmış ve Otrar'a yerleşip, Timur'un maiyetinden Hudeyde'yle ittifak yapmıştı. Yaptıkları, Halil Sultan'a karşı çıkan ilk kişi olan ve çok daha istikrarlı bir muhalefet sergileyen Hudaydad'ınkilerle birlikte ele alınmalıdır.

Hudaydad b. Hüseyin Barlas, Timur'un maiyetindekilerden birinin oğluydu ve kendisine Türkistan sınırında üslendiği anlaşılan askerler intikal etmişti.¹⁹ Hudaydad'ın, Timur'un çoğu maiyet mensubunun aksine, onun hükümdarlığı boyunca muhafaza ettiği, sağlam bölgesel bağları vardı. Timur'un torunu Muhammed Sultan'la birlikte H.800'de (M.1397)

Türkistan sınırlarını güven altına almak üzere atanmış ve Timur H.804-5'te (M.1402) bölgeyi Halil Sultan'a bahsettiğinde orada kalmıştı. Hudaydad ve Halil kısa sürede bozuştular, ama Halil yine de onu Seyhun'un ardındaki bölgeye tekrar vali yaptı, çünkü bu makamı ondan esirgeyecek gücü yoktu. Hudaydad, H.807 sonlarında (M.1405 baharı) Halil Sultan'ın topraklarına akın etmeye başlamıştı.²⁰

Bu sırada Şeyh Nureddin Celayir, Semerkand'ı terk edip yerleştiği Otrar'ı kendine üs edindi.²¹ Burası Celayir kabilesinin bölgesi olmadığı gibi, Şeyh Nureddin'in de burayla herhangi bir kişisel bağı yoktu. Ancak, Muhammed Sultan b. Cihangir'le birlikte H.800'de (M.1397) bölgeye atanan ağabeyi Birdi Bey'in ikametgâhı buradaydı.²² Celayirli kabilesi askerleri herhalde Sarı Buga'dan Birdi Bey'in tarafına geçmiş olmalıdır.²³ Dolayısıyla Şeyh Nureddin'in Otrar'a gitmekle etrafına, Birdi Bey'in devraldığı Celayirli kabilesi askerlerini toplaması mümkündür. Bununla birlikte tarihler ne Şeyh Nureddin'in askerlerinden, ne de onun aşiretinden söz eder.

Şeyh Nureddin Otrar'a gittikten kısa süre sonra, Halil Sultan'a karşı Hudeyde'yle ittifak yaptı. Bu emirler yaptıkları akınlar sonucu, Sayram, Taşkent, Endican, Hocent, Şahrûkiye, Otrar ve Sağnak dâhil, sınır bölgesinin tamamında kontrolü sağlamayı başardılar. Bunlardan Otrar ve Sağnak da içinde olmak üzere en batı uçtakiler Şeyh Nureddin'in, Endican dâhil doğudakiler de Hudaydad'ın topraklarıydı. Her ne kadar Halil bu asilerin üzerine çeşitli seferler yaptıysa da, hiçbirinde başarılı olamadı: onlar topraklarını korumayı ve Semerkand içlerine kadar uzanmayı başardılar.²⁴

Hudaydad, H.811 (M.1409) kışının sonunda muhtemelen Şeyh Nureddin'le danışıklı dövüş halinde, Şahrûh'a bir mektup yazarak kendileri kuzeyden saldırıya geçerken, onu da güneyden istilaya girişmeye davet etti. Şahrûh Horasan'a yaklaşırken, Hudeyde de Halil Sultan'ı esir etmeyi başarıp Semerkand'ı aldı. İbn Arabşah'a göre, Hudaydad, Halil'in en yakın emirlerinden istihbarat almıştır, oysa Hafız-ı Ebru bunu yalanlar. Bununla birlikte Hafız-ı Ebru'nun danışıklı dövüşün inkârı için bunu gerekli görmesi, böyle bir şeyin pekâlâ da olmuş olabileceğini düşündürür. Şahrûh Semerkand'a yaklaşırken, Hudaydad, Halil Sultan'la birlikte geri çekildi. Kısa bir süre sonra da, yardım istediği Moğol emirleri

tarafından öldürüldü ve Halil Sultan Şahruh'a biat ederken, Şeyh Nureddin de saygılarını sunmak üzere geldi. H.811 (M.1409 baharı) sonlarında sonunda Maverünnehir'i alan Şahruh, Uluğ Beyi bölgede vali bırakarak Herat'a döndü.²⁵

Hudaydad ve Şeyh Nureddin isyanı, kabile özerkliği davasından kaynaklanmışa benzemektedir. Her ne kadar Şeyh Nureddin ordularının bir bölümünü Celayirli kabilesi oluştursa da, o, gücünü aşiretindeki yerine değil Timur'un en güvendiği iki-üç emirden biri olmasına borçluydu. Bu yüzden ayaklanma daha çok, Timur'un en güçlü ve en gözde erkânından, gücü ve yetenekleri eski efendilerinin çok altında olan bir prensin idaresine girmek istemeyen ikisinin başkaldırması olarak yorumlanmalıdır. Zaten Timurlu prenslerinin kendi topraklarındaki iktidarlarına en büyük tehdit de bu gruptaki kişilerden –Timur'un kıdemli maiyet mensuplarından– geliyordu. Bu yıllarda, diğer eyaletlerde de Timur'un erkânına mensup kişilerin çıkardığı benzer ayaklanmalar oldu. Doğrudan doğruya Timur'a sadık olan, kendilerini onun vârislerine itaat etmekle yükümlü saymayıp, daha ziyade yerine geçtikleri kabile zadeğânı gibi davranma peşinde koşan bu adamlar, sadakatin gönüllü olduğu ve ittifakların isteğe bağlı olarak yapılıp bozulabildiği Çağatay Ulsu sistemine dönüş yapıyorlardı. Timur'un emirleri, özellikle de onun maiyet mensupları, kendilerini prenslerin, kendi hareket rotalarını istedikleri gibi seçmekte özgür müttetikleri olarak görüyorlardı. Oysa prensler de onların görelî konumlarına bambaşka biçimde bakıp, emirleri kendilerine itaat etmekle yükümlü tebalalar olarak görüyor, bu yüzden de onların hoş görmedikleri davranışlarını bir an evvel cezalandırmaya bakıyorlardı.

Yukarıda ele alınan başkaldırmalar dışında, Çağatay Ulsu kabilelerine mensup kişilerin çıkardığı sadece küçük huzursuzluklar vardı. Pir Muhammed'in, Halil Sultan'la H.808'de (1406 Şubat) olan savaşında, Süldüs askerlerinin meydanı bırakıp kaçışına yukarıda değinmişim. Bu askerlere, başka kabilelerden de iki emir, Bayezid Borolday ile Şir Ali Barlas eşlik etmişti. Tac el-Selmani, Halil Sultan'ın Hisar-ı Şadman'daki asi Barlas ve Süldüs emirlerine karşı giriştiği çeşitli başarısız hareketlerden söz eder.²⁶ Halil Sultan'ı, Cavun-ı Kurban ve Iraklı emirlerle birlikte

H.809'da (M.1406-7) terk eden bir başka isyankâr Süldüs emirinin kaçışını da şimdi ele alacağım.

Ulus kabileleri genelde sakindiler. Bu sırada gerek Hatlan'ın, gerekse Arhang'ın, hâlâ eski kabile reislerinin –Arhang'ta, Sali Saray'daki Hoca Ali b. Hoca Yusuf Apardi ve Hatlan'da, Sultan Mahmud b. Keyhüsrev Hatlani– oğul ya da torunları tarafından yönetiliyor olması ilginçtir. Bu adamların cetleri, Timur'un gerek iktidara gelişi sırasında, gerekse hükümdarlığının ilk dönemlerinde gayet etkin ve sözü geçen kişilerdi, oysa bu dönemleri anlatan tarihler, Hoca Ali'den de, Sultan Mahmud'dan da sadece birer kez, o da H.810'da (M.1407) Belh'teki Şahruh'a ulaklar ve hediyeler yollamaları münasebetiyle söz ederler.²⁷

Halil Sultan, Maverâünnehir'deki kabile reislerinden belki sadece birkaçının direnişiyle karşılaştı, ama hiçbirinden en ufak bir destek alamadı. Ordusu ağırlıkla Maverâünnehir'in yeni nüfusundan –Timur'un yerleştirdiği yabancı emirler ve göçerler– oluşuyordu. İlk bir-iki yıl Halil Sultan'a hakkıyla hizmet eden bu güçler, onun giderek azalan cömertliği ve düşen başarıları karşısında, akın akın kaçıp kendi memleketlerine dönmeye başladılar. H.808 Şevvali'nde (Mart 1406), bir kısmı muhtemelen göçebe Celayirli konfederasyonuna mensup bazı Iraklılarla birlikte, Timur'un Anadolu'dan getirdiği Karatatarlar kaçtı.²⁸ Bir sonraki yıl, Kürtler, Çağataylılar, bazı Türkistanlı emirler ve Timur'un Meşhed'ten getirdiği kimi Cavun-ı Kurban kabileleriyle birlikte daha çok sayıda Iraklı firar etti.²⁹

Böyle bir ordunun sadakatini Halil Sultan'ın sağlayabildiği kadar sürdürebilmek için bile, çok büyük miktarda para gerekiyordu. Halil Sultan tarihte sıra dışı cömertliğiyle bilinir. Önemli seferlere çıkmadan önce, ordunun tüm mensuplarına, rütbelerine ya da meşru hak edişlerine bakmaksızın mürşifçe hediyeler dağıtırdı.³⁰ Böyle geçen bir iki yıl, sadece hazinesinin değil, hanedan üyelerinin şahsî servetlerinin de dibine darı ekti.³¹ Anlaşılan bu noktada, özellikle yabancı askerlerine karşı olan cömertliği düşüşe geçti ve firarlar esasen bu nedenle başladı.³²

Halil Sultan dönemindeki Maverâünnehir tarihi, Timur'un Çağatay Ulusu'nun merkezi olan bu bölgeyi ne derecede dönüştürdüğünü yansıtır. Timur'un aynı bölgede gerçekleşen iktidara yükselişi sırasındaki baş-

lıca siyasi güçler, ordu ve iktidar sahipleri, Ulus'un Türk-Moğol kabileleriydi. Bu kabilelerin çoğu, onun ölümünden sonra da varlıklarını devam ettirdiler; üstelik içlerinden ikisi, Süldüsler ve Barlaşlılar kendilerini hissettirdiler de, ama artık siyasetteki baş aktörler onlar değildi. Asıl iddia sahipleri Timur'un yeni seçkinlerine mensup olanlardı, yani Timur'a kişisel olarak yakın olan ve onun tarafından şahsen terfi ettirilenler – Hedaydad, Şeyh Nureddin ve Pir Ali Taz. Taht kavgası bu yeni seçkinlerin –Timur'un ailesi ve kişisel maiyeti– arasında ve esas olarak onların Çağatay Ulusu dışında edindikleri topraklar üzerinde dönüyordu. Halil Sultan'a karşı başlayan ayaklanmaların en başarılısı ve en uzun süreni, Seyhun Irmağı ötesindeki ya da yakınındaki topraklarda çıktı. Maverâünnehir'in asli nüfusundan ne tahtını korumasına yardımcı olacak bir destek alabilen, ne de onu kaybetmesine mal olan bir direniş gören Halil Sultan, gücünü Horasan'daki mülklerinden alan Şahrüh karşısında tahtını kaybetti.

HORASAN

Horasan'da durum çok farklıydı. H.799'dan (M.1396–97) beri eyalet valisi olan Şahrüh, kendisine hanedanın başka herhangi bir üyesi tarafından meydan okunamayacak kadar güçlenmişti. Ama buna rağmen Timur'un ölümünden sonra o da, Horasanlı yerli güçlere de, kendi ordusundaki kumandanlara da güvenemeyeceğini anladı. Horasan, Mazenderan ve Sistan'daki yöneticiler hep Timur'un özellikle kayırdığı kimseler olmuştu, bu yüzden de kendilerinde onun haleflerine karşı direnecek gücü buldular. Şahrüh'un emirleri ise uzun süredir Şahrüh'la beraber oldukları halde ona sadık kalamadılar; dolayısıyla Şahrüh'un, başını en güçlü kumandanlarının çektiği birçok ayaklanmayla uğraşması gerekti.

Şahrüh'a karşı isyan bayrağını açan ilk kişi, ailesinin kalan fertleriyle Timur'a gerçekten yakın olmuş olan ve topraklarında belli bir özerkliği sürdürmesine izin verilen Hoca Mes'ud Sebzevari'nin yeğeni Sultan Ali Sebzevari'ydı (bkz. Beşinci Bölüm). Sultan Ali, H.807'nin (M.1405) sonuna doğru Şahrüh'un Meşhed-Tus'taki hükümetine saldırdı. Bu isyanında ona, Timur'un bölgeyi aldığı başına getirdiği Lokman b. Togay Timur'un oğlu, Mazenderan'daki Astarabad'ın yöneticisi Pir Padişah da katıldı. Şahrüh'un

emirleri kısa sürede isyancıları dağıtıp Sebzevar'ı ele geçirdiler; Sultan Ali, H.808'de Sefer'inde (M.1405) Şahruh tarafından idam ettirildi,³¹ ama Pir Padişah daha yıllarca direndi.

Pir Padişah, H.809 başında (M.1406 yazı) isyan eden bazı Şahruh emirlerinin yardımına koştu. Bu kez emirlerin üstüne yürüme sırası bizzat Şahruh'taydı ve onları Mazenderan'dan sürdü.³⁴ Pir Padişah Harzem'e kaçarak H.810'da (M.1407) orada, Maveräünnehir'de Halil Sultan'dan kaçan ve aralarında, birçoğunu Timur'un zorla Maveräünnehir'e yerleştirdiği bir kısım Iraklılarla Cavun-i Kurban kabilesinin de bulunduğu askerleri etrafına topladı. Bu orduyla Astarabad'ı kuşattıysa da Şahruh'un yaklaşması üzerine kaçarak batı Mazenderan'daki Rüstemdar'a çekildi ve aynı yıl orada öldü.³⁵

Şahruh'un başını ağrıtan öteki önderler Gur ve Sistan şahlarıydı. Timur'un yerlerinde bıraktığı Sistan şahları, onun saltanatı süresince de ordu-sunda önde gelen bir yere sahip olmuşlardı. Şahruh, H.808'in Cemaziye'l-evvelinde (Kasım 1405) Ferah şahlarının isyan ettiğini öğrendi. Onları yakalarken, bu arada bir başka isyancıyı, Mevdud Guri'yi bastırması için de bir kuvvet gönderdi.³⁶ Ancak ertesi yıl bölgede yine isyanlar patlak verdi; Şahruh'un görevlilerinden birçoğu öldürüldü, Gur yağmalandı. Bu yüzden Şahruh'un bölgeye yeniden bir heyet gönderip isyancıları dağıtması gerekti.³⁷

Miranşah'ın Karakoyunlular tarafından Azerbaycan'dan kovulan oğlu Ebubekir, H.811 (M.1408) başında Sistan'a sığındı. Onu saygıyla karşılayan Şah Kutbeddin, böylelikle Şahruh'u hakir gördüğünü ortaya koymuş oldu. Bunu duyan Şahruh, Sistan üzerine yürüyerek Ferah kentini ve başka birçok hisarı zaptetti. Şah Kutbeddin huzura çıkması talebine uymayınca, Şahruh Helmand ırmağı üzerindeki seti yıkıp çevreyi sistemli olarak tarumar etmeye başladı. Arkadan, bölgenin büyük bir bölümüne yeni valiler, Sistan sınırına da bir dizi emir atadıktan sonra Herat'a döndü.³⁸ Ancak eyaletin tamamında denetimi eline geçirebilmesi için aradan yılların geçmesi gerekti.³⁹

Demek oluyor ki, Timur'un ölümünden sonraki ilk yıllarda Şahruh, neredeyse hiç nefes almadan, Timur zamanında hepsi de istisnai derece sadık kalan ve bu yüzden de göze giren yerel yöneticilerin isyanlarıyla baş etmeye çalıştı. Aslında, onlar güçlerini bu sayede büyük ölçüde muhafaza

etmiş oluyordu; Timurlu hanedanı içinde baş gösteren dağılma, onlara kendi amaçlarını doğrultusunda harekete geçme imkânı vermişti.

Bu sırada Şahruh, bir yandan da kendi emirleri, özellikle de Timur'un maiyet mensupları ve onların oğulları arasında başgösteren ihanetler ve düzenlerle uğraşıyordu. En büyük sorunu, sözü en çok geçen, Timur'a en yakın emirler çıkardı. Bu emirler ayrıcalıklı muamele istiyor ve eğer bunu elde edemezlerse, huzursuzluklarını ilan edeceklerini bildiriyorlardı. Şahruh'a ilk direniş, H.808 (M.1405) başında, evlilik yoluyla hanedanla akrabalık kurmuş ve Rey ve Firuzkuh valiliğine henüz atanmış olan, Süleymanşah b. Davud'tan geldi. Onun direnişini alevlendiren belli ki Şahruh'un emirlerine uyma ya da onun, kendi arzularına ters düşen hareketlerine tahammül etme konusunda duyduğu isteksizlikti. Süleymanşah, güççe ya da itibarca kendini pekâlâ hizmetinde bulunduğu prense denk sayabilirdi. Horasan'a, H.799'da (M.1396-97) Şahruh'la birlikte, o sırada daha henüz yirmi yaşında olan prense göz kulak olmak ve akıl hocalığı etmek için gelmişti.⁴⁰ Dördüncü bölümde açıkladığım gibi, böyle atamalar Timurlu prenslerinin gücünü zayıflatmak amacıyla yapılır ve prensle emiri arasında güçlü bir bağ doğurmazdı.

Süleymanşah'ın isyanının ivedi nedeni, Sultan Halil'e başkaldırdıktan sonra Maverâünnehir'den kaçan Süleymanşah'a kucak açmış olan, Timur'un torunu Sultan Hüseyin'in Şahruh tarafından öldürtülmesi oldu. Şahruh, Süleymanşah'ın infazı yapan emirlerin cezalandırılması yolundaki ricalarını dikkate almayınca, Süleymanşah da, Şahruh'un, merhum hükümdarın vasiyetini yerine getirmesi gerektiği yolundaki sert emirlerine kulağını tıkayarak, kendisine Kalat kalesini güzelleştirmesi ve bir panayır düzenlemesi için verilen paralara el koydu. Ancak bir süre sonra Şahruh karşısında yenilgiye uğrayarak Maverâünnehir'deki Halil Sultan'a sığındı.⁴¹

Aynı yıl, Timur'un en yakın erkânından biri olan, eski *mühürdar* Şahmelik, Şahruh'u bırakarak Pir Muhammed b. Cihangir'in tarafına geçti, ancak bu geçici bir yanlış anlamaydı ve Şahmelik kısa süre içinde tekrar Şahruh'un hizmetine girdi.⁴² H.808 (M.1406) sonunda, Şahruh'un en önemli emirleri ona karşı birleştiler. Başında, Timur'un bir maiyet mensubunun oğlu Sa'id Hoca b. Şeyh Ali Bahadur'un bulunduğu bu isyana, Ha-

cı Seyfeddin ve Uçkara Bahadır adlı diğer iki maiyet mensubunun bazı oğulları da katılmıştı. Sa'id Hoca çok güçlüydü; Şahrüh ona daha önce Meşhed-Tus bölgesini bahşetmiş ve o da Sultan Ali Sebzevari isyanının bastırılmasında parlamıştı. Bu isyan sırasında, isyancıların elinde tuttuğu pek çok yöreyi yağmaladığı için, kendisinin ayrıca zenginleşmiş olması da pek mümkündü.⁴³

Emirleri kendi etrafına toplayan Sa'id Hoca, Herat'tan çıkarak batı Horasan'daki kendi topraklarına yöneldi. Tarihler onun planlarından da, hedeflerinden de bölük pörçük bahsetmekle birlikte, kendisi Horasan dışındaki prenslerden, gerek Halil Sultan'dan, gerekse Fars'taki Ömer Şeyh'ten destek almayı başardı. Gerçi her ikisinden de somut bir yardım görmedi ama Meşhed yakınlarında İran hükümdarı Turşiz ile Pir Padişah Lokman kendisine katıldı. Bu ordulara karşı büyük bir keşfe çıkan Şahrüh hepsini dağıtmayı başardı. Sa'id Hoca Şiraz'a kaçtı, fakat Pir Muhammed b. Ömer Şeyh tarafından Şahrüh'a teslim edilerek infaz edildi. Kendisine katılan emirlerden bir kısmı Şahrüh'un tarafına geçerken, ötekiler Fars'ta kaldı.⁴⁴

H.810 (M.1408) sonunda, Şahrüh'un en hatırlı emirlerinden bir başka grup ona karşı bir kumpas kurdular. Kumpasın başında, Timur'un erkânından Aktimur ve Kumari İnak'ın akrabası olan Cihanmelik b. Mulkat vardı.⁴⁵ Cihanmelik, prensin hizmetine o daha henüz bir çocukken girmiş ve hep el üstünde tutulmuştu.⁴⁶ Başını onun çektiği bu kumpasın nedeni, Şahrüh'un, eşrafın malını mülkünü, değerlerini fazlasıyla abartarak kayda geçiren bir vezirinin yüksek vergiler salma yolundaki tehdidiydi. Bunun sonucu olarak, büyük bir emir topluluğu Şahrüh'u terk etmeye karar verdi.⁴⁷ Entrikaya karışan emirlerin hemen hemen tümü Timur'un en itibarlı erkânının oğulları ya da torunlarıydı.⁴⁸ Sistan üzerine harekate hazırlanan ordularına hükmetme umuduyla Herat'tan çıktılar, ancak Şahrüh onları yenerek peşlerine düştü. Çoğunu yakaladı, Cihanmelik ve Sedat b. Timurtaş'ı idam ettirdi, kalanların büyük kısmını affetti. Kaçabilenler, Fars'a gidip kendilerine kucak açan Rüstem b. Ömer Şeyh'in yanına sığındılar.⁴⁹

Dönemin diğer prensleri gibi Şahrüh'un da ordusunun sadakatini daimi kılabilmesi için maddi armağanlara ihtiyacı vardı. Dönemin tarihle-

ri, askerlere Şahruh hazinesinden yapılmış pek az ödmeden söz ederler. Bu bir tesadüf eseri olabileceği gibi, kendisinin Horasan'daki yönetimi sırasında topladığı hazinesini çarçur etme konusundaki isteksizliğinin bir göstergesi de olabilir. O, Halil Sultan'ın tersine, başında bulunduğu topraklara karşı sağlam ve köklü bir bağlılık hissediyor ve bu toprakların refahında doğrudan çıkar sahibiydi. H.807'de (M.1405) Halil Sultan'ı devirmek üzere Maveräünnehir üzerine sefere çıkarken, bir yandan bazı emirlerini kendi eyaletinden bir ordu ve para toplamaları için gönderip, öte yandan da Şahmelik'i hazinesinde ne varsa getirmesi için Buhara'ya yollaması anlamlıdır.⁵⁰

Şahruh, kumandanlarını ödüllendirmek için onlara toprak, yani *soyurgallar* tahsis ediyordu. Söz gelimi H.808'de (M.1405-6) Serahs bölgesini Süleymanşah'a ihsan etti.⁵¹ H.809'da (M.1406) asi önder Turşiz'den ele geçirdiği toprakları, Şahruh'un galebe çalmasını sağlayan Mızrab b. Caku'ya bahşetti.⁵² H.810'da (M.1407-8) birçok yeri *soyurgal* olarak dağıttı: Damgan'ı Hazar Caripli Seyyid İzzeddin'e, Şaburgan'ı prens Seyyidi Ahmed b. Ömer Şeyh'e, Endhud'u, onun kayınbiraderi Seyyid Ahmet Tarkan'a verdi.⁵³ Ayrıca, Şahruh'un birçok emirinin *tiyüller*, yani hükümet tarafından tahsis edilmiş toprakları tasarruf etmiş olması da muhtemeldi. Bunlar, Şahruh'un emirlerine vergi salmaya hazırlanan Gıyaseddin Simnani'nin vergi kayıtlarında birer kalem olarak mevcuttur.⁵⁴ Şahruh'un, hükümdarlığının ilk birkaç yılında yaptığı toprak tahsisatlarının sayısı ve bu tahsisatların her seferinde *soyurgal* kelimesiyle belirtilmesi, bunların, aslında onları tasarruf edenlere gelir sağlamak üzere vergiden muaf tutulmuş toprak tahsisatları olduğunu akla getirir. Bu, Timur zamanında son derece nadir rastlanan bir destekleme aracıyken, Şahruh zamanında başlıca ödeme biçimi halini aldı.⁵⁵

Horasan'daki siyasi olayları tartışırken, Çağatay Ulusu kabilelerinin oynadığı role de değinmek gerekiyor; bunlardan ikisi, Arlatlılar ve Apardiler, Şaburgan ve Endhud'u kendilerine merkez edinmişlerdi. Dönemin tarihlerinde bu bölgenin Apardilerinden hiç bahs olunmaz; ben de dolaylı vasıtalarla onların izini sürmeyi başaramadım. Şaburgan ve Endhud'taki eski merkezleri, başkaları kadar Şahruh ve yandaşları tarafından da istendiği gi-

bi kullanılıyordu.⁶⁶ Yukarıda belirttiğim gibi, Şahruh H.810'da (M.1407-8) Şaburğan'ı da, Endhud'u da *soyurgal* olarak kendisini destekleyenlere vermişti. Horasan Apardilerinin başında kimin bulunduğu da açık değildir.⁶⁷

Timur iktidara yükseldiği sırada iyice güçten düşmüş olan Arlatlılar, Timur'un ölümünden sonra Apardilere nazaran ortalıkta daha çok gözüktüler. Başlarında, son derece hatırlı bir emir olan Yadigarşah Arlat bulunuyordu. Yadigarşah, Halil Sultan'la birlikte Taşkent'te bulunmuş ve onu tahta çıkaran emirler arasında yer almıştı, ama kısa sürede saf değiştirerek Pir Muhammed b. Cihangir'in tarafına geçti; Pir Muhammed'in H.809'daki (M.1407) katlinden sonra da Şahruh'un hizmetine girdi.⁶⁸ Yadigarşah'ın iki kez, H.808'de (M.1406) ve H.809'da (M.1407), Arlat askerlerinin başında olduğundan söz edilir.⁶⁹ Bunun dışında, aşiretindeki yerine ve nüfuzuna dair pek fazla şey bilinmez. Yadigarşah'ın, gerek Pir Muhammed'e, gerekse Şahruh'a karşı olan isyanlara karışmaması dikkat çeker. Aslında o, hizmetinde bulunduğu prense daima sadık kalmış, ünlü birkaç emirden biriydi.

Artık Horasan'daki siyasi faaliyet, önceki dönemde öylesine önemli birer aktör olan kabileleri barındırıyordu. Timur döneminin daima sadık kalmış ve başlarına buyruk olarak siyasete pek az bulaşmış kişileriyle, yani adlı adınca söyleyecek olursak en gözde yerel hanedanları ve Timur'un maiyet mensuplarıyla, şimdinin kendi güçlerini artırmak ya da Şahruh'a direnmek için birbiriyle kıyasıya mücadele eden kişileri aynı kimselerdi.

AZERBAIJAN

Azerbaycan her ne kadar Timur'un ve ordusunun en gözde kışlaklarından biriye de Irak-ı Arap ile birlikte Timurluların kaybettiği ilk yer oldu.⁶⁰ Bölgedeki siyasi mücadele, yukarıda değindiğim bütün grupları –Timur hanedanının ve erkânının mensupları, yerel önderler ve bölgenin göçebe konfederasyonları- kapsıyordu. Bu saydıklarımızdan, Timurlu egemenliğine en tehdit arzedeni ve onun bölgedeki yerini alanı, sonuncusu, yani Karakoyunlu Türkmenleriydi.

Bu yıllarda olup bitenler, Timurlu prensleri için tebaalarının sadakatini sürdürmenin ne denli zor olduğunu gözler önüne serer. Emirler,

arada bir başka prenslerin kapılarını çalmak ve çoğu hizmet ettiği prence de başkaldırmak kaydıyla Miranşah'ın iki oğlu arasında mekik dokuyordu. Prenslerin karşısına çıkan bir başka sorun da çektikleri para sıkıntısıydı; askerlerine aktaracak kaynakları kalmadığından, sık sık onların, kendi yönettikleri toprakları talan etmesine göz yummak zorunda kalıyorlardı. Azerbaycan tarihi bu nedenle Timur'un kurduğu sistemin en zayıf halkasını teşkil eder.

Timur öldüğü sırada Azerbaycan'ın başında Miranşah'ın oğlu Ömer vardı. Onun hükümdarlığına ilk meydan okuyan, kendisine babası Caku Barlas'tan hem Karavanas askerleri hem de *emir-ül ümera* unvanı kalmış olan, Timur'un en yakın ve muhtemelen en güçlü erkânı Cihanşah b. Caku oldu. Timur, Ömer'i eyalete vali yaptığında, onu da Ömer'e muhafız olarak atamıştı. Ancak Cihanşah ile Ömer'in araları, Cihanşah, Ömer'i, kendi anladığı kadarıyla, Timur'un yoluna sevketmeye gayret edip de onun giderek kendisine daha az kulak verdiğini gördükçe, açılmaya başladı. Cihanşah, Timur'un ölümünden bir ay sonra Ömer'e başkaldırdı; Ömer'in otağının kapısına gelerek, o sırada Ömer'le istişare halinde olan danışmanlardan Ömer'e en yakın olan birkaçını öldürdü. Ancak kendi taraftarlarının sayıca az olduğunu görünce kaçtıysa da yakalanıp öldürüldü. Dönem tarihlerinin tümü, bunu onun kendi iktidar ve nüfuzunu artırma yolunda yaptığı bir girişim olarak niteler; bir kaynağa göre, Ömer'in kendisini ciddiye almadığı hissine kapılmış ve onun üzerinde kendisinden daha etkili olanlardan intikam almıştır; diğerlerine göre ise o zaten yeterince iktidar sahibi idi ve hükümlan olmaya özeniyordu.⁶¹ Sahip olduğu statü dikkate alındığında, onun kendini Azerbaycan'a, Ömer'li ya da Ömer'siz, hükmedecek konumda buluyor olması pekâlâ mümkündür. Belli ki Timur'un vasiyetini yerine getirmeye layık kişi olarak kendini görüyordu.

Ömer'e ikinci başkaldırı, babasından ve kardeşinden geldi. Timur, H.805'te (M.1403) Halil Sultan'a Ermenistan ve Gürcistan'ı, Ömer'e Azerbaycan'ı, Ebubekir'e de Irak-ı Arap ile Kürdistan'ı vererek, batı İran'ı Miranşah'ın oğulları arasında paylaştırmıştı. Daha önce valilikten alınan Miranşah, Irak'ta Ebubekir'e eşlik ediyordu.⁶² Timur'un ölümünün ardından Ebubekir Irak'ı Sultan Ahmed Celayir'e kaybedince,⁶³ Ebubekir ve Miranşah, Azerbay-

can'daki Ömer'in yanına gittiler. Çok geçmeden prenslerin arası açıldı ve Ömer Ebubekir'i yakalatıp Sultaniye'de hapsedtirirken ordusunu da dağıttı.⁶⁴

Ebubekir, zindancıların yardımıyla kaçmayı başarırken, yanına aldığı Sultaniye hazinesini de askerleri arasında paylaştırdı ve Horasan'a gitmiş olan Miranşah'a katılmak üzere yola koyuldu. Bunlar H.808 (M.1405) başlarında oluyordu.⁶⁵ Ebubekir ve Miranşah daha sonra dönüp Sultaniye'yi ele geçirdiler. Ömer'in birçok emiri kaçıp Ebubekir'in tarafına geçti; Tebriz'in vergilerini toplamaktan henüz dönen ve topladıklarını Ömer yerine Ebubekir'e sunan iki emir de bunlar arasındaydı. Ama yine de Ebubekir bu kişilerden birçoğunu öldürttü, çünkü aralarından bazıları onun daha önceki yakalanışına karışmıştı.⁶⁶

Yanındaki emirlerden gittikçe daha çoğunu kaybeden Ömer, Marağa'ya çekilerek orada Barlas, Süldüs ve Türkmen askerlerinden oluşan yeni bir ordu kurdu. Ardından, üslenebileceği ve ordusu için para toplayabileceği düşüncesiyle Tebriz'e yollandı. Ancak Tebriz halkı, onun görevlilerinin baskı ve zorlamalarından o kadar çekmiş ve usanmış bir haldeydi ki, kente girişine izin vermediler. Ebubekir'in yaklaştığını haber alan Ömer, Fars'a giderek Ömer Şeyh'in oğullarından yardım istedi.⁶⁷ 808'in Zilkadde ayında (Nisan 1406) birlikte Ebubekir'in karşısına çıktılar; Ebubekir müttetikleri yenerek onları tekrar İsfahan'a kovaladı ve topraklarını yağmaladı.⁶⁸ Bundan sonra Horasan'daki Şahruh'un yanına kaçan Ömer, H.809 (M.1407) sonunda orada öldü.⁶⁹

Ebubekir artık Tebriz'i almıştı, ancak her ne kadar hanedandan bir başka meydan okumayla karşılaşmadıysa da, yerli önderler ve Türkmen kabilelerinden, özellikle de Karakoyunlulardan gelen çok daha haşin bir muhalefetle yüz yüze geldi. Bu gruplar Timur'un ölümünden hemen sonra başına bela kesildiler.⁷⁰ Karakoyunlu lideri Kara Yusuf iki yerel müttetik bulmuştu: Timur'un H.802'de (M.1399-1400) Şakki'deki beyliğini onayladığı Seyyidi Ahmed ve Timur'un yaşamı boyunca onun en koyu ve faal destekçilerinden biri olup, ondan büyük iltifat gören Şeyh İbrahim Şirvani.⁷¹ Azerbaycan'a bir başka tehdit de, başında 1406'da Tebriz'i ele geçiren Sultan Ahmed'in bulunduğu Iraklı Celayirli hanedanından geliyordu.⁷² Karakoyunlular gibi Celayirli'lere de Timur döneminde dokunulmamıştı.

Ebubekir, Sultan Ahmed'in karşılaştığı ihanet yüzünden, Tebriz'i de Sultaniye'yi de bir süreliğine geri almayı başardı, ancak kısa süre sonra bölgeyi, H.809 Cemaziye'l-evvelinde (Ekim 1406) karşılaşıp yenildiği, Kara Yusuf ve müttefiklerine bırakmak zorunda kaldı. Ebubekir ve Miranşah H.810'da (M.1407-8) Azerbaycan'ı tekrar geri almaya kalkıştırlarsa da, Zil-kade'de (Nisan 1408) çarpıştıkları Kara Yusuf karşısında ağır bir bozguna uğradılar. Miranşah öldürüldü, Ebubekir önce Kirman'a, sonra Sistan'a sığındı.⁷³ Azerbaycan artık Timurlu hanedanının eline geçmişti.

Azerbaycan prensleri sadece hasımlarının kuvveti yüzünden değil, kendi siyasi ve mali tabanlarının zayıflığı nedeniyle de yenilgiye uğramışlardı. Azerbaycan'daki rahatsızlığın ve karışıklığın bir sebebi de, Timur'un ölümünden sonra emirlerinin statüsünün akıbeti ve vârislerine ne tür hizmetler vermekle yükümlü oldukları konusunda çıkan fikir ayrılığıydı. Birçok emir, özellikle de en itibarlıları, Miranşah ordusunda işe başlamış, ardından onun oğullarının hizmetine geçmişlerdi. Kendilerini pekâlâ oğullardan herhangi birine değil de, aslen tüm aileye veya bizzat Miranşah'a sadık kalmak zorunda hissediyor olabiliyorlardı.⁷⁴ O takdirde, bu emirler muhtemelen isyan etmiyor, hizmetinde oldukları ailenin mensupları arasında seçim yapma hakkına sahip olduklarını ilan ediyorlardı.

Azerbaycan'ın bu yıllardaki tarihi, sürekli olarak boyun eğmeyip firar eden Çağataylı emirlerle Timurlu prenslerinden gördükleri sert misillemelerden ibarettir. Söz gelimi Ebubekir ve Miranşah, H.808'de (M.1405) Sultaniye üzerine akın ettiklerinde, yukarıda da değindiğim gibi, Ömer'in birçok emiri, Tebriz'den vergi toplamaktan dönenler de dâhil, Ömer'i terk edip onların hizmetine girmişlerdi. Prensler görece başarılı dönemlerinde bile ordularına güvenmiyorlardı; tıpkı Ebubekir'in, Ömer ve Ömer Şeyh'in oğullarıyla karşılaşmak üzere gittiği Irak-ı Acem'den dönerken başına geldiği gibi: bu sırada Ebubekir'in birçok emiri firar edip İsfahan'a gitmiş, hatta bunların bazıları onun hasımlarına karşı somut bir zafer kazanmasından sonra kaçmıştı.⁷⁵

Timur döneminde önce Rey, sonra Tebriz *darugası* olan Bayan Kuçin, H.809'da (M.1406-7) Ebubekir'e başkaldırdı ve Ömer'e birleşip ona öyle saldırılarını önerdi. Ebubekir Bayan'ı yendi ve akrabalarıyla birlikte

öldürttü.⁷⁶ Ebubekir H.809'da bir de, birçoğu Timur'un erkânının oğulları ya da akrabaları olan ve kendisinin en itibarlı emirleri arasında bulunan emirlerin direnişiyile yüz yüze geldi. Bu emirler Ebubekir'i devirip yerine Miranşah'ı geçirmek istiyorlardı. Bunu kısa sürede keşfeden Ebubekir, komplocuların çoğunu öldürttü.⁷⁷

Prenslerin üstüne yığılan sorunlar, onların ordularına dağıtacak yerli kaynağı bulmakta zorlanmaları yüzünden iyice artıyordu. Timur'un halleflerinin mali sorunları ve onların bu konuda başvurdukları çarelerin yıkıcılığı, en açık bu bölgede karşımıza dikilir. Mevcut hazineler prenslerin derdine uzun süre derman olacak kadar zengin değildi. Ebubekir H.808 (M.1405) başlarında Sultaniye'den kaçarken şehrin hazinesini de yanında götürmüş ve yandaşları arasında pay etmişti. Tebriz hazinesi de kısa sürede tükendi; Ömer M.808 başlarında Tebriz eşrafından vergi toplamak için görevlilerini göndermiş, çok geçmeden Ebubekir'e karşı girişeceği yeni bir sefer için Tebrizlileri yeniden yoklamak istediğinde, şehre girmesine izin verilmemişti.⁷⁸

Prensler, yasal ya da sözde yasal vasıtalarla halktan toplayacakları kaynakları tükettiklerinde, ordularına ödeme yapabilmek için talana başvurular. Tıpkı Ömer'in H.808'de Sultaniye'deki Ebubekir üzerine yürürken, ordusunun yoluna çıkan hayvan sürülerini talan etmesi gibi.⁷⁹ Ebubekir, H.809'da (M.1406) kendisini yenilgiye uğratan Kara Yusuf önünden geri çekilirken, ordusunun bir ödül olarak Tebriz'i yağmalamasına izin verdi.⁸⁰ Karakoyunlularla çarpışırken Melik İzzeddin Kürd'ten yardım görmüş olmasına rağmen, aynı yıl ordusunun bir bölümünün Kürdistan'a akınlar düzenlemesine göz yumdu.⁸¹ Yine, her ikisi de kendi toprakları arasında kalan Maraga ve Erdebil yörelerini talan etti.⁸²

Velhasıl Azerbaycan'da Timur'un kendi kişisel iktidarını sağlama almak için aldığı önlemler, aslında onun kendi aile üyelerinin burada güvenli bir iktidar tabanı edinmelerine mani oldu ama ne yerel göçebe konfederasyonlarının kuvvetini ortadan kaldırdı, ne de Timur'un kayırdığı bölgesel hanedanların konumunu sarsabilirdi. Kendi aralarında anlaşamayan ve yandaşlarının sadakatinden de emin olamayan Ebubekir, Miranşah ve Ömer, yerel rakiplerinin iktidarı ele geçirmek için yaptıkları saldırıları göğüsleyecek donanıma sahip değillerdi.

Timur hükümdarlığının, onun ölümünü izleyen yıllardaki siyasi durumu birçok bakımdan, Çağatay Ulusu'nun onun iktidara yükselişi sırasındaki siyasi durumunu andırır. İktidar için birbiriyle yarışanlar vakitlerini sürekli seferlerle, onların altlarındakiler de sürekli isyanlarla harcıyordu. İktidar elde tutulması çok güç bir şeydi, emirler avantajlı gördükleri anda taraf değiştiriyorlardı. Yine de yüzeydeki bu görüntünün altında, yeni durum eskisinden çok farklıydı. Bir kere iktidarı elde tutan ve siyasi mücadeleye katılan kişiler, eski dönemin önde gelenleri değildi. Timur'un ölümünden sonra kopan taht kavgasına karışma gücünü, ancak ona bütün ömrü boyunca sadık kalmış olanlar bulabildi. Timur diyarına hükmetmek için artık kabile zadeni değil, onun yerini almış olan, Timur'un yeni seçkinleri yarışyordu.

Bu dönemde gücünü artıranlar arasında bir de Timur'un fethettiği toprakların yerli önderleri vardı. Burada da, yine hükümdarın gözüne girecek itibar kazanan farklı bir takım türemişti. Küçük hanedanlar esirgenir ve kendilerine orduda bir yer bulurken, Timur için tehdit oluşturan, en kuvvetli hanedanlar zayıflatılmış ya da ortadan kaldırılmıştı. Şimdi, bağımsızlıklarını korumak ya da ellerindekini daha çoğaltmak için kavgaya katılanlar da işte bunlardı. Timur'a hem saltanatı sırasında karşı koymayı, hem de onun ölümünden sonra vârislerine kafa tutacak gücü muhafaza etmeyi başaran sadece bir grup halk oldu. Bunlar batı İran'ın göçebe konfederasyonları, yani Celayirliler ve Karakoyunlulardı.

Timur'un saltanatı sırasında en çok değişen şey, siyasetin yapılış biçimiydi. Timur, mensupları arasında ortak bir bağ kuran, onlara ortak bir siyasi davranış kodu kazandıran ve her yaptıklarına sinen bir meşgale olan bir kabile siyasi sistemi içinde iktidara gelmişti. Ancak bu sistem merkezi bir lidere dayanmıyordu, hatta Çağatay Ulusu'nun siyasi dinamikleri kuvvetli bir merkezi liderlik için hiç uygun değildi. Bu yüzden Timur'un, Çağatay Ulusu üzerindeki iktidarını muhafaza edebilmesi için sadece kabileleri zayıflatması yetmemiş, aynı zamanda onların çevresinde dönen siyasi faaliyeti de bastırması gerekmişti.

Timur'un kurduğu bu yeni düzende, tüm siyasi ilişkiler hükümdarın da odaklanıyordu; bütün asılları doğrudan ona bağılıydı. Yönetici seçkinlere

mensup bireyler ve gruplar arasındaki ilişkiler tanımlanmadan bırakılmıştı. Bu, prensler ve eyaletlere atanan kişiler –Çağataylı emirler ve yerli hükümdarlar– arasındaki ilişkiler için özellikle geçerliydi. Timur, prenslerin fazlaca güçlenmesinin önüne geçmek için, onların yönettikleri eyaletlerdeki yasal yetkilerini sınırlamıştı; böylece, her ne kadar emirler ve hükümdarlar, vali olan prenslere ordularıyla hizmet etmekteyse de, sadakat ve itaat bağıyla aslen bağlı oldukları kişi Timur'du.

Bu yüzden Timur öldüğünde, ardında, onsuz işleyemeyecek ve haleflerine hiçbir açık siyasi ilişki ya da icraat kuralı sunamayan bir siyasi sistem bıraktı. Timurlu prenslerin, Çağataylı emirlerin ve özellikle de Timur'un erkânının işbirliğini sağlamakta bu denli zorlanmalarının bir nedeni de buydu. Prensler, Timur'un mirasçıları olarak birer hükümrân gibi davranmak isterken, Timur'un maiyetindekiler kendilerine birer müttefik olarak bakılmasını ve yeni düzende ayrıcalıklı yerler edinmeyi bekliyor, ayrıca, daha evvel kabile emirlerinin sahip olduğu bazı haklara da kavuşmak istiyorlardı –özelikle de taraf değiştirme hakkına. Bu koşullarda, Timur'un emirlerinin yeni efendileriyle anlaşamayacağı açıktı. Ölen hükümdarın vasiyeti en üstün kural olarak kaldı, ama onu en iyi kimin uygulayacağı konusunda hiçbir anlaşma yoktu.

Timur'un iktidarı, hem siyasi faaliyetin kurallarını, hem de onun arkasındaki itkileri değiştirmişti. Çağatay Ulusu'nda, iktidar yoluna düşenlerin elinde, taraftarlarına ivedilikle sunabilecekleri çok az maddi ödül olurdu. Kabile reisleri şu ya da bu iktidar adayına siyasi nedenlerle bağlanır ve böylece kendi kabilelerindeki iktidarı ele geçirmeyi ya da mevcut iktidarcılarını sürdürmeyi umarlardı. Eğer yanlış bir seçim yaptıklarını anlarılarsa, taraf değiştirirlerdi. Bu kaypak, ama kurallarını bütün katılımcıların bildiği, yerleşik ve kabul görmüş bir siyasi sistemdi. Bu yüzden kabile-üstü liderler sık sık taraf değiştirmeyi mantıklı bir davranış olarak görür ve bunu nadiren cezalandırma yoluna giderlerdi.

Timur Çağatay Ulusu üzerindeki iktidarını yekpareleştirdiğinde, bu saiklerin yerine bir dizi yeni ödül, kural ve ilişki geçirdi. Hükümrâna sadakat, artık mutlak ve değişmez bir şeydi. Hizmetin karşılığı artık bağımsız siyasi üstünlük olmayıp, talan ve büyüyen bir ordu ve idarede ter-

fi vaadiydi. Bu sistem Timur'un ölümünden sonra tutunamadı, çünkü vârislerinin hizmetlilerine sunabileceği çekici armağanları pek yoktu. Onlar için Çağatay Ulusu siyasetine hükmeden kurallar da geçerli olmadığından, bir maddi ödüller ve ağır cezalar sistemine başvurmak zorunda kaldılar. Timur'un ölümünden sonra patlak veren taht kavgası, hem maliyeti, hem de şiddetiyle bilinir. Emirlerin şu ya da bu prensle yaptıkları işbirliği, dışarıya karşı onlara hiçbir siyasi üstünlük sağlamadığından, sadakatlerinin sürmesi için artık daha çabuk ve daha büyük maddi karşılıklar bekliyorlardı. Timurlu prenslerinin bölüklerini, sefere çıkmadan önce ve genellikle gayet müsrifçe ödüllendirmeleri dikkat çekicidir. Ömer ve Ebubekir, ordularının, Azerbaycan'da sefere hazırlanırken ya da savaşırken yol boyu talanına bu nedenle göz yummuştu. Bunun gibi Halil Sultan da, H.808 (M.1405) başında Sultan Hüseyin üzerine sefere çıkarken ya da aynı yıl daha sonra, Pir Muhammed üzerine sefere çıkmadan önce, hazinesinin kapılarını ardına kadar açmıştı.

Direnmeyi düşünen emirlerin bile bunu yapabilmek için açıkça paraya ihtiyacı vardı. Horasan'da isyan eden Süleymanşah, kendisine ziyafet düzenlemesi için verilen paraları, kendi gücü için kullanmıştı.⁸³ Tac el-Selmani'ye göre, Sa'id Hoca da, *divandan* verilen paralara, isyanında kullanmak üzere el koymuştu.⁸⁴ Bu tür maceraların başarısı garanti olmadığından, baştan verilen ödüller daha da önem kazanıyordu. Böylece, bu yeni durumda maddi ödüller siyasi ödüllerin, baştan verilen avanslar, seferin sonunda elde edilecek ganimetin yerine geçti.

Timurlu prensleri nasıl ödüllerinde giderek daha aşırıya kaçtılarsa, kendilerine karşı kusur işleyenleri cezalandırmakta da aynı derecede acele ettiler. Timur'un emirleri, özellikle de münhasıran ona sadık maiyet mensupları, onun ölümünden sonra kendilerini taraf değiştirmekte hâlâ özgür hissediyorlardı, oysa prensler bunu kabul etmediler ve kendilerini terk eden emirleri genellikle öldürdüler. Böylece, söz gelimi Ebubekir kendisine katılmak için Ömer'i bırakan emirlerin çoğunu öldürtürken, Şahrüh da kendisine karşı muhalefetin başını çeken emirleri idam ettirdi; gerek Sa'id Hoca, gerek Cihanmelik, en yakın arkadaşlarıyla birlikte öldürüldüler.

Bu dönemdeki infazların yaygınlığı, Çağataylı emirlerin öldürülüşünün, eskisine göre çok daha kabul edilebilir ve daha az riskli bir olgu haline geldiğini gösterir. Timur bile iktidara geldikten sonra, saltanatının ilk yıllarında, kendisine karşı defalarca ayaklanmış olmadıkları takdirde, kabile reislerini öldürtmekte çok tereddüt ederdi. Bu duraksamanın bir nedeni de kabilelerin, bir mensuplarının öldürülmesinin intikamını gütmesi idi. Timur'un ölümünden sonra, siyaset sahnesinin en faal emirleri artık kabile emirleri olmadığı gibi, bu emirlerin, öldürülmelerinin intikamını alacak ya da böyle bir nedenle desteğini kaybedecekleri herhangi bir kaynaşmış grupta aidiyet bağları bulunmuyordu. Ayrıca bu emirler, hanedanın gözünde hoş tutulmaları gereken birer müttefik değil, birer ast idiler.

Timur, iplerini elinde tuttuğu siyasi dünyayı dönüştürmede saltanatı boyunca başarılı oldu, gerçi bunu yaparken, bu dünyayı oluşturan yapıların çoğunu yıkmamaya da özen gösterdi. En büyük değişimi Çağatay Ulusu geçirdi. Timur öldüğünde, kabileler siyasi, hatta askeri faaliyetten büyük ölçüde dışlanmış bulunuyordu. Artık Timur ülkesinde iktidar için didişen insanlar, ne güvenli güç odakları, ne de açık siyasi normları olan yeni seçkinlerdi. Halil Sultan'ın, sayesinde tahtını korumaya çalıştığı Horasan ordusu, esasen, Timur'un uzak diyarlardaki bağlı topraklarına mensup askerlerden oluşan, yabancı bir orduydü.

Timur fethettiği topraklarda bazı sülaleleri yükseltirken, bazılarını da güçten düşürmüş ya da ortadan kaldırmıştı, ama kalanlar eski işlevlerini aynen sürdürüyorlardı. Bu yüzden, rakipleri kadar yandaşlarının da tehdidi altındaki Çağatay Ulusu mensupları, kendi topraklarını kontrol etme mücadelesinde onun zenginliğini tüketirken, onlar belli bir avantajla hareket ediyordu. Timur kendi hanedanına, hükmünü sürdürmesine yetecek gücü ve karizmayı sağlamıştı ama veraset sorunu nihai olarak çözümlendiğinde, vârislerinin elinde kalan ülke artık çok daha küçük ve yoksul bir ülkeydi.

SONUÇ

İki ilişki bu çalışmanın ana ilgi alanlarını oluşturur ve cevaplamaya çalıştığım temel soruları ortaya koyar. Bunlardan ilki, kurumlarla onların doğurduğu siyasi dinamikler arasındaki bağlantıdır. Bu bağlamda, toplumsal, siyasi ve idari yapıların, içlerindeki kişilerin eylemlerini nasıl ve ne ölçüde belirlediğini, buna karşılık bu kişilerin de kendilerini sarıp sarmalayan bu yapıları nasıl kullandığını göstermeye çalıştım. Üzerine eğildiğim ikinci ilişki siyasetle denetim arasındaki bağlantı. Kabile toplulukları genellikle son derece siyasileşmiş topluluklardır ve faal ve başına buyruk siyaset anlayışları, kişisel hükümranlığa açık bir tehdit yöneltir. Bu kitabın büyük bölümü de Timur'un siyasi faaliyetleri bastırma tarzı ile bunun, hüküm sürdüğü toplum için ne anlama geldiğinin bir incelemesidir.

Timur'un konumu için tehdit arz eden siyaset, Çağatay Ulusu'nun kabile siyasetiydi, yani kendisinin iktidar basamaklarını çıkarken yaptığı siyaset. Ulus'a temel yapısını kazandıranlar, onun mensuplarını, toprağını ve kimliğini belirleyen Türk-Moğol kabileleriydi. Aşiretler birçok bakımdan istikrarlı bir düzenin idamecileri olarak işlev görüyordu. Kendi yurtluklarındaki çayır ve meraları göçmenler arasında dağıtıyor, yerleşik nüfustan vergi topluyorlardı ve bu yurtluklar bir araya geldiklerinde Ulus'un sınırları ortaya çıkıyordu. Bu arada, kabileler arası şiddeti makul bir düzeyde tutan kabile kan davası geleneği, siyasi ve toplumsal düzenin kendini iyice dayatmasına yarıyor, göçebelerle yerleşik nüfus arasındaki yakın ilişki ise, şehre ve kıra yöneltilen şiddeti kontrol altında tutuyordu.

Keza kabileler Ulus içi siyasetin da ana odağıydılar ve buradaki rolleri çok daha karmaşıktı. Bir sadakat merkezi olmaktan çok kullanılacak bir araç ya da kazanılacak bir ödül olması hasebiyle kabile, Çağatay Ulusu'nun siyaseten faal nüfusu –kabile zadeni- için bir eylem çerçevesi sağlıyordu. Çağatay Ulusu'nun siyaseti her şeyin üstünde bir muvafakat siyasetiydi. Bu konfederasyon dahilindeki her aşirete bir reis gerekiyordu ve reisler hem saygın bir konum, hem de hatırı sayılır bir güç tanınıyordu. Ne var ki, re-

isler ancak yandaşlarının desteğiyle lider olabilir ve bu liderliği de ancak onların sürekli arka çıkmalarıyla koruyabilirlerdi. Bu durumda kabile reislerinin karşısına kabile içinden ikide bir rakiplerin dikilmesine şaşmamak gerekir. Bu süregelen mücadele içinde, gerek reis gerekse rakibi, kendi kabilelileri içinden, diğer kabilelerin mensupları arasından ve hatta Çağatay Ulusu'nun dışından müttefikler arardı. Dolayısıyla, kabileler mensuplarının siyasi faaliyetlerini belirler ve harekete getirir, ancak kısıtlamazdı.

Çağatay Ulusu'nun tümüne önderlik etme sorunu önemli bir sorundu. Bu, nüfusun muvafakatıyla kazanılması ve sürdürülmesi gereken bir makamdı ve buradaki desteği muhafaza etmek daha güçlü, çünkü Ulus'un işleyişi için merkezi bir önder gerekmiyordu. Cengizli düzenini ve Çağadai hanedanının şerefini yüceltecek bir merkezi önder fikri, aslında, Moğolların halefi ve Moğol imparatorluğu geleneğinin vârisi olması hasebiyle Ulus kimliğinin önemli bir unsuruydu. Ne var ki, Ulus ne fütühatla, ne de belli bir öndere ataçlanma yoluyla kurulmuştu; o, Çağadai hanedanına ortak bir sadakat duyan ve ortak çıkarları olan kabilelerin yavaş yavaş bir araya gelmeleriyle oluşmuştu. Kuvvetli bir merkezi önderlik, muhtemelen kabilelerin iktidarını sınırlayacağı ve kabile zedeğânının hareketlerini kısıtlayacağı için aslında bir rahatsızlık unsuruydu. Çağatay Ulusu mensupları merkezi önderlik makamlarını –hanı da, emiri de– tasdik ediyorlardı, ancak bu, onların bu makamı elinde tutan kişilere itaat etmesini garanti etmiyordu. Otorite kurma iddiasındaki merkezi önderler ehliyesiz ilan edilip, işgal ettiği makamın geçerliliğine hiçbir hâle gelmeksizin değiştirilebilirdi. Biliyoruz ki, Çağatay Ulusu'nun kuvvetli bir merkezi öndere sahip olduğu zamanlar nadirdir, ama başında her zaman kabileler-üstü bir yönetici bulunmuş ya da merkezi önderlik için bir yarışa sahne olmuştur.

Çağatay Ulusu'nda yapılar ve kurumlar –kabileler, kabile reisleri ve kabile-üstü önderler– nüfusu kısıtlama ve denetleme aracı olmaktan çok, bir siyasi faaliyet odağı olarak işlev görüyordu. Bu, hiç değilse yönetici sınıfa dâhil olanlar için bireysel seçime çok yer bırakan bir siyasetti. Böyle bir sistemin idamesini mümkün kılan, Ulus'un aktif tüm mensupları tarafından paylaşılan sağlam bir siyasi normlar, gelenekler ve ilişkiler kümesiydi. Bunlar arasında, istenildiği gibi taraf değiştirme ve Ulus içi şiddetin onay-

lanmamasıyla korunan Ulus'u bırakıp onun dışında müttefikler arama hakkı da bulunuyordu. İşte Çağatay Ulusu'nun siyasi sistemini belirleyenler, resmi yapılardan çok bu ilişkilerdi.

Çağatay Ulusu Timur'a, merkezi bir lider için gerekli olan hem yapısal, hem ideolojik temelleri sunmakla beraber bunlar, onun Çağatay Ulusu'ndaki ilişkiler üzerinde hâkimiyet kurmasını sağlayamadığı için iktidarını da garantilemiyordu. Timur, hükümlanlığına meşruiyet kazandırmak için merkezi önderlik idealini kullanmaya muktedirdi. Saltanatı boyunca Çağadai hanedanının meşruiyetini kullandı ve vurguladı; taraftarları da gerek o hayattayken, gerek sonrasında kendilerini Çağataylı olarak tanımlamaya devam ettiler. Yine de, makama duyulan bağlılık, onu elinde tutan insanı korumak zorunda olmadığı için, Timur'un meşrulaştırma siyasetinin çoğunluk tarafından kabulü bile onun iktidarını sürdürmesini güvence altına almaya yetemezdi. Bu yüzden yerinde kalabilmesi için, Çağatay Ulusu'nun onun kendi şahsına da sadakat duymasını sağlaması ve ayrıca bu sadakati mutlak ve değişmez kılmaları gerekiyordu ki, Çağatay Ulusu'nun siyasi geleneklerinin önüne çıktığı yer de asıl burasıdır. Ulus'un yöneticisi olarak Timur öyle bir sistemle karşı karşıyaydı ki, bu sistem ya onun iktidarını sınırlandıracak, ya da gerçek anlamda hükümlan olma sevdasına düşerse, onu muhtemelen yerinden edecekti. Yerini koruması ve gerçekten hükümlan olabilmesi için bu sistemi kökünden değiştirmesi gerekiyordu. Şahsi hükümlanlığa kavuşup sürdürebilmesi için, yalnızca kendine bağlı bir yönetim kurması şarttı. Öyle ki, yalnızca yönetimdeki insanlar değil, yönetimin ifa ettiği işlevler ve icraatlar da doğrudan ona bağlı olmalıydı. Bu, Çağatay Ulusu'nun iktidarın yaygın olduğu ve siyasi faaliyetin kabileler etrafında odaklandığı mevcut sisteminin antiteziydi.

Timur şimdi kabile zadeninin yerine, öncelikle kendi şahsi erkânından ve ardından da kendi vârislerinden oluşan, bağımlı bir seçkinler sınıfı geçirmişti. Bu tür kişilerin doldurduğu bir idare bağımsız işleyemezdi. Bu, makamların ve sorumlulukların iç içe geçtiği, Timur'un da kişileri ve grupları birbirine karşı kullandığı bir idareydi. Kıdemli erkânını, vali olarak atadığı prenslerin gücünü ve bağımsızlığını kırmak için kullanırken, farklı prenslik ordularından da aynı erkânın ailesini dağıtmakta yararlarını

yordu. Çağataylıları, Çağatay Ulusu'nun asıl topraklarının dışına yerleştirirken, buraya da dışarıdan yeni topluluklar getirdi. Farklı tür iktidarlar birbirinden dikkatle ayrılmıştı –askerlerin denetimi bir grup insana giderken, toprağın denetimi başka bir gruba veriliyordu. Bu sistemin çoğu unsuru, Timur'la birlikte doğmamıştı. Bürokratik olmayan çoğu idarenin, özellikle de Timur'un vârisi olduğu Türk-Moğol devletleri geleneğinin tipik yönetimi buydu. Kişisel hâkimiyet için de biçilmiş kaftan olan bu sistemin, Moğol idaresince bu kadar geliştirilip yaygınlaştırılmasının esas nedeni de herhalde buydu. Timur'un yaptığı sadece onu alıp uyarlamak ve kendi kişisel iktidarını pekiştirecek birkaç unsur eklemek olmuştu.

Bu değişikliklerden Timur için en vazgeçilmez ve hayata geçmesi en zor olanı, siyasetin yapılış tarzındaki değişiklik, yani her türlü siyasi hareketi kendisine bağımlı kılmasıydı. Bu süreçteki en önemli unsur aşirete dayalı siyasetin bastırılmasıydı. Timur, on iki yıl sabırla gayret sarf ettikten sonra Ulus'un önderliğini bizzat kendisine sadık kişilere aktarmayı başardı, ama bu tek başına Ulus kabilelerinin itaatini emniyet altına almıyordu. Kabile ayaklanmalarını bastırmak ve kabile reislerini değiştirmek yeterli değildi: bunun için kabilelerin iç siyasetinin de değişmesi lazımdı. Timur'un kabilelerin başına geçirdiği kişilerin yerlerini muhafaza edebileceklerinin ya da kabile reisi olarak kabilelilerinin tam sadakatini sağlayabileceklerinin hiçbir garantisi yoktu. Ayrıca bu durum, kabileleri iktidar odağı olarak zayıflatmış filan da değildi; aşiretin, sürekli bir hareket ve taraf değiştirme biçimindeki bir siyasi faaliyetin merkezi olarak da sesinin kısılması gerekiyordu.

Timur için bu süreci özellikle güçleştiren, onun varolan yapının hemen hemen her şeyini ve bu yapı içindeki insanların da çoğunu ortadan kaldırmayı göze alamıyor oluşuydu. Benzer kayganlıkta bir konfederasyon içinde iktidara yükselen Cengiz Han, şiddetle dokunmuş bir kültürün mirasçısı olduğundan, kendisine karşı gelenleri öldürebilir, kabileleri parçalayabilir, kabile halkını katledebilirdi. Çağatay Ulusu ise Moğolistan'ın tersine, şiddeti hoşgörmeyen bir gelenekten gelen, dengeye dayalı bir toplumdur. Timur bu geleneğe muhalefet etmeyi göze alamazdı. Bu nedenle ortadan kaldırmaktan çok sindirmesi, inşa etmekten çok denge-

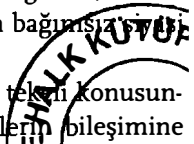
lemesi gerekiyordu ve onu bütün yaşamı boyunca terk etmeyen güvensizliğin nedeni belki de buydu.

Timur'un yaptığı, kabileleri merkezi iktidar yapısının dışına itmek, onları bireysel iktidar aracı olmaktan çıkarmaktı. Kullandığı kimi yöntemler gayet açıktı. Aşiretlerin elindeki toprakları ve o topraklara bağlı olan insan gücünü alarak, kabile reisinin komutasına muhtemelen sadece aşiretin geleksel kuvvetlerini bıraktı. Bu yetmiyormuş gibi, iktidardaki ilk birkaç yıldan sonra, kabilelerin ülkedeki saygın konumlarını da budadı. Aşiretin başındaki kendi maiyetine mensup bir kişi bile olsa "emir" unvanının kullanılmamasını yasaklayarak, kabileleri birer statü ya da onur vasıtası olmaktan çıkardı.

Timur'un kendi kabilesi olan Barlaslılara karşı tavrı da, siyasetinin bir aynasıdır. İktidara, kabilesinin başka birçok kaynağıyla birlikte, geleksel kuvvetlerine de hükmeden Barlas reisi olarak çıktı. Yine de Ulus'un başına geçer geçmez kabile vasıtasıyla hükmetmeyi seçmeyip, atadan kalma kıtaları –*uluğ ming*– bir noktada çok da güçlü emirler olmayan iki eski reisin akrabalarına bıraktı. Timur'un *emirleri* arasında Barlas aşiretindeki beş soy da temsil ediliyordu; Timur'a özellikle yakın birkaç Barlas emirine ise Çağatay Ulusu toprakları dâhilinde oğullarına bırakabilecekleri valilikler verilmişti. Bunlar arasında ne Timur'un kendi soyunun ne de eski reisin soyunun bir üstünlüğü vardı.

Timur, Barlas aşiretini, iktidarın merkezinden biraz uzakta, şekli, hareketsiz bir kütleye dönüştürdü. Aşiretin gözü yükseklerde bir üyesi, iktidarı ancak, kabile içinde sahip olduğu mevki vasıtasıyla değil, Timur'la kurduğu doğrudan bağ vasıtasıyla elde edebilirdi. Aynısı, hatta daha da koyusu, Ulus'un öteki kabileleri için de geçerliydi. Kudretli kabile emirleri vardı –söz gelimi Şeyh Nureddin Celayir ve Cihanşah Barlas gibi– ama bu adamlar kabilelerinin reisi değildiler. Bir aşiretin başı olmak artık insana, Timur yönetiminde ön saflarda bir yer tutabilmek için gerekli olan serveti, asker gücünü ya da itibarı getirmiyordu. Yeni düzen oturduğunda, kabileler başlıca siyasi faaliyet odağı olmaktan çıkarken, Ulus'un bağımsız siyasi faaliyeti de büyük ölçüde ortadan kalktı.

Timur'un yeni seçkinlerini yönetişi, onun hareket tekniği konusunda da aynı kaygıyı taşıdığını gösterir. Timur, bu seçkinlerin bileşimine

daha kariyerinin başında karar vererek kendi şahsî erkânını, oğullarını, torunlarını ve bir dereceye kadar da *kuçın* emirlerini seçkinler grubuna yükseltmişti. İnsan, hareketli ve genişleyen bir teşebbüste yönetici grubunun sürekli yeni katılanlarla beslenmesini bekleyebilir, oysa Timur'un seçkinleri hemen, dışarıdan yeni üyeler almak yerine üreme yoluyla artan kapalı bir sınıf halini aldı. Bu grubun eteklerine tutunmayı, sadece birkaç kabile emiri ve bir avuç da dışarıdan gelme –başta Horasanlılar– becerebilirdi. Timur'un seçkinlerinin işgal ettiği mevkillerin çoğu kalıtsaldı, ama çeşitli adaylar arasından o mevkiye gelecek kişinin seçimi konusunda son söz Timur'undu. O yüzden kişisel manevralarla yükselmeye, sınıfın kendi içinde bile pek mahal yoktu. Bağımsız ya da bölgesel siyasi nüfuza izin veren mevkiller, özellikle valilik, en kudretli seçkinlerden uzakta, Timur'un katı kişisel denetimi altında tutulurdu.

Timur, seçkinlerinin her türlü sadakatini kendisinde toplamayı becererek, onların kendi aralarında sağlam kişisel bağlar oluşturmalarının da önüne geçti. Kendi maiyetinin kıdemli üyelerine ve aile mensuplarına birbirine hemen hemen denk statüler tanınması, bunun bir göstergesidir. Her ne kadar prensler daha kariyerlerinin başından itibaren büyük ordular besleseler de, prenslik ordularındaki emirler aslen Timur'a sadıktı. Esas ölçünün hükümrânın iradesi olduğu bir devlette, prenslerin kan bağları nedeniyle, önderlerinin etrafında daha ilk günden itibaren sımsıkı bir halka oluşturan şahsî erkân mensuplarından daha büyük bir yetkiye sahip olduklarını iddia etmeleri mümkün değildi.

Timur, bir hükümrân olarak hükmünü sürdürmek için, siyasi sistemi söküp de tekrar kurmadı, onu altüst etti. İdaresinde yeni olan sadece birkaç kurum vardı. Çağatay Ulusu'nun hiçbir yapısını tahrip etmediği gibi, insanlarından da pek azını öldürttü. Ulus'taki kabileler ve gruplar, Türk-Moğol devletlerinin geleneksel makamları ve onun iktidara çıkışından önce etkin olan kişiler hep yerlerinde kaldılar. Yine de bu hakiki bir yaratma eylemiydi ve ardında bir yok etme eylemi barındırıyordu. Timur'un değiştirdiği, hem de kökünden değiştirdiği şey, yapıların anlamı ve işleviydi. İnsanları hayatta bırakırken, aralarındaki ilişkileri ve onların davranışlarını düzenleyen kuralları dönüştürdü. Yaşadığı müddetçe muaz-

zam başarılarına imza attı ve arkasında ölümünden sonra yaşayamayacak bir sistem bıraktı.

Parçalanma olgusu bizi şaşırtmamalıdır. Kişisel sadakate bağlı bir iktidarın bozulmadan kalamayacağı genellikle söylenir. Ayrıca Türk-Moğol sisteminde taht kavgaları, en ehil olanı ortaya çıkaracağı düşünülen ve bu nedenle kabul gören bir pratikti. O halde bizim burada sormamız gereken soru, Timur'un ölümü üzerine kopan kavganın neden istisnai derecede uzun, tahripkâr ve bitirici olduğudur. Her ne kadar oğlu Şahruh en sonunda iktidarı elde etmeyi ve Timurlu ülkesini yeniden toparlamayı becerdiyse de, bu onun on beş yılına maloldu ve elinde kalan ülke de, Timur'un bıraktığından hem daha küçük hem daha fakirdi. Bu mücadelenin bu kadar uzun sürmesini, Timur'un ülkesini merkezileştirememesine –oğullarına bağlı ayrı hükümetler yaratmasına– atfetmek yanlıştır. Tam aksine, Timur'un yönetimi son derece merkezi bir yönetimdi; onun sorunu, her biri iktidar sahibi çok sayıda prens yaratması değil, prenslerine çok az iktidar tanımasıydı. Vârislerinin hiçbirinin, iktidar yarışında güç alabileceği sağlam bir zemin yoktu. Timur'un iktidarı kendi tekeline almakta gösterdiği büyük başarı, vârislerine çok pahalıya mal oldu.

Taht kavgasının bu denli çetin geçmesinin nedeni, eski mücadelelere düzen veren siyasi normların ve ilişkilerin yokluğuydu. İktidar için yeniden yarışmak gerektiğinde, ortada başvurulacak herhangi bir sistem yoktu. Güttükleri kan davası geleneği sayesinde şiddeti düzen altına alan kabileler artık siyasetin merkezinde bulunmuyordu. Ana aktörlerin –Timur'un vârisleri ve erkânı- ise kendilerini Timur'a bağlayan ilişkilerin ötesinde, hiçbir açık siyasi ilişkileri yoktu. Timur'un erkânı ve vârisleri, eskiden kabile emirlerine tanınan hak ve ayrıcalıkları devralmayı ve aynı hareket özgürlüğüne sahip olmayı arzuluyorlardı. Timurlu prensleri bir yandan daha yeni bir siyaset türü uygulamak isterken, bir yandan da astlarından Timur'un gördüğü mutlak sadakatin aynısını bekliyorlardı. Her iki grup da, kendisinin onu daha iyi anladığına inanarak, kalan tek ölüme, merhum hükümlarının iradesine sarılmaya çalıştı. Demek ki, ölümü üzerine ortaya çıkan siyasi parçalanmayı bu denli kapsamlı ve üstesinden gelinmesi zor kılan, onun eski ilişkileri çözüp hepsini kendi çevresinde

yeniden dokumakta gösterdiği başarıydı. Eğer Timur'un kendisi biraz daha güçsüz bir hükümrân olsaydı, vârisleri muhtemelen daha güçlü hükümrânlar olurdu.

Timur, birliğini ya da dirliğini korumak için hiçbir merkezi öndere ihtiyaç duymayan bir kabile konfederasyonunda yola koyuldu. Çağatay Ulusu'na hükmetmenin temelinde rıza yattığından, hükümrânlığını ancak kendisini vazgeçilmez kılarak sürdürebilirdi. Uzun yaşamını fetihler ve fetihlere yol açacak manevralarla geçirdi. Yaşamının sonuna geldiğinde, ona koşullu destek veren müttefiklerinden değil, kendisine sadakat borçlu kullarından oluşan, kendisiyle kaim bir devleti yönetiyordu. Böyle bir devlet hükümrânından sonra ayakta kalamazdı, ama yaşadığı müddetçe başındaki hükümdarın muazzam başarılarla ulaşmasını ve o öldükten ya da hanedanı ortadan kalktıktan sonra da sürecek olan kişisel bir karizma kazanmasını sağlardı.

ÇAĞATAY ULUSU'NDAKİ GÜÇLER

APARDİLER

Çağatay Uluğu'nun 14. yüzyıl ortasındaki önemli güçlerinden biri olan Apardiler Horasan siyasetinde de etkindiler. Ama daha eski kaynaklarda onlardan bahsedildiğine görmedim. Hatta Reşidüddin'de ya da Moğolların Gizli Tarihi'nde geçen ya da betimlenen kabileler arasında adları bile geçmez.¹

Öyle anlaşılıyor ki, Apardiler de, Yesuriler ve Boroldaylar gibi, belli bir önderin alayı olarak ortaya çıktılar. Kıdemli Apardi emirlerinden Olcaytu'ya bir yerde Apardi oğlu Olcaytu diye hitap edilir.² Apardiler'in hiç değilse –Şaburgan'daki– bir kolunun emirlerinin Naymanlar³ olması, bir kabileten çok bir alayda olabilecek bir şeydir; bu durum emirleri Oyratlılar olup kendileri ilk olarak bir garnizon bölümü olarak ortaya çıkan Cavunı Kurban ile emirleri Uranat soyuna mensup Boroldaylıları hatırlatır. Bütün bu örneklerde, kaynaklar her ne kadar soy akrabalığına değinseler de, emirler genellikle başlarına geçtikleri grubun adıyla anılırlardı.⁴

Apardiler'le Karavanaslar arasında yakın bir akrabalık varmış gibi gözükmektedir; büyük bir olasılıkla onlardan türemişlerdi. Apardi merkezlerinden biri olan Arhang, Karavanas emirlerinin kışlağı olan Sali Saray'a çok yakın olduğu gibi, Apardi emirleri gerek Kazakhan, gerekse Emir Hüseyin'in en sadık taraftarları arasında yer almışlardı.⁵ Bu nedenle Boroldaylılar gibi Apardiler'in de, Karavanaslı bir emirin kendine bağlı askerler arasından çıkmış olması mümkündür. Bu, onların hem Horasan'daki ani ortaya çıkışlarını, hem de Karavanaslarla olan yakınlıklarını açıklar.

Apardiler'in, biri kuzey Horasan'daki Şaburgan ve Endhud'ta, öteki de yukarı Ceyhun'daki Arhang ve Hatlan'da olmak üzere iki merkezleri vardı.⁶ Her iki yerin başında da, makamını oğullarına bırakabilen ayrı birer başkan bulunuyordu: Şaburgan'daki Apardiler'i H.759'daki (M.1358) ölümüne kadar Muhammed Hoca Apardi yönetir ve bu tarihte yerine oğlu Zinde Ha-

şam geçerken, Hatlan Apardileri'ni H.776 dolaylarındaki ölümüne kadar Olcaytu Apardi, bu tarihten sonra da oğlu Hoca Yusuf yönetti.⁷ Hatlan'daki Apardiler iktidarı Hatlan emirleriyle paylaşıyorlardı. Apardiler'in iki kolu birbirine akrabaydı ve genellikle iyi geçinirlerdi. Birçok sefere birlikte katılmış ve Ulus içindeki anlaşmazlıklarda genellikle aynı tarafta yer almışlardır.⁸ Arhang Apardileri'nin daha kıdemli kol olması muhtemeldir.⁹

İktidarı Timur'un devralmasından sonra iki kolun da ayrı ayrı yoluna devam ettiği, ama Timur döneminin ilerleyen evrelerinde ikisinin de itibarlı bir yere sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Timur, Şaburgan'ın denetimini, H.772-3'teki (M.1371-2) ikinci ayaklanmasından sonra Zinde Haşam'ın elinden alıp kendi erkânından, yine bir Naymanlı olan Bayan Timur b. Ak Buga'ya verdi. Bayan Timur yönetimindeki Apardiler'e dair bundan ötesi bilinmemektedir. Timur'un oğlu Ömer Şeyh H.778-9'da (M.1376-8) Uzkan'da giderken, yanında bir Apardi tümeni vardı, ancak bunların Şaburgan Apardileri mi, yoksa Hatlan Apardileri mi olduğu açık değildir. Ömer Şeyh'in sonraki dönemlerinde birkaç Apardi emirinin adı geçer.¹⁰ Arhang ve Hatlan'daki Apardiler kendi önderlerine bağlı kaldılar; H.790'da (M.1388) başlarında Hoca Yusuf b. Olcaytu'nun olduğundan söz edilir.¹¹ H.810'da Arhang'ın başına geçen ve Hoca Yusuf'un ya oğlu ya da kardeşi olan Hoca Ali Apardi, Timur'un ölümünden sonra kopan taht kavgalarına pek karışmadı.¹²

Kayıtlı Apardi evliliklerinin sayısı fazla değildir. Kazakhan, Kazan Han'ı öldürdüğünde, onun karlarından birini Muhammed Hoca Apardi'ye, Timur da Emir Hüseyin'in karlarından biri olan Dilşad Aga'yı Zinde Haşam'e verdi.¹³ Bu arada oğlu Ömer Şeyh'i de Hoca Yusuf'un kızı Bey Melik Aga'yla evlendirdi.¹⁴

ARLATLILAR

Arlatlılar'ın Çağatay Ulusu içindeki yeri açık değildir. Çağaday emirleri arasında listeli hiçbir Arlatlı yoktur, ama Kaydu, Çağaday kağanlığına geçtiğinde bazılarını maiyetine aldı.¹⁵ Mirhand, Arlat emirlerinin Moğol istilasından beri Horasan'daki Maymana ve Farab'ta tutunduklarını belirtir; Arlatlıların 14. yüzyıl ortalarından beri bulundukları bölge

de bu olduğuna göre, bahsedilenler çok muhtemeldir ki aynı insanlardır ve kuzey Horasan'daki diğer kabilelerle beraber, İlhanlıların tarafından Çağadaylıların tarafına geçmişlerdir.¹⁶

Bu sırada Endhud ve Gürzivan da Arlatlıların elindeydi.¹⁷ Zinde Haşam Apardi'nin de Endhud'u elinde tuttuğu ve Ulus'un meselelerinde herhangi bir Arlat emirinden çok daha fazla rol oynadığı söylendiğine göre, Arlatlıların Apardiler'e boyun eğmesi pek muhtemeldir.¹⁸ Tuğluk Timur'un istilası sırasında, Endhud'un Tilençi Arlat'ın elinde olması dışında, Arlat liderliği hakkında pek az şey bilmekteyiz.¹⁹ Zinde Haşam Apardi daha sonra Timur'a karşı ayaklandığında, Timur'un tarafını tuttuğu için Tilençi'yi öldürttü.²⁰ Öyle gözüküyor ki, başka bir sürü kabile gibi Arlat liderliği de coğrafi olarak bölünmüştü. Tilençi'nin adı Arhang'la anılırken, bir başka Arlat emiri olan Türken de Gürzivan ya da Farab'ı yurt edinmişti.²¹

Her ne kadar İbn Arabşah, Arlat'ı Çağatay Ulusu'nun dört ana kabilesi arasında sayarsa da,²² Arlatlılar Ulus siyasetinde önde gelmiyordu. Tüm kaynaklarda sıkça adı geçen bir tek Arlat emiri vardır, o da Timur'un kayınbiraderi Mü'eyyed Arlat'tır. Ancak Mü'eyyed, Timur'un kişisel maiyetine mensuptu ve itibarını Timur'a olan yakınlığına borçluydu. Adı, Arlat önderi ya da Arlat toprağıyla ilintili olarak geçmez.²³

Mü'eyyed ve oğulları bir kenara bırakılacak olursa, Arlat emirlerine, Timur'un iktidarı alışından önce de sonra da nadiren değinilir. İlk dönemlerin en göze çarpan isimleri, yukarıda bahsettiğimiz Tilençi ve Türken'dir; her ikisi de yaşamlarından çok ölümleriyle ünlüdür.²⁴ Arlatlıların adı, her ne kadar Herat krallarına karşı H.740'lar ve 750'lerde (M.1340'lar ve 1350'ler) sefere girişen Apardiler'le birlikte anılıyorsa da, tek tek Arlat emirlerinden, Kazakhan'ın H.752'deki (M.1351-2) Herat seferinde bile bahsedilmez.²⁵

Bununla birlikte Timur saltanatının son dönemlerinde ve onun ölümü üzerine kopan taht kavgaları sırasında, Arlatlıların daha ön planda oldukları görülür. Başlarında, önce Timur'un son dönemlerinin, ardından Pir Muhammed b. Cihangir'in ve onun ölümünden sonra da Şahruh'un kudretli emirlerden biri olan Yadigarşah Arlat vardı.

Arlatlılar evlilik yoluyla bir sürü önemli müttefik edinmişti. Melik Mu'izzeddin Kart'ın ikinci oğlu Melik Muhammed'in annesi bir Arlatlıy-

dı.²⁶ Timur'un erkânından Emir Mü'eyyed Arlat, Timur'un kız kardeşi Şirin Bey Aga'yla evlenmiş,²⁷ Mü'eyyed'in bu evlilikten doğan kızı Sevinç Kutluk da Melik Gıyaseddin'in oğlu Pir Muhammed Kart'la evlendirilmiştir.²⁸ Daha sonra Ömer Şeyh'in kızlarından biri de Yadigarşah Arlat'la evlendi.²⁹

BADEHŞAN

Badehşan bölgesi Moğollar döneminde de, Timurlu saltanatının büyük bölümünde de yerli krallarca yönetildi.³⁰ Ancak bunlar etraflarını saran daha büyük güçler karşısında bağımsızlıklarını koruyabilecek kuvvette değildiler, dolayısıyla bir parçası oldukları kuzey ve doğu Horasan hangi tarafı tutarsa, onlar da o tarafa meylettiler. Badehşan'ın, İlhanlıların Çağaday prensi Yesur'a ihsan ettiği özel arazinin en kuzey ucu olduğu anlaşılmaktadır.³¹

Ancak 14. yüzyıl ortalarına gelindiğinde, Badehşan her haliyle Çağatay Ulosu'nun bir parçası olmuştu. Kazakhan'ın H.752'de (M.1351-2) yaptığı Herat seferine katılan Badehşan şahları, H.760-1'de (M.1358-60) Ulos'u oluşturan yöneticiler listesinde de yer alırlar.³² Şahlar ya da daha ziyade Badehşan ordusu, önce Emir Hüseyin ordusunda, ardından Timur'un Emir Hüseyin üzerine yürüdüğü nihai H.771 (M.1370) seferinde Timur ordusunda ve son olarak da Timur'un fetih ordusunda yer aldı.³³

Bütün bu dönem boyunca Badehşan kendi önderlerini muhafaza etmeyi bildi. H.761-2'de (M.1360-1) başında Şah Bahaeddin vardı, ancak daha sonra yönetim iki önder arasında paylaşıldı. İbn Arabşah, Badehşan'da iki kardeşin hüküm sürdüğünü söyler; Timur'un ve Emir Hüseyin'in H.770'te (M.1368-69) oradaki karşılaşmalarının kayıtları da, Şah Şeyh Muhammed ve Şah Şeyh Ali'den bahsederek bunu doğrular.³⁴ Timur'un Hint seferi sırasında, biri Leşger Şah, diğeri Şah Bahaeddin olmak üzere iki Badehşan şahından söz edilir.³⁵ Badehşanlilerin Çağatay Ulosu'nun bir parçası olarak kabul edilmeleri gerektiği halde, asil üye sayılmadıklarına dair işaretler vardır. Ulos'un iç siyasetinde etkinlik gösteremedikleri gibi, Tacik ya da dağlı –dolayısıyla bir ölçüde yabancı- sayılırlardı.³⁶ Badehşan hanedanından, Timur ya da Emir Hüseyin soyundan biriyle evlenen kimse yokmuş gibi gözükmektedir.

Barlaslılar, bir *tümen* teşkil ettiği görülen Keş bölgesini kontrol ediyorlardı.³⁷ Aşiretin en önemli boyu, Çağadaylıların başına Cengiz Han tarafından atanmış binlerce emirden biri olan Karaçar Noyan Barlas'ın soyundan geldiğini iddia ediyordu; boyun *Mu'izz el-ensab*'ta da Karaçar'la başlayan derkenarlı bir şeceresi vardır.³⁸ Birçok Timurlu tarihine göre Barlas emirlerinin, Han'ın en kudretli *emir ül-ümerası* olarak, Cengiz oğulları ve Karaçar'dan sonra da Çağaday hanlığı nezdinde öteden beri gayet özel bir yeri vardır. Bu makamda güya Timur nesebinden gelen emirler oturmak-taydı.³⁹ Barlaslıların Karaçar zamanından Timur zamanına kadar olan ko-numu hakkında ne yazık ki, başka hemen hemen hiçbir bilgimiz yok. Reşidüddin'in Barlas tartışması ayrıntılı değildir; kabile listesinde ve tasvirle-rinde onlara sadece kısa bir paragraf ayırırken, eserin geri kalanında da aşiretin sadece birkaç üyesine değinir.⁴⁰

Elde her ne kanıt var ise, bunların yorumu da büyük ölçüde değişir. Karaçar'ın ve vârislerinin Çağaday idaresindeki önemi konusunda şüpheler besleyen Bartol'd, Çağaday hanlığındaki *emir ül-ümera* makamında Karaçar'ın vârislerinin oturduğu konusunu tümünden uydurma bularak bir kenara itiyordu. Bu kanısını desteklemek için de, Reşidüddin'in Karaçar'ın (bizim *Mu'izz el-ensab* sayesinde bildiğimiz) hiçbir oğluna ya da torununa yer vermemesini gösteriyordu.⁴¹

A. Z. V. Togan, Timurlu tarihçilerinin iddialarına itibar etmeye daha yatkındır ve "Tahkik-i neseb-i Emir-i Timur" adlı makalesinde Bartol'd'u çürütmeye çalışır. Reşidüddin'in, H.717'de (M.1317-18) Bağdat'ta (Revan Köşkü, 1518) kopya edilmiş, gayet eski bir *Cami ü't-Tevarih* yazmasını incelemiş ve burada, Timur'un vârisi ve Karaçar'ın makamının farazi mirasçısı olan oğlu İlal'in (Arap harfleriyle 'YJL) adının iki yerde geçtiğini meydana çıkarmıştır. Togan, Bartol'd'un bu değinileri bulamayışını, Berezin'in yayına hazırladığı *Cami ü't-Tevarih* baskısına temel olan yazma nüshalarda İlal'in adının geçtiği bu iki yerin boş bırakılmış olmasına atfeder.⁴²

Ne var ki, Togan'ın sunduğu kanıt, Barlaslıların Çağaday hanlığının en önemli kabilesi olduğu yolundaki iddiasını ispatlamaya yeterli gözükmemektedir. Timur'un iktidara çıkmasından önceki olayları anlatan Timurlu

tarihleri, Barlaslılar hakkında, onları öne çıkarmaları beklenirken, çok az bilgi verirler. Ayrıca eğer Barlaslıların Ulus içinde çok yüce bir yeri olsaydı, onların Çağaday hanedanıyla karşılıklı kız alıp vermeleri beklenirdi. Oysa Timur döneminden önce, *Mu'izz el-ensab*'ta verilen şecerede kayıtlı böyle hiç bir evlilik yoktur.⁴³

Barlaslıların şeceresi, aşiretin en önemli boyunun içyapısına dair bazı şeyleri görmemizi de sağlar. *Mu'izz*, Karaçar'ın pek çok oğlunun adını sıralar, ancak bunlardan sadece beşinin şeceresini ayrıntılandırır: Şirga (ŞYRGH'), Yesünte Möngge, Lala (L'L'), İldiz (?) ('YLDL) ve İlal ('YJL). Bu soyların hepsi, Timur iktidara geçmeden önce de, onun saltanatı sırasında da önemliydi.

Bu soylar, ayrı birer siyasi varlıkmiş gibi durmamalarının yanında, içlerinden siyasi ya da askeri gücü tekeline alanı da yoktur. Barlaslıların kaynaklarda ilk geçmeye başladıkları sıralar olan H.760'larda (M.1358-9), başlarında Yesünte Möngge soyundan gelen Hacı Beg bulunuyordu.⁴⁴ Ancak öldüğünde başkanlık oğluna değil, İlal soyundan gelen Timur'a geçti.⁴⁵ Aşiretin kalıtsal kuvvetleri, daha sonra yine Hacı Beg ailesinin denetimine geçtiler.⁴⁶ Timur'un yaşamının ilk dönemlerinde, her beş soydan gelen Barlas emirlerinin tümünün de adı geçmekteydi ve bunlar genellikle birlikte davranıyorlardı.⁴⁷

Timur, iktidarı avcunun içine aldıktan sonra, toprağı ve gücü Barlaslılar arasında bölüştürürken, ailesi dışında kendi soyunu hiç kayırmadı. En yüksek makamlar Timur'un en yakın arkadaşı Caku'ya ve onun vârislerine gitti, ama öteki soylar da ihmal edilmedi.⁴⁸ Barlas kabilesinin beş soyunun da Keş bölgesiyle özdeşleştiği anlaşılmaktadır.

Bu nedenle soylar aynı birer siyasi ya da bölgesel kuvvet gibi durmaz. Bu soyların önemi veraset konusunda daha iyi ortaya çıkar; bu konuyu, Şahruh dönemini de kapsayan *Mu'izz el-ensab*'tan izlemek mümkündür. Valiliklerin de, askerlerin komutasının da soyun bir üyesinden diğerine geçtiği açıktır. Tek bir veraset çizgisi yoktur; makamlar, genellikle eşit aralıklarla babadan oğula, amcadan yeğene geçer, bazen de oğul ile yeğen arasında paylaştırılır.⁴⁹ Barlaslılar bu dönemde görünürde dışarıdan evlenen bir kabile değildi, çünkü şecere, örneğin Payende Sultan Barlas'ın

kızı Devlet Geldi'nin Timur'un oğlu Miranşah'la yaptığı evlilik gibi ya da Timur'un torunları arasında gerçekleşen evlilikler gibi kabile içi evlilikleri kaydetmiştir.⁵⁰ Ne var ki, tarihlere değinilen evliliklerin çoğu kabile dışından evlenmelerdi.

Yani Barlaslılar Çağatay Ulsu içinde epeydir kökleşmiş bir kabileti ve hanın Ulsu'taki merkezine yakın, bir *tümen* çıkarabilecek yeterlilikte toprakları denetliyorlardı. Başat boy, nesebini önemli bir Çağaday emirine dayandırıyor ve kendi içinde, ayrı siyasi ya da askeri birimler gibi çalışmasalar da, kabile içindeki makamların ve toprakların intikal ve paylaşımında önemli bir vasıta olan soylara ayrılıyordu.

BİSUUDLAR

Bisuud kabilesi, bugün de hâlâ bulundukları Kâbil yakınlarında toplanmışlardı.⁵¹ Burası Karavanaslarla özdeşleştirilen bölgenin içindeydi,⁵² ancak Timurlu kaynaklarında Besüdler hakkında o kadar az bilgi vardır ki, onların gerçekten Çağatay Ulsu'nun bir parçası olup olmadığına karar verebilmek güçtür. İki yerde adları geçer: ilki, Ak Buga'nın ve Pulad Besüd'ün önderliğinde, H.769'da (M.1368) Emir Hüseyin'e karşı direnmeleri, ikincisi de H.790'da (M.1388) Ebu Sa'id Besüd önderliğinde, bu kez Timur'a karşı ayaklanırken. Ebu Sa'id, eski hasmı Ak Buga'ya isyan edince, esaretten kurtarılıp başa geçirildi –bölgeden ve Karavanaslar'dan sorumlu olan Cihanşah Barlas'a karşı sorumluydu.⁵³

BOROLDAYLAR

Borolday *tümeni*, Tarmaşirin Han zamanındaki Karavanas emiri Borolday tarafından oluşturulmuş ve ardından sonraki Karavanas emiri Kazakhan'ın emrine girmişti.⁵⁴ Karavanaslar içinde ayrı bir birim olarak varlığını korudu; Emir Hüseyin'in orduları arasındaki yerini aldı ve onun ölümünden sonra, Timur tarafından Kunduz ve Bağlan ordularıyla birlikte Caku Barlas'a bağlandı.⁵⁵ Caku'nun elinde bulunup da oğlu Cihanşah'a intikal edenler arasında Boroldaylar da vardı.⁵⁶ Şahruh döneminde Borolday *tümeni* Cihanşah'ın oğullarından birine, Kunduz ve Bağlan *tümenleri*yse diğerine bağlandı.⁵⁷ Borolday *tümeni*nin komutası her ne kadar dışarlık-

hıların elindeyse de, merhum Borolday'ın bazı akrabaları onunla olan bağlarını koparmadılar. Borolday'ın oğlu Tuğluk Timur, Borolday *ulusunun* denetimini ona bağışlamadığı (ya da geri vermediği için) H.759'da (M.1357-8) Kazakhan'ı öldürdü.⁵⁸ Timur döneminde Borolday'ın iki yeğenin adı geçer; bunlar Borolday askerleriyle birlikte önce onun karşısına dikilmiş, ancak daha sonra sadakatle hizmet etmişlerdir.⁵⁹

CELAYİRLİLER

Celayirlilerin Çağatay Ulsu'nda itibarlı bir yeri vardı. Anlaşılan onlar daha başından beri Çağatay Ulsu'nun bir parçasıydılar; Çağatay emirleri arasında iki Celayirli emir bulunmaktaydı ve bunlardan biri, Cengiz Han'ın Çağataylılara bahşettiği dört binliğin başındaydı.⁶⁰ Celayirliler aynı zamanda, İbn Arabşah'ın saydığı, Çağatay Ulsu'nun dört ana aşiretinden de biriydiler.⁶¹ Uls'un kuzey ucundaki Hocent topraklarında oturuyor ve Moğollarla iyi ilişkiler içindeymiş gibi gözüküyorlardı.

Aşirette büyük çaplı herhangi bir dağılma olduğuna dair bilimiz yoktur. Moğolların Maveräünnehir'i istila ettiği sırada Celayir beyi olan Bayezid, H.762'deki (M.1361) ikinci istilasından hemen sonra Tuğluk Timur Han tarafından öldürülecekti.⁶² Bunu izleyen dört yıl, başı çeken iki aday –biri Bayezid'in oğlu Ali Derviş ve diğeri emir Behram– arasındaki taht kavgalarıyla geçti. Bu konu üçüncü bölümde tartışılmıştır. Behram Celayir H.766'da (M.1364-5) Timur'un yardımıyla üstün geldi. Kısa süre sonra Moğolistan'a kaçtı ve kabilesini muhtemelen oradan yönetmeye başladı.⁶³ Adı son kez H.773'te (M.1371-2) geçer; H.776'dan (M.1374-5) itibaren yerini oğlu Adilşah aldı.⁶⁴ Timur, Adilşah'ı H.779 (M.1377-8) civarında idam ettirdi ve Celayir kabilesini geçici olarak ikiye böldü. İki yıl sonra tekrar birleştirdiği kabilesi, kendi maiyet mensuplarından Celayirli bir emir olan Sarı Buga'ya bağladı.⁶⁵ Kabile kuvvetlerinin Sarı Buga'nın oğlu Birdi Bey'e intikal etmiş olması muhtemel gözükmektedir. Timur'un ölümünden sonra kabile Hocent'de değil, Otrar'da toplandı.⁶⁶

Celayirliler bir dizi itibarlı evlilik ittifakı yapmışlardır. Bayezid Celayir, Tarmaşirin Han'ın kızıyla evlendi; Bayezid'ten Ali Derviş adlı bir oğlu olan gelin, Bayezid'in ölümünden sonra Emir Hüseyin tarafından alın-

dı.⁶⁷ Bu, muhtemelen Tarmaşirin'in kızı, Emir Hüseyin'in de karısı olan Sevinç Kutluk'tur ve Emir Hüseyin'in ölümünden sonra Behram Celayir'e verilmiştir.⁶⁸ Bayezid'in kızı Arzu Melik ise Musa Tayciut'la evlendi.⁶⁹ Ömer Şeyh b. Timur'un, Celayir aşiretinden iki karısı ya da odalığı ve bu karlarından çocukları vardı.⁷⁰

HATLAN EMİRLERİ

Hatlan emirleri bir *tümen* oluşturan Hatlan ordusunu denetliyor ve Çağatay Ulusu'nun belli başlı güçleri arasında sayılıyorlardı. Bu ordunun adı, Timur iktidara gelmeden önce de sonra da, genellikle bu emirler mü-nasebetiyle ve sık sık geçmiştir.⁷¹ Hatlan ordusu muhtemelen bölgesel bir ordudan türedi, ama 14. yüzyıl ortalarına gelindiğinde artık bir kabile olup çıkmıştı. Önderlerinin menşei tam olarak belli değildir. Bir kabile adı yerine bir *nisba* kullanmaları ve kimilerinin İran adları alması –Keyhüsrev, Keykûbad ve Şir Behram gibi– Acem bir köken düşündürebilir.⁷² Öte yandan onlarla Ulus'u oluşturan Türk-Moğol kabileleri ya da askerleri arasında siyasi ya da askeri açıdan hiçbir fark yok gibidir ve Ulus'u terk etmek zorunda kaldıklarında Horasan'a değil, Altay dağlarına ya da Moğol hanlarının yanına sığınmaktadırlar.⁷³

Hatlan'ın tek hâkimleri onlar değildi. Kazakhan'ın ve Emir Hüseyin'in yazlık başkenti olan Şehr-i Mung gibi, Hatlan emirleriyle yönetimi paylaştığı söylenen Apardi kabilesinin bir kolu da oradaydı.⁷⁴ Anlaşılan Apardi emirleri özellikle Arhang'a bağlıyken, Hatlan emirleri de –Şir Behram Hatlani'nin halkına katılmak için oraya gittiğine bakılırsa– Balcuvan'da yuvalanmışlardı.⁷⁵

Hatlan *tümeninin* komutası Hatlan ailesinin iki kolu arasında el değiştirirdi. H.761'de (M.1360) komuta Keyhüsrev Hatlani'de bulunuyordu; Keyhüsrev H.762'de (M.1361) kaçıp Moğollara sığındığında, komuta, öldüğünde yine ona dönmek üzere akrabası Şir Behram'a geçmiş ve Keyhüsrev H.769'da (M.1368) geri dönmüştü.⁷⁶ Keyhüsrev H.773-4'te (M.1372-3) idam edildiğinde, Timur Hatlan *tümenini* Şir Behram'ın oğlu Muhammed Mirza'ya bıraktı.⁷⁷ Mirza isyan edip öldürüldüğü H.790'a (M.1388) kadar bu konumda kaldı.⁷⁸ Bundan sonra Timur hayatta olduğu müddetçe Hat-

lan emirlerinden bir daha söz edilmez, ancak orduları H.796'daki (M.1393) Tikrit kuşatmasına katılmıştır.⁷⁹ Timur'un ölümünden sonra Hatlan'a hükmetmeye başlayan Sultan Mahmud b. Keyhüsrev, taht kavgalarında etkin bir rol oynamadı.⁸⁰ Hatlan bölgesi Şahrüh döneminde bir noktada Nurmelik Barlas'a bağışlandı ve ondan oğullarına kaldı.⁸¹

Hatlan emirlerinin hem Timur'la hem de Emir Hüseyin'le evlilik bağları vardı. Keyhüsrev'in yeğeni Adil Melik, Emir Hüseyin'le evlendi ve onun ölümünden sonra, Timur tarafından eş olarak Caku Barlas'a verildi.⁸² Bir hikâyeye göre Tarmaşirin Han'ın kızı ve Emir Hüseyin'in karısı olan Sevinç Kutluk, Emir Hüseyin'in ölümü üzerine Keyhüsrev'e varmıştır, ancak başka yerlerde onun Behram Celayir'e vardığı belirtilir.⁸³ Keyhüsrev, Moğolistan'da kaldığı sırada Moğol hanedanından biriyle evlendi ve bu beraberlikten doğan kızını Timur'un oğlu Cihangir'e verdi.⁸⁴ Ailenin öteki kolundaysa Şir Behram'ın oğlu Muhammed Mirza, Timur ailesinden Sultan Baht Begüm'le evlendi.⁸⁵

KARAVANASLAR

Çağatay Ulusu'ndaki başka hiçbir grup için Karavanaslar kadar çok yazılıp çizilmemiştir. Karavanaslar Ulus'un bu döneminde çok önemli bir rol oynadığından kimi akademik çalışmaları burada özetlememiz gerekiyor. Karavanasların kökeni ve İlhanlı topraklarındaki rolleri başka bir yerde ele alındığı için,⁸⁶ burada kısa bir özet vermekle yetineceğim.

13. yüzyıl başlarında Hindistan ve Keşmir sınırına, bu sınırları beklemek üzere,⁸⁷ Çağaday, Coçi ve Ögedey uluslarının önderlerince görevlendirilmiş *tamma* askerlerinden oluşan hayli kalabalık Moğol askerleri gönderildi.⁸⁸ Möngge, orduya Çağaday ve Ögedey tarafından gönderilen askerleri kendine bağlamak üzere 1253 civarında Sali Noyan Tatar'ı görevlendirdi. Sali, sürekli bir garnizonun bulunduğu Kunduz ve Bağlan'da konaklamak ve Hülâgu'ya bağlılığını bildirmek durumunda kaldı. O sırada hâlâ hayatta olan, Coçi'nin kumandanı Negüderi ise Sali'ye de Hülâgu'ya da bağlanmadan, Coçiler adına hareket etmeye devam etti.⁸⁹ Bu askerlere Karavanas adının ne zaman ve nasıl verildiği tam olarak belli olmayıp, biraz de çekişme konusudur. Ancak kesin olan bir şey varsa, o da onların Hülâgu'nun fetih-

lerinden sonraki yirmi yıl içinde, ayrı ve bağımsız bir topluluk olmalarıdır. Ama yine de yekpare bir bütün değildiler ve kimilerinin tarihteki izinin sürülebilmesine rağmen, birçoğu karanlıkta kalmaya devam etmiştir.

Karavanaslar'ın bir *tümeni* bizzat İlhanlılara bağlıydı, bir diğeriye Horasan'daki Badgis yöresinde etkindi. Her iki *tümenin* komutanı da, bulunduğu mevkie babadan kalarak değil, han tarafından atanarak gelmişti.⁹⁰ Anlaşılan Kunduz ve Baglan'daki garnizonun kumandası bir zamandır kalıtsal değildi; Kunduz ve Baglan'ın sözü edilmezken, Sali Noyan'ın makamının oğlu Uladu'ya, ondan da oğlu Baktut'a geçtiğini biliyoruz.⁹¹ Üstelik Uladu zamanında Karavanaslar bir ölçüde tekrar birleştiler, çünkü Kazan Han, hanlık *tümeninin* kumandasını ona vermişti. Uladu, Badgis ve Cüveyn'de etkin olduğuna göre, muhtemelen bu yörelerin Karavanasları da onun komutasında birleşmiş olmalı.⁹² Negüderi de herhalde onun askerleri arasında yer almıyordu. Karavanaslar tarihleri boyunca ayrı bir kimlik olmayı ve güneydeki merkezlerini elde tutmayı becermiş gözükmektedirler. Kirman ve Fars üzerine akınlar düzenleyerek Sistan'da varlık gösterdiklerinden, içlerinden bazılarının da Herat krallarının ordularında hizmet ettiğinden söz edilir.⁹³

Karavanasların İlhanlıların tarafını bırakıp, Çağatay Ulusu tarafına geçişleri ikinci bölümde anlatıldığından burada tekrarlanmayacaktır. Ama Ulus içindeki konumlarının ne olduğunun gözden geçirilmesi gerekir. Tarmaşirin Han zamanındaki (1326–34) Karavanas emiri, çok kudretli ve güvenilir bir insan olan Borolday'dı. Uranat kabilesine mensup olan Borolday bu yüzden, oğlu ve torunu 1320'ye kadar Kunduz ve Baglan Karavanaslarını yönetmiş olan Sali Noyan Tatar'ın da vârisiydi.⁹⁴ Bildiğimiz kadarıyla Karavanasların sonraki emiri Kazakhan'dır; onu esasen H.747'de (M.1346–7) Ulus'un başına geçtikten sonra yaptıklarıyla tanıyoruz. Sali Saray'da kışlayarak Hatlan bölgesini kontrol edişleriyle Çağatay Ulusu'nun en güçlü emirlerinden biri olarak anlatılır. İsimlerin çıkışmasına bakılarak, ilk Karavanas emiri Sali Noyan'ın kışlağının da burası olması muhtemeldir.

Kazakhan'ın öncülleri hakkında pek az şey biliyoruz. Boy adı b'biyat veya t'biyat olarak verilir⁹⁵ ve bu da onun Sali Noyan ve vârisleriyle de, Borolday'la da bir bağı olmadığını ortaya koyar. Bu nedenle makamına ka-

litsal olarak değil, atamayla gelmiş olması muhtemeledir. Borolday ailesiyle evlilik yoluyla akrabalık –o ve Borolday’ın oğlu iki kız kardeşle evlendiler– kurduğu gibi, Borolday’ın, tarihlere Borolday *tümeni* ya da *ulusu* diye geçen askerlerini kendine bağlamayı da başardı.⁹⁶

Karavanas kuvvetlerinin merkezinin hâlâ Kunduz ve Bağlan olduğu açıktır, ancak kimlerin onlardan sayılması gerektiğine karar vermek kolay değildir.⁹⁷ *Karavanas* terimi aşağılayıcı bir anlam içerdiğinden ve Moğollar Çağataylılardan bu biçimde bahsettiğinden,⁹⁸ saray tarihçilerinin bu terimi kullanma konusundaki isteksizlikleri anlaşılabilir. Yazdı olsun, Şami olsun, Timur’un Emir Hüseyin’in Karşı’daki kuvvetleriyle H.767-8’de (M.1366–8) yaptığı savaşların dökümü hariç, bu adı ağızlarına almazlar.⁹⁹ Bundan önce ve sonra, genellikle Emir Hüseyin’le birlikte sefere çıktığından söz edilen Kunduz ve Bağlan ordularındaki Karavanasların bulunup çıkarılması gerekir.¹⁰⁰ Daha farklı ve daha Türki bir gelenekten gelen *Müntahabü’t-Tevarih*, Karavanaslar terimini daha bir cömertçe sarf eder. Emir Kazakhan’ın “Karavanaslar *kavminden*” geldiğini söyler ve H.761’deki (M.1360) Çağatay Ulsu’nu anlatırken Karavanaslardan Kazakhan vârislerinin efradı olarak bahseder; Hafız-ı Ebru bunu tarihine katmıştır.¹⁰¹

Onlar her ne kadar kendi önderlerine ve doğrudan doğruya Karavanas emirinin komutasındaki, daha geç kurulmuş Borolday *tümenine* sahip olsalar da, geleneksel olarak Karavanas diye çağrılan Negüderi rahatlıkla Karavanaslar arasına sokulabilir. Ancak Apardiler ve Arlatlılar gibi diğer Horasanlı grupların da Karavanaslar arasına sokulup sokulmayacağı belli değildir. Jean Aubin, belli ki çağcıl Horasanlı tarihçi Faryumadi’nin izinden giderek, Muhammed Hoca Apardi’yi ve Arlat emirlerini Karavanas sayar.¹⁰² *Müntahabü’t-Tevarih*’te bir yerde Emir Hüseyin’in yandaşları arasında bulunan bir Ferhad Karavanas’tan söz edilir; aynı kişi Yazdı’nın *Zafername*’sinde Ferhad Apardi olarak geçer.¹⁰³

Çağatay Ulsu’nun Maveraünnehir’deki kabilelerinin Karavanaslara karıştığını ve bu terimin bunların hepsi için aynı derecede geçerli olduğunu ileri süren bazı akademisyenler de vardır.¹⁰⁴ Ancak Timurlu kaynaklarındaki kanıtlar, bana bunu destekliyor gibi gelmedi. Tarihlerde Karavanas terimi, pek sık olmasa da, istikrarlı bir biçimde ve daima Kazak-

han ve vârislerine bağılı kuvvetlerden ya da Çağatay Ulusu'nun güney kesiminde –Horasan ve doğu Afganistan– üslenen ve o ailenin yakın müttefiki olan emirlerden bahsederken geçer. Bu nedenle Timur'un zaferi Çağatay Ulusu'nun daha eski ve kuzeyli kısmının, Karavanaslı emirler tarafından yönetilen ve Kazakhan'ın H.747'de (M.1346–7) Ulus'a üstün gelmesiyle güçlenmeyi başaran güneyli kısmına karşı kazandığı zaferi de temsil eder.

Timur iktidara geldikten sonra Karavanaslıları (Kunduz ve Bağlan orduları) en yakın arkadaşı Caku Barlas'a verdi. Onan da vârislerine geçen Karavanaslar H.830'a kadar bu ailede kaldılar.¹⁰⁵

KUÇINLER

Bu, Timur iktidara gelmeden önce de, geldikten sonra da önem taşımış, kariyerinin başlarında onun maiyeti arasında yer almış, sonraları ise ordusunun bir parçası olmuş, özel bir askeri sınıftı. Kökenleri ve Çağatay Ulusu'ndaki yerleri sırrını koruduğu gibi, kim ve ne olduklarını kesin olarak bilmek de mümkün değildir. Ben burada eldeki delilleri sunup olası bazı yorumlarda bulunacağım. *Kuçin* terimi iki biçimde tanımlanır. Nizâ-meddîn Şamî'yi zikreden Doerfer onu “eski, orijinal” ya da “usta dövüşçüler muhafız alayı” olarak tarif eder. Bu terimi açıklayan tek çağcıl yazar olan Şamî tarafından verilen tanım ne yazık ki pek muğlâktır. O, “*kuşun-i buy* ve *kuşun-i hassa-yi aslı ki türkan kuçin guyand*” şeklinde değinmiştir.¹⁰⁶

Mirza Muhammed Haydar'ın verdiği diğer tanım daha yenidir. Mirza, Kaşgar halkının dört sınıfa ayrıldığını yazar: *tümen* yani köylüler, *kuçin* yani askerler, *aymak* yani göçerler ve son olarak da memurlar ve *ulema*.¹⁰⁷ Kaşgar ve sınıflar üzerine olan bu bilgiler bu noktada Mirza Muhammed'in yapıtına dayanan Farsça coğrafya kitabı *Haft İklim*'de de geçer.¹⁰⁸ Bu tanım, Mirza Ömer Şeyh'in emirlerinden biri olan Kasım Beg Kuçin'den “kadim Endican ordusu *beglerinden*” diye bahseden Babür tarafından da desteklenir.¹⁰⁹ Bu iki pasaj da, *kuçin* ile karada konaklayan düzenli bir ordunun kumandanlarının kastedildiğini düşündürmektedir. Kay-

* “Boy Kuşu ve aslı olan Hassa Kuşu ki Türkler Kucin derler.”

naklarda, bu tanımla daha ziyade hanın şahsına bağlı bir orduyu işaret eden Şami'nin tanımı arasında kesin bir seçme yapmamızı sağlayacak bilgi, ne yazık ki yoktur. Bununla birlikte tarihlerden, *kuçin*lerin ayırt edici özelliklerine ve Çağatay Ulusu'ndaki yerlerine dair bir şeyler çıkartılabilir.

*Kuçin*in kabul gören bir grup ya da sınıf olduğu tartışmasızdır, ama ne Maveräünnehir'deki belli bir bölgeyle bağlantıları, ne de herhangi bir iç liderlikleri varmış gibi durmaktadırlar. Her ne kadar içlerinden, ailesi Keş bölgesinde olan birini (Temüğe) tanıyorsak da, diğerleri ya da grubun geneli için herhangi bir coğrafi bağlantıdan söz edilemez. Üstelik kaynakların herhangi bir yerinde, bir *kuçin*in diğerlerini kontrol ettiğini ya da Timur iktidara gelmeden önce ya da sonra, hepsinin birden, rütbesi daha yüksek, dışarıdan bir başkan tarafından kontrol edildiğini gösteren en ufak bir ibareye de rastlanmaz. Aralarından hiç olmazsa bir kısmının kendi maiyetleri vardı: Temüğe *Kuçin*'in, H.764'te (M.1363) Karşı yakınlarında on beş adamla Timur'a katıldığı söylenir.¹¹⁰ Aynı Temüğe için, keşif yapmak üzere bu bölgeye geri geldiğinde, ailesinin yakınlarda bir yerde konaklamış olduğunu gördüğü söylenir ki, bu da onun göçebe kökenine işaret eder.¹¹¹

Kuçin herhalde kalıtsal bir sınıf olsa gerektir, çünkü Timur'un kariyerinin başlarında adı geçen yedi yahut sekizinin hepsi de birbiriyle akraba ve daha sonra adı geçenlerin bir sürüsü de bu adamların oğullarıydı.¹¹² Öte yandan, *kuçin* emirleriyle akraba olanların tümü kendilerini *kuçin* olarak tanımlamıyorlardı.¹¹³ Bu, *kuçin* mevkiinin ya da unvanının muhtemelen kalıtsal olduğunu, ancak bütün oğullara birden geçmediğini gösterir. Ulus'ta bir makam genellikle oğul, kardeş, yeğen, hatta kuzen bile olabilen bir kişiye tevarüs ederdi. Kalabalık bir akraba topluluğundaki herkesin değil de, sadece bazılarının *kuçin* unvanına sahip oluşunu, böyle bir sistem açıklar.

Birçok *kuçin* emiri daha Timur iktidara el koymadan önce de etkin olduğuna göre, bu emirliklerin Timur tarafından kurulmadığı ortadadır. Timur'un iktidara yükselişi sırasında adı geçenlerin hepsi onun maiyetindendi ve dönem boyunca ona sadık kaldılar, ama anlaşılan hiçbiri Timur'un en yakın arkadaşları ya da danışmanları arasında değildi.¹¹⁴ Timur'un tahta geçmesi üzerine, hem bunlara, hem de bir grup başka *kuçin*

emirine ihsanlar dağıtıldı; içlerinden biri, Emir Hüseyin'in kızını kendine eş aldı, öteki dördüne ise orduda kumandanlıklar verildi.¹⁵

Bu dönemde adı geçen bütün *kuçin* emirlerinin Timur'un tarafını tutması, bunların gerçekten de, Timur'un kontrolünü ele almayı başardığı bir alay olduklarını ya da böyle bir alaydan geldiklerini akla getirir. Öte yandan adı geçen *kuçin* sayısı azdır ve bu durumda, eğer bunlar Maveräünnehir'e dağılmış kara askerleri idiyse, içlerinde tek tanınanların, hakkında çok şeyin yazılıp çizildiği Timur ordusuna yazılanlar olması mümkündür. Diğer bölgelerdekiler ordunun kalabalığında kaynamışlardır.

Kuçinler, Timur'un iktidara el koymasından sonra da, onun en güvenilir hizmetkârları arasında yer almaya devam ettilerse de, evvelce olduğu gibi yine hiçbirisi en önemli emirler arasında sayılmıyordu. Bir yandan da bir grup ya da sınıf olmayı sürdürdüler ve böyle de kabul edildiler. Söz gelimi, Şahruh'un H.799'da (M.1396-7) Horasan'a vali olarak atanmasının hikâye edildiği raporlarda, onunla birlikte tayin edilen emirler listelenir ve *kuçin* emirleri de tek bir başlık ("*ve ez kuçinan*") altında listedeki yerini alır.¹⁶ *Kuçinlere* Timur'un ölümünde de benzer biçimde değinilir: "*hassagan ve kuçinan* emirleri sarıklarındaki hamaileri çözüp kendilerini yere attılar."¹⁷ *Kuçin* alaylarının adının geçtiği iki yer daha vardır.¹⁸ Bununla birlikte genelde *kuçinler* ordu içine dağılmış durumdadır. Örneğin H.796'daki (M.1393-4) Tikrit kuşatmasında çarpışan, her biri farklı geçitlerden sorumlu altı *kuçin* emirinden bahsedilir, ama bütün ötekilerle birlikte anlatılırken bunlar genellikle *kuçin* diye adlandırılmazlar.¹⁹

Yukarıda da belirttiğim gibi *kuçinler* için Maveräünnehir'de belli bir yer söz konusu değildir, ancak Çağaday topraklarına bağlı oldukları söylenebilir. *Mu'izz el-ensab*, Şahruh'un iktidara gelişinden sonra ve Herat'ı yönetişi sırasında, ona bağlı olan emirleri bir bir sayarken, tek bir *kuçinden* bile bahsetmez, ama yukarıda yazdığım gibi, biz yine de Timur'un onu Horasan'a vali yaptığı sırada yanına birkaçını kattığını biliriz. Öte yandan, Maveräünnehir'de hüküm süren Uluğ Bey'in emirlerinin listesinde otuz kişi *kuçin* diye belirtilmiştir.²⁰ Bu, tesadüf eseri sayılamayacak kadar büyük bir farktır. Anlaşılan Şahruh'un yanına verilen ve daimi olarak Maveräünnehir dışında bulunan emirler *kuçin* unvanını ya yitirmiş ya da tevarüs edeme-

mişlerdi. Hafız-ı Ebru'nun, Şahrüh'un emirlerinden biri olan Cihanmelik b. Mulkat hakkında bulunduğu bir beyan, bu varsayımı destekler. Hafız-ı Ebru, Timur'un ölümünün ertesi yılında olanları anlatırken, Cihanmelik'i Kumari Kuçin'in bir akrabası olarak belirttikten sonra, onun *kabilesinin* Timur'un aslı *kuçinleri* arasında olduğunu yazar.¹²¹

Bu durumda, *kuçinler* hakkında kesin olarak ne söylenebilir? Bunlar, muhtemelen Çağaday topraklarına bağlı olmakla birlikte, kendi içinden çıkardığı bir liderliği veya Çağatay Ulusu'ndaki belli bir yöre üzerinde denetimi olmayan, kalıtsal bir askeri grup ya da sınıfı. Herhangi bir kabile bağlantılarının olmayışı, Timur'a hep sadık kalmış olmaları ve Timur'un onları hep, sahibine kişisel bir iktidar edinme zemini ve dolayısıyla başkaldırma şansı sağlayan, örneğin askeri valilik gibi özel güven gerektiren konumlara getirmesi gerçeğiyle de desteklenir.¹²² Onlar, ya hana bağlı ve bir noktada kendilerini idame ettirebilmeleri için toprak ihsan edilmiş bir hasa ordusu ya da Çağatay Ulusu'nun, yine doğrudan doğruya hana sadık ve belki de Kebeg idari reformları sırasında kendilerine toprak verilmiş düzenli ordusu olarak ortaya çıkmış gibi gözükmektedirler. Aslında bu iki olasılık arasında pek de büyük bir fark yoktur. Ben, onların hem Çağaday hanlığının topraklarına olan bağlılıkları, hem de hanların yıkılıştan sonra kendi içlerinden bir önder çıkarmaksızın ya da Ulus'un önderliğine bağlanmaksızın bir sınıf olarak ayakta kalabilmeleri nedeniyle toprak sahibi olduklarını düşünme eğilimindeyim.

KIPÇAKLAR

Timur'un kariyerini anlatan tarihlerde bir sürü Kıpçak emirinin adı geçer, ancak Kıpçak kabilesi hakkında pek az bilgi verilir. Aşiret, H.761'de (M.1360) Ulus topraklarına hâkim olan gruplar ya da kabileler listesinde yer almaz.¹²³ Gerçi Kıpçak askerlerinden iki yerde söz edilir ama kabile bu şekilde hemen hemen hiçbir yerde anılmaz. H.766'da (M.1365) Sarı Buga Celayir'in komutası altında, Timur'un yanında, Moğollara karşı çarpışan Kıpçak kuvvetleri, Sarı Buga ve Adilşah Celayir'in Timur'a karşı H.777'deki (M.1376-7) ayaklanmalarında topladıkları ordunun da bir kısmını oluşturdular. Daha sonraları Osman Bahadur Kıpçak'ın emrinde olan bir Kıp-

çak koşununa değinilmiştir.¹²⁴ Celayir ordularındaki Kıpçak varlığı akla, Kıpçakların Celayirlilere bağlı bir kabile olduğunu getirir. Babür'ün, Timur'a bağlı Celayir emirlerinden birini "Türkistâni Kıpçak" diye tanımlaması da bu varsayıma arka çıkar.¹²⁵

Tarihlerde tek tek geçen Kıpçak emirleri, Celayirlilerle değil de Timur'la bağlantılıymış gibidir. Bunlardan en itibarlısı, Timur'un maiyetinin güçlü mensubu Abbas Bahadır'du.¹²⁶ Bir başka Kıpçak emiri olan Hitay Bahadır'un adı da Timur'un ilk yıllarında sık sık geçer ve Abbas gibi o da Timur'un efradındandır.¹²⁷ Tarihlerde bu adamların, özellikle de Hitay Bahadır'un birçok akrabasının adı anılır ve benim bulabildiğim Kıpçaklar da bunlardan ibarettir.¹²⁸ Bu yüzden muhtemelen kabile statülerine değil, Timur'a olan yakınlıklarına göre mertebe almaktaydılar. Bu nedenle ben Kıpçakların Çağatay Ulusu'nda, kendi denetiminde bir toprağı olmayan, tabi bir kabile durumunda bulunduğunu ve Kıpçak emirlerinin, hırslarını tatmin etmede buldukları en iyi çıkış yolunun, kabile işlerinin yürütülmesinde değil, hükümdarın hizmetinde yer almak olduğunu ortaya atıyorum.

SÜLDÜSLER

Cengiz Han'ın Çağadaylılara bağladığı dört binlikten birinin başında Süldüslü bir emir bulunurken, bir diğeri de Çağadaylı emirler listesinde yer alıyordu.¹²⁹ Timur zamanı Süldüsleri, sanki bu emirlerin evlatlarıymış gibi gözükyor. H.750'lerde (M.1350'ler) ve H.760'ların (M.1360'lar) başında, Süldüslülerin baş reisi, Şadman ve Çaganiyan yörelerini elinde tutan Bayan Süldüs'tü.¹³⁰ Bayan, Kazakhan'ın H.752'de (M.1351-2) Herat'a karşı giriştiği sefere katılan emirler arasında yerini alır. Abdullah b. Kazakhan'ın H.760'ta (M.1358-9) Semerkand'a taşınmasından sonra, Hacı Beg Barlas'la birlikte onun üzerine yürüdü ve onu öldürerek Ulus emiri oldu, ancak sözünü geçiremedi.¹³¹ H.763'te (M.1362) Moğol Han tarafından idam edildi ve yerine baş Süldüs reisi olarak oğlu Şeyh Muhammed geçti.¹³²

Süldüs önderliği bölünmüştür. Bayan Süldüs, Şadman'dan yönetirken, Olcay Buga Süldüs da *kavmiyle* "Belh bölgesinde bağımsız hale geldi."¹³³ H.761'den (M.1359-60) sonra bir daha Olcay Buga Süldüs'ün kendi-

sinin adı geçmez, ancak “Olçay Buga Süldüs tümeni” H.766’da (M.1364-5) Belh yakınlarına yerleşmiştir.¹³⁴ Bu sırada Mengli Buga da, Ulacu hisarına yerleşmiş, bölgeyi oradan hâkimiyet altına almaya çalışıyordu.¹³⁵ Mengli Buga pekâlâ Olçay Buga’nın kardeşi olabilir; aynı bölgedeydiler ve aynı ailenin bireyleri arasında olduğu gibi benzer adlara sahiptiler. Timur ve Emir Hüseyin Belh’teki kuvvetlerin çoğunu kendi yanlarında alıkoydular, ancak Mengli Buga’nın ölümünden sonra Timur, onun oğlu Pir Ali Taz’ın *hazarasını* tutmasına izin verdi. Pir Ali, Timur’un ölümünden sonra, yedinci bölümde anlatıldığı gibi büyük bir güç kazandı. Tarihler Timur’un iktidara çıkışı sırasında gayet bağımsız hareket eden bir başka Süldüs emirinden daha söz ederler. Bu, H.761-2’de (M.1360-1) Emir Hüseyin’e karşı gelen ve “bir *kabile emiri*” diye anlatılan Tuğluk’tur.¹³⁶

Süldüslüler kadar itibarlı bir kabiletten insan pek çok evlilik ittifakı bekliyor, oysa karşımıza çıkan bir tanedir; Bayan Süldüs’un kızı Emir Hüseyin’le evlenmiş ve onun ölümünden sonra da Timur tarafından alıkonulmuştur.¹³⁷ Çağatay Ulusu’nun önde gelen kabileleri arasında Süldüs, Timur’un en haşin davrandığı kabiledir. Timur, H.777-8’de (M.1376-7) Şeyh Muhammed Süldüs’ü idam ettirip *tümenini*, kendi efradından Aktimur Bahadur’a vermiştir.¹³⁸ Bu *tümen* daha sonra, H.793’te (M.1390-1) çeşitli Süldüs *hazaralarını* yönettiği söylenen, Aktimur’un oğlu Şeyh Timur’a geçmiştir.¹³⁹ Timur’un saltanatının son yıllarında kaynaklar, muhtemelen Şeyh Timur’un oğlu olan Devlet Timur Süldüs adlı bir emirden söz ederler.¹⁴⁰ Timur’un son yıllarında, Mengli Buga’nın oğlu da dâhil çeşitli Süldüs emirlerinin adları geçer; bunların, kendi *koşunlarını idare eden* bazıları görece daha seçkindir.¹⁴¹ Timur’un ölümünden sonra, Süldüs emirleri Şadman bölgesinde hâlâ etkindiler.¹⁴²

YESURİLER

Yesurilerin kökeni, Çağaday prensi Yesur’un şahsî çerilerine gider. Yesur, önce Çağadaylılara isyan edip onu doğu Horasan’a yerleştiren İlhanlılara başvurmuş, ardından bu kez de İlhanlılara karşı ayaklanmış. Çağaday hanı Kebeg, 1320’de Yesur’u öldürerek *ulusunu* da devraldı.¹⁴³ Yesur’un oğlu Kazan, Çağatay Ulusu üzerinde hüküm sürmüş son Çağaday hanıydı.¹⁴⁴

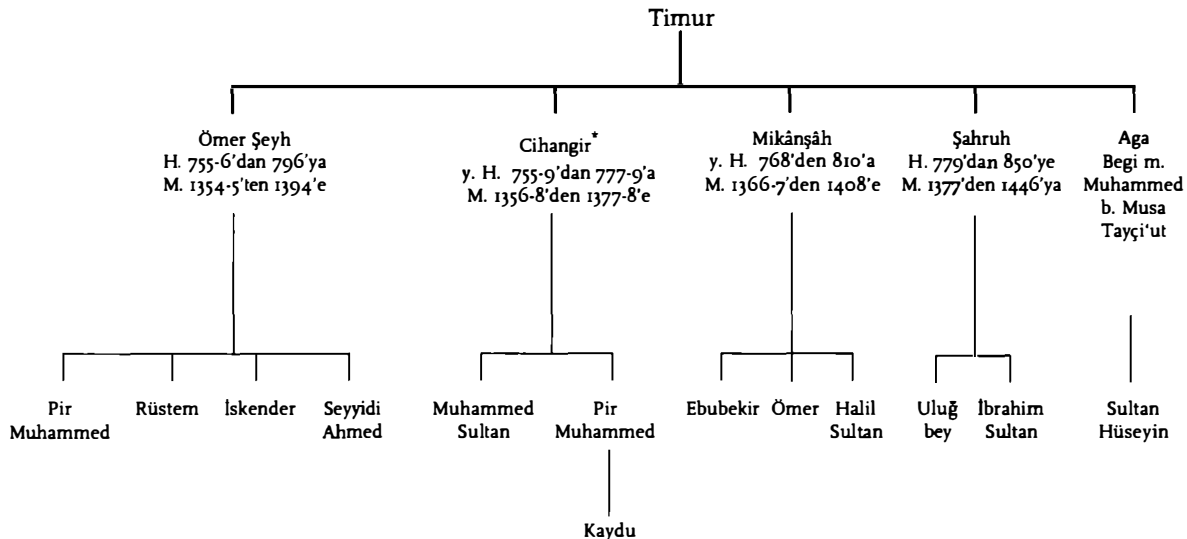
Yesuriler, Timur zamanında Semerkand yöresiyle birlikte, muhtemelen Buhara'yı da elde tutuyorlardı.¹⁴⁵ H.760'larda (M.1360'lar) başlarında Emir Hızır Yesuri bulunuyordu, ancak anlaşılan ya onun ölümünden sonra ya da 766'dan (1364-5) önce iktidar bölüşüldü. H.766'da (M.1364-5) Yesurilerin başında üç emir olduğundan söz edilir: Hızır'ın kardeşi Ali, Ali'nin kayınbiraderi ya da damadı Hacı Mahmudşah ve İlyas Yesuri.¹⁴⁶ Yesuri askerlerinin çoğunun yaya olduğu anlaşılmaktadır, çünkü Yesurilerce Emir Hüseyin'e karşı verilen H.768'deki (M.1367) Buhara savunmasında, asıl savunmacıların Mahmudşah'ın yayaaları olduğu söylenir.¹⁴⁷

Yesuri topraklarıyla Barlaslıların toprakları birbirine çok yakın olduğu gibi, iki kabile arasında, her zaman sıcak olmasa da, sıkı bir ilişki varmış gibidir. Özellikle çok sayıda evlilik söz konusudur. Hacı Mahmudşah, Timur'un dayısının oğluydu.¹⁴⁸ Bu, Timur'un annesinin de bir Yesuri olması demektir. Timur'un oğlu Cihangir, İlyas ya da Hızır Yesuri'nin kızı olan ve Cihangir'e Pir Muhammed adlı bir oğul veren Baht Melik Aga'yla evliydi.¹⁴⁹ Timur kendi kızını da, sonradan idam ettirdiği Ali Yesuri'ye nişanladı.¹⁵⁰

Yesuriler, Timur'un Çağatay Ulusu'nun başına geçmesinden sonra eski ünlerini koruyamadılar. Bundan sonra tarihlerde adı en sık geçen tek Yesuri, H.771'de kumandan ve *emir divan* yapılan, Timur'un kuzeni Hacı Mahmudşah'tı.¹⁵¹ Onun oğlundan H.768'de (M.1395-6) bir kere ve nesebi verilmeyen bir başka Yesuri emirinden de H.804'te (M.1401-2), yine yalnızca bir kere söz edilir.¹⁵² Timur'un ölümünden sonraki taht kavgalarında ne Yesuri emirlerinin, ne de Yesuri askerlerinin adı geçer.

EK B

Timur'un ailesinin üyeleri

* Timur'un en büyük oğlunun Ömer Şeyh mi yoksa Cihangir mi olduğu kesin değildir. Cihangir'in sıklıkla en büyük oğul olarak geçmesine rağmen, Ömer Şeyh'in daha büyük olabileceğine dair bazı deliller de vardır.

RESMÎ İDARİ YAPI

Timur'un idaresinin düzenini anlamak kolay değildir. Onun saltanatıyla ilgili tarihsel kaynaklar esas olarak Timur'un seferleriyle ilgilendiklerinden bu konuya pek dikkat etmezler ve İlhanlı tarihlerinin aksine, idare dışı kişiler tarafından yazılmışlardır. Timur devrinden kalma bir kâtip el kitabı kalmamış gibi gözükmektedir. Celayirliler döneminde yazılmış mü-kemmel bir kitap ile geç Timurlu dönemine ait bir kitap daha vardır, ama bu kitaplarda çizilen bürokrasi portreleri arasındaki muazzam fark, insanın bunlardan kestirimlerle Timur bürokrasisinin yapısını ortaya koyamayacağını açıkça gösterir.¹ Bununla birlikte elimizde, benim bu kitapta geniş çapta yararlandığım çok faydalı bir kaynak bulunuyor. Bu, önsözüne göre, H.830'da (M.1426-7) Şahruh tarafından ısmarlanmış anonim bir şecere olan *Mu'izz el-ensab*'tır. *Mu'izz* Timur hanedanı prenslerini listeler ve her birinden sonra emirleri ve makam sahiplerini gösterir. Bu, o dönemde mevcut olan makamlar ve mevkiler ile o mevkileri işgal eden insanların kimliğine dair eşî bulunmaz bir bilgi demektir. Ne var ki, bize kadar gelen düzeltilmiş metnin daha sonraki bir döneme ait olduğu ortadadır, çünkü hicri 9. (15.) yüzyılın ikinci yarısından itibaren olan olayları ve kişileri içine almaktadır.² Bu nedenle buradaki makamlar ve mevkiler listesinin, daha sonraki ve daha derli toplu bir sistemi yansıttığı olması mümkündür. Yine de verdiği bilgiler çağcıl tarihçilerin hikâyeleriyle gayet iyi uyuşmaktadır.

ACEM YÖNETİM

İlhanlılar ve bazı Ortadoğu hanedanlarında olduğu gibi Timur döneminde de, hükümdar sefere çıktığında onunla birlikte hareket eden bir merkez *divan*, bir de ülkenin belli başlı şehirlerinde toplanan yerel *divân*lar bulunuyordu.³ Genellikle *divan-ı a'la* adıyla anılan merkez *divan* hakkında en çok belge olanıdır. Bu *divan*'ın başlıca görevi vergileri toplamak, kurtulmalık paralarıyla fethedilen şehirlerin hazinelerinden alınan parayı kaydetmek ve taşra *divanlarını* denetlemektir. Bu sayılan işlerde Acemler de Çağa-

taylılar da yer alıyordu. *Divan*, vergilerin kararlaştırılıp toplanmasında çok geniş yetkilerle donatılmış gibi görünüyordu ama yukarıdan müdahaleye de açıktı. Örneğin Keşmir beyinin ödeyeceği vergiyi *divan-ı a'la* kararlaştırmış, ama Timur miktarı indirmişti.⁴ Vergi toplamak için taşraya gönderilen birçok kişi, merkez *divan*ın görevlileriydi.⁵ Son olarak *divan-ı a'la* taşra *divanlarının* denetimi ve genellikle Timur'un isteği üzerine başlatılan yerel suistimallerin giderilmesi işleriyle de uğraşıyordu.

Timur dönemi tarihleri, toplanan vergiler hakkında çok az bilgi verir. Vergiler genel olarak *mal* ortak terimiyle ifade edilir.⁶ Söz konusu edilen vergiler muhtemelen tarımsal vergilerle (*haraç*) ticari vergilerdir (*baç*); H.804'te (M.1401-2) bağluluklarını ifade eden Gürcüler hem *haraç*, hem de *baç* ödemeyi teklif etmişlerdi.⁷ Ticari vergilerin olasılıkla şehir kapılarında toplandığını gösteren kanıtlar vardır.⁸ Bunların yanı sıra Timur'un ordusundaki birçok göçebeye aynı vergiler koyduğunu biliyoruz, ama bunlar da muhtemelen farklı bir grup görevli tarafından toplanıyordu.⁹

DİVAN GÖREVLİLERİ

*Divan*ın içyapısına vakıf olmak güçtür.¹⁰ Burada, *divan*daki kaynaklara yansımış çeşitli makamları ele alacak ve bunların işlevleriyle görelî güçlerini anlatmaya çalışacağım. Ne var ki, bu makamlarla bunların birer parçası olduğu yapı arasındaki ilişkiler, ancak anahatlarıyla özetlenebilir durumdadır. Taşra *divanlarına* gelince, Şiraz, İsfahan, Yezd, Herat, Semerkand gibi birçok önemli şehirde bulunmaları dışında, onlara dair çok az şey biliyoruz." Taşra *divanlarının* başkanlarına genellikle *sâhib divan* denirdi. Bu makam, Kirman ve Horasan örneğinde de görüldüğü gibi genellikle yerli bürokratlarca doldurulur, ama bazen merkez *divan*dan da atama yapıldı.¹² Taşra *divanlarındaki* daha alt mevkiler hakkında hemen hemen hiç bilgimiz yok. Tek bildiğimiz Herat'taki bazı düşük mevkili vezirlerin adları, bir de *divan-ı hassanın* varlığı. *Divan-ı hassanın* ne olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte, Selçuklulardaki taht topraklarını yöneten *divan-ı has* benzeri bir yapı olması muhtemeldir.¹³

Sâhib divan: Bu, İran *divanı*ndaki en yüksek makam olmalıdır.¹⁴ Timur iktidarının bazı dönemlerinde, *sâhib divan*ın kim olduğu tam olarak

belli değildir, ama bu makamın bazen paylaşıldığı bilinir. Bilebildiğimiz ilk *divan* başkanı H.803'te (M.1401) ölen Hoca Mes'ud Simnani'ydi; başkanlığı hiçbir yerde açıkça belirtilmemişti, ancak öldüğünde *divan* yönetiminin bir başka kâtime, Celal İslâm'a verilmesinden hareketle bu sonuca varılmıştır.¹⁵ Celal İslâm'ın ataması geçiciydi, H.804'te (M.1401-2) *sâhib divanlık* postu iki kişi, Herathlı Hoca Ali Simnani ve Sebzevarlı Seyfeddin Tuni arasında paylaştırıldı.¹⁶ Ali Simnani daha sonra azil ve hapis edildi.¹⁷

İran bürokrasisinde, *sâhib divan* mesai arkadaşlarının çok üstünde bir güce sahip değilmiş gibi görünüyor. Nitekim Hoca Mes'ud Simnani'nin adı ölmeden önce ancak iki yerde geçer: birinde, Memluk Sultanı Ferec b. Berkok'tan gelen ulağın menfur tasarılarını keşfettiğinde, diğeri de çeşitli emirler ve diğer kâtip Celal İslâm'la birlikte Şam'da kurtulmalık toplarken.¹⁸ Mes'ud Simnani ve Celal İslâm'ın sahiden de eşit statüde olmaları mümkündür; aslında Celal İslâm'ın adı Mes'ud'tan biraz daha çok geçer. Toplanacak *mal-i amâna* karar veren kâtiplerden biri olarak Delhi'de bulundu; Miranşah'ın işlerini düzeltmek için Azerbaycan'a gönderildi; Şam'da, kurtulmalık toplamanın yanı sıra, mahkûmların saliverilmesini düzenlemekten de sorumluydu.¹⁹ Ancak başlardaki bu sivrililiğine rağmen, *divan* başkanlığı yaptığı kısa dönemde adı hiç geçmedi. Halefi olan Hoca Ali Simnani ve Hacı Seyfeddin Tuni'nin adları, görevde bulundukları süreçte sadece bir kere geçer, o da H.804'te (M.1402) Bursa'nın ödeyeceği *mal-i amânı* hesaplar.²⁰

Vezir: *Divanda* sözü ikinci en çok geçen mevkii vezirliktir. Timur döneminde bu terimin, sadece *divan* başkanı için değil, *divanda* çalışan birçok kişi için kullanılmaya başlandığı görülüyor.²¹ Vezirlik makamına ilişkin olarak bildiğimiz tek şey, onların *divan* kâtipleri olmalarıdır.

Sâhib mal: Bilebildiğim kadarıyla, bu unvan sadece bir yerde geçer. H.798'deki (M.1395-6) Yezd ayaklanmasında öldürülen üç kişiden biri olan Seyyid Sadreddin, bir vezir ve aynı zamanda *sâhib maldı*.²² *Divan* başkanı olması muhtemeldir. *Mal* terimi bu dönemde vergileri ya da vergi gelirlerini, bazen de genelde mâli idareyi anlatmak için kullanılıyordu.²³

Müferrid: Müferridlik yapan çeşitli kişilere değinilmiştir. Bunlar çoğunlukla yolsuzluk vakalarını araştırmak üzere taşraya gönderilirlerdi. En

çarpıcı örnekler, Timur ve Şahruh'un H.806-7'de (M.1404) Herat'a gönderdiği, Fahreddin Ahmed Tusi'yle Ahmed b. Şeyh Hasan'ın durumlarıdır. Bunlar Herat eşrafından zorla çok büyük miktarlarda para topladılar, çeşitli kâtipleri işkenceyle öldürttüler ve bir o kadarını da Moğolistan'a sürgüne gönderdiler.²⁴

Vergi Tahsildarları: Vergi tahsildarlığında iki rütbe vardı: biri bir eyaletin ya da şehrin vergi toplama işine nezaret edenler, diğeri de *muhasıl* denilen ve fiilen vergi toplama işinden sorumlu olanlar. Bunlar Çağatay kısmında ele alınacaktır. Gerek Çağataylı emirler, gerekse yerleşik bürokrasinin memurları arasından bir sürü insan, eyaletlerdeki vergi toplama işini düzenlemek üzere uzun dönemlerle taşraya gönderildi. Timur'un maiyetinden Şeyh Nureddin, Şiraz'a vergi toplamak üzere H.798'de (M.1396) gidip H.800'de (M.1398) dönerken, Gıyaseddin Salar Simnani de vergilerini toplamak için gittiği Yezd'te H.804'ten (M.1401-2) Timur döneminin sonuna kadar kaldı.²⁵ Bu kişiler büyük bir güç ve imtiyaz sahibiydiler. Gıyaseddin Salar Simnani, Timur'un Rum'da kazandığı zaferler anısına Yezd'te kendi kararıyla ama *divan* hesabına muhteşem bir bina yaptırdı.²⁶ Timur'un kendi oğullarının bile büyük bina projelerine kendi başlarına karar verdikleri pek nadir görülürken, onun böyle bir harekette bulunabilmesi, esaslı bir kalıp ve güven gerektirir. H.806'da (M.1403-4) Timur'a saygılarını sunmak üzere Gürcistan'a gelenler arasında vergi tahsildarlarından ikisinin, Yezdli Gıyaseddin ve Kirmanlı Ahmed Da'ud'un da bulunduğundan söz edilir.²⁷ Adlarının valiler, *darugalar* ve taşra *divan* başkanlarının bulunduğu bir listede geçmesi, mevkilerinin yüksekliği doğrular.

ÇAĞATAY DÜNYASI

Divan-ı büzürg adıyla anılan Çağatay divanının adı *divan-ı a'laya* göre çok daha az geçer. Bu divanın, Çağatay emirleri ve Timurlu prensleri için mahkeme işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. Söz gelimi, H.773'te (M.1372) çeşitli kabile emirleri ve yerleşik emirler, Timur'a karşı düzen kurdukları gerekçesiyle yakalandıklarında *divan-ı büzürg* önüne çıkarılmışlardı. Daha sonraki bir tarihte, H.802'de (M.1399-1400) de, Şahruh ve adı bilinmeyen çeşitli emirlerin katıldığı *divan-ı büzürg*, Miranşah'ın,

Alancak kalesinde Gürcülerin önünden kaçan emirlerini yargılayıp cezalandırmıştı.²⁸ *Divan-ı büzürg*da, biri H.802-3'te (M.1400) Pir Muhammed b. Ömer Şeyh, diğeri H.804'te (M.1401-2) İskender b. Ömer Şeyh olmak üzere iki prens yargılandı. *Divan* her ikisini de dayak cezasına çarptırdı.²⁹ *Divan-ı büzürgün*, *yargunun* –Türk-Moğol devletlerinde Timur iktidara çıkmadan önce var olduğunu bildiğimiz geleneksel mahkeme– yeni adı olması muhtemeldir.³⁰

Timur döneminde *emir divan* ya da *divani* diye bilinen bir makam ya da rütbe olduğu kesindir.³¹ Timur H.771'de (M.1370) başa geçtiğinde, çoğu maiyetinin önde gelenleri olmak üzere birçok önemli emirini bu göreve getirmişti.³² Tarihlerde bu terimin ne anlama geldiği açıklanmadığı gibi, *ümera divanının* H.771'deki (M.1370) atanışından itibaren icraatlarının incelenmesi de üyelerinin konumuna dair pek az ipucu verir.³³ Buradaki emirler *divan-ı büzürg* mensubu olabilecekleri gibi, *divan-ı a'la* ile de ilişkili olabilirler.³⁴ Timur'un hayatta olduğu müddetçe, ister bir isterse birkaç tane olsun Çağatay *divanının* işlev ve üyeliklerinin henüz belirlenmemiş olması mümkündür. Timur'un sistemini, çok daha eklenmiş İlhanlı ya da sonraki Timurlu idarelerinin kalıbına uydurmaya çalışmaktansa, bu varsayım üzerinde ilerlemek, kanımca daha akıllıca olacaktır.

Ama her halükarda Çağatay *divan-ı büzürgü*, Çağatay hükümetini tanımlayan kurummuş gibi durmamaktadır. Aslında, galiba tek bir merkezi kurum yerine, Türk-Moğol idareleri çizgisinde biçimlenmiş, koca bir makamlar topluluğu vardı. Bu topluluktaki farklı makamları dört grupta toplamak mümkündür: taşra makamları, merkezi hükümet makamları, mahkemeler ve askeri makamlar.

Bölgesel idaredeki mevkilerden en önemlisi *daruga* ya da *hakimin* kiydi –fethedilen bir şehir ya da kasabanın valisi. Hisarları tutan *kotvallar* daha az itibarlı memurlardandı. *Daruganın* yetkisi altındaki bölgede vergi toplamak için ayrı görevliler bulunur, her zaman da yerel *daruganın* denetimine tabi olmazlardı. Genellikle Çağataylı olan bu kişiler, Arapça *muhasıl* olarak adlandırılırdı. Ticaret vergileriye *tamgaçı* denilen daha da başka görevliler tarafından toplanırdı. Bunca görevli öncelikle Timur'a itaat borçluydu, ama aynı zamanda taşra valilerine de hesap vermek zorundaydı.

Merkezi hükümet makamları arasında en önemlisi, hükümdara çok yakın olan *mühürdardı*. Timur döneminde bu makam Farsça adıyla anılır, Türkçe’de geleneksel olarak kullanılan *tamgaç* adı ise gümrük vergisi (*tamga*) toplayanlara verilir oldu. Bir de *yarghuçı* denilen hakimler ve *kazançı* denilen hazineدارlar vardı. Saray idaresinde, hükümdarın hane halkı içinde başlayıp da sorumluluk alanını giderek büyütmiş olan daha birçok makam bulunuyordu: *kurçı* ya da muhafız, *ahtaçı* ya da seyisbaşı, *bökevül* ya da çeşnicibaşı, *bavurçı* ya da aşçı, *suçı* ya da kâhya gibi. Timur idaresinde askeri makamlar da haliyle gayet boldu. Bunlar arasında, “başkumandan” olarak tercüme edilebilecek *emir ül-ümera*, asker devşirmeden de sorumlu bir askeri müfettiş olan *tavaçı*, orduya kamp kurmak ve düzenlemekten sorumlu *yurtçı*, emir subayı muhafızı olan *yasavul* da vardı. Timur’un oğulları ve torunları bu makamlardan bazılarını taşra düzeyinde de sürdürdüler.

TAŞRA MAKAMLARI

Daruga: Aynı zamanda prens de olan eyalet valilerinin hemen altındaki bu makam, taşra makamlarının en önemlisiydi. *Darugalığı* başka bir yerde ayrıntılı olarak ele aldığımдан, burada sadece işlevlerine değinip geçeceğim.³⁵ *Daruga* esas olarak bir bölgenin, şehrin ya da kasabanın yöneticisi olur ve bazen bu yönetimi, oranın yerlisi bir yöneticiyle paylaşırlardı. Yeni fethedilen topraklara genellikle ilk atanan Çağatay görevlisi *daruga* olurdu ve bu makamın taşıdığı geniş sorumluluklar vardı. *Darugaların* emrinde hem Çağatay birliklerinden oluşan bir garnizon, hem de yerel bir milis kuvveti bulunur ve onlar da bu sayede yerel karışıklıkları bastırıp düzeni sağlamaya çalışırlardı. *Darugalar* yerel yönetimle de ilgilenir, zaman zaman bölgelerindeki tarımın ve şehir hayatının ihyasından da sorumlu olurlardı. Timur ülkesindeki taşra şehirlerinde, Acem memurların çalıştığı yerel *divanlar* vardı. *Darugalar* bu *divanlar*la elbette ilişki içindeydiler ama onlar üzerindeki yetkelerinin derecesi muğlâk olduğu gibi, bir yerden diğerine de değişirdi. Vergi toplama Timur’un *darugalarının* görevleri arasında olmadığı gibi, vergi memurları da onların tam kontrolü altında değildi.³⁶

Kütval: Bu terim, Timur dönemindeki Acem tarihçiler tarafından, bir kalenin ya da hisarın muhafızı için kullanılmıştır; ama aynı zamanda

yerli rejimin tuttuğu muhafıza ya da Timur'un adamlarından herhangi birine de böyle denirdi.³⁷ Bir şehir söz konusu olduğunda, kalenin *küttvalliği* makamı ya o şehrin *darugasına* ya da bir başka şahsa verilirdi.³⁸ *Küttvallik*, özellikle yüksek bir mevkii gibi gözükmemektedir. *Küttvallerden* pek azının tarihlerde adı geçer, geçenler de öyle çok itibarlı kimseler değildir.³⁹

Muhassıl: *Muhassıllar*, genellikle Çağataylı vergi toplayıcılarıydı. Bu makamın orta derecede bir saygınlığı vardı; makamda oturmuş sadece üç kişiyi tanıyoruz, ama bunlar gayet üst düzeyde kimselerdi.⁴⁰ *Muhassıllar*, vergi toplama işini fiilen gerçekleştiren görevlilerdi. Sözelimi İsfahan'da, kurtulmalık (*mal-i amân*) toplanması işine, Timur'un, şehir kapılarını tutan bazı emirler tarafından nezaret edilmiş, ama parayı şehre giren *muhassıllar* toplamıştı.⁴¹ *Muhassıllar* birçok şehirde *darugalar* ve onların *nökerleriyle* birlikte anılır ve bir isyan patlak verdiğinde ilk öldürülen görevlilerden olurlardı.⁴² *Muhassıllar* Lur-i Kuçik'teki davranışları, bunların edinebileceği gücün ve bağımsızlığın derecesini işaret eder; *muhassıllar* burada, oğlunun uygun-suzlukları yüzünden *atabekini* öldürmüşlerdi. Bu olayın anlatıldığı yerlerde yerel *darugaların* adı hiç anılmaz, oysa biz bölgeye gönderilen bazılarını biliyoruz.⁴³ 1407'de yazılmış Ermenice bir elyazmasının arka yüzünde, birçok ulusu ezip köleleştiren vergi tahsildarlarına atfı yapılır.⁴⁴

Tamgaçı: *Tamgaçı*, Timur zamanında ticari vergilerin, özellikle de gümrük vergilerinin tahsildarıydı. Bu makam Altın Orda'da, Kırım'da ve İlhanlılarda da vardı. Bunların topladığı *tamga* vergisi, İran başının eşdeğeri olup, şehirlerdeki ticaret ve sanayiden alınan bütün vergileri kapsardı.⁴⁵ Timur döneminde bu makama dair çok az bilgi vardır. *Mu'izz el-ensab*'ta listesi verilmez; tarihlerde de sadece bir kez, o da Timur'un H.805'te (M.1402) Efes'i almasından sonra, şehre *mal-i amân* biçmek ve vergiyi tahsil etmek üzere Nasrallâh Tamgaçı'yı ataması münasebetiyle geçer.⁴⁶

MERKEZİ HÜKÜMET MAKAMLARI

Mühürdar: Merkezi hükümetteki en itibarlı makamlardan biri olan *mühürdarlık*, birçok devlette varolan ve hükümdarla olan yakın münasebeti nedeniyle büyük saygınlık taşıyan bir makamdı.⁴⁷ Timur döneminde bu makam hakkında bildiğimiz tek şey, onu elinde bulunduran şahsın kimli-

ğiydi. Makam ilk olarak Timur'un yakın efradından Eyegü Timur tarafından dolduruldu; onun H.793'teki (M.1391) ölümü üzerine "*mühr-i has ve pervane*" akrabasından Şahmelik'e geçti.⁴⁸ Bu mevkiye bir noktada Eyegü Timur'un oğlu Şeyh Muhammed de getirilmiştir.⁴⁹ Gerek Eyegü Timur, gerekse Şahmelik Timur'un en sıvırlmış emirleri arasındaydılar.

Bu kişilerin kariyerleri üzerine yapılan incelemeler, makamlarının sorumlulukları hakkında ne yazık ki bilgi vermez. Şahmelik bazı özel saray askerlerine komuta etmekteydi, zaten H.807 (M.1404-5) olaylarında Timur'a özellikle yakın olan ve huzura çıkışı kontrol eden emirlerden biri olarak ön plana çıkar, ancak daima onun yanında kalmamıştır. Bu nedenle Safeviler döneminde olduğu gibi bu dönemde de *mühürdarlık* makamının, taşıyana itibar ve belki de hükümdara ulaşmayı denetlemekte bir rol yükleyen, ancak belli sorumluluklarla donatmayan, onursal bir mevkii olması gayet mümkündür.

Kazançı: *Kazançı* terimi "hazinedar" anlamına gelir. Timur'dan önceki ve sonraki göçebe idarelerinde, bu makama, en azından bu ad altında şahit olunmamıştır. Gerçi Akkoyunlularda yüce divanın mensubu olan ve Türklerin getirildiği bir hazinedarlık vardı.⁵⁰ Esasında Timur döneminde de makam hakkında, böyle bir makamın varlığı dışında hiçbir şey bilmiyoruz. *Kazançı* olarak bilinen üç emir vardır, ama bunlardan hiçbirisi doğru dürüst tanınmamaktadır.⁵¹ Bu kişilerin hangi hazineleri ya da kaynakları kontrol ettiği belli değildir.

Yarguçı: *Yarguçı*, yani yargıç, Timur zamanında muhtemelen *divan-ı büzürg* adı altında var olan Türk-Moğol yargısının bir görevlisiydi.⁵² Bu makama Moğol imparatorluğunun büyük hanlar dönemiyle İlhanlılarda da rastlanır.⁵³ *Yarguçılık* makamının varlığını gösteren tek kanıt, H.796'daki (M.1393) Tikrit kuşatması sırasında Şeyh Arslan Yarguçı'dan bahsedilmesidir.⁵⁴ Bu belli ki Kebeg Han *tümenine* kumanda eden Şeyh Arslan'la aynı kişiydi.

SARAY MAKAMLARI

Kurçı: *Kurçı* –sadak taşıyıcı- hükümdarın hassa ya da muhafız kitasının bir mensubuydu. Bu *Moğolların Gizli Tarihi*'nde geçen ve sonraki bir-

çok Moğol devletinde bulunan bir makamdır.⁵⁵ Timur döneminde bu makamlarla ilgili hemen hemen hiçbir şey bilmiyoruz. Timur saltanatına ait tarihlerde bu makam, çok da önde gelmeyen bir ya da iki emirin adına iliştirilen bir unvan olarak geçer.⁵⁶ *Mu'izz el-ensab*'ta Timur'a bağlı makamlar listesinde rastlanmayan bu makama, onun bazı oğul ve torunlarının altındaki makamlar arasında rastlanır.⁵⁷

Kuşçı: Kuşçı kuşçubaşıdır, birçok Türk ve Moğol devletinde vardı.⁵⁸ Geç Timurlu döneminde *kuşçı* askeri bir memurdu, ama makam eski önemini koruyordu; *kuşçı* esasen kraliyet şahinlerinden sorumluydu.⁵⁹ Bu makam *Mu'izz el-ensab*'taki Timur'a bağlı makamlar listesinde yoktur, ama daha o hayattayken faal olan bazı oğul ve torunlarına bağlılar listesinde bulunur.⁶⁰ Timur dönemi tarihlerinde bu makama, sadece bir kere, bir emirin adına iliştirilmiş bir unvan olarak rastlarız.⁶¹

Ahtaçı: *Ahtaçı* seyis başıdır. Bu görevli Cengiz Han'ın *keşiginin* bir parçasıydı. Bu makama sonraki çeşitli Moğol devletlerinde ve Babür yönetiminde, geç Timurlu devirlerinde rastlanır.⁶² *Mu'izz el-ensab*'ta Timur devri için değinilmez, ama bu dönemde faal olan bazı prensler için düzenlenmiş listelerde göze çarpar.⁶³ Timur döneminde bu unvan, muhtemelen bir Türkmen olan, önde gelen emirlerden Argünşâh Ahtaçı'ya verilmişti. Argünşâh'ın kariyeri de öteki Timur erkânı gibidir.⁶⁴ Bir de Adil Ahtaçı adlı Şahruh'un özel *koşununun* mensubu olup Şah Mansur ile savaşta Şahruh'un yanında kalarak onu korumuş bir emir daha biliriz.⁶⁵ Anlaşılan bu makam, bir hükümdara yakınlık ve şahsi hizmet unsuru da barındırmaktadır.

Bökevül: Bir askeri idari görevli olan *bökevül*, kraliyet tadıcısıydı.⁶⁶ Bu makam da Cengiz Han döneminde ortaya çıkmış ve sonraki Moğol devletlerinde devam etmiştir. Celayirliler için yazılmış olan *Düsturü'l-kâtib*'teki anlamına göre, *bökevül* askerlerin yönetimine ve donatımına nezaret eder, onlara divanın emirlerini aktarır ve ordudaki karışıklıkların önüne geçerdi. Bu tasvirle bu makamın diğer çoğu idaredeki durumu birbirine uyar.⁶⁷ Geç Timurlu döneminde ise *bökevül* teriminin orijinal anlamında, yani medreselelerin yemeğini temin etmekle sorumlu kişiler için kullanıldığını görürüz.⁶⁸

Timur döneminde bu makama yapılmış olan tek atıf her iki kullanışa da uyar. Şirvanlı Seyh İbrahim, H.802'de (M.1399–1400) bir şölen için o

kadar çok koyun ve at yığdırdı ki, aşçıların bunların hepsini yetiştirmesi mümkün değildi. Bu yüzden *tavaçılar* bu işi askerler arasında paylaştırdılar ve şölen günü geldiğinde, yemeğin sorumluluğunu *bökevüller* üstlendi.⁶⁹ *Mu'izz el-ensab* Timur devri için herhangi bir *bökevüle* listede yer vermez, ama onun bazı oğul ve torunları için verdiği görevliler listesinde bahseder.⁷⁰

Bavurçı: *Bavurçı* aşçıydı.⁷¹ Bu makam da Cengiz Han döneminde ortaya çıkmıştır,⁷² *bökevül* kadar önemli ya da yaygın bir makam olmadığı görülmektedir.⁷³ *Bavurçı* unvanı Timur döneminde iki emire verilmişti; bunlardan biri olan Tökel *Bavurçı* gayet itibarlı bir kimse olup *darugalık* da yapmıştı ve adı hükümdara en yakınlar arasında geçiyordu.⁷⁴ *Mu'izz el-ensab*'taki listelerde bu makama rastlanmaz.

Suçı: *Suçı* saki ya da kâhyaydı.⁷⁵ Bu görev, yukarıda saydıklarımın çoğuna göre itibarı daha düşük ve o kadar da yaygın olmayan bir makam gibi görünüyor. Timur döneminde Çerkes *Suçı* diye anılan bir emir vardır ki H.795'teki (M.1393) Bağdat'ın fethinde, Timur'un emriyle diğer suçilerle birlikte şehrin tüm şarabını ırmağa dökmüştür.⁷⁶ Bu yüzden bu makamın asli işlevini koruduğu düşünülebilir. *Mu'izz el-ensab*'taki Timur'a bağlılar listesinde hiçbir *suçı* yer almaz, ama daha o hayattayken faal olan çeşitli oğul ve torunlarına bağlılar listesinde *suçiler* bulunur.⁷⁷

ASKERİ MAKAMLAR

Emir ül-ümera: Genellikle “başkumandan” olarak tercüme edilen bu makam, Timur ordusundaki en yüksek mevkiiydi. Başka yerlerde de mevcut olan bu makam, özellikle tahtta zayıf bir hükümdar bulunuyorsa, eline büyük bir güç toplayabilirdi.⁷⁸ Altın Orda'da, 14. yüzyılda bu unvanla (Türkçe'deki şekliyle *beglerbegi*) dört büyük Ulus emirinin başı kastediliyor ve o kişi, genellikle handan sonraki en güçlü şahıs sayılıyordu.⁷⁹

Mu'izz el-ensab bu mevkiye gelenler hakkında bizi aydınlatırsa da, Timur dönemi tarihlerinde *emir ül-ümera* makamından pek az bahsedilir. Bu unvanı ilk alan kişi Caku Barlas'tı; ondan oğlu Cihanşah'a, daha sonra da öteki oğlu Mızrab'a geçti.⁸⁰ Clavijo, Cihanşah Barlas'tan ordunun başkumandanı ve saray nazırı olarak bahseder.⁸¹ *Mu'izz el-ensab*'a göre bir başka Barlaslı olan Sultan Pir Ahmed de bu makama gelme şerefine nail olmuş-

tur, ama tarihlerde hiç adı geçmez.⁸² Caku da, Cihanşah da büyük bir nüfuz ve güç sahibiydiler, bunun onların *emir ül-ümera* olmalarından ileri gelip gelmediğinden emin olamıyoruz. Kaynakların bu makam hakkındaki ketumiyetlerine bakılırsa, güçlerini aynı zamanda göze girmiş olmalarından ve Karavanas askerlerine kumanda etmelerinden de aldıkları anlaşılıyor. Bununla birlikte Cihanşah orduda da sorumluluk gerektiren bir mevkide bulunuyordu; kendisine zaman zaman önemli hareketler emanet edilmiş, bazen sağ, bazen de sol kanadın kumandası ona bırakılmıştır.⁸³

Bazı emirler de *emir ül-ümera* olarak eyaletlere atanırdı. Horasan'da bu mevki Ak Buga Nayman'a verilmişti.⁸⁴ H.789-90'da (M.1387-8) vali Miranşah'ın yokluğunda çıkan isyanda, Ak Buga Horasan'ın geniş topraklarından ordular devşirip başlarına geçerek düzeni sağlama konusunda inisiyatifini ele aldı. Bir yandan da, aynı anda Kâbil'de çıkan isyanı bastırmasında Cihanşah Barlas'a el veriyordu.⁸⁵ Hafız-ı Ebru'nun anlatımına bakılırsa, bu makam, eyaletin validen sonraki en güçlü makamı olmalıdır, oysa aslında Ak Buga, mâli işlere bakan ve eyaletin göze çarpan askeri kişiliklerinden biri olan Emir Muhammed Sultanşah'tan daha güçsüzdü.⁸⁶ Bu makam hakkında tarihlerin bize anlattıkları bunlardan ibarettir. Belli ki, son derece itibarlı bir mevkidi, ama ona ait görevlerin niteliği ve çapı konusunda bir türlü emin olamıyoruz. Bunların yarım yamalak tanımlanmış ve kişiye göre değişen görevler olması gayet olasıdır.

Tavaçı: *Tavaçılar* askeri müfettişlerdi. Hükümrânın emirlerini askerlere aktarmak ve sefer zamanı asker toplamak yanında, ordunun donanımının ve koşullarının her anlamda eksiksiz olmasını sağlamak da onların göreviydi.⁸⁷ Bu mevkiye, gayet benzer işlevlerle öteki göçebe devletlerinde de rastlanır.⁸⁸ Timur dönemi tarihlerinde *tavaçılardan* sık sık söz edilir, böylelikle biz de onların faaliyetleri hakkında büyük bilgi sahibi oluruz. En önemli görevlerinden biri asker devşirmekti; bu işi bazen doğrudan doğruya kendileri yapar, bazen de ordudaki emirlere illerindeki askerleri toplayıp getirmelerini emrederlerdi.⁸⁹ Timur'un H.807'deki (M.1404-5) Çin seferinden önce, *tavaçıların* ordunun ne kadar askere ihtiyacı olacağına ve Ulus'un önde gelen mensuplarının ne kadar asker ve donanım temin etmesi lazım geldiğine karar vermeleri gerekmişti.⁹⁰

Ordudaki emirler arasında görev dağılımı yapmak da *tavaçıların* işleri arasındaydı. H.796'daki (M.1393) Tikrit kuşatmasında tünellerin kazılması ve Timur ordusunun Azerbaycan'daki Aras Nehri'ne açılan bir kanal inşa etmesi sırasında, işleri emirler ve askerler arasında paylaştıranlar *tavaçlı*lardı.⁹¹ Tekli veya gruplar halinde binaların yapımını denetledikleri, ganimeti üleştirdikleri, konak yerlerini düzenledikleri ve şölen hazırlıklarına yardım ettikleri anlatılır.⁹² Bu, maharet ve otorite gerektiren ve uygun güç ve saygınlıktaki adamlara verilen bir görevdi.

Yurtçı: *Yurtçı*, kamp hazırlıklarından sorumlu olan görevliydi.⁹³ *Yurtçılar* ve işleri, Timur dönemi tarihçileri tarafından sık sık konu edilir. H.797'de (M.1394-5) Gürcistan'da kışlak bulmaya gönderilmiş, H.803'te (M.1400) Şam'da, Timur'u, kamp alanının aşırı otlatılmış bir yer olduğundan haberdar ederek orduya daha uygun bir otlak bulmaya çıkmış,⁹⁴ Hint seferinde yük katarını (*urug*) aşırıtmaya yollanmışlardı.⁹⁵ Kimliğini bildiğimiz bir *yurtçı* vardır ki o da, Şahruh'un yanına katılan emirlerden biri olan, Yezd *darugası* Temüğe Kuçin'in kardeşi Kebekçi'ydi.⁹⁶

Yasavul: *Yasavul* bir yaver, bir emir subayı ya da hükümdarlık فرمانlarının takipçisiydi.⁹⁷ *Düstürü'l-kâtib'e* göre *yasavul*, tüm asker kafielerinin kaydını tutan, emirleri ve askerleri rütbelerine göre olması gereken yerlere yerleştiren önemli bir görevliydi.⁹⁸ Timur dönemi tarihlerinde bu mevkiden nadiren bahsedilir. H.807'deki (M.1404-5) Çin seferinden önce yapılan *kurultayda* iâşe işlerini *tavaçlı*larla birlikte *yasavullar* yürütmüşlerdi.⁹⁹ Bir Gürcü kalesinin H.806'daki (M.1403-4) fethinde saldırı emri için davullar vuran da Timur'un *yasavulları*ydi.¹⁰⁰ Bu örnekler, sayıca az da olsa, bu makamın anlatıldığı diğer yerlerdeki tasvirleri doğrular. Timur döneminde *yasavullar* çok itibarlı kişiler değillerdi, ama aralarında hem *kuçin*, hem de Barlas emirleri vardı.¹⁰¹

TİMUR'A BAĞLI MEVKİLER: EMİR VE BAHADUR

Timur hükümetini oluşturan kişiler, belli makamlara ilaveten bir de onursal rütbeye işaret eden unvanlarla taltif edilirdi. Tarihlerde adı geçen kişilerin çoğu, özellikle Timur'un en önemli komutanlarının hepsi ya *emirdi* ya *bahadur*. Bazıları için bu unvanlar birbirinin yerine kullanırdı,

ama Timur iktidara geldiğinde makamları dağıtırken, bu iki rütbe arasında ayrım gözetmişti. *Mu'izz el-ensab* da makam ve mevki sahiplerini sayarken, emirlerle *bahadurları* ayrı ayrı listeler.

Emir: Timur dönemi tarihlerinde *emir* terimi genellikle Türkçe *beg*, yani “reis” ya da “kumandan” yerine kullanılır. Bu unvan farklı kademelerdeki önderlere verilen bir unvandı; Çağatay Ulusu hükümdarlarına –Timur’un kendisi de dâhil– *emir* dendiği gibi, kabile reislerine, kabile zade-gânı ve Timur erkânı arasındaki birçok kişiye, hatta ordudaki en küçük bir asker grubunun kumandanına bile böyle hitap edilirdi.¹⁰² Bizim burada belirlememiz gereken şey, terimin kullanım alanlarından birinin sadece doğuştan gelen bir hakla veya atama yoluyla kabul görmüş bir rütbenin taşıyıcılarını tarif etmek olup olmadığıdır. Bu, benzer öteki idareler ve geç Timurlu dönemleri için de aynıyle vakiiydi.¹⁰³

Timur dönemi için, *emirleri* seçkin bir rütbenin sahipleri olarak gören tek kaynak *Mu'izz el-ensab*’tı. Daha önce de belirttiğim gibi, *Mu'izz* önce her bir prensin altındaki emirleri listeler ve bunu yaparken zaman zaman *ümera* terimi yerine *divaniyan* terimini kullanır. Timur’un adı altında listelenen *emirler*, Timur’un maiyeti, Barlaşlılar, eski kabile reisleri, Horasanlılar, bir *kuçin* ve cedleri bilinmeyen çeşitli emirler gibi türlü çeşitli sınıflara mensup insanların tamamını değil bir kısmını kapsar. Bu *emirlerin* bazıları *tümen* kumandanıyken, bazıları haliyle değildi ve ayrıca bilinen tüm *tümen* kumandanları da listede yoktur.¹⁰⁴ *Emirlik* babadan oğla geçebilen bir rütbeydi. Eski kabile *emirlerinin* bazıları hariç, Timur hayattayken ölen hemen hemen tüm *emirlerin* unvanı bir akrabasına geçmiş ve kimi durumlarda bu geçiş üç kuşak boyunca sürmüştür. Bir seferde sadece bir kişi *emir* olabildiğinden dolayı da, *emir* sayısı çok az artmıştır.¹⁰⁵

Timur dönemine ilişkin diğer kaynaklardan *emir* rütbesi hakkında ne yazık ki pek az şey öğrenebiliyoruz. Tarihlerin verdiği bilgiler *Mu'izz*’in-kinde daha da muğlâk olup, buralarda *emir* ve *bahadur* terimleri hemen hemen hep birbiri yerine kullanılmıştır.¹⁰⁶ Ayrıca, geç Timurlu kaynaklarının şöyle bir okuması bile *bey* unvanının ancak kalıtsal olarak ya da atamayla geçen özgül bir unvan olduğunu ortaya koyarken,¹⁰⁷ Timur dönemi tarihleri bu konuda hiçbir bilgi vermez.

Mu'izz el-ensab'ın emirle divanıyanı eş tutması, emirlik unvanının, emir divan unvanının dengi olduğunu akla getirir; bu durumda bunlar belki de, muhtemelen *divan-ı ala* ya da *divan-ı büzürgle* ilintili olan bir danışma konseyinin bir parçası konumundaki ulu emirlerdi. Timur'un H.794'teki (M.1392) Mazenderan fethini hikâye eden *Tarih-i Taberistan*'da, Mazenderan emiri İskender Şeyhi'nin ümera *divanı* toplantılarında bölgenin sahip olduğu zenginlik ve hazineler hakkında konuşmalar yaparak, oranın fethini teşvik edişi anlatılır.¹⁰⁸ Ancak bu yorum unvanın, tarihsel yazılardaki, çok daha geniş olan kullanımına değil, *Mu'izz el-ensab*'ta listelenen emirlere uyar. Tek söyleyebileceğimiz, emir unvanının, Timur'un yönetici seçkinlerine bile otomatik olarak bahşedilmeyen, kalıtsal bir unvan oluşudur.

Bahadur: *Mu'izz el-ensab*'ta, Timur ve birçok vârisinin altında, emirler listesinden sonra bir de *bahadurlar* listesi yer alır. Bu rütbenin anlamı ve önemi aydınlatılamamıştır. *Bahadur* terimi genellikle bir unvan gibi kullanılan, yaygın bir terimdi.¹⁰⁹ Timur dönemi tarihlerinde çoğunlukla kişi adından sonra gelir; *Mu'izz el-ensab*'ta *bahadur* olarak listelenenlerin ve birçok prensin isimlerinden sonra yer alır. Aynı zamanda tek başına, belli bir insan sınıfını işaret etmekte de kullanılır, ama işaret ettiği bu grubun nasıl bir sınıf olduğu tam olarak belli değildir. Buna örnek olarak, "*tümenleri, hazaraları ve koşunlarıyla birlikte emirler ve bahadurlar*" ifadesi verilebilir.¹¹⁰

Timur Çağatay Ulusu'nun başına geçtiğinde, kendi maiyetinin çeşitli mensuplarını *bahadur* ve ordu komutanı olarak atadı; bu kişilerin hemen hemen hepsi *Mu'izz el-ensab*'ta Timur'un *bahadurları* olarak listelenmiştir.¹¹¹ Emir unvanı taşıyanların adlarına her ne kadar bazen *bahadur* unvanı eklense de, *bahadur* olarak listelenenlere nadiren emir denirdi.¹¹² *Bahadur* yapılan kişiler, genelde Timur'un emirlerinden bir biçimde daha az itibar taşırdı ve içlerinden pek azı önde gelen Ulus kabilelerine mensuptu. Bununla birlikte bir sürüsü *tümen* kumandanıydı.¹¹³ Emirlik rütbesi gibi *bahadurluk* rütbesinin de kalıtsal olduğu açıktır.¹¹⁴ Muhtemelen her iki makam da doğru dürüst tanımlanmamıştı ve aslen Timur'un yandaşlarını ödüllendirmesine yarardı.

NOTLAR

BİRİNCİ BÖLÜM

- 1 Timur'un doğduğu günün bir tartışması için bkz. B. A. F. Manz, "Tamerlane and the Symbolism of Sovereignty," *Iranian Studies*, cilt XXI, s. 13-14.
- 2 Cengiz Han'ın kariyeri için bkz. Paul Ratchnevsky, *Çinggis-khan, sein Leben und Wirken* (Wiesbaden, 1983).
- 3 Thomas T. Allsen, *Mongol Imperialism* (Berkeley; Los Angeles; Londra, 1987), tamamında, Paul Buell, "Tribe, Qan and Ulus in Early Mongol China: some Prolegomena to Yüan History," Doktora Tezi, University of Washington, 1977, s. 86-105, 123-6, 131-2, Rashid al-Din, *The Successors of Genghis Khan*, çev. J. A. Boyle (New York; Londra, 1971), s. 218-20.
- 4 Akademisyenler son dönemlerde yasının yazılı bir kod, hatta bir belli düsturlar dizisi olarak mevcut olup olmadığı sorusunu gündeme taşıdı; ancak bir fikir olarak önemi yadsınmazdı. Yakın zamanlardaki bir tartışma için bkz. D. O. Morgan, "The 'Great Yasa of Chingiz Khân' and Mongol law in the İlkhânate," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, cilt 49 # 1 (1986), s. 163-76.
- 5 Buell, "Tribe, Qan and Ulus," s. 125-30, 146-69, Allsen, *Mongol Imperialism*, s. 100-8.
- 6 Buell, "Tribe, Qan and Ulus," s. 72, Peter Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire," *Central Asiatic Journal*, XXII # 3-4 (1978), s. 191-2.
- 7 H. Franke, "From Tribal Chieftain to Universal Emperor and God: the Legitimation of the Yüan Dynasty," *Bayerische Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, Sitzungsberichte*, 1978, H. 2, s. 52-69.
- 8 A. Bausani, "Religion under the Mongols," *Cambridge History of Iran*, cilt 5 (Cambridge, 1968), s. 541-3, B. D. Grekov ve A. İ. Iakubovskii, *Zolotaia Orda I ee padenie* (Moskova; Leningrad, 1950), s. 164-7, J. Spencer Trimingham, *The Sufi Orders in Islam* (Oxford, 1971), s. 91, René Grousset, *The Empire of the Steppes*, çev. N. Walford (New Brunswick, N.J., 1970), s. 344-5, Mirzâ Muhammed Haydar Dughlat, *A History of the Moghuls of Central Asia, being the Tarih-i Rashidi of Mirza Muhammad Haydar, Dughlat*, çev. E. Denison Ross, der., N. Elias (Londra; New York, 1898, yeniden basım 1972), s. 12-15.
- 9 Elimizde söz gelimi, 14. yüzyılın ikinci yarısında, İran saraylarında hâlâ Moğol kâtipleri ve hatta şarkıcıları olduğuna dair kanıtlar var, ancak o dönemden kalma Moğol belgeleri bunların dillerinin ölü olduğunu ve bu kullanımının esasen bir formalite niteliği taşıdığını düşündürür. (Gottfried Hermann ve Gerhardt Doerfer, "Ein persisch-mongolischer Erlass des Çalayeriden Şeyh Oveys," *Central Asiatic Journal*, xix # 1-2, s. 31, 56-7, Gerhardt Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Veröffentlichungen der orientalischen Kommission*, cilt 16, 19-21 (1963, 1965, 1967, 1975), cilt I, s. 16-17).
- 10 Bertold Spuler, *Die Goldene Horde* (2. baskı, Wiesbaden, 1965), s. 285-90, Fedorov-Davydov, *Obshchestvennoy stro. Zoloto-Ordy* (Moskova, 1973), s. 46-7, 66-7, A. P. Grigor'ev, "Ofitsial'nyy iazyk Zolotoy Ordy XIII-XIV vekov," *Tiurkologicheskii Sbornik* cilt 9 (1977), s. 80-9.
- 11 Türki alınlıların İlhanlıların sonuncusu Ebu Sa'id (M.1316-35) ile Çağday hanları Kebeg (M.1318-26) ve Tarmaşirin'e (M.1326-34) ait olduğu belirtilmiştir: [B. Spuler, *Die Mongolen in Iran* (Berlin, 1985), s. 380, İbn Battûta, *The Travels of Ibn Battûta*, çev. H. A. R. Gibb (Cambridge, 1958-71), cilt III, s. 556-7] Çağday hanlığının doğu parçasına dair daha az şey bilinir; orada, 14. yüzyıl sonlarına kadar, en azından bazı resmi işlerde hâlâ Moğolca kullanılıyordu ama yönetici sınıfın konuş-

ma dili pekâlâ Türkçe olmuş olabilir. Her ikisi de Türkçe konuşan Kebeg ve Tarmaşirin, Çağaday ülkesinin tamamının hanlarıydılar.

- 12 Altın Orda buna bir istisnadır; burada Moğollar, uzaktan yönettikleri Rus tebaasındaki yerine, aralarında yaşadıkları, çoğu göçebe bozkır Türklerinin dinini seçtiler.
- 13 D. O. Morgan, *The Mongols* (Oxford, 1986), s. 165, Karl Jahn, "Paper Currency in Iran," *Journal of Asian History*, cilt 4 # 2 (1970), s. 120-6.
- 14 I. P. Petrushevsky, "The Socio-economic condition of Iran under the al-Khâns," *Cambridge History of Iran*, cilt V, s. 495. V. V. Bartol'd, *Dvenadtsat' leksii po istorii turetskikh narodov Srednei Azii, Sotshineniia* içinde, cilt V (Moskova, 1968), s. 162, Fedorov-Davydov, *Obshchestvennyi stroi*, s. 80-1.
- 15 Bartol'd, *Dvenadtsat' leksii*, s. 162, M. G. Safargaliev, *Raspas Zolotoi Ordy* (Saransk, 1960), s. 69-70.
- 16 Allsen, *Mongol Imperialism*, s. 197-8, Karl Jahn, *Die Chinageschichte des Rasid ad-Din* (Viyana, 1971), s. 8, 11.
- 17 Bkz. Bölümler 2 ve 5.
- 18 Safargaliev, *Raspas*, s. 120-1.
- 19 Bu dönemde "Türkmen" terimi, Ortadoğu'daki, bölgeye Moğol istilasından önce gelmiş ve yeni Türk-Moğol yönetici sınıfından ayrı kalmış, batı -ya da Oğuz- Türkleri için kullanılıyordu.
- 20 Sheila Blair, "The Mongol Capital of Sultaniyya 'the Imperial'" *Iran*, cilt 24 (1986), s. 147, D. Ayalon, "The great yasa of Chingiz Khan. A Reexamination," *A, Studia Islamica*, cilt XXXIII, s. 105.
- 21 John E. Woods, *The Aqquyunlu, Clan, Confederation, Empire: a Study in 15th/16th Century Turko-Iranian Politics* (Minneapolis; Chicago, 1976), s. 4-5.
- 22 Charles J. Halperin, *Russia and the Golden Horde* (Bloomington, 1985), s. 69, 98, 103.
- 23 Ruy Gonzalez de Clavijo, *Narrative of the Spanish Embassy to the Court of Timur at Samarkand in the years 1403-1406*, çev., Guy Le Strange (Londra, 1928), s. 221, 282.
- 24 W. Fischel, *Ibn Khaldun and Tamerlane. Their historic Meeting in Damascus, 1401 A.D. (803 A.H.)* (Berkeley; Los Angeles, 1952) (bundan sonra Ibn Khaldun, Fischel), s. 37, Sultaniyeli Jean, "Mémoire sur Tamerlan et sa cour par un Dominicain en 1403," ed. H. Moranvillé, *Bibliothèque de l'École des Chartes*, LV (Paris, 1894) (bundan sonra Sultaniyeli Jean), s. 444-5.
- 25 "Tamerlane and the Symbolism of Sovereignty," başlıklı makalede meşruiyet sorununu daha ayrıntılı ele aldım.
- 26 Bkz. Igor de Rachewitz, "Some remarks on the Ideological Foundation of Chingiz Khan's Empire," *Papers on Far Eastern History*, # 7 (Mart, 1973), s. 21-36.
- 27 Bkz. örneğin A. K. S. Lambton, "The Internal Structure of the Saljuq Empire," *Cambridge History of Iran*, cilt 5, s. 208-12.
- 28 Jean Aubin, "Comment Tamerlan prenait les villes," *Studia Islamica*, XIX (1963), s. 109, 121-2.
- 29 Aubin, "Comment," s. 86-7.
- 30 Clavijo, s. 221.
- 31 Timur'un kişiliğinin en eksiksiz tartışması, H. R. Roemer'in "Timür in Iran," makalesindedir; *Cambridge History of Iran*, cilt VI Cambridge, 1986), s. 83-90.
- 32 Nizâm al-Din Şâmî, *Histoire des conquêtes de Tamerlan intitulée Zafarnâme, par Nizâmuddin Şâmî*, der., F. Tauer (Prag, cilt I, 1937; cilt II, 1956) (bundan sonra ZNS) cilt II, s. 192-3, 202.
- 33 Ibn Khaldûn, Fischel, s. 37, 47.
- 34 Ibn Khaldûn, Fischel, s. 47.
- 35 Aubin, "Comment," s. 85.
- 36 Aubin, "Comment," s. 88-90, J. Aubin, *Matériaux pour la biographie de Shah Nimatullah Wali Kernani* (Paris; Tahran, 1956), s. 11-13, 121-3.
- 37 Aubin, *Matériaux*, s. 11.

- 38 ZNS I, s. 128, 198, 247, 279, 286.
- 39 Hâfiz-i Abri, *Cing opuscles de Hâfiz-i Abri, concernant l'histoire de l'Iran au temp de Tamerlan*, der., F. Tauer (Prag, 1959), metin, s. 61-2, Jean Aubin, "Le khanat de Çağatai et le Khorasan (1334-1380)," *Turcica*, VIII # 2 (1976), s. 52-3. Timur'un yerli Sufi şeyhlerinin hepsinin onayını gerçekten de alıp almadığı konusu biraz şüphelidir, (bkz. Aubin'de alıntılanan pasaj), ama niyetleri konusunda en ufak bir şüphe yoktur.
- 40 V. V. Bartol'd, "O pogrebenii Timura," *Sochineiia* içinde, cilt II, kısım 2 (Moskova, 1964), s. 424-37.
- 41 İkisi özellikle önemliydi: Timur'un ilk yıllarındaki Emir Kulâl ve ondan sonraki Endhudlu Seyyid Baraka. (Aubin, *Matériaux*, s. 11-13, 121-3, Ibn, 'Arabşâh, *Tamerlane or Timur the Great Amir*, çev., J. H. Sanders (Londra, 1936, tıpkı basım Lahor, 1976), s. 5, 14.
- 42 Bu hususiyeti başka bir yerde ele aldım: bkz. Manz, *Administration and the Delegation of Authority in Temür's Dominions*, *Central Asiatic Journal*, XX # 3 (1976), s. 191-207.
- 43 Timur'un ailesindeki ölümler karşısındaki tepkisi için, bkz. ZNS I, s. 85-90, 149, 272-6, Sharaf al-Din 'Alî Yazdî, *Zafarnâme*, der., Muhammed 'Abbâsî (Tahran, sh. 1336/1957) (bundan sonra ZNY), cilt II, s. 355-6. Dış gözlemciler, Timurlu prenslerinin dairelerinin büyüklüğüne ve zenginliğine şahidlik etmekteydi; 1404'te elçilere, Timur'un daha sonra veliyahtı olarak tayin ettiği torunu Pir Muhammed'in önünde eğilmeleri emredildi. (Clavijo, s. 254, Sultaniyeli Jean, s. 446).
- 44 Timurlu tarihlerinin mükemmel bir tartışması için, bkz. John E. Woods, "The Rise of Tīmūrid Historiography," *Journal of Near Eastern Studies*, 46 # 2 (1987), s. 81-108.

İKİNCİ BÖLÜM

- 1 W. R. Rickmers, *The Duab of Turkestan* (Cambridge, 1913), s. 36-9, 51-2, 59-62, 72-8, 164.
- 2 J. Hurnlum, *La géographie de l'Afghanistan* (Kopenhag; Stockholm; Oslo; Helsinki, 1959), s. 106-7, 133, 281-4.
- 3 Rashid al-Din, çev., L. A. Khetagurov, der., A. A. Semenov, *Rashid ad-Din: Sbornik letopisei* (Moskova; Leningrad, 1952), cilt I, kısım 2, s. 69, V. V. Bartol'd, *Turkestan down to the Mongol Invasion*, çev., T. Minorsky (Londra, 1968), s. 393.
- 4 Jackson, "The Dissolution," s. 186, 204-7, René Grousset, *L'Empire Mongol, 1re Phase* (Paris, 1941), s. 325-32, Bartol'd, *Turkestan*, s. 463, 468.
- 5 Bartol'd, *Turkestan*, s. 465, 472-3, 483, 485.
- 6 Bartol'd, *Turkestan*, s. 488.
- 7 Bartol'd, *Istoriia Turkestana*, *Sochineniia* içinde, cilt II, pt. I (Moskova, 1963), s. 149, *Turkestan*, s. 483.
- 8 Bartol'd, *Istoriia Turkestana*, s. 149, *Turkestan*, s. 491-3.
- 9 René Grousset, *The Empire of the Steppes*, s. 338.
- 10 Bartol'd, *Turkestan*, s. 493, *Istoriia Turkestana*, s. 149-50.
- 11 Bkz. Bölüm I.
- 12 V. V. Bartol'd, *Dvenadtsat' leksi*, s. 163, 169.
- 13 Bartol'd, *Dvenadtsat' leksi*, s. 164, Zeki Velidi Togan, "Gazan-Han Halil ve Hoca Bahaeddin Nakşibend," *Necâti Luğal Armağanı* (Türk Tarih Kurumu yayınlarından VII seri sa. 50) (Ankara, 1968) içinde, s. 775-6.
- 14 Aubin, "l'Ethnogenèse des Qaraunas," *Turcica*, I (1969), s. 82, Jackson, "The Dissolution," s. 243.
- 15 J. A. Boyle, "Dynastic and Political History of the al-Khâns," *The Cambridge History of Iran*, cilt V, s. 356-60, 381-2, 405, 410, Bartol'd, *Dvenadtsat' leksi*, s. 163, A. Urubae, der., Sharaf al-Din 'Alî Yazdî, *Zafarnâme*, Taşkent, 1972 (bundan sonra ZNY, Urubae), *Muqaddima*, v. 80a.

- 16 Russel G. Kempiners, "The Struggle for Khurasan: Aspects of Political, Military and Socio-economic Interaction in the early 8th/14th Century," *Doktora Tezi*, University of Chicago, 1985, s. 65-72.
- 17 Hafiz-i Abri, *Dhayl-i jami' al-tawarikh-i rashidi*, der., Kh. Bayani (Tahran, sh. 1350/1972-3), s. 112.
- 18 Hafiz-i Abri, *Dhayl*, s. 112, 114-15.
- 19 Jean Aubin, 1270'e gelindiğinde, Negüderi'nin ve bazı diğer Karavanasların Çağaday kontrolüne geldiğini belirtirken, gerek Karl Jahn ve gerekse Peter Jackson bunun ancak 13. yüzyılın sonunda gerçekleştiğine inanırlar. Bkz. Jean Aubin, "l'Ethnogenèse," s. 82-4, ve Le Khanat," s. 17, Jackson, "The Dissolution," s. 243, Karl Jahn, "Zum Problem der mongolischen Eroberungen in Indien (13-14 Jahrhundert)," *Akten des vierund zwanzigsten internationalen Orientalisten-Kongresses, München, Aug.-Sept. 1957* (Wiesbaden, 1959), s. 618-19. Bkz. ayrıca Kempiners, s. 59-60.
- 20 Rashid al-Din, *Jami' al-tawarikh*, der. A. A. Ali-zade (Bakü, 1957), cilt III, s. 152, Aubin, "l'Ethnogenèse," s. 82-4, K. Jahn, "Zum Problem," s. 618-19, Jackson, "The Dissolution," s. 243. Burada, Büyük Han'ın ve Coçi hanedanı memurlarının, 13. yüzyıl başlarında Maverünnehir'deki nüfuzu hatırlanmalıdır.
- 21 Hafiz-i Abri, *Dhayl*, s. 115.
- 22 1320'de Gazne yakınlarında Kebeg Han'ın Çağatay kuvvetlerine karşı çarpışırken, ikisi birlikte öldürüldüler. Baktut'un askerlerine bundan sonra neler olduğunu bilmiyoruz, ama Hafiz-i Ebru *Deyl-i jami' al-tawarikh*'te Yesur'un birçok askerinin son çarpışma sırasında Çağadaylıların saflarına geçtiğini belirtir. (Hafiz-i Abri, *Dhayl*, s. 121, 136, 158-9).
- 23 Ibn Batûta, Gibb, cilt III, s. 561, 585-6.
- 24 ZNY I, s. 31-2, ZNS I, s. 15, II, s. 11-12, Mu'in al-Din Natanzli, der., J. Aubin, *Extraits du Muntakhab al-tawarikh-i Mu'ini*, (Tahran, 1957) (bundan sonra *Muntakhab*), s. 204-5. Çoğu kaynak Apariderin başında Muhammed Hoca Aparidi'nin bulunduğunu belirtir, oysa o bundan kısa bir süre önce öldürülmüş ve yerine Zinde Haşam geçmişti. (Bkz. *Cinq opuscles*, s. 47, notlar, s. 29).
- 25 ZNY I, s. 164, Ibn 'Arabşah, s. 4, *Cinq opuscles*, metin, s. 38.
- 26 Mu'izz al-ansab fi shajarat al-ansab, yazma, Bibliothèque Nationale, Paris, 67 (bundan sonra Mu'izz), 28b, v.81b-82a, Rashid al-Din, *Shu'ab-i panjigana*, yazma İstanbul, Ahmet Salis 2937, v. 47b.
- 27 Mu'izz, v. 28b. 29a, Boyle, *Successors*, s. 145, *Shu'ab-i panjigana*, v. 117b, A. Z. V. Togan, "Tahqiq-i nasab-i Amir Timur," S. M. 'Abdullah, der., *Professor Muhammad Shafi' Presentation Volume* (Lahor, 1955) içinde, s. 108, E. M. Quatremère, Notice de l'ouvrage persan qui a pour titre: Matla-as-sadein ou majma-albahrein, et qui contient l'histoire des deux sultans Schahrokh et Abou-Said," in *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du Roi et autres bibliothèques*, cilt XIV, kısımlar I (1843), s. 280.
- 28 al-Umarâ, *Das mongolische Weltreich: al-Umarâs Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-absâr fi mamâlik al-amsâr*, der. ve çev., Klaus Lech (Wiesbaden, 1968), s. 123.
- 29 Karavanaslar ve Yesurilerde durum kesinlikle böyleydi; Ek A'da açıkladığım gibi, bunun Aparidi ve Hatlâni emirleri için de geçerli olduğuna kesinlikle inanıyorum.
- 30 Bkz. örneğin ZNY I, s. 114-15, 202, 339, ZNS I, s. 14, Mu'izz, v. 101b, *Cinq opuscles*, metin, s. 38.
- 31 Bu, söz gelimi, Uranatlar, Merkitler ve Arlatlar için kullanılır, ama Barlaslılar, Celayirliler ve Süldürlüler için kullanılmaz. (ZNS I, s. 15, 28, ZNY I, s. 547). Kabile kısımları için bkz. ZNY II, s.38, ZNS II, s. 12, *Muntakhab*, s. 207.
- 32 E. E. Evans-Pritchard, *The Nuer* (Oxford, 1940), s. 120-4, 148-50, Paul Kirchhoff, "The Principles of Clanship in Human Society," *Davidson Journal of Anthropology*, cilt I (1955), s. 1-10.
- 33 Herbert S. Lewis, "Typology and Process in Political Evolution," J. Helm, der., *Essays on the Prob-*

lem of Tribe: *Proceedings of the 1967 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society* (Seattle, 1968) içinde, s. 101-7.

- 34 Bkz. Örneğin Rudi Lindner, "What was a Nomadic Tribe?" *Comparative Studies in Society and History*, 24 # 4 (1982), s. 698-701, Lois Beck, *The Qashqa'i of Iran* (New Haven; Londra, 1986), s. 15-19.
- 35 Fredrik Barth, *Nomads of South Persia* (Oslo; Londra; New York, 1964), s. 52, 84-6.
- 36 Bkz. örneğin B. Ia. Vladimirtsov, *Obshchestvennyĭ i stroĭ mongolov: mongol'skiĭ kochevoi feodalizm* (Leningrad, 1934), s. 59, 63, Omeljan Pritsak, "Stammesnamen und Titulaturen der altiaschen Völker," *Ural/Altäische Jahrbücher*, XXIV # 1-2, s. 56-8.
- 37 Kirchhoff, "The Principles of Clanship," s. 1-10.
- 38 ZNY I, s. 106, 170, 194-6, ZNS I, s. 64, 71, II, s. 30, *Muntakhab*, s. 297.
- 39 ZNY I, s. 363.
- 40 ZNY I, s. 147, 149, 193, 196, 327, 364, 388, ZNS II, s. 37, *Muntakhab*, s. 235.
- 41 *Uluġ tümen* diye de bilinir: Mu'izz, v. 88b, 89b, ZNY I, s. 36, 45.
- 42 Celayir ve Süldüs kuvvetleri kabile adlarıyla anılırken, Barlaşlıların böyle anılmamasının nedeni tarihçilerin Barlas geleneğine yakınlığından kaynaklanıyor olabilir; kalıtsal Barlas kuvvetleri kabile içinde taşıdıkları adlarla anılırken, biraz kenarda kalan Celayir ve Süldüs kuvvetleri, sadece kabilelerinin adıyla anılırlardı.
- 43 Bkz. örneğin Ak Buga ve Timurtaş Nayman, ZNY I, s. 98, 100, 237 vs., Müsâ Tayciut, ZNY I, s. 100, Sayf al-Din Nüküz, s. 48, 58, 67, Mu'izz, v. 97a.
- 44 *Shams al-Husn*'de "Çekene Barlas"tan bahsedilir, ama bunun neyi temsil ettiği belirtilmez. (Tâj al-Salmânî, *Şams al-Husn: eine Chronik vom Tode Timurs bis zum Jahre 1409 von Taġ as-Salmânî*, ed. ve çev., Hans Robert Roemer (Wiesbaden, 1956), (bundan sonra *Shams*), v. 99b, s. 74.
- 45 ZNY I, s. 106, 136, 170, *Muntakhab*, s. 240.
- 46 *Muntakhab*, s. 207.
- 47 ZNS II, s. 11, ZNY I, s. 30, *Muntakhab*, s. 262.
- 48 *Muntakhab*, s. 107.
- 49 ZNY. Urubaeve, *Muqaddima*, v. 80a.
- 50 ZNY I, s. 59.
- 51 Bu tür adlandırmaya bir diğer örnek de Tus ve Nişabur'da yerleşmiş garnizon ordusundan türeyen Horasan "yüzde üçü", yani, Cavun-ı Kurbandir. (Aubin, "l'Ethnogénèse," s. 75.)
- 52 ZNY I, s. 59, 147. Bu, Vladimirtsov'un betimlediği erken Moğollar arasındaki kalıtsal tâbi sınıfı (Unaghan boghol) akla getiriyor. *Obshchestvennyĭ i stroĭ*, s. 64-7.) Ayrıca daha dar bir tanım için bkz. C. E. Markov, *Kochevnik Azii* (Moskova, 1976), s. 64-6. Benzer bir kurum, Çaġatay Ulus'undaki, Tâj al-Selmânî'nin bahsettiği, Çekene Barlas'a bağlı olduğu söylenen kölelerde ya da köle askerlerde görülebilir, ancak bunların rolü aydınlatılamamıştır. (*Shams*, v. 99b, s. 74.)
- 53 ZNY I, s. 36, 37, 66-7, ZNS I, s. 18, II, s. 14.
- 54 ZNY I, s. 53, 59, 115, ZNS I, s. 44.
- 55 ZNY I, s. 147.
- 56 ZNY I, s. 147, 181, 325, 334, *Muntakhab*, s. 232, 258, 294-5.
- 57 İbn 'Arabşâh, s. 17.
- 58 A. K. Arends, A. B. Khalidov, O. D. Chekhovich, *Bukharskiĭ vakf xıı v.* (Moskova, 1979), s. 14-15.
- 59 Allsen, *Mongol Imperialism*, s. 193-4, 209-10.
- 60 B. Grekov ve A. Iakubovskii, *Zolotaia Orda*, s. 108-10, Hsiao Ch'ih-ch'ing, *The Military Establishment of the Yuan Dynasty* (Cambridge, Mass., 1978), s. 18-25, A. I. Falina, "Reformy Gazan-Khana," *Uchenyi Zapiski Instituta Vostokovedeniia Akademii Nauk SSSR*, cilt XVII, s. 69-71.
- 61 Yerli nüfusun, sonraki Moğol devletleri tarafından askere alınması Bölüm 5'te tartışılacaktır.

- 62 Clavijo, s. 190-1, 210, Ibn 'Arabşah, s. 1.
 63 ZNS II, s. 10, *Muntakhab*, s. 200.
 64 *Muntakhab*, s. 222.
 65 ZNY I, s. 32. Bir kuşlak olarak Buhara için, bkz. ZNS I, s. 85, O. D. Chekhovich, *Bukharskie dokumenty xiv veka* (Tashkent, 1965), yer adları, s. 46-50.
 66 Yukarıda ele aldığım Karavanaslar hakkında özel malumat sahibiyiz. Süldüsler, Ceyhun'un sınıır çizdiği Belh ve Çaganiyan bölgelerini denetliyorlardı; Belh görece düz bir bölgeyken, Çaganiyan dağlıktır. Arlatlılar hem Horasan düzlüğündeki Endhud'da, hem de Endhud'un güneyindeki dağlık Gürzivan bölgesinde idiler.
 67 ZNS I, s. 36, ZNY I, s. 110, *Muntakhab*, s. 235.
 68 G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate* (Cambridge, 1930) (Cambridge Coğrafya Serile-ri), s. 426, 469-70.
 69 ZNY I, s. 106, 117, *Muntakhab*, s. 240.
 70 ZNS II, s. 20.
 71 Chekhovich, *Bukharskie dokumenty xiv veka*, s. 53, 57, 59, 64-5.
 72 ZNS I, s. 35.
 73 ZNS I, s. 42, 45, ZNY I, s. 109, 116, 149, *Muntakhab*, s. 242, 245-6, 284.
 74 ZNY I, s. 35-6, ZNS I, s. 16, *Muntakhab*, s. 205-6.
 75 ZNS I, s. 19-20, ZNY I, s. 47-9, 60, *Muntakhab*, s. 210-11, 216. Ulus'u H.767'de (M.1366) terk eden Behram Celayir de giderken, benzer şekilde sadece kendi maiyetini ve özel birliğini götürdü. (ZNY I, s. 89, ZNS I, s. 35, *Muntakhab*, s. 235.
 76 Standart tarihlerin -Şami'nin ve Yezdi'nin iki *Zafername*'si, *Mujmal-i Faşihî* ve Hafız-ı Ebru'nun *Mecmua ul-tawarikh*'i- yerel kent kültürü yerine Çağatay geleneklerine dayanmaları, tarihlerde hayvan takvimi kullanmalarında görülür. Bu, Horasan'ın alınmasından önceki olayların korono-lojisi konusunda bazı anlaşmazlıklara neden olmuştur. (Bkz. örneğin Kazakhan'ın öldürülüşü, Yezdi tarafından H.759, Hafız-ı Ebru tarafından H.760 olarak verilir (ZNY I, s. 30, ZNS II, s. 11), 'Abdullah b. Kazakhan'ın azli ve ölümü, *Mujmal-i Faşihî*'de H.760, Hafız-ı Ebru'da H.761 diye be-lirtilir (Faşih Khwâfi, *Mujmal-i Faşihî*, der. Muhammed Farruh (Meşhed, sh. 1139/1960-1), cilt III, s. 91, ZNS II, s. 11). Bu karışıklık Timur'un ilk dönemleri sırasında da devam etmiştir; Şami ve Hafız-ı Ebru, aynı hayvan yıllarını verirken, olayları daima Yezdi'den daha sonraya tarihlemişler-dir. (Bkz. örneğin ZNY I, s. 182, ZNS I, s. 68, ZNY I, s. 188, ZNS I, s. 69.)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

- 1 Bkz. örneğin ZNY I, s. 33, 38-41, 45, 60-2, 64-5, ZNS I, s. 23, *Muntakhab*, s. 207, 209-10, 217-18.
 2 ZNS II, s. 10, *Muntakhab*, s. 200.
 3 "Emir" terimini, yönetici sınıfın Timurlu hanedanı dışındaki mensuplarını belirtmek için kullandım.
 4 ZNS II, s. 10, P. Jackson, "The Mongols and the Delhi Sultanate in the Reign of Muhammed Tughluq (1325-1351)," *Central Asiatic Journal*, xix # 1-2, s. 151.
 5 ZNY I, s. 24, *Cinç opuscles*, metin, s. 38, *Mujmal*, III, s. 69. Her ne kadar Arlatlılar ve Apardiler, Melik Mu'izzeddin Kart ile muhtemelen altı yıldır savaşmaktaysalar da, Ulus'un önderliği bundan önce onların yardımına koşmamıştı. Jean Aubin bu gecikmeye, Ulus içindeki karışıklığın ya da Kart'ın, başı kabile reisleriyle dertte olan Kazan Han'a yardım amacıyla bu kabilelere saldırması-nın neden olabileceğini söyler. (Aubin, "Khanat," s. 27, 29-30, ZNY I, s. 23-4, *Cinç opuscles*, metin, s. 37-8). Bununla birlikte Kazan'ın, Emir Kazakhan'a oranla Horasan'la daha az ilgilenmiş ve Arlatlılarla Apardiler ile ilgili daha az kaygılanmış olması da mümkündür.

- 6 Yanında, kukla Han'ı Bayan Kuli Han, Emir Bayan Süldüs, Şaburganlı Muhammed Hoca Apar-di, Hatlanlı Olcaytu Apardi, Kuhistan valisi Emir Satılmış, Badeşhan şahı Emir 'Abdullah b. Tay-gu ve bir de Emir Tümen, muhtemelen Negüderi kabilesinin reisi Tümen Negüderi vardı. (ZNY I, s. 25-8, *Cinq opuscles*, metin, s. 39-43.) 'Abdullah b. Taygu'nun kim olduğunu çıkarmak zor-dur, ama daha sonra hem ondan hem de kardeşinden Emir Hüseyin taraftarı olarak söz edildiği-ne göre, sanki o ailenin bir müttefikiymiş gibi görünmektedir. Emir Satılmış Kuhistânî normalde Ulus'un bir mensubu değildi, ancak Arlat ve Apardilerle birlikte o da Melik Mu'izzeddin'e karşı bir hünç besliyordu ve ondan Maverâünnehir'e sığınma dilemek zorunda kalmıştı. (*Cinq opuscu-les*, metin, s. 45.)
- 7 ZNY I, s. 29-30, ZNS I, s. 15, II, s. 11, *Muntakhab*, s. 262.
- 8 *Muntakhab*, s. 201.
- 9 ZNY I, s. 30-2, ZNS I, s. 15, *Muntakhab*, s. 263.
- 10 ZNY I, s. 33-6, ZNS I, s. 15-16, II, s. 11-12, *Muntakhab*, s. 204, 206. Timur'un iktidara çıktığı dö-nem için, Yezdi'nin *Zafername*'sinin tarihlendirmesini, bazı tutarsızlıklar taşıyan Hafız-ı Eb-ru'nunkine tercih ederim.
- 11 ZNY I, s. 35, ZNS I, s. 16, *Muntakhab*, s. 117. Şerafeddin 'Ali Yezdi *Zafername*'sinde, Timur'un, ba-bası Emir Taragay'ın yakın zamandaki ölümünden korkusu konusunda, onun sadece kendi veraset durumu için değil, tüm aşiretin durumu için kaygılandığını aklı getiren bir neden daha gösterir.
- 12 Clavijo, s. 210-11, İbn 'Arabşâh, s. 2, İbn 'Arabşâh, Kalküta, s. 4.
- 13 İbn 'Arabşâh, s. 2, İbn 'Arabşâh, Kalküta, s. 4, Clavijo, s. 211.
- 14 ZNS I, s. 35. Kişisel maiyetin kabileler üstü bir lider için taşıdığı önem epeydir takdir edilmekte-dir. Bunun bilinen en iyi örneği, Cengiz Han'ın, gerek iktidara gelişinde gerekse idaresini kurma-sında hayati bir rol oynayan maiyetidir. Daha yakın zamanlarda, bazı bilim adamları kişisel mai-yetin kabile reisleri için de benzer derecede önemli olabileceğini göstermişlerdir. (Halil İnalçık, "The Khan and the Tribal Aristocracy: the Crimean Khanate under Şahib Girey I," in *Eucharisteri-on: Essays Presented to Omeljan Priisak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students*, pt. 1, s. 450-2, 457, 462, ayrıca Woods, *Aggoyunlu*, s. 8.)
- 15 ZNY I, s. 98, Mu'izz, v. 95b.
- 16 ZNY I, s. 75, H.776-7'de (M.1375-76) Timur Moğolistan'a sefer yaparken, At Başı yakınlarında durdu ve burada, eski arkadaşı Mübarekşah Merkit'in hazarasının reisi tarafından ağırlandı. (ZNY I, s. 190.) Fergana'nın doğu ucundaki T'ien Şan'da yurtladıkları aşıkâr olan Merkitlerin, Çağatay-lılarla Moğollar arasında bir mevkide bulundukları anlaşılmaktadır.
- 17 ZNY I, s. 120, ZNS I, s. 46.
- 18 ZNY I, s. 36, ZNS I, s. 16, *Muntakhab*, s. 206.
- 19 ZNY I, s. 37, ZNS I, s. 13, II, s. 13, *Muntakhab*, s. 206.
- 20 ZNY I, s. 38-9, ZNS I, s. 16-17, II, s. 13-14, *Muntakhab*, s. 207. *Müntahab* Emir Hüseyin'i bu sı-rada tüm Ulus'un lideri haline gelişine değinen tek tarihtir.
- 21 ZNY I, s. 40-2, ZNS I, s. 17, II, s. 14, *Muntakhab*, s. 207-8. Her ne kadar bazı kaynaklar ona gel-en itirazları Hacı Beg'den ziyade, Bayezid Celayir'e atfetmekteyse de, Timur'un kabilesi içinde es-ki yerine gelmekte bazı sorunlarla karşılaşmış olması mümkündür. Emir Hüseyin'in bu sıradaki faaliyetlerini bilmiyoruz, ancak iki çok yakın müttefiki, Zinde Haşam Apardi ve 'Abdullah Taygu, Hacı Beg ve Bayezid'e karşı bir ordu toplamışlardı. Gerçekte silahlı çatışma olmadı. (ZNS I, s. 18, II, s. 14, ZNY I, s. 43-4.)
- 22 ZNS I, s. 18, II, s. 14-15, ZNY I, s. 44-5, *Muntakhab*, s. 209.
- 23 ZNY I, s. 38, 45-6, ZNS I, s. 18-19, II, s. 15, *Muntakhab*, s. 209-10.
- 24 ZNY I, s. 47, 49-52, ZNS I, s. 19-21, II, s. 15-17, *Muntakhab*, s. 210-13.
- 25 ZNY I, s. 53-6, ZNS I, s. 21-2, *Muntakhab*, s. 213-15. Bu seferin daha küçük çaplı ve Emir Hüse-yin'siz olması mümkündür. Bkz. Manz, "Sovereignty."

- 26 Bu konu aşağıda daha esaslı tartışılacaktır.
- 27 ZNY I, s. 59-60, 67.
- 28 ZNY I, s. 58, *Muntakhab*, s. 216.
- 29 ZNY I, s. 59-63, 67, ZNS I, s. 22-4, II, s. 18, *Muntakhab*, s. 215-17.
- 30 ZNY I, s. 63, ZNS I, s. 24. Hısmılığın yarattığı gerginliklere dair, bkz. William Irons, *The Yomut Turkmen: A Study of Social Organization among a Central Asian Turkic-speaking Population* (Ann Arbor, 1975), s. 63-4.
- 31 Bu iki adam, Ebu Said b. Taygu ve Haydar Endhûdî'nin Emir Hüseyin'in müttelikleri olması gerekir. Taygu'nun oğulları, bir sürü sefere birlikte çıktıkları Kazaghan hanedanı taraftarıydılar. (ZNY I, s. 25, 107.) Ancak Ebu Said bir yandan da Mengli Buga'nın kayınbiraderiydi ve bu bağ galiba diğerlerinin üstündeydi. Haydar Endhûdî'nin kim olduğu tam olarak bilinmemektedir, ama Emir Hüseyin'in mütteliki olan Zinde Haşam Apardı'nin emrine girmişti. (ZNY I, s. 74.)
- 32 ZNY I, s. 60-1, ZNS I, s. 23-4, *Muntakhab*, s. 217.
- 33 ZNY I, s. 64-72, ZNS I, s. 25-6, *Muntakhab*, s. 220-2.
- 34 ZNY I, s. 72-5, ZNS I, s. 27, II, s. 18-19, *Muntakhab*, s. 221-2.
- 35 ZNY I, s. 76-83, ZNS I, s. 30-1, *Muntakhab*, s. 226-7.
- 36 ZNY I, s. 85-6, ZNS I, s. 32, II, s. 22, *Muntakhab*, s. 232-3.
- 37 ZNY I, s. 86-7, ZNS I, s. 33, *Muntakhab*, s. 234.
- 38 ZNY I, s. 55, 67, *Muntakhab*, s. 214. Emirlerin yardımına, Emir Hüseyin'in kayınvalidesi olan, Ali Derviş'in büyükannesi koştı.
- 39 ZNY I, s. 105, 172, *Mu'izz*, v. 30b.
- 40 ZNY I, s. 87.
- 41 ZNY I, s. 89, ZNS I, s. 35, *Muntakhab*, s. 235, 265.
- 42 ZNY I, s. 90-5, ZNS I, s. 35-7, II, s. 23, *Muntakhab*, s. 236-7, 266.
- 43 ZNY I, s. 95-106, ZNS I, s. 38-41, II, s. 23, *Muntakhab*, s. 237-40.
- 44 ZNY I, s. 106-10, ZNS I, s. 41-2, *Muntakhab*, s. 240-2.
- 45 Jean Aubin iki adamın ortak hareket etme konusunda bir anlaşma noktasına vardığına ve birlikte davrandığına inanır. Bu varsayım, Timur'un oğlu Cihangir'in Herat'a Mübarekşah Sancarı eşliğinde gitmesi ve birkaç yılını orada geçirmesi olgusuyla da desteklenir; ayrıca Timur da bağlılarını, belliki kralın himayesinde, Mahan'da bırakmıştır. (ZNY I, s. 112-14, ZNS I, s. 44, Aubin, "Khanat," s. 45-7, *Muntakhab*, s. 244.)
- 46 ZNY I, s. 114-17, ZNS I, s. 44-5, *Muntakhab*, s. 244-5.
- 47 ZNY I, s. 117-19, ZNS I, s. 45-6.
- 48 ZNY I, s. 119-20, ZNS I, s. 46-7, *Muntakhab*, s. 247.
- 49 ZNY I, 120-4, ZNS I, s. 47-9, *Muntakhab*, s. 247-50.
- 50 ZNY I, s. 124-9, ZNS I, s. 49-51, *Muntakhab*, s. 250-3.
- 51 Jean Aubin bu akının, bu esnada geri çağrılan kuzeyden gelecek Moğol bölükleriyle çıkışacak biçimde önceden Timur'la ayarlandığını ileri sürer. (ZNY I, s. 129-30, ZNS I, s. 51, *Muntakhab*, s. 253, Aubin, "Khanat," s. 47.)
- 52 Bartol'd, *Dvenadtsat' lektisii*, s. 173-4, B. G. Gafurov, *Istoriia tadzhikskogo naroda* (Moskova, 1963-5), cilt I, kısım I, s. 128-30.
- 53 ZNY I, s. 131, ZNS I, s. 52.
- 54 Bayan, Tuğluk ve Mengli Buga karşı tarafta iken, Muhammed b. Bayan Süldüs son karşılaşmalarında Timur'a karşı Emir Hüseyin'in yanında yer almıştır; tüm kaynaklar onun bunu gönülsüzce yaptığını belirtir.
- 55 ZNY I, s. 137-40, ZNS I, s. 54-5, II, s. 26, *Muntakhab*, s. 258-60.
- 56 ZNY I, s. 142-5, ZNS I, s. 55-7, *Muntakhab*, s. 260-1, 272, 181-2.
- 57 *Muntakhab*, Seyyid Baraka'nın desteği konusunda, Timur'un ona, Emir Hüseyin'in vermeyi reddettiği vakıf ayrıcalıklarını tanımaya istekli olduğu gerekçesini ileri sürer. (*Muntakhab*, s. 282.)

- 58 ZNY I, s. 145-9, ZNS I, s. 57, *Muntakhab*, s. 282-3.
 59 ZNY I, s. 149-53, ZNS I, s. 57-60, *Muntakhab*, s. 284-6.
 60 ZNY I, s. 153-4, ZNS I, s. 60, *Muntakhab*, s. 286-7. Timur'un emriyle yazılmış olan Şamî'nin *Zafername*'si, bu infazın onun emri ya da bilgisi dâhilinde yapılmadığını açıkça anlatır ve Şerafeddin Ali Yezdi de aynı hikâyeyi tekrarlar. Çok daha bağımsız bir bakış açısıyla yazılmış olan *Müntahab* da bu konuda inisiyatif ve fiiliyet Timur'un emirlerine atfeder, ancak Timur'un onların niyetinden bihaber olduğunu söylemez.
 61 ZNY I, s. 155.
 62 ZNY I, s. 155-7. Timur'un onaylandığına dair olan bu anlatının sadece Yezdi'de geçtiği hatırlanmalıdır; öteki tarihler böyle bir şeye değinmez.
 63 ZNS I, s. 61, ZNY I, s. 157-8. Bu olay, Şerafeddin Ali Yezdi'nin *Zafername*'sinde Timur'un iktidarının doğrudan bir onayı biçiminde resmedilirken, Şamî'nin *Zafername*'sinde Timur'un kukla hanının tekrar tasdiki biçiminde sunulur. Profesör John Woods'un bana anlattığına göre, Yezdi Timur'un kendi iktidarına meşruiyet kazandırmakta kullandığı Çağadai hanlarına yapılan her atfı sistemli olarak hasıraltı etmiştir.
 64 ZNY I, s. 161-2, *Muntakhab*, s. 287-8.
 65 ZNY I, s. 176.
 66 ZNY I, s. 163-5, ZNS I, s. 62, *Muntakhab* s. 291-3.
 67 Olcaytu Kazaghan'ın H.752'deki (M.1351-52) en büyük emirlerinden biri olarak geçerken, Zinde Haşam ilk önce H.759'da (M.1358) babasının yerine Şaburgan Apardilerinin başına geçmiştir. (*Cinq opuscles*, notlar, s. 29, ZNY I, s. 25.)
 68 ZNY I, s. 165-6, ZNS I, s. 62-3, *Muntakhab*, s. 292-3.
 69 ZNY I, s. 166-9, ZNS I, s. 63, II, s. 29, *Muntakhab*, s. 294-6.
 70 Ebü'l-Leys'in kim ve ne olduğu belli değildir. Adı, yerleşik ve muhtemelen dini bir kökeni, bir Süfi bağlantısını akla getirir, ama isimlerin tanıklığına kesin gözüyle bakmamalıdır.
 71 ZNY I, s. 171-3, ZNS I, s. 64, *Muntakhab*, s. 299.
 72 ZNY I, s. 173-6, ZNS I, s. 65, *Muntakhab*, s. 301-2.
 73 ZNY I, s. 177-81, ZNS I, s. 66-7, *Muntakhab*, s. 302-3.
 74 ZNY I, s. 181-3, ZNS I, s. 68, *Muntakhab*, s. 303.
 75 ZNY I, s. 192-3, ZNS I, s. 70, II, s. 36, *Muntakhab*, s. 414.
 76 ZNY I, s. 193, ZNS I, s. 70-1, *Muntakhab*, s. 414-15, *Mujmal*, cilt III, s. 108.
 77 ZNY I, s. 194-6, ZNS I, s. 71-2, *Muntakhab*, s. 415.
 78 ZNY I, s. 197-9, 202, ZNS I, s. 72-3, II, s. 37-9, *Muntakhab*, s. 416-17.
 79 Antropologlar kabile kan davası geleneğinin şiddete kapı açmaktan çok düzeni sağlamaya yaradığını kaydederler. Bkz. söz gelimi Ernest Gellner, *Muslim Society* (Cambridge, 1981), s. 97.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

- 1 Timur'un ilk seferlerini anlatırken böyle bir tarih aralığı vermemin sebebi, kaynakların hayvan takviminin Hicri takvime nasıl çevrileceği konusundaki anlaşmazlıklardır.
 2 Safargaliev, *Raspad*, s. 137-45.
 3 Timur'un Ortadoğu seferleri R. Roemer'in "Tîmûr in Iran," bölümünde gayet iyi anlatılır, s. 42-97. Bu yüzden kendi anlatımda, sadece ilave birkaç ayrıntıyı dipnot olarak verdim.
 4 *Muntakhab*, s. 311, *Cinq opuscles*, metin, s. 40.
 5 *Muntakhab*, s. 312-14, *Cinq opuscles*, metin, s. 66, notlar, s. 41.
 6 Harzem bu dönemde pekâlâ Toktamış'ın denetiminde olabilir. Bkz. Safargaliev, *Raspad*, s. 142.
 7 John Woods, "Turco-Iranica II: Notes on a Timurid Decree of 1396/798," *Journal of Near Eastern studies*, 43 # 4 (1984), s. 333-5.

- 8 ZNY II, s. 203.
9 ZNY II, s. 283.
10 İbn Arabşâh birkaç vakada, iktidara gelişinden evvel Timur'a hizmet etmiş olan babanın yerine kendi dönemdaşı olan bir oğlun adını verir, ama bunu düzeltmek kolaydır. (İbn 'Arabşâh, s. 2.)
11 İlkine bir örnek, Timur'un H.768 (M.1366-67) kışında Merv üzerinden başlattığı Karşı hareketidir. (ZNY I, s. 114-18) İkinciye örnek ise H.767'de (M.1366) Emir Hüseyin tarafından para cezasına çarptırılan Timur emirleri listesidir. (ZNY I, s. 86.)
12 Oğlu Hudeydad'nın sonraki saygınlığına rağmen, Hüseyin'in menşei Barlas şeceresinde yer almadığı için belirsizliğini korur.
13 *Shams*, v.108b, s.80-1.
14 Timur'un maiyetindekiler gibi, kabile reislerine de verilen tek makam *emir divanı* üyeliği idi. Bu, bir yargı konseyi üyeliği anlamına gelebilir ve Bölüm 6'da ele alınacaktır. En önemli kabile reisleri burada bile temsil edilmezdi; buraya atanan tek emir, Timur'un anne tarafından kuzeni olduğu için onunla kişisel bağı bulunan Hacı Mahmudşah Yesuriydi. (ZNY I, s.161-2.)
15 ZNY I, s.106, 114, Clavijo, s.211, T. I. Ter-Grigorian, çev., *Foma Metsopskii, Istoriia Timur-lanka* (Bakü, 1957) (bundan sonra Metsoplu Thomas), s. 55.
16 ZNY I, s. 171, 176-9, 189, 194, ZNS I, s. 64, 67, II, s. 34.
17 ZNY I, s. 77, 196-7, 387; Ayrıca bkz. Ek A: Kıpçaklar.
18 ZNY II, s. 43, 125, ZNS I, s. 235, II, s. 140, 161.
19 ZNY II, s. 80, ZNS I, s. 188, 190.
20 ZNY I, s. 463, II, s. 100, ZNS I, s. 194, II, s. 66.
21 Savaş esiri olarak alınan köleler için, bkz. *Shams*, v. 16b, s. 22.
22 ZNY I, s. 251, 363, 366, 370, 389, ZNS I, s. 101, II, s. 48, *Muntakhab*, s. 326-7, 347. Bayan Timur b. Ak Buga örneğinde, bir *tümen* doğrudan doğruya bir maiyet mensubunun oğluna, ondan da kendi oğluna geçmiştir. (ZNY I, s. 366.) Bu sırada Timur maiyetinden sadece bir kişi, Kumari İnak Kuçin hayatattı ve bildiğim kadarıyla herhangi bir *tümene* kumanda etmiyordu. (ZNY I, s. 225, 282, 290, 447 vs., ZNS I, s. 120, II, s. 78.)
23 Her ne kadar askerler ve makamlar sadece bir kişiye kalmaktaysa da, Timur genellikle kendi maiyetinin oğullarına ve akrabalarına ilave askerler verirdi. Bu sayede, söz gelimi Sarı Buga Celayir'in her iki oğlu da *tümen* kumandanı olmuştu; Şeyh Nureddin'in *tümeni* Celayir kabilesi mensuplarından değil, saray askerlerinden oluşuyordu. (ZNY I, s. 323, bkz. Ayrıca, yukarıdaki tartışma.) Timur'un maiyetinden Ak Buga hâlâ etkinken, Timur Aparı çerilerinin kumandasını oğlu Bayan Timur'a verdi.
24 Hangisinin daha büyük olduğu belli değildir; her ne kadar Cihangir en büyük oğul sayılsa da, kırıltıdaki 'Ömer Şeyh'in verilen doğum tarihi H.796 (M.1394) idi. (ZNY I, s. 199-201, 472-4.)
25 ZNY I, s. 452, 463, 534, 535, 540, 542, 562, II, s. 43, 97, 103, 122, 125, 129, 276, 320-1, 397-8, ZNS I, s. 235, II, s. 130, 161.
26 Bu yirmi iki *tümenin* yanı sıra, Timur'la akraba olan Barlas kabilesi emrinde iki, bilinen herhangi bir kabile bağı olmayan Çagaatay emirlerinin emrinde iki, Timur'un fethettiği topraklara mensup emirlerin emrinde beş ve nesebi bilinmeyen bir Naymanlı emrinin emrinde bir tane daha olmak üzere çeşitli zamanlarda toplam on *tümen* daha olmuştu; muhtemelen bunların hepsi birden aynı anda varolmamıştı. (ZNY I, s. 370, 463, 484, 485, II, s. 25, 80, 103, 397-8, ZNS II, s. III.)
27 Bir *tümen*deki gerçek asker sayısını bilebilmek imkânsızdır. Tarihlerde verilen rakamlar genellikle bir harekate katılan ve kimi prenslere, kimi *tümen* kumandanlarına, kimi de *koşun* emirlerine bağlı çeşitli kişilerden oluşan kuvvetleri kapsar. Tarihlerde, büyük seferler için otuz bin ila elli bin, çoğu hareket için ise üç bin ila on beş bin olarak verilen asker sayıları görece müteavazıdır. Timur'un son Çin seferi için topladığı ordunun asker sayısı 200.000 olarak tahmin edilmektedir. (ZNY I, s. 261, 333, 540, II, s. 17, 56, 450, ZNS I, s. 115, 176, 182, 250, II, s. 118, 136, Ghiyâth

al-Dīn 'Alī Yazdī, çev., A. A. Semenov, *Giyāsaddīn 'Alī, Dnevnik pokhoda Tīmāra v Indiiu* (Moskova, 1958) (bundan sonra *Ruzname*), s. 94, *Mujmal* III, s. 141, İraj Afshār, der., Ahmad b. Husayn b. 'Alī Katīb, *Tārīkh-i jadīd-i Yazd* (Tahran, sh. 1345/1966), s. 90, *Muntakhab*, s. 331, 342.)

- 28 Burada adı geçen *tümen* dışında, bazıları Timur'un yeni fethettiği ülkelerden gelen, bazıları şahıslara ait alaylar (*koşun*) niteliğinde, ancak hepsi düzenli *tümenler* biçiminde örgütlenmemiş birçok bölük vardı. Kimi *koşunlar* daha yüksek rütbeli bir kumandanın –özellikle bir prensin- emri altında bir *tümen* aiten, hepsinin böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Gayet güçlü bir sürü kumandanının kendi alayları vardı –örneğin Allahdad olsun, İtilmiş Kuçın olsun, La'l Barlas olsun, bunların hiçbirinin herhangi bir prene ya da daha güçlü bir emire açık bir bağlılığı yoktu. (ZNY I, s. 341, II, s. 409.) Kaynaklar bir sefere çıkan çerileri sayarken, genellikle çeşitli emirleri, “*koşun* emirleri ve saraya bağlı askerler”, “*tümen* ve *koşun* emirleri” vs. biçiminde belirterek listelerler. (ZNY I, s. 115, 352, 562, II, s. 257, 268.) Üstelik bir *tümen*e mensup olmak hiç değişmeyecek bir durum da değildi. Timur'un *tümen*lerinin terkbine karıştığını ve onları bölüp ayırdığını gösteren işaretler vardır. Söz gelimi, H.803'te (M.1400–1) Suriye üzerine yürürken, Cihanşah ve diğer emirleri, yanlarına her *tümen*den bir grup asker vererek akına göndermişti. (ZNY II, s. 198.) Bunun gibi, Şahruh'u H.799'da (M.1396–97) Horasan'a atadığında, yanına yine her *tümen*den bir grup olmak üzere bir sürü emir katmıştı. (ZNY I, s. 573.)
- 29 Hsiung-nu, Liao ve Moğol örnekleri alınabilir. (Omeljan Pritsak, “Die 24 Ta-ch'en,” *Oriens Extremus*, I (1954), s. 179–80, Karl A. Wittfogel ve Feng Chia-sheng, *History of Chinese Society: Liao (907–1125)* (Philadelphia, 1949), s. 191–2, 206, 434, Vladimirtsov, *Obshchestvennyi strof*, s. 98.)
- 30 ZNY I, s. 98, 350, *Mu'izz*, v. 100a, 116a.
- 31 Hacı Seyfeddin kızlarından birini önce Ebubekir b. Miranşah ile onun ölümünden sonra oğullarından biri olan İlal ('YJL) ile evlendirirken, öteki kızını da Ahmed b. 'Ömer Şeyh'e verdi. (*Mu'izz*, v. 108b, 109b, 110a, 123b, ZNY I, s. 351, 402, ZNS II, s. 99.) Abbas Bahadur Kıpçak'ın varislerinden ikisi evlenerek Timur ailesine girdi. (ZNY I, s. 515, *Mu'izz*, v.125b.) Timur ailesiyle sık izdivaç yapan bir diğer aile de, yukarıda Timur'un maiyetinden biri olabileceğinden bahsettiğim, Giyaseddin Tarhan'dı. Giyaseddin Tarhan'ın atası Kişilik (Kişlik), Cengiz Han tarafından *tarhan* yapılmış, daha sonra da Çağaday emirleri arasında yer almıştı. (ZNY I, s. 177, *Mu'izz*, v. 29a. Bartol'd, *Turkestan* s. 468) Bu şeref ailede kuşaktan kuşağa geçti ve onlara büyük bir itibar kazandırdı. Giyaseddin'in kızlarından üçü Timur'un oğulları ya da torunlarıyla evlendiler; bunlardan biri, Şahruh'un güçlü ve nüfuzlu kansı Gevherşad'dı. (*Mu'izz*, v. 132b, 103b, 104b, 106b, ZNS II, s. 99.)
- 32 ZNY I, s. 324–9, ZNS I, s. 110
- 33 ZNY I, s. 160, 327, II, s. 154.
- 34 *Tümen* ve *hazara* terimleri her ne kadar asker sayısını tam olarak göstermeseler de, bu konuda bir tahminde bulunmaya yararlar.
- 35 O sırada Süldüslerin başında bulunan Dadmelik Barlas ve Aktimur aileleri orada yerleştirilmişti. (ZNY I, s. 325, ZNS II, s. 68.) Timur'un ölümünden sonraki dönem için, bkz. Bölüm 7.
- 36 ZNY I, s. 161, 287, 516, 320, 463, II, s. 272, 451, 503–4, ZNS II, s. 110, İbn 'Arabşâh, s. 193–4.
- 37 Bkz. Bölüm 7.
- 38 Batı Apardillerinin elindeki Şaburgan'ın, yukarıda da değinildiği gibi, H.787-8'de (M.1385–86) hâlâ Bayan Timur Nayman'ın denetiminde olduğu görülmektedir, ama Timur hayatta olduğu süre içinde, bundan sonraki akıbetine dair bir bilgi yoktur. Timur'un ölümünden sonra belli ki kabile denetiminde kalmadı; Şahruh buranın idaresini yeğenlerinden birine verdi. (*Mu'izz*, v. 101b.) Hatlan Apardileri ise anlaşılan bölgelerini muhafaza etmeyi başardılar; Olcaytu'nun torunu Hoca Ali'nin H.810'da (M.1407–8) Sali Saray valisi (*hakim*) olarak adı geçer. (Hafiz-i Abru *Majma' al-tawârīkh*, yazma. İstanbul, Fatih 437/1 (bundan sonra H.A. *Majma*), v. 412a. Arlat yurduna gelince, sadece Herat valisi Ak Buga'nın H.790'da (M.1388) Arlat gücünün merkezlerinden biri olmuş

olan Güzriyan'dan asker topladığını biliyoruz. Ancak bu ille de Arlatlıların bölgeden silindikleri anlamına gelmez. (ZNS II, s. 78-9.)

39 İbn 'Arabşâh, s. 193-4, 212-13.

40 ZNY I, s. 341, II, s. 357, 409-10, 417, İbn 'Arabşâh, s. 212-13, ZNS I, s. 285, II, s. 182.

41 Bkz. örneğin: Bartol'd, *Istoria Turkestana*, s. 158.

42 Timur'un kardeş torunu, Belh'in Timur tarafından alınışından sonraki valisi, Taghay Buga. (*Mu'izz*, v. 94b, ZNY I, s. 320, 463, ZNS II, s. 110.)

43 ZNY I, s. 441, *Mu'izz*, v. 91b.

44 ZNY I, s. 160, 183, 270, 275, 304, 327, 401, 467, *Mu'izz*, v. 83a, 86b.

45 *Mu'izz el-ensab'a göre uluğ mingin* kumandası, Muhammed Derviş'in yeğeni Hacı Beg'e verildi, ama muhtemelen aynı birim olan *tümen-i kalâna* H.796'daki (M.1393) Tikrit kuşatmasında torunu Ali Derviş'in kumanda ettiği söylenir. Muhammed Derviş bu dönemde hâlâ faal olduğuna göre, muhtemelen ortak bir kumanda söz konusudur. (*Mu'izz*, v. 89b, ZNY I, s. 239, 463.)

46 Onlara kumanda eden emirler, Timur'un seferlerinde çok göze çarpan bir rol oynamadılar. (ZNY I, s. 239, 294, 467, II, s. 82, 458, ZNS I, s. 144, 152, *Muntakhab*, s. 333.)

47 Bu muhtemelen Karavanas terimin taşıdığı aşağılayıcı anlamlar nedeniyleydi. Bkz. Ek A.

48 H.790'da (M.1388) başlarında onun bulunduğu söylenir. (ZNY I, s. 327-9.) Kunduz ve Baglan kuvvetlerine bundan sonra tarihlerde özellikle değinilmez, ama *Mu'izz el-ensab'a*ndan biliyoruz ki bunların kumandası Cihanşâh'tan küçük kardeşi Mızrab'a, ondan da yine Cihanşâh'ın oğullarına geçerek, Caku aiesi içinde kalmaya devam etti. (*Mu'izz*, v. 92b, 93a.)

49 Clavijo, s. 213.

50 Kunduz ve Baglan bölgeleri H.900 (M.1494-95) dolaylarında *Babürname*'de geçer. O sırada el değiştirmiş ve Kıpçak emirlerinin denetimine girmişlerdi. Ancak efendilerine sağladıkları kuvvet hâlâ değişmemişti; yöneticileri, emrindeki yirmi ile otuz bin arasında değişen askerle Maverünnehir ve Horasan'ın en güçlü adamlarından biriydi. (*Babürname*, s. 49-50, 57, 60, 194-6.) Bu anlamda, Karavanasların eski emirleri, özellikle de Borolday ve Kazaghan'la ilgili tariflere şaşılacak derecede uyar; hatta verilen rakamlar bile tahmini Karavanas güçleriyle uyuyor. (Bkz. Bölüm 2 ve Ek A: Karavanaslar.)

51 ZNY I, s. 225, 234, 264, 315, 363, 436, 441, II, s. 125, 268-9, vs., ZNS I, s. 123, 137, II, s. 136, 140, Clavijo, s. 220. Oğullarından ikisi, Birdi Bey ve Şeyh Nureddin çok yüksek mevkilerdeydiler; her ikisinin de emrinde birer *tümen* vardı ve *daruga* olarak görev yapıyorlardı. (ZNY I, s. 363, 383, II, 43, 125, ZNS II, s. 130, 136.)

52 Apardı ya da Şaburgan askerlerinin Bayan Timur ya da oğlunun komutasında olduğundan özel olarak söz edilmez, ancak Bayan Timur H.787-8'de (M.1385-86) Sultaniye üzerine yürüyen Horasan ordusunda idi; Horasan garnizon ordusunda hizmet etsin diye açıkça atanmamış, onun o sıralarda Şaburgan'da üslenmiş olduğunu akla getirir. (*Cinq opuscles*, metin, s. 14, ZNS I, s. 185, II, s. 61, ZNY I, s. 462, 538, II, s. 34, 65-6, 213, 222, 257, 314, 367, 408, 449, *Mu'izz* v. 97a, 102b, Ja'far b. Muhammed al-Husaynî (Ja'fârî) *Târîkh-i Kabîr*, Leningrad, Publichnaia Biblioteka, ms. P.N.C. # 201 (bundan sonra Ja'fârî, Len.), v. 290a.

53 Bkz. Bölüm 7.

54 ZNY I, s. 462, II, s. 304. Olcaytu Apardı'nın oğlu Hoca Yusuf H.790'da (M.1388) Arhang'ta toplanan Apardı ordusunun başında olduğu halde, Cihanşâh Barlas'a bağlı olarak sefere çıktı. (ZNY I, s. 327-8.) Bundan sonra tarihlerde Hoca Yusuf'tan bahsedilmez, oğlu Hoca Ali'den de sadece iki kez, H.796'da (M.1392) ve H.804'te (M.1402) söz edilir. (ZNY I, s. 462, II, s. 304.) Timur'un ölümünden sonra Hoca Ali hâlâ Hatlan'daydı, ama veraset kavgalarına hiç karışmadı. (H.A. *Majma'*, v. 412a.) Hafız-ı Ebru, Hoca Ali'nin Olcaytu'nun oğlu olduğunu söyler, ama Yezdi ilişkilerin kaydı konusunda genellikle titiz olduğu için, onun Hoca Ali'nin Hoca Yusuf'un oğlu olduğunu söylemesi herhalde daha muteberdir.

- 55 ZNS I, s. 66, ZNY I, s. 327, 462, II, s. 304.
- 56 ZNY I, s. 162, 181, 280, 417, 445, ZNS I, s. 129, Ja'fari, Len. v. 262a, Mu'izz, v. 107a.
- 57 Hacı Mahmudşah'ın oğlundan bir kere, H.798'da (M.1396) söz edilir; diğer iki emir de H.795'te (M.1393) olmak üzere yine sadece birer kere anılır; öteki iki emirin adı da, biri H.795'te (M.1393), diğeri H.805'te (M.1402) olmak üzere birer kere geçer. (ZNY I, s. 434, 565, II, s. 325.)
- 58 Keyhüsrev Hatlanı'nın H.773-4'teki (M.1372-73) idamından sonra Hatlan *tümeni*, daha önce bu mevkide bulunan Şir Behram'ın oğlu Muhammed Mirka'ya verildi. Muhammed Mirka'nın konumu, Timur ailesinden bir evlilik yapmasıyla iyice pekişti. (ZNY I, s. 270, 324.) Ancak bu akrabalık ne onun H.790'da (M.1388) başkaldırmasının, ne de Timur'un intikam amacıyla onu ve kadeşini öldürtmesinin önüne geçebildi. (ZNY I, s. 324-6, ZNS I, s. 109, *Mujmal* III, s. 129, *Muntakhab*, s. 340-1.) Hatlan ordusu buna rağmen H.790'ın (M.1388) daha ileri bir tarihindeki Deşt-i Kıpçak seferinde Timur'un yanında yer aldı. (ZNY I, s. 334.) H.796'daki (M.1393) Tikit kuşatmasında Barlas *tümeni*yle birlikte Hatlan *tümeninin* (muhafız) da adı geçer; emirlerinden biri Barlaslıydı, zikredilen diğer iki emirin ise herhangi bir kabile bağlantısı yoktu. (ZNY I, s. 463, ZNS II, s. 110.)
- 59 ZNY I, s. 327, 334, II, s. 154, 450.
- 60 ZNY I, s. 462, II, s. 25, Ja'fari, Len., v. 275a, ZNS I, s. 173.
- 61 Rachnevsky, *Çinggis-khan*, s. 83-4, Bartol'd, *Turkestan*, s. 382-6, *Secret History*, s. 141-50, Thomas Barfield, *Inner Asia: A Study in Frontier History* (Yabancı Kültürler için elyazması müsveddesi, 38, Harvard University, 1986), Bölüm VI, s. 9-13.
- 62 Bu uygulamaya bir örnek olarak Akkoyunlular ve ordularında kabile ihtiyatları bulunduran bazı Ortaçağ Rus prensleri verilebilir. (Woods, *Aqquyulu*, s. 9-11, D. S. Likhachev, B. A. Romanov, ed. *And çev., 'Povest' vremennykh let*, kısım. I (Moskova; Leningrad, 1950), s. 300.)
- 63 Cengiz Han'ın kariyerini konu alan tarihler kumandanlarının ve askerlerinin kabile bağlantılarına, Timurlu tarihçilerinden çok daha fazla itibar etse de, Timur ordularını gibi Cengiz ordularının da kabile temelinde örgütlenmediği açıktır. Birçok alay kabile askerlerinden oluşmakta ve bazılarının başında aynı aşirete mensup kumanlar bulunmaktaysa da, bu kuvvetlerin denetimi Cengiz'in elindeydi ve daha sonra kendisine yararlık gösterenlere bahşediliyordu. (RaD, Khetagurov, cilt I, kısım 2, s. 266-78, *Secret History*, s. 141-61, Barfield, s. 41-5.)
- 64 ZNS II, s. 93, ZNY II, s. 447-8.
- 65 ZNY I, s. 196, ZNS II, s. 39
- 66 ZNY I, s. 218, 440-1.
- 67 Onun sonraki emirlerinden ikisi, Meleş Apardi ve oğlu Bikeş, muhtemelen bu gruptaydı. (ZNS II, s. 37-8, ZNY I, s. 352, 440-1.
- 68 ZNY I, s. 440-1. Timur'un oğullarına ve torunlarına bağlı olarak listelenen emirler genellikle vali olarak atanmakta iseler de, bu emirlerden hiç değilse bazıları daha vali olmadan prenslerin, özellikle de Şahrüh ve 'Ömer Şeyh'in yanına verilmişlerdi. (ZNY I, s. 436, 462-3.)
- 69 ZNY I, s. 225.
- 70 Musa Tayciut'un bir diğer oğlu Pir Muhammed'e eşlik etmek üzere tayin edildi, bazı *kuçin* emirleri Şahrüh'la Horasan'a gittiler. Bunlara ilaveten, Gıyaseddin Tarhan'ın oğulları da sahneye çıktılar; içlerinden biri Pir Muhammed'le, diğer ikisi Şahrüh'la birlikte gitti. (ZNY I, s. 401, 573.) Timur'un son yıllarında vali olarak atanan prenslerin yanına verilen emir listeleri, daha önceki listelerden hayli kısadır, ama yine de aşağı yukarı aynı tip insanları ihtiva ederler. (ZNY II, s. 368-9, 399, 402, Ja'fari, Len., v. 291a.)
- 71 ZNY I, s. 401, 573.
- 72 ZNY I, s. 573, II, s. 369.
- 73 ZNY I, s. 401, 573, II, s. 153.
- 74 Woods, *Aqquyulu*, s. 12.
- 75 Aubin, "l'Ethnogenèse," s. 74-5.

- 76 Ak Buga, Horasan Emir *ül-umerasıydı ve* H.803'teki (M.1400-1) ölümüne kadar Harat savunması bizzat ondan sorulurdu. (ZNY I, s. 329, 565, II, s. 155, ZNS I, s. 110, II, s. 77. H. A. Geography, v. 315b, *Mujmal*, III, s. 145, *Baburnâme*, s. 24.) Seyfeddin ve Osman da çok büyük bir yerel güce sahipmiş gibi görünüyordular; Seyfeddin yerel yönetimle, özellikle vergi toplamayla haşır neşir olurken, Osman'ın rolü pek belli değildi ama, kudret ve nüfuz sahibi *şeyhül-islam* Hoca Yusuf Cami'den bir mektup alacak kadar önemli ve göze çarpan birisiydi. (ZNY I, s. 225, 259, 262, 264, 282, 299, 302, ZNS II, s. 78, *Muntakhab*, s. 329, H.A. Geography, v. 318b, *Cinq Opuscules*, metin, s. 14, Hishmat Mu'ayyad, der., Jalâl al-Dîn Yûsuf Ahl, *Farâ'id-i Ghiyâthî* (Tahran, 2536/1977), cilt I, s. 592-3) 1388'dan sonra, Ak Buga hariç hepsi Miranşah'ın hizmetinden çıktılar ve Miranşah'ın hiç adının geçmediği bir süre yere yapılan seferlerde adlarını duyurdular. (ZNY I, s. 299, 316, 320, 334-6, 380-1, 400, 406-7, 434, 451-2, 500, 520, 551, 562, II, s. 17, 153, Mu'izz, v. 97a, Ibn 'Arabşah, s. 302.) ZNY I, s. 441, II, s. 368-9, ZNS II, s. 127-30.
- 77 Bkz. Bölüm 7.
- 78 ZNY II, s. 44, 56, 103.
- 79 ZNY I, s. 456, 462, 467.
- 80 Bkz. söz gelimi, Miranşah'ın, H.788'de Tebriz'de ve H.789-90'da İsfahan'da bulunan emiri Muhammed Sultanşah. (ZNY I, s. 289-90, *Mujmal*, III, s. 126, H. A. Geography, v. 318b), Pir Muhammed b. Cihangir'in yanına verilen, H.805-6'da Gilan'da Şahruh'la sefere çıkan Buhlul (ZNY II, s. 397) ve Pir Muhammed'in H.796'da Tikrit'te bulunan emiri Şemseddin b. Uçkara. (ZNY I, s. 462.)
- 81 Timur'un vârisleri üzerindeki denetimini bir başka makalede ("Administration and the Delegation of Authority") daha enine boyuna ele aldığım için burada daha fazla üzerinde durmayacağım.
- 82 ZNY II, s. 250, 321.
- 83 ZNY II, s. 386, 393, 399, Ja'fari, Len., v. 291a.
- 84 ZNY I, s. 472, II, s. 367, 399.
- 85 ZNY II, s. 449.
- 86 Timur hayatteki iki oğlunu -Miranşah ve Şahruh - değil, ölmüş oğlu Cihangir'in çocuklarını atadı; önce, H.805'te (M.1403) ölen Muhammed Sultan'ı seçti, onun ölümü üzerine ağabeyi Pir Muhammed'i atadı. (ZNS I, s. 192, ZNY II, s. 466.)

BEŞİNCİ BÖLÜM

- 1 Bir şehre vali (*hakim ya da daruga*) atanması, yerli bir hükümdarın ille de yerinden edilmesini gerektirmediğinden, bazı durumlarda Timur'un bir bölgeyi doğrudan denetimine alıp almadığına hükmetmek kolay değildir; Timur'un temsilcileri bazen de haracını toplayarak, garnizon askerlerini sağlayarak, bölgeyi yerli hükümdarla birlikte yönetmek üzere gönderiliyorlardı. (Bkz. örneğin ZNS I, s. 93-4, II, s. 53, ZNY I, s. 321, Clavijo, s. 139, *Cinq opuscules*, notlar, s. 46.) Yerli hükümdarın azledildiği bazı şehirlerde yönetim daha güçlü vekillerin eline geçiyordu; Timur bu yüzden bir hanedanı ortadan kaldırmaktansa, onun bölgesini daraltıyordu. (Bkz. örneğin Manûchîhr Sütûda, der., Sayyid Zahrî al-Dîn Mar'ashî *Târîkh-i Gilân wa Daylamistân* (Tahran 1347/1969-70), s. 76-8, ZNS I, s. 131.
- 2 Kürdistan'daki Melik İzzeddin Kürd ve Emir İbrahimşah (ZNY I, s. 307, ZNS I, s. 130), Rey, Hemedan ve Kum bölgesindeki Pir Ahmed Sava'i (ZNS II, s. 66) ve Şirvan'daki Emir Şeyh İbrahim (ZNY I, s. 297) örnekleri zikredilebilir.
- 3 Jean Aubin, "Comment", s. 89-90.
- 4 Söz gelimi, Timur H.786-7'de (M.1384-85) Emir Vali'yi Mazenderan'dan çıkardığında, yerine, Emir Vali'nin daha önce kovaladığı, eski iddia sahibi Lokman b. Togay Timur'u geçirdi. (*Cinq opuscules*, metin, s. 10, 13-14, ZNS II, s. 54, 66, *Mujmal*, III, s. 123)

- 5 ZNY I, s. 410, 414, *Cinq opuscles*, metin, s. 53, notlar, s. 33, *Mujmal* III, s. 134, Felix Tauer der., "du *Zafarnâma* de Nizâmuddin Şâmî par Hafiz-i Abri," *Archiv Orientalni*, VI (bundan sonra H.A.), not, s. 441.
- 6 H.A., s. 441, ZNS I, s. 127, 'Abbâs Şâyân, der., Sayyid Zahrî al-Dîn Mar'âşî *Târîkh-i Tabaristân wa Rûyân wa Mazandarân* (Tahrân, sh. 1333/1955), (hereafter *Târîkh-i Tabaristân*), s., 308-9.
- 7 *Muntakhab*, s. 49-51, Vladimir Minorsky, "Lur-i Buzurg," *Encyclopaedia of Islam*, (eski baskı), cilt III, s. 48. Benzeri diğer tutsaklık ve geri dönen hükümdar örnekleri Lur-i Kuçuklu Melik İzzeddin ve Mardin'in Artuklu hanedanından Sultan İsa örneklerinde bulunabilir. (*Muntakhab*, s. 64-5, İbn 'Arabşâh, s. 56-7, Vladimir Minorsky, "Lur-i Küçük," *Encyclopaedia of Islam* (eski baskı), cilt III, s. 49, ZNY I, s. 471, 483, 561).
- 8 *Târîkh-i Gilân*, s. 76-8.
- 9 H.A., s. 441, ZNY II, s. 397.
- 10 Söz gelimi Büyük Han Mönge çok benzer yöhtemler kullandı. Bkz. Allsen, *Mongol Imperialism*, s. 63-76.
- 11 *Târîkh-i Tabaristân*, s. 299-301. Bu hikâyede bir karışıklık vardır, çünkü yazarı Timur'un ikinci İran seferinin tarihini H.794 yerine H.792 olarak belirlemiştir; bu Seyyid Gıyaseddin'in Timur'a katılmak üzere gönderildiği tarihtir. Bununla birlikte bu tarihte betimlenen somut olaylar aynı dönemin diğer tarihleriyle gayet iyi uyusurken, verilen tarihlerin de eksik çıktığı nadirattandır.
- 12 ZNY I, s. 540, 558, II, s. 162-5, 304, 371, 378, 397.
- 13 *Târîkh-i Tabaristân*, s. 300.
- 14 ZNY I, s. 162, II, s. 397-8.
- 15 *Cinq opuscles*, metin, s. 14. Benzer örneklerle Kuzey İran eyaletlerinde rastlanabilir. Melik İzzeddin Kürd'ün Basın *darûgasının* yardımıyla Kara Yusuf Karakoyunlu üzerine yaptığı bir keşif vardı. (Metsoplu Thomas, s. 64.)
- 16 *Mu'izz*, v. 125b-126a.
- 17 ZNY I, s. 414, *Cinq opuscles*, notlar, s. 3-4, 33.
- 18 ZNY I, s. 414, *Târîkh-i Tabaristân*, s. 301. Seyyid Haydar Kiya, Kiya Melik-i Hazaraspî ve Alamutlu Hüdavend Muhammed gibi çeşitli Gilan ve batı Mazenderan hükümdarları yerel ayaklanmalarla kendi bölgelerini kaybettiklerinde, Timur'un maiyetine katıldılar. (*Târîkh-i Gilân*, s. 62-5, 119-20, H. L. Rabino di Borgomale, "Les dynasties locales du Gilan et du Dalyam," *Journal asiatique*, cilt 237, s. 317.) Yine böyle bir başka kişi olan, yukarıda Muzafferilerin hizmetine girmek üzere Celayirîlilere ve H.786-7'de (M.1384-85) Timur'a katıldığından bahsettiğimiz Saru Adil'e Sultaniye ve Tebriz'in idaresi verildi. (ZNS I, s. 97, II, s. 58-9.)
- 19 ZNY I, s. 99, 207, *Muntakhab*, s. 424.
- 20 Her iki adam da becerileriyle Timur ordusunda çok sıvırdılar ve Mübaşir en azından bir *tümen* kumandanı oldu. (ZNY I, s. 249, 264, 278, 290, 370, 436, II, s. 103, 138, 304, H. A. *Geography*, v. 318b.)
- 21 İbn 'Arabşâh, s. 161, ZNY II, s. 490-1.
- 22 ZNS II, s. 56. Koşunların sayısı elli askerden beş yüze kadar çıkabilirdi.
- 23 *Muntakhab*, s. 332-3, ZNS I, s. 56-7, *Mujmal* III, s. 126, Metsoplu Thomas, s. 57.
- 24 *Muntakhab*, s. 64-7, V. Minorsky, "Lur-i Küçük," s. 49.
- 25 *Muntakhab*, s. 396.
- 26 Aubin, "Sarbadars," s. 112, Bartol'd *Ulugbek i ego vremia*, s. 62.
- 27 Aubin, "Sarbadars," s. 111-12, ZNS I s. 99, *Mujmal* III, s. 125.
- 28 ZNY I, s. 428, 463, 469, *Mujmal* III, s. 126, ZNS I, s. 145, II, s. III.
- 29 *Cinq opuscles*, metin, s. 26, ZNS II, s. 79-83, H.A. *Geography*, v. 124a, 316b, ZNY I, s. 468.
- 30 Birçok tarih Timur ordusuyla sefere çıkan Şii emirlerin Şam'daki Süfi mabetlerini tahrip ettiğini bildirir. (*Mujmal* III, s. 143, *Muntakhab*, s. 378-9, İbn 'Arabşâh, s. 158.) Ne gibi bir tahribat yap-

tıkları ve esasen Sünni olan bir ordunun ortasında bunu nasıl becerdikleri açıklanmaz, ama farklı geleneklerden gelen bu tarihlerin hepsinin bu konuya değinmesi, böyle bir olayın olmuş olabileceğini düşündürür.

- 31 ZNY I, s. 433, II, s. 262, ZNS II, s. 104. *Mujmal-i Faşih*, Kal'a-i Sefid'in Melik Şemseddin b. Melik İzzeddin Harat Rudi Guri'ye verildiğini belirtir (*Mujmal* III, s. 135.); ben Yazdi'nin ve Hafız-ı Ebru'nun yazdıklarını tercih ettim.
- 32 ZNY II, s. 66, *Mujmal* III, s. 134, H.A., s. 441, not, *Tārīkh-i Tabaristān*, s. 317.
- 33 ZNY I, s. 269-70, 559, II, s. 222, 252, 304, ZNS I, s. 228, 255, II, s. 177. Zambaur'a göre Şahşahan H.788'e kadar tahta çıkmadı, ancak Yazdi'nin *Zafarnamesi* Sistan valiliğinin H.785'te ona verildiğini özellikle belirtir ve Şami de, Şahşahan'ın o sırada başa getirildiğini özel olarak belirtir. Eski yönetici Kutbeddin'in o yıl tutuklanıp Semerkand'a gönderildiğini yazar. (Eduard von Zambaur, *Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de l'Islam* (Hanover, 1927), s. 200, ZNY I, s. 269-70, ZNS I, s. 92-3.) Timur'un H.785'de (M.1383) bölgeye yaptığı sefer sırasında ona biat eden Ferah hükümdarları, H.795-6'da (M.1393) Kirman seferinde Edigü Barlas'a, Hindistan seferinde de Timur'a eşlik ettiler. Hindistan sınırındaki bir kalenin sorumluluğu, bin askerle birlikte Şah Ali Ferah'iye bırakıldı. (ZNY I, s. 263, ZNS I, s. 177, II, s. 140, H.A. Geography, v. 169b.)
- 34 Timur, Emir İzzeddin'i gözeterek Mazenderan'ın hemen güneyindeki Simnan ve Hazar Carip yönetimini ona bıraktı; İzzeddin, Simnanlı İmadeddin oğluydu. (ZNS I, s. 228, II, s. 66, 160.)
- 35 Claude Cahen, "The Body Politic," *Unity and Variety in Muslim Civilization*, ed. G. E. Von Grunbaum (Chicago, 1955) içinde, s. 144-6, C. E. Bosworth, "Ghaznevid Military Organization," *Der Islam*, 36, s. 40-1, Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam* (Chicago: Londra, 1974), cilt II, s. 399, Daniel Pipes, *Slave Soldiers and Islam* (New Haven: Londra, 1981).
- 36 David Ayalon, "Aspects of the Mamluk Phenomenon," kısım I, *Der Islam* 53, (1976), s. 211-12.
- 37 Claude Cahen, "L'Évolution de l'iqṭā' du IXe au XIIe siècle," *Annales Economiques, Sociétés Civilisations*, VIII # 1, s. 50-1, A. K. S. Lambton, *Landlord and Peasant in Persia* (2. baskı, Oxford, 1969), s. 90, ve "Reflections on the Iqṭā'," *Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton A. R. Gibb*, der., George Makdisi (Cambridge, Mass., 1965), s. 372-3.
- 38 Bu konudaki örnekler Saffari önderi Ya'kub b. Leys (A.D. 867-79) ve Gaznelilerdir. (C.E. Bosworth, "Recruitment, Muster and Review in Medieval Islamic Armies," *War, Technology and Society in the Middle East*, ed. V. J. Parry ve M. E. Yapp (Londra, 1975) içinde, s. 67-8, Bosworth, "Ghaznevid Military Organization," s. 55-60.)
- 39 D. O. Morgan, "The Mongol Armies in Persia," s. 88-95, Falina, "Reformy Gazan-khana," s. 69-71, Lambton, *Landlord and Peasant in Persia*, s. 89-90, I. P. Petrushevski, *Zemledelie i agrarnye otnosheniia v Irane XII-XIV vekov* (Moskova; Leningrad, 1960), s. 262-5, 399, John Masson Smith, "Mongol Manpower and Persian Population," *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XVIII # 3, s. 278. Bu bilim adamları kendi aralarında şöyle bir dizi konuda anlaşmazlığa düşerler: Selçuklu ve Moğol iktaları arasında gerçek anlamda ne kadar büyük bir değişiklik vardı?; iktalar sadece Moğollara mı verildi? yoksa bir çok alimin inandığı gibi Moğollara ve yerel askerlere mi?; ve kurdukları tümenler askeri bölgeler miydi yoksa sadece idari bölgeler mi? Bununla birlikte, iktaların Moğol dönemindeki işlevleri ve Moğollar kadar yerli nüfusun da orduya katılacak biçimde örgütlendiği konusunda hepsi hemfikiridir.
- 40 Gerçekten devşirilen asker sayısı muhtemelen bu rakamların gösterdiğinden daha azdı. Kaynakların verdiği bir örnek, iki tümenin yerleştiği ve Gazan Han'dan önce bin, sonra da beşyüz asker vermekle yükümlü İsfahan'dı. (Petrushevski, *Zemledelie*, s. 309, Lambton, *Landlord and Peasant in Persia*, s. 94.)
- 41 Morgan, "The Mongol Armies in Persia," s. 89.
- 42 Ch'i-ch'ing Hsiao, *The Military Establishment of the Yuan Dynasty*, s. 18-24. Altın Orda hakkında çok daha az belge vardır, ama yine de oldukça benzer bir sisteme sahipmiş gibi gözükmektedir.

(Grekov ve Yakubovski., *Zolotaia Orda*, s. 109–11.) Moğolların nüfus sayımı ve umumi askerlik uygulaması için, bkz. Thomas T. Allsen, "Mongol Census Taking in Rus", 1245–1275," *Harvard Ukrainian Studies*, v # 1. s. 32–53.

- 43 Smith, "Mongol Manpower and Persian Population," s. 292.
- 44 *Tarih-i Tabaristan*, s. 314, ZNY II, s. 395, 404.
- 45 ZNS I, s. 128.
- 46 ZNY II, s. 47, Mahmud Kutubi, *Tarih-i al-i Muzaffar*, der., 'Abd al-Husayn Naw'î (Tahran, sh. 1335/1956), s. 123, *Rûznâme*, s. 86, ZNS I, s. 179.
- 47 ZNY II, s. 165–6.
- 48 Alisen, *Mongol Imperialism*, s. 192–3, Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente*, cilt III, s. 65.
- 49 H.A. Geography, v. 127a, ZNY I, s. 560.
- 50 *Tarih-i Tabaristan*, s. 312.
- 51 N. Makhmudov, "Iz istorii zemel'nykh otnoshenii i nalogovoï politiki Timuridov," *Izvestiia Akademii Nauk Tadzhikskoi SSR, otdelenie obshchestvennykh nauk*, 32 # 1, s. 21–33.
- 52 ZNY I, s. 440, ZNS I, s. 135, II, s. 106, H.A. Geography, v. 126a.
- 53 Timurlu tarihleri Türk-Moğol derken genellikle Moğul terimini kullanır ki bu durumda Çağataylı ile eşanlamlıdır.
- 54 H.A. Geograpy, v. 170a.
- 55 ZNS I, s. 176, 215, II, s. 66, ZNY II, s. 38, 174, 378, 415, *Muntakhab*, s. 378, *Rûznâme*, s. 75, H.A., s. 436.
- 56 ZNY II, s. 47, ZNS I, s. 179, *Rûznâme*, s. 86.
- 57 ZNY II, s. 299.
- 58 ZN II, s. 172.
- 59 Daha önce hem Horasan'da, hem de Kurn ve Kaşan bölgelerinde rastlanan Halaçlar, Türki dil ve gelenekten gelen göçebeler olup Gazne, Gur ve doğu İran'ın diğer hanedan ordularının önemli bir unsurunu teşkil ediyorlardı. (C. E. Bosworth, "Khaladj," *Encyclopaedia of Islam*, yeni baskı, cilt IV, s. 917, ve *The Ghaznavids: Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 944: 1040*, (2. baskı, Beyrut, 1973), s. 109.) Saki'nin kimliğini bulup çıkaramadım, ama Feili, Lur'un ünlü bir aşiretiydi. (V. Minorsky, "Lur," *Encyclopaedia of Islam* (eski baskı) cilt III, s. 42, 44.)
- 60 Garşistan emirleri Samanilerle çarpışmış, Gurlular ise gerek Gazneli hanedanının, gerek daha sonraki çeşitli hanedanların ordularında bulunmuşlardı. (Bartol'd, *Turkestan*, s. 261, 406, Bosworth, *The Ghaznavids*, s. 114.) Daha sonra her iki grup da Heratlı Kart krallarının ordusuna katıldı. (Cinq opuscules, metin, s. 31–2.)
- 61 ZNY II, s. 405. Clavijo Timur kuvvetlerinin bir parçası olarak Horasan'daki Kürtlere de değinir. (Clavijo, s. 181.)
- 62 ZNY I, s. 423, 469–70, 480, II, s. 167, 250, 278, ZNS I, s. 146, II, s. 165–7.
- 63 ZNY I, s. 522, 543–7, II, s. 197, 272, 327, 350, ZNS I, s. 113, 158, II, s. 71.
- 64 Bkz. söz gelimi ZNY I, s. 303, 338, 347, 394, *Muntakhab*, s. 213, ZNS I, s. 214.
- 65 ZNY I, s. 188, 338, 477–8, ZNS I, s. 162, 214.
- 66 ZNY II, s. 357, 407–10, 417, 450, ZNS I, s. 285, II, s. 182.
- 67 ZNY I, s. 341, II, s. 450. Clavijo'ya göre Timur kalabalık bir Akkoyunlu topluluğunu Semerkand'a getirmiştir, ama Damgan'daki bir isyandan söz ettiğine göre Clavijo'nun onları orada ayaklanan Karatatarlarla karıştırdığı açıktır. (Clavijo, s. 134, 173.)
- 68 Moğol emirlerinden, Acem ve Arap topraklarının emirlerini tanımlamada son derece işe yarayan *nisbayı* kullanmaları beklenemez ve ayrıca onların kabile adları pek işimize yaramaz çünkü Çağatay Ulus'u içinde aynı adı taşıyan birçok kabile vardır.
- 69 ZNY I, s. 459, 463, 485–7, ZNS I, s. 151–2. Süfi hanedanının bir diğer üyesi olan Bayram Şufi b. Yusuf Şufi, H.795'te Şahruh'un emri altında Fars üzerine yürüdü. (ZNY I, s. 436.)

- 70 ZNY I, s. 441, II, s. 159-61.
 71 ZNY I, s. 462.
 72 Bkz., İbn 'Arabî, s. 117-18 (Arapça, s. 174), ve çoğunun savaş esiri olma olasılığı için, bkz. Ulug Bey'in gelinine H.807'de çeyiz olarak verilen yabancı hizmetkârlar. (Shams, v. 16b, s.22)
 73 Timur ordusunda taşıdıkları oğlan unvanı nedeniyle Cengizli soyundan geldiği düşünülen birçok emir vardı. Bunların bazıları Moğol ya da Coçili olmalıdır, ama Çağatay Uslu içindeki Cengizliler de olabilirler.
 74 ZNY I, s. 322, 392-4, 398.
 75 ZNS I, s. 138-40, II, s. 149, ZNY I, s. 283, 289, 469, II, s. 167-8, 276, J. M. Smith, "Djalayir, Djalayirid," *Encyclopaedia of Islam*, yeni baskı, cilt II, s. 401.
 76 F. Sümer, "Kara-Koyunlu," *Encyclopaedia of Islam*, yeni baskı, cilt IV, s.585-6, ZNY I, s. 303, 540, ZNS I, s. 103.
 77 Sümer, "Kara-Koyunlu, s. 586, ZNY II, s. 200, Metsoplu Thomas, s. 64, Avedis K. Sanjian, ed. ve çev., *Colophons of Armenian Manuscripts 1301-1480: A Source for Middle Eastern History* (Cambridge, Mass., 1969), s. 115-16.
 78 Sümer, "Kara-Koyunlu, s. 586, ZNY II, s. 369, 448-9.
 79 Kısa süre sonra bir grup Akkoyunlu prensi Timur'un lavazimat konvoyuna saldırdı, ama bunlar Kara Osman'ın kardeşleri olduklarından ve onunla iktidar rekabeti içinde bulunduklarından, bu sadece onun konfederasyon içindeki konumunu pekiştirmeye yaradı. (Woods, *Aqquyunlu*, s. 51-2.)
 80 ZNY II, s. 450, Shams, v. 134b. s. 96.
 81 Rudi Paul Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia* (Bloomington, 1983), s. 106-11. Woods, *Aqquyunlu*, s. 7-8.

ALTINCI BÖLÜM

- 1 İdari meselelerle en dolaysız biçimde uğraşan kaynaklar Gıyaseddin Kandemir'in *Düstur ül-vüze-ra'sı* (der., Sa'id Nafisi, Tahran, sh. 1317 (1938-9) ile *Mu'izz al-ensab'* der.
 2 *Muntakhab*, s. 250, 301.
 3 Dawlatshah Samarwandi, ed. E. G. Browne, *The Tadhkiratu'sh-Shu'ara* ("Memoirs of the Poets") (Londra, 1901), s. 108-357.
 4 ZNY II, s. 94, ZNY I, s. 204, *Tārīkh-i Gīlān*, s. 119-20. Türk emirlerinin *divan-ı a'la*'nın işleriyle yakından ilgilenmesi, bunun, *emir* unvanını onursal bir hitap olarak kullanan yüksek rütbeli Acem kâtiplerden çok onları ilgilendirdiğini akla getirmektedir. Bu en azından geç Timurlu dönemlerinde zaman zaman yapıldı; bkz. Hans Robert Roemer, *Staatsschreiben der Timuridenzeit: Das Šāraf-nāma des 'Abdallāh Marwārid in kritischer Auswertung* (Wiesbaden, 1952), not, s. 170-1, ve Roger M. Savory, "The Development of the Early Safawid State under Ismā'il and Tahmāsp, as Studied in the 16th Century Persian Sources," Doktora Tezi, University of London, 1958, s. 157, 168.
 5 ZNY I, s. 312, 316, II, s. 59, 221, 327, *Muntakhab*, s. 329-30.
 6 ZNY II, s. 239. Delhi'nin alınışında da benzer bir durum anlatılır. (ZNY II, s. 94.)
 7 ZNY I, s. 561, II, s. 284, 397, Johann Schiltberger, *The Bondage and Travels of Johann Schiltberger, in Europe, Asia and Africa, 1396-1427*, çev. J. Buchan Telfer (Londra, 1879), s. 26-7, Jean Aubin, "Un santon qu'historien de l'époque timouride," *Revue des études islamiques*, XXXV, s. 209, *Mujmal* III, s. 145-6, Ja'fari, Len., v. 273b-74a.
 8 H.A. Geograpp, v. 170b, Aubin, *Deux Sayyids de Bam au xv siècle* (Mainz, 1956), s. 396. Timur'un H.806'da (M.1403-4) çıkılmasını emrettiği genel bir keşiften de haberimiz var. Bu örnekte Timur, müfettişleri kendi divanından, Çağataylılar değil din adamları refakatinde gönderdi. (ZNY II, s. 387-8, ZNS I, s. 287-8.)

- 9 ZNY II, s. 156. Bunlar Timur Hacı b. Ak Buga ve Celal İslâm'dı.
10 ZNS II, s. 167.
11 ZNY II, s. 396-7.
12 ZNY II, s. 150, 369.
13 Timurlu kaynaklarında geçtiği biçimiyle *naib* teriminin, bir temsilcinin -ki bu bazen bir kişi bazen de *divan* olabilir- vekili anlamında kullanıldığı aşikârdır. Benim bulabildiğim kadarıyla, belli bir makamı göstermez. (Bkz. söz gelimi ZNS I, s. 228, II, s. 130, 152, *Muntakhab*. s. 65.)
14 Ondan önce bu makamda bir başka emir, Hacı Seyfeddin bulunuyordu. (H.A. Geograpy, v. 318b-19a.)
15 ZNS I, s. 181-2. Hoca Mahmud'un adı daha sonra, Fahreddin Ahmed tarafından yapılan temizlik hareketinde, sürgün edilmiş Heratlı memurlardan biri olarak geçer. (*Mujmal* III, s. 150.)
16 ZNY II, s. 63, 72, 92.
17 ZNY II, s. 261, *Dastûr al-wuzarâ'*, s. 341.
18 ZNY II, s. 29, 36, 134, 246, 270, 304, 345, ZNS II, s. 171-2.
19 A. K. S. Lambton, "The Internal Structure of the Saljuq Empire," s. 260-1.
20 Savory "The Development of the Early Safawid State," s. 195-6, 199, 239, 257-8, Viladimir Minorovsky, "A Civil and Military Review in Fars 881/1476," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, x # 1. s. 166. Minorovsky, Akkoyunlu örneğinde bunların ordunun bir kısmını oluşturan bölüklerden ziyade, kalemlerin itibarını artıran muhafızlar olduğunu ortaya atar. Bununla birlikte, diğer göçebe hanedanların emrindeki Acem memurların askeri faaliyetlerinin ışığı altında bakıldığında, Akkoyunlu kâtiplerinin maiyetinin sahiden de faal durumdaki askerlerden olması düşünülebilir.
21 Eyegü Timur: ZNY I, s. 234, 249, 272, 302, 323, 334, 338, 339, 377. ZNS I, s. 104, II, s. 62: Şahmelik: ZNY I, s. 380, 459, 463, 562, II, s. 25, 36, 47, 68, 99, 107, 112, 322, 374-8, 454, 459, 466, Clavijo, s. 220. İbn 'Arabşâh, s. 302: Şeyh Muhammed b. Eyegu Timur: ZNY I, s. 432, 463, II, s. 27, 47, 56, 66, 122.
22 ZNY I, s. 559, Muhammed-Mufid Bâfqi, *Jamî'i Mufûdî*, ed. İrâj Afshâr, cilt I (Tahran, sh. 1342/1963), s. 161-2.
23 ZNY I, s. 441, 463. Yâdgâr Barlas, Belh *darugası* iken, Timur'la birlikte İran ve Hindistan üstüne yürüdü; Buhara valisi Taghay Buga Barlas da Tirmur'la birlikte sefere çıkmayı sürdürdü. (ZNY I, s. 320, 327, 417, 463, 467, II, s. 66)
24 ZNY I, s. 468, ZNS II, s. 77.
25 ZNY II, s. 36.
26 ZNY II, s. 450, ZNS II, s. 66.
27 ZNY II, s. 395, 404-5. Bu emirlerin hiçbiri Mu'izz *el-ensabî*'da *tavaçı* olarak geçmez. (Mu'izz, v. 97b-98a.)
28 H.A., s. 436.
29 Bkz. örneğin E. Endicott-West, "Imperial Governance in Yüan times," *Harvard Journal of Asiatic Studies*, c. 46 # 2, s. 542-4, ve Thomas T. Allsen, *Mongol Imperialism*, s. 112-13.
30 B. F. Manz, "Administration and the Delegation of Authority in Temür's Dominions."
31 *Dastûr al-wuzarî'*, s. 340-5.
32 ZNY II, s. 405.
33 ZNY II, s. 167-8, 228, Dawlatshâh, s. 330, ZNS II, s. 152-3.
34 ZNS I, s. 204.
35 ZNS II, s. 153, H. A., s. 443.
36 B. F. Manz, "The Office of *Darugha* under Tamerlane," *An Anniversary Volume in Honor of Francis Woodman Cleaves, Journal of Turkish Studies*, cilt 9, s. 64.
37 ZNS II, s. 171-2, H.A., s. 443.

- 38 Bkz. örneğin ZNS II, s. 171-2, H.A., s. 443-4.
39 ZNY II, s. 387-8.
40 ZNY II, s. 393-4.
41 *Mujmal* III, s. 148-50, H.A. Geography, v. 320b.
42 ZNY II, s. 421, H.A., s. 443-4.
43 ZNY II, s. 418.
44 Ibn 'Arabşah, s. 150.
45 ZNY II, s. 33, 378-9. Moğollar için, bkz. Spuler, *Die Mongolen in Iran*, s. 260-1.
46 ZN II, s. 393-4.
47 Spuler, *Die Mongolen in Iran*, s. 260-3, A. A. Ali-zade, *Sotsial'no-ekonomicheskaja i politicheskaja istoriia Azarbaidzhana XIII-XIV vv.* (Bakü, 1956), s. 295-6, 300. Petrushevskii tarafından ortaya atılan İranlı bürokratların halkın çıkarlarını onu acımasızca sömürme taraftarı olan Moğol aristokrasisinin çoğunluğu karşı savundukları tezi, (Petrushevskii, *Zemledelie*, s. 46-53) esasen, başta, ileride değinileceği gibi, kendi tarihini yazmasıyla bilinen Residüddin olmak üzere birkaç dürüst vezir için geçerlidir.
48 H.A. Geography, v. 177b, Mayil Harawî, der., *Jughrafiya-i Hafiz-i Abri: qismat-i rub'-i Khurasan Harat*: Tahran, sh. 1349/1970-1), s. 34, Ibn 'Arabşah, s. 47, 224-5, ZNY II, s. 17, 31, Ja'fari, *Tarikh-i Yazd*, der., İraj Afshar (Tahran, sh. 1338/1960), s. 91, ZNS I, s. 244-5, II, s. 139, 197, *Mujmal* III, s. 143.
49 ZNY II, s. 36.
50 H.A., s. 443-4.
51 *Tarikh-i Yazd*, s. 74-160, *Tarikh-i jadid*, s. 86-227, Renata Holod-Tretiak, "The Monuments of Yazd, 1300-1450: Architecture, Patronage and Setting," Doktora Tezi, Harvard University, 1972.
52 *Mujmal* III, s. 145-6, *Tarikh-i Yazd*, s. 39-41, *Tarikh-i jadid*, s. 92-3, *Dastür al-wuzara'*, s. 344, *Jami'-i mufüdd*, s. 165-7, ZNY II, s. 321.
53 Böyle bir icraatın aklıma gelen tek örneği şudur; Timur Kirman surlarının yıkılmasını emrettiğinde, Kirman divanının başı Zeyneddin Şehr-i Babaki gelir kaybı endişesiyle kararın gözden geçirilmesini istirham etmiş ve Timur bunu kabul etmişti. (H.A. Geography, v. 170a. Aubin, *Deux sayyids*, s. 395.)
54 C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)," *The Cambridge History of Iran*, cilt V, s. 22, 54, V. V. Bartold ve J. A. Boyle, "Djuwayni," *Encyclopaedia of Islam*, yeni basım, cilt II, s. 606-7, Roger Savory, "The Development of the Early Safawid State," s. 184, 193, 207-12. (Erken Safeviler döneminde, vekililik konumu, hele bu konumda olan bir Acem ise, genellikle vezirlere ait olan yetkilerin birçoğunu içinde barındırırdı. Bkz. Savory, s. 260-1.)
55 Lambton, "The Internal Structure of the Saljuq Empire," s. 248, 267, Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World," s. 22, 45-6.
56 Bartold ve Boyle "Djuwayni," s. 606-7. Ali-zade, *Sotsial'no-ekonomicheskaja istoriia*, s. 291-3.
57 Roger Savory, *Iran under the Safavids* (Cambridge, 1980), s. 32, 34.
58 Savory, "The Development of the Early Safawid State," s. 184-5, 193-5, 199, 207-12, 233, 240, 261.
59 Listede kabile bağlantısı olan iki emir daha göze çarpar -Tutak Nayman ve Hoca Yusuf Merkit- bunların ikisi de önde gelenlerden değildi ve de Ulus'un iktidar sahibi kabilelere mensubiyetleri yoktu. (*Mu'izz*, v. 96b-97a)
60 Burada bir yanlışlık olması mümkündür, çünkü San Buga, Timur'un H.771'deki (M.1370) başa geçişinde *Emir divan* oldu. (ZNY I, s. 162.) Ne var ki, bu atama, San Buga sadece Timur'un efradından biri olup, henüz Celayirîlilerin başına geçmemiş ve daha Adilşah ile birlikte Timur'a isyan etmemiş iken yapıldı -böyle bir olay, atamayı engellerdi. San Buga'nın oğlu Şeyh Nureddin Celayirî'nin adı listede yer alır. Ancak onun çerileri saraya bağlı askerlerden (*hâne-bacagan-i hâss*) oluşu-

- yordu; kabile çerilerini devralan muhtemelen ağabeyi Birdi Bey idi. (Bkz. Bölüm 3.)
- 61 Ak Buga Nayman Timur'a bağlı emirlerden biriydi; bu unvan ondan, Şaburğın Apardilerini denetlemekle görevli oğlu Bayan Timur'a değil, öteki oğlu Timur Hoca'ye kaldı.
- 62 Diğerleri, Timur'un maiyetinden Hüseyin ve Hudeydad ile nesebini tam olarak çıkartamadığım. Mirak (ya da Pirak) adlı bir emirdir. (Mu'izz, v. 96b, 97a, ayrıca 83a, 86b, 87a, 90a, 92b, 94b.)
- 63 Mu'izz, v. 92b, 93a.
- 64 Mu'izz'de *tavaçı* olarak geçen öteki efrad ya da akrabalar Kumari İnak Kuçin, Hacı Seyfeddin, yurakarda gösterdiğim gibi muhtemelen Aktimur'un torunu olan Devlet Timur Süldüs, Hitay Bahadır'un bir akrabası olan Yusuf Celil b. Hasan Candar ve Hitay'ın oğulları Cesike Hitay ile Hudeydad Hitay olması muhtemel iki *emir* idi. *Tavaçılar* arasındaki en büyük öteki grup Kumari de dâhil dört kişi olan *kuçin* emirleriydi. (Mu'izz, v. 97a, 98a.)
- 65 Mu'izz, v. 97a, 98a.
- 66 ZNY I, s. 161, 176, 287, 516, II, s. 272-3, 451, Ibn 'Arabşâh, s. 193-4.
- 67 *Muntakhab*, s. 306 Şeyh Ali Bahadır'un adı, Harzem'e atandıktan sonra bir daha orayla birlikte anılmaz, ama öteki bölgelerin *darugaları* Timur'la sefere çıkmaya devam ettiğinden, bu nihai bir kanıt değildir. Daha önemlisi Toktamış'ın hâkimiyetinin kanıtı olan, H.781'de Harzem'de bastırıldığı paralardır. (Safargaliev, *Raspad*, s. 142.) Harzem H.790'da (M.1388) ve Musaka b. Çengi Kuçin oraya *daruga* yapılmadan, H.793'te (M.1391) tekrar fethedildi. (ZNY I, s. 324, II, s. 266.)
- 68 H.798'de (M.1396) Muhammed Sultan b. Cihangir'le birlikte Şiraz'a gönderilen Şeyh Nureddin bu görevini H.800'de (M.1398) bırakırken, kardeşi Birdi Bey'in H.798'de (M.1395-96) İsfahan *darugası* olduğu ve H.800'de (M.1397) Muhammed Sultan'la Moğolistan'da hizmet etmek üzere Fars'tan ayrıldığı söylenir. (ZNS I, s. 169-70, II, s. 130. *Rûznâme*, s. 70-1. H.A. Geography, v. 127b. ZNY I, s. 562, II, s. 17.) Aynı zamanda, Şeyh Nureddin'in, alışıldık anlamda *daruga* sayılıp sayılmayacağı konusunda da soru işareti vardır; Şemi'nin *Zafername*'si de, *Rûznâme*'de ondan *daruga* olarak bahseder, ancak Hafız-ı Ebru, Coğrafya'sında onun vergi toplamak üzere Muhammed Sultan ile birlikte Şiraz'a gönderildiğini belirtir. Bu adamlara ilaveten, Hitay Bahadır'un genç akrabası Yusuf Celil de H.798 (M.1395-96) ve H.806'da (M.1403-4) Yezd *darugalığı* yapmıştır. (*Târîkh-i Yazd*, s. 38, 125.)
- 69 Thomas T. Allsen, "Guard and Government in the Reign of the Grand Qan Möngke", 1251-59," *Harvard Journal of Asiatic Studies*, cilt 46 # 2, s. 518.
- 70 ZNY II, s. 417, 250, 458; H.A. *Majma'*, v. 390b.
- 71 ZNY I, s. 262, 441, 559, II, s. 155, 266, 372, ZNS II, s. 49, 170, *Cinq opuscules*, metin, s. 68, notlar, s. 45-6.
- 72 Bayan Kuçin üç veya dört yıl Rey'de, ardından aynı süreyle Tebriz'de *darugalık* yaptı. (ZNY II, s. 150, 372, 417, *Majma'*, v. 380a.) Temüğe Kuçin, Yezd'i H.795'ten (M.1392-93), H.798'ten (M.1395-96) kısa bir süre sonrasına kadar yönetti, ama H.806'dan (M.1403-4) önce makamından ayrıldı. Öte yandan Musaka b. Çengi Kuçin en az on yıl Harzem *darugası* olarak kaldı. (ZNY I, s. 324, ZNS II, s. 170.) *Darugalık* makamında hep uzun süreler boyunca kalmış tek grup, özellikle Çağatay Uslu topraklarında bir sürü valilik elde eden Barlaşlılardır. Sayfal Barlas, fethinden sonra Kandeher'a atandı ve kariyerini orada tamamladı. (ZNY I, s. 275, 329-30, II, s. 19.) Edigü Barlas, Kirman'a atanmadan önce, Türkistan sınırındaki Sayram'ın *darugası*ydı ve Nihavend'te de Mazid Barlas bulunuyordu. (ZNY I, s. 160, 275, 320, 463, 560, II, s. 154, 503, ZNS II, s. 110, *Mujmal*, III, s. 122, *Muntakhab*, s. 422.) Barlas emirlerinin elindeki Belh ve Buhara valilikleri ise aşağıda da açıklayacağım gibi, hem sürekli hem de kalıtsaldı.
- 73 Manz, "Darugha," s. 67-8, ve n. s. 68.
- 74 Manz, "Darugha," s. 68, n.
- 75 Tebriz'i H.788'deki (M.1386) fethinden sonra kısa bir süre yöneten Muhammed Sultanşah aynı zamanda itibarlı bir emirdi, ancak maiyetinin sayısı bilinmemektedir.

- 76 ZNY I, s. 327, 463, II, s. 80, ZNS II, s. 111. Bkz. yukarısı, Bölüm 4.
77 Bunlar Kandeher'daki Sayfal, Nihavend'deki Mazid ve Sayram valiliği sırasındaki Edigü'dür. (ZNY I, s. 204, 275, 329, 560, II, s. 19, ZNS II, s. 92. *Muntakhab*, s. 422.) Edigü, H.795'te (M.1393) vali olarak atandığı Kirman'da sahiden de büyük bir ordunun başına geçti, Timur'un oğullarının aksine, onun kendi eyaleti dışında sefere çıktığından nadiren sözedilir.
78 Bkz. söz gelimi: Endicott-West, "Regional and Local Government in Yuan China," Doktora Tezi, Princeton University, 1982, s. 30, RaD, Khetagurov, cilt I, kısım 2, s. 268-9, Allsen, *Mongol Imperialism*, s. 223.
79 ZNY I, s. 275, 380, ZNS I, s. 123.
80 ZNY I, s. 441, 559, *Tarikh-i Yazd*, s. 125, *Tarikh-i jadid*, s. 175.
81 ZNY II, s. 155, 372.
82 Endicott-West, "Imperial Governance," s. 542.
83 Man, "Darugha," s. 68.

YEDİNCİ BÖLÜM

- 1 ZNY II, s. 458, 484, *Shams*, v. 27b, 45a-b, s. 25, 33-4.
2 ZNY II, s. 489-505, *Shams*, v. 47a-60a, s. 35-43. Ne var ki, Halil Sultan kıdemli soydan gelen genç bir prensi, Muhammed Cihangir b. Muhammed Sultan'ı kukla bir hükümdar olarak atadı.
3 *Shams*, v. 47b-48a, 52b-60a, s. 35-6, 39-43, ZNY II, s. 488-90, 496-504, H.A. *Majma'*, v. 364b-65a, 366a-67a.
4 ZNY II, s. 484, Ibn 'Arabşah, s. 267 *Shams*, v. 138b, s. 100, H.A. *Majma'*, 387b.
5 *Shams*, v. 44a-b, 77a-83a, s. 32-3, 56-62, Ibn 'Arabşah, s. 261, H.A. *Majma'*, v. 382a-83b, ZNY II, s. 482, Ja'fari, Zaryab, s. 33, 39.
6 *Shams*, v. 64a, s. 45-6.
7 *Shams*, v. 88b-97b, s. 66-74, H.A. *Majma'*, v. 387a-88b, Ja'fari, Zaryab, s. 39-41, Ibn 'Arabşah, s. 266-68.
8 *Shams*, v. 135a-36a, s. 97-8, Ibn 'Arabşah, s. 270-4, Ja'fari, Zaryab, s.41. *Mujmal III*, s. 172, H.A. *Majma'*, v. 398b-99a.
9 Pir Ali Taz ve Pir Ali Süldüs'ün aynı şahıs olduğu açıktır. Yezdi'nin *Zafername*'sinde her iki isim de geçer ve her ikisi de Hindistan sınırındaki Banu kalesinin kumandanı için kullanılır. (ZNY II, s. 135.) *Zafername*, Pir Ali Süldüs'ün Mengli Buga Süldüs'ün oğlu olduğunu yazarken, Taj al-Selmani, Pir Ali Taz'ı Mengli Timur'un oğlu olarak tanıtır ve naklettiği hikâye aynı insanın kastedildiği konusunda neredeyse kesin bir düşünce uyandırır. (ZNY II, s. 458, *Shams*, v. 139a, s. 100.)
10 *Shams*, v. 139a, s. 100, bkz. ayrıca Ek A: Süldüsler.
11 ZNY I, s. 327, 473, II, s. 135, 276, 304, 405.
12 H.A. *Majma'*, v. 367a, Ibn 'Arabşah, s. 266.
13 H.A. *Majma'*, v. 398b-99a.
14 *Shams*, v. 135a-36a, s. 96-8.
15 *Shams*, v. 167b, s. 122. Bkz. ayrıca Ek A: Süldüsler.
16 *Shams*, v. 97a, s. 72-3.
17 H.A. *Majma'*, v. 399a-b *Shams* v. 139a-41a, s. 100-1.
18 Ja'fari, Zaryab, s. 42, H.A. *Majma'*, v. 401b, 411a-13a, 418b, *Shams*, v. 141a-42b, s. 102-3.
19 ZNY I, s. 191, *Muntakhab*, s. 327. Hudeyad ve babası *Mu'izz al-ansab*'da verilen Barlas şeceresinde yer almazlar (daha geç tarihli bir kopya dikkate alınmazsa), dolayısıyla Hudeyad'ın babası Hüseyin Ulus dışından gelmiş olabilir; doğu Çağadaiylar ülkesinde de bir Barlas kabilesi vardı.
20 ZNY II, s. 17, 321-2, Ibn 'Arabşah, s. 243, 250-5.

- 21 *Shams*, v. 68a, 132b, s. 50, 94.
 22 ZNY II, s. 17.
 23 Şeyh Nureddin saray kütalarına hükmediyordu. (NY II, s. 43-4, ZNS II, s. 140.)
 24 *Shams*, v. 131a-33a, 136a-37b, 152b-58a, s. 93-4, 98, 110-14, lbn 'Arabşâh, s. 275-6.
 25 lbn 'Arabşâh, s. 284-94, *Shams*, v. 168a-76a, s. 123-30, H.A. *Majma'*, v. 435a-36b, 440b-41a.
 26 *Shams*, v. 167b, s. 122.
 27 H.A. *Majma'*, v. 412a.
 28 *Shams*, v. 133a-35a, s. 94-6, lbn 'Arabşâh, s. 275.
 29 *Shams*, v. 138b, 142a, s. 100, 102-3, H.A. *Majma'*, v. 421b.
 30 Ja'farî, Zaryab, s. 39, lbn 'Arabşâh, s. 267-8, *Shams*, v. 61a-b, 79a-80a, s. 44, 57-8, H.A. *Majma'*, v. 387a-b.
 31 *Shams*, v. 166a-67b, s. 121-2.
 32 *Shams*, v. 133a-34b, 168a, s. 95-6, 123.
 33 H.A. *Majma'*, v. 368a-69b, *Mujmal* III s. 155-6, 160, Ja'farî, Zaryab, s. 37, *Shams*, v. 65a, 68a-69a, s. 47, 50.
 34 *Mujmal* III, s. 168-70, H.A. *Majma'*, v. 392b-97a, *Shams*, v. 108b-12b, s. 81-2, Ja'farî, Zaryab, s. 43.
 35 H.A. *Majma'*, v. 413b-414b, Ja'farî, Zaryab, s. 44-5, *Shams*, v. 142b-44a, s. 103-4, *Mujmal* III, s. 177, 180.
 36 H.A. *Majma'*, v. 386a, 389a, *Mujmal* III, s. 167-8
 37 H.A. *Majma'*, v. 399b-403a, s. 173-5.
 38 H.A. *Majma'*, v. 429a-34b, *Shams*, v. 158a-60b, s. 115-16, *Mujmal* III, s. 186-7.
 39 R. N. Savory, "The Struggle for Supremacy in Persia after the Death of Tîmûr," *Der Islam*, XL # 1, s. 39.
 40 ZNY I, s. 573, *Mujmal* III, s. III.
 41 H.A. *Majma'*, v. 383b-85b, *Shams*, v. 81a-88a, s. 60-6, *Mujmal* III, s. 161-2, 165-6.
 42 H.A. *Majma'*, v. 389a, *Mujmal* III, s. 167, *Shams*, v. 100a-102b, s. 74-7.
 43 Ja'farî, Zaryab, s. 37, *Mujmal* III, s. 155-6, 160, *Shams*, v. 68a-69a, s. 50, H.A. *Majma'*, v. 366a, 385b. İsim bazen Seyyid Hâce olarak verilir. (*Mujmal* III, s. 155, *Majma'*, v. 365b-66a.
 44 H.A. *Majma'*, v. 389b-97a, 419b; *Shams*, v. 99a-113b, s. 74-83, *Mujmal* III, s. 167-70, Ja'farî, Zaryab, s. 43, 51.
 45 H.A. *Majma'*, v. 416a.
 46 ZNY I, s. 462, 573, II, s. 56, 103, 152, 276, 304, H.A. *Majma'*, v. 367b, 375a, 385b, 386b, 396a, 404b, 411b, 412a-b.
 47 *Dastûr al-wuzarâ'*, s. 344-5, H.A. *Majma'*, v. 416b-17b.
 48 Liste Cihanmelik'in yanı sıra Hitay ve Sevinçek Bahadır'un akrabaları olan Hasan Candar ve oğlu Yusuf Celil'i de içerir. (ZNY I, s. 462, II, s. 167.) Timur'un maiyetinden 'Abbas Bahadır'un torunu Sultan Bayezid b. 'Osman'ın yanı sıra, Ak Buga Nayman'ın üç akrabası da vardır -oğlu Sultan Ahmed, torunu Şeyh Buhlul b. Bayan Timur ve onun yeğeni Sa'adet b. Timurtaş. (ZNY II, s. 408, 426, Mu'izz, v. 97a.)
 49 H.A. *Majma'*, v. 417a-418a, Ja'farî, Zaryab, s. 46, *Mujmal* III, s. 175, *Shams*, v. 144b-48b, s. 104-7.
 50 *Shams*, v. 55b, s. 41-2.
 51 H.A. *Majma'*, v. v. 384a.
 52 H.A. *Majma'*, v. 392b.
 53 H.A. *Majma'*, v. 412b, 415b, *Mujmal* III, s. 176. H.809'da (M.1406), Şahruh'un ona karşı kazandığı zaferde rol oynayan Turşizli asi lider Mızrab b. Caku'dan alınan toprakları ihşan etti. (H.A. *Majma'*, v. 392b.) H.812'de, Özkent'i soygurlar olarak Ahmed b. 'Ömer Şeyh'e bağışladı. (H.A. *Majma'*, v. 441a, *Mujmal* III, s. 193.)

- 54 *Dastūr al-wuzarā'*, s. 344, H.A. *Majma'*, v. 417a.
- 55 I. P. Petrushevskii, "K istorii instituta soiurgala," *Sovetskoe vostokovedenie*, VI, s. 228-30, A. Beletnitskii, "K istorii feodal'nogo zemlevladieniia v Srednei Azii i' Irane v timuridskuiu epokhu (XIV-XV vv.)," *Istoriik-markssist*, 1941, # 4, s. 46-52, Manz, "Administration and the Delegation of Authority," s. 202-3.
- 56 Şahruh, H.807'de (M.1405) Süleymanşah'ın orada birkaç ay daha kalıp kuvvetlerine çeki düzen vermesine izin verdi ve arkadan yöreyi yönetmek üzere Uluğ Bey ve Şahmelik'i yolladı. (H.A. *Majma'*, v. 368a, 386a, 411a, *Mujmal*, s. 176.)
- 57 Timur kabilesi Bayan Timur b. Ak Buga'nın sorumluluğuna vermişti; onun bu dönemde pek esamesi okunmaz, H.810'daki (M.1408) Cihanmelik b. Mulakat isyanına karşın oğlu Şeyh Buhlul'e de sadece bir kez değinilir. Bu yüzden onun Apardilerin reisi olup olmadığını anlayamayız.
- 58 ZNY II, s. 458, *Shams* v. 45a, 142b, s. 33-4, 103, H.A. *Majma'*, v. 388a, 411a-b, 412b, 415a, 418b.
- 59 H.A. *Majma'*, v. 388b, 401a.
- 60 R. M. Savory, "The Struggle for Supremacy," s. 36.
- 61 Ja'fari, Zaryab, s. 35-6, *Mujmal* III, s. 156, Clavijo, s. 311-15, *Shams* v. 113b-15b, s. 83-5, H.A. *Majma'*, v. 370b-371a.
- 62 ZNY II, s. 386, 393, 399, 406, Ja'fari, Len., v. 291a.
- 63 J. M. Smith, "Djalayir," s. 401, Ja'fari, Zaryab, s. 37.
- 64 H.A. *Majma'*, v. 371b-372a, Ja'fari, Zaryab, s. 37, *Shams* v. 116b-17a, s. 86, *Mujmal* III, s. 156.
- 65 H.A. *Majma'*, v. 377a, Ja'fari, Zaryab, s. 37, *Shams* v. 118a-b, s. 87, Clavijo, s. 324-6.
- 66 H.A. *Majma'*, v. 377b-378b, *Shams* v. 118b-19a, s. 87, *Mujmal* III, s. 162-3.
- 67 H.A. *Majma'*, v. 379a-80a, *Mujmal* III, s. 163-4.
- 68 H.A. *Majma'*, v. 380b-82b, *Shams* v. 119b-22a, s. 87-8, *Mujmal* III, s. 164-5, Ja'fari, Zaryab, s. 38-40.
- 69 H.A. *Majma'*, v. 404a, *Mujmal* III, s. 174.
- 70 Clavijo, s. 328-31, H.A. *Majma'*, v. 377b, *Mujmal* III, s. 162.
- 71 ZNY I, s. 297, 558, II, s. 92, 157-8, 162, 371, 384, 395.
- 72 H.A. *Majma'*, v. 405a-b, *Mujmal* III, s. 171.
- 73 H.A. *Majma'*, v. 406a-407b, 420b-423b, 428a-b, *Mujmal* III, s. 171, 178-80, *Shams* v. 149a-52b, s. 108-9, Ja'fari, Zaryab, s. 47-8.
- 74 Bu Pir Hüseyin Barlas için geçerlidir; Tökel b. Urus Buga ve Ömer Taban, Miranşah'a verilen emirlerin oğullarıydı. (ZNY I, s. 225.)
- 75 H.A. *Majma'*, v. 380b, 381b-382a.
- 76 H.A. *Majma'*, v. 407a, *Mujmal* III, s. 171.
- 77 H.A. *Majma'*, v. 407b, *Mujmal* III, s. 171.
- 78 H.A. *Majma'*, v. 379a-b.
- 79 H.A. *Majma'*, v. 378b.
- 80 H.A. *Majma'*, v. 406b-407a.
- 81 H.A. *Majma'*, v. 407b.
- 82 H.A. *Majma'*, v. 421b, *Mujmal* III, s. 178.
- 83 *Shams* v. 84b-85b, s. 63, H.A. *Majma'*, v. 384a.
- 84 *Shams* v. 107a, s. 79.

Ek A

- 1 RaD, Khetagurov, cilt I, kısım I ve 2, RaD, 'Ali-Zade, cilt III, Boyle, *Successors. The Secret History of the Mongols*, Muhammed Zubayr as-Siddiq, ed. al-Harawi, *The ta'rikh Nama-i Harat* (Kalkü-

ta, 1944), H.A., *Dhayl*, Sayyid Muhammed Kâzım Ayâm, der., Mu'in al-Din Muhammed Zamchi Isfizârî, *Rawdât al-jannât fî awşâf-i madînât-i Harât* (Tahrân, sh. 1338/1959).

ZNY I, s. 121.

ZNY I, s. 32.

Bkz. söz gelimi Apardi, Cavun-i Kurban ve Borolday reisleri. (ZNY I, s. 32, *Cinq opuscles*, metin, s. 27, 46-7, notlar, s. 28-9, Isfizârî, cilt II, s. 21)

ZNY I, s. 32, 328. Ayrıca, örneğin: ZNY I, s. 25, 77, 120-1

ZNY I, s. 32, ZNS I, s. 15, II, s. 11-12, *Muntakhab*, s. 204.

Cinq opuscles, metin s. 46-8, notlar s. 29, Aubin, "Khanat," s. 41-2, ZNY I, s. 164, 183, 276, 327.

Aubin, "Khanat," s. 34-5, 39, *Cinq opuscles*, metin, s. 39, ZNY I, s. 25, 77, 147-9.

Bkz. Bölüm 3.

ZNS II, s. 37, ZNY I, s. 354, 441.

ZNY I, s. 327.

ZNY I, s. 462, H.A. *Majma'*, v. 412a; Bkz. ayrıca Bölüm 7.

ZNS II, s. 9, ZNY I, s. 155.

Mu'izz, v. 101b.

Shu'ab-i panjâna, v. 47b, *Mu'izz*, v. 29a, RaD, Khetagurov, cilt I, kısım 2, s. 275, *Boyle Successors* s. 314, ZNY, Urunbaev, *Muqaddima*, v. 64b-65a.

Samarqandî, *Matla' al-sa'dayn*, s. 280, not.

Aubin, "Khanat," s. 18, ZNY I, s. 117, 195.

Cinq opuscles, notlar, s. 29, Aubin, "Khanat," s. 40.

Muntakhab, s. 117.

ZNY I, s. 164.

ZNY I, s. 195, *Muntakhab*, s. 415.

Ibn 'Arabşâh, s. 4, Bartol'd, *Istoriia Turkestana*, s. 153.

ZNY I, s. 65, 98, 100, 106, 142-4, 154, 157, 179, 197, *Muntakhab*, s. 223, 261, 272, 287, ZNS I, s. 41, *Cinq opuscles*, metin, s. 59.

ZNY I, s. 77, 79, 164, 192, 195, *Muntakhab*, s. 117, 223, 414-15.

Aubin, "Khanat," s. 27-9, ZNY I, s. 25-8, *Cinq opuscles*, metin, s. 38-43.

Aubin, "Khanat," s. 49, *Cinq opuscles*, metin, s. 49.

ZNY I, s. 98, *Mu'izz*, v. 95b.

Cinq opuscles, metin s. 59.

Mu'izz, v. 102a.

V. V. Bartol'd, "Badakhshin," *Encyclopaedia of Islam*, yeni basım, cilt I, s. 852.

H.A., *Dhayl*, s. 112.

Aubin, "Khanat," s. 34-5, *Cinq opuscles*, metin s. 39, ZNY I, s. 25, 31-2.

ZNS II, s. 22, 57, ZNY I, s. 147, 249, 334, II, s. 19, 450.

ZNY I, s. 37-8, 134, *Muntakhab*, s. 256, Ibn 'Arabşâh, s. 9-10.

ZNY II, s. 19.

ZNS II, s. 53, *Muntakhab*, s. 256-7.

ZNY I, s. 31, 43-4, ZNS I, s. 18, *Muntakhab*, s. 205.

Mu'izz, v. 1b-2a, 28b, 81b-82a, Togan, "Nasab," s. 106-7, *Shu'ab-i panjâna*, v. 47b.

ZNY, Urunbaev, *Muqaddima*, v. 61b, 75b, 77a, 78a, 81a.

RaD, 'Ali-zade, cilt I, kısım 1, s. 530-1, ayrıca cilt III ve Boyle, *Successors*, *passim*.

Bartol'd, *Ulugbek i ego vremia*, *Sochineniia*, cilt II, kısım 2 (Moskova, 1964) içinde, s. 38-9, *Turkestan*, s. 53.

Togan, "Nasab," s. 108-9.

- 43 Mu'izz, v. 28a-38a.
 44 ZNY I, s. 60, Mu'izz, v. 88b.
 45 Mu'izz, v. 82b, 94b-96b, ZNY I, s. 36.
 46 Bkz. Bölüm 4.
 47 Mu'izz, v. 86b, 88b, 90b, 94b-95b, ZNY I, s. 48, 58, 60, 67, 72, 90, 92, 98, 101, 104, 143, 160, 320.
 48 Bkz. söz gelimi: ZNY I, s. 160, 176, 239, 275, 320, 441, II, s. 504, Mu'izz, v. 88b, 92a.
 49 Bkz. örneğin: Mu'izz, v. 91b, 92a, 133b.
 50 Mu'izz, v. 90a, 197a, 108b.
 51 Aubin, "Khanat," s. 18. E. Bacon, *Obok: a Study of Social Structure in Eurasia* (Viking Publications in Anthropology, # 25), New York, 1958, s. 6-7.
 52 Aubin, "Khanat," s. 18.
 53 ZNY I, s. 130, 329.
 54 Ibn Battûta, cilt III, s. 561, 585, Aubin, "Khanat," s. 17-18, ZNS II, s. 11.
 55 ZNY I, s. 63, 176.
 56 ZNY I, s. 275, 327, II, s. 402.
 57 Mu'izz, v. 93a.
 58 ZNY I, s. 29, *Muntakhab*, s. 262, ZNS II, s. 11.
 59 ZNY I, s. 328, II, s. 50, 70, 397, 403.
 60 Mu'izz, v. 28b, Boyle, *Successors*, s. 145, *Shu'ab-i panjgana*, v. 47b.
 61 Ibn 'Arabşâh, s. 4, Bartol'd, *Dvenadstat' lektzii*, s. 172.
 62 ZNY I, s. 43-4, *Muntakhab*, s. 209.
 63 ZNY I, s. 89, 119-20, *Muntakhab*, s. 235, 247-8, 265, ZNS I, s. 45-6.
 64 ZNY I, s. 189.
 65 ZNY I, s. 202.
 66 Bkz. Bölüm 4.
 67 ZNY I, s. 87.
 68 ZNY I, s. 155, Mu'izz, v. 32a. (Mu'izz'e göre, önce Keyhüsrev Hatlani'ye, onun ölümünün ardından da Behram'a vardı.
 69 ZNY I, s. 104.
 70 Mu'izz, v. 101b, 102a.
 71 ZNY I, s. 89, 137-8, 181, 324, *Muntakhab*, s. 158, 235, 258, 265.
 72 ZNY I, s. 32, 38, 89.
 73 ZNY I, s. 119, 147, 181, 320, ZNS II, s. 15 *Muntakhab*, s. 283.
 74 ZNY I, s. 32, *Muntakhab*, s. 200.
 75 ZNY I, s. 63.
 76 ZNY I, s. 32, 45, 89, 137-8, ZNS II, s. 15, *Muntakhab*, s. 158, 235, 258, 265.
 77 ZNY I, s. 181.
 78 ZNY I, s. 324-6.
 79 ZNY I, s. 463.
 80 H.A., *Majma'*, v. 412a.
 81 Mu'izz, v. 92a, 133b.
 82 ZNY I, s. 155.
 83 ZNY I, s. 155, Mu'izz, v. 32a.
 84 ZNY I, s. 120, ZNS II, s. 40.
 85 ZNY I, s. 324.
 86 Samarqandî, *Matla' al-Sa'dayn*, not, s. 282-4, Paul Pelliot, *Notes on Marco Polo* (Pais 1959), cilt I, "Caraunas," s. 183-96, Aubin, "l'Ethnogenèse des Qaraunas," s. 65-94, Henry Yule, ed. ve çev., *The Book of Ser Marco Polo the Venetian* (Londra, 1875), cilt I, s. 102-9, Henry Howorth, *History of*

the Mongols from the 9th 19th Century (Londra; New York, 1888), cilt III, s. 388-9, Hirotoşi Şimo, "The Qaraunas in the Historical Materials of the İlkhanate," *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, 35 (1977) içinde, s. 131-81.

- 87 Aubin, "l'Ethnogénèse" s. 69-73, Şimo, "The Qaraunas," s. 162-70.
88 Aubin, "l'Ethnogénèse" s. 69-75.
89 Aubin, "l'Ethnogénèse" s. 79-81, Şimo, "The Qaraunas," s. 163-70.
90 Aubin, "l'Ethnogénèse" s. 74-5, 87, Şimo, "The Qaraunas," s. 133-8, 141-53, 163, 171-5, 180.
91 Aubin, "l'Ethnogénèse" s. 88, 90 Şimo, "The Qaraunas," s. 163-70, 180.
92 Aubin, "l'Ethnogénèse" s. 88, Şimo, "The Qaraunas," s. 163-70.
93 Aubin, "l'Ethnogénèse" s. 83-6, 91, H.A., Dayl, s. 138-40.
94 ZNS I, s. 15, Aubin, "Khanat," s. 17-18
95 ZNY I, s. 21, Togan, "Nasab," s. 112.
96 ZNS II, s. 11, ZNY I, s. 29.
97 *Muntakhab*, s. 123, 197, 204.
98 Bartol'd, *Dvenadstat' lektzii*, s.170.
99 ZNY I, s. 96-128, ZNS I, s. 38-50.
100 Bkz. örneğin: ZNY I, s. 57, 63, 133, *Muntakhab*, s. 123, 125-6, 209-10, 215, 232, 254.
101 *Muntakhab*, s. 123, 197, 204, ZNS II, s. 12.
102 Aubin, "Khanat," s. 29, 39.
103 *Muntakhab*, s. 223, ZNY I, s. 77, 79.
104 Aubin, "Khanat," s. 18-19, ZNS II, s. 292 (dizin), Roemer, "Timur," s. 43-4.
105 ZNY I, s. 176, Mu'izz, v. 93a.
106 G. Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, cilt I, s. 423. ZNS I, s. 134.
107 *Tarikh-i Rashidi*, s. 301.
108 E. Quatremèr der., "Haft Iqlim," "Matla-assaadein'in notlarında, *Notices et Extraits*, cilt XIV, kısım I, s. 475-6, V. V. Bartol'd, Charles Schefer, *Description topographique et historique de Boukhara par Mohammed Nerckhy, suivie de textes relatifs à la Transoxiane* üzerine değerlendirme yazısı, *Sochine-niia*, cilt VIII içinde, s. 20.
109 *Baburnâma*, s. 26.
110 ZNY I, s. 53.
111 ZNY I, s. 59.
112 Mu'izz, v. 97b, 98a, ZNY I, s. 53, 155, 161, 163, 225, 324, 441, 463, II, s. 227, 412, ZNS II, s. 49.
113 Söz gelimi Timur'un maiyetinden Aktimur, her ne kadar hem Kumari Kuçin'in, hem de Temüge Kuçin'in akrabasıysa da bir kuçin sayılmaz (ZNY I, s. 208, 225, 441); benzer şekilde, her ikisi de Taban Bahadır Kuçin'in akrabası oldukları ve Eyegü Timur'un oğlu Şeyh Muhammed'e kuçin diye hitap edildiği halde, Eyegü Timur ve hem akrabası, hem ardılı olan Şahmelik de kuçin olarak tanımlanmaz. (ZNY I, s. 380, II, s. 412, ZNS I, s. 122, II, s. 96, *Shams*, v. 91b-92a, s. 69, Mu'izz, v. 98a.)
114 Bkz. örneğin: ZNY I, s. 53, 59, 76-8, 86, 135.
115 ZNY I, s. 155, 161-2.
116 ZNY I, s. 573.
117 ZNY II, s. 474.
118 ZNY I, s. 436, II, s. 100, ZNS I, s. 194.
119 ZNY I, s. 462-3.
120 Mu'izz, v. 132b-137a, 137b-139a.
121 H.A., *Majma'*, v. 416a.
122 Mu'izz, v. 97b, 98a, ZNY I, s. 324, 441, II, 155, 200, 334, 372, ZNS I, s. 91, II, s. 49.
123 ZNY I, s. 31-2, ZNS I, s. 15, II, s. 11-12, *Muntakhab*, s. 204.

- 124 ZNY I, s. 77, 196-7, 387.
 125 *Baburnāma*, s. 19.
 126 İbn 'Arabşāh, s. 2.
 127 Mu'izz, v. 98a, ZNY I, s. 111, 127, 131, 162, 167, 170, 196-7, vs.
 128 ZNY I, s. 225, 234, 266, 312, 388, 401, 441, 462, II, s. 150, 166, 167, 290, 304, 361, Mu'izz, v. 97b, 98a.
 129 Togan, "Nasab," s. 108, *Shu'a-i panjgāna*, v. 47b, Mu'izz, v. 29a.
 130 ZNY I, s. 25, 31, *Muntakhab*, s. 117.
 131 Bkz. Bölüm 2.
 132 ZNY I, s. 45, 67, ZNS I, s. 19, *Mujmal*, III, s. 95, *Muntakhab*, s. 258.
 133 ZNY I, s. 32.
 134 ZNY I, s. 83, ZNS I, s. 30.
 135 ZNY I, s. 59-60, 83, *Muntakhab*, s. 217.
 136 ZNY I, s. 39, ZNS I, s. 17, *Muntakhab*, s. 207.
 137 ZNY I, s. 155.
 138 ZNY I, s. 193, *Muntakhab*, s. 415, *Mujmal*, III, s. 107.
 139 ZNY I, s. 364.
 140 ZNY I, s. 467, II, s. 25, 53, 250, 304, 322, 426, Mu'izz, v. 98a, 127a. ZNY I, s. 364, 368, ZNS II, s. 98. H.793'ten (M.1391) sonra Süldüs tümeninin hiç adı geçmez. Ne var ki, tarihler H.800'lerde (M.1397-98), Mu'izz el-ensab'ın Süldüslü diye tanıttığı, yeni ve güçlü bir emir olan Devlet Timur Tavaç'ıdan bahsetmeye başlar. Bu, pekâlâ, artık başına geçtiği aşiretin adıyla anılmaya başlayan Şeyh Timur'un oğlu olabilir. (ZNY I, s. 467, II, s. 25, 53, 250, 304, 322, 426, Mu'izz, v. 98a, 127a.) İsimlerin benzerliği şu varsayım lehine bir savdır: Aktimur'un oğluna Şeyh Timur adını verirken yaptığı gibi, adının bir parçasını gelecek kuşağa aktarmak alışılmış bir şeydi. Şeyh Timur adı son kez H.796'da (M.1393) geçerken, Devlet Timur ilk olarak H.800'de (M.1397-98) geçti ve gerek Timur'un kalan ömründe, gerek ölümünden sonra geçmeye devam etti; demek oluyor ki, o kesinlikle daha sonraki bir kuşaktandı. Dışarıdan gelen bir önderin, başına geçtiği aşiretin adıyla anılması alışılmadık bir şey değildi; Cavun-i Kurban ve Apardi emirleri daha önce bu uygulamaya bir örnek olarak zikredilmişti.
 141 Örneğin: Pir Ali Süldüs b. Mengli Buga, ZNY I, s. 473, II, s. 40, 135, 304, 321, 405, 458, ayrıca Devlet Timur Tavaç Süldüs, Mu'izz, v. 98a, ZNY II, s. 83, 250, 291, 322, 426.
 142 Bkz. Bölüm 7.
 143 Bartol'd, *Dvenadtsat' lektsii*, s. 172, Aubin, "Khanat," s. 27, H.A., *Dhayl*, s. 106-58, passim.
 144 Bartol'd, *Dvenadtsat' lektsii*, s. 164.
 145 ZNY I, s. 32, 106, 109, *Muntakhab*, s. 117. 240, Aubin, "Khanat," s. 27.
 146 ZNY I, s. 90.
 147 ZNY I, s. 109, *Muntakhab*, s. 240-1.
 148 Mu'izz, v. 97a.
 149 ZNS II, s. 40, ZNY I, s. 201.
 150 *Muntakhab*, s. 281.
 151 ZNY I, s. 162, 280, 340, 417, 445.
 152 ZNY I, s. 565, II, s. 326.

Ek C

- 1 Celayirliler için elimizde, her ne kadar Celayirliler döneminde yazılmış olsa da İlhanlı uygulamasını da yansıtan Nahcivani'nin *Düsturü'l-katib*, (Muhammed b. Hindushah Nakhchiwani, *Düstur al-katib fi ta'vin al-maratib*, ed. A. A. Ali-zade (Moskova, 1971-6) adlı kitabı, geç Timurlu dönemi

için Abdullah Marvarî'nin Şerefname'si var. ('Abd Allah Marwârid, H. R. Roemer, der., *Staatsschreiber der Timuridenzeit: Das Šaraf-nâmâ des 'Abdallâh Marwârid in kritischer Auswertung* (Wiesbaden, 1952).

- 2 Mu'izz 'Ömer Şeyh Mirza b. Abu Sa'id'in H.860'ta (M.1456) doğduğunu belirtir, ama H.888'de (M.1483) doğan oğlu Babür'den söz etmez. Sultan Hüseyin Baykara'ya uygun görülen çeşitli unvanlar ile onun altında sıralanan emirlerin çokluğu, bu düzeltmenin onun 1469'da Herat'ı fethinden sonra yapıldığını düşündürür. (Mu'izz, v. 155a, 156b-159b.)
- 3 Ali-zade, *Sotsial'no-ekonomičeskaia istoriia*, s. 290, Bosworth, *The Ghaznavids*, s. 82-5.
- 4 ZNY II, s. 122, ZNS I, s. 204.
- 5 Bu insanlar, kimi zaman tayin edildikleri bölgelerde yıllarca kaldılar. (Jean Aubin, "Un santon qu'historien," s. 209, *Mujmal* III, s. 145-6, ZNY II, s. 321, 378-9.
- 6 Bkz. örneğin ZNY II, s. 321, 396-7, ZNS II, s. 294-5.
- 7 ZNS I, s. 243.
- 8 Jean Aubin, *Deux Sayyids*, s. 395, Clavijo, s. 205.
- 9 Clavijo, s. 181, 186, 195.
- 10 *Divan-ı a'ladan* sık sıklıkla edildiği halde, aslında onun mensubu olarak tanımlan tek bir kişi yoktur; katiplerden sadece "*divan*" üyeleri olarak bahsedilir. Merkezi *divan* üyesi bazı Acemleri ve kimi *divan* başkanlarını tanıyoruz. Bu *divan*, *divan-ı a'la* ile aynı şey ya da sadece onun bir parçası olabilir.
- 11 ZNY II, s. 378-9, 396-7, H.A. Geography, v. 318b, Ja'fari, Len., v. 273b-74a, H.A. s. 443. Semerkand'daki *divan*'ın, birçoklarına göre daha büyük bir güce ve itibara sahip olsa da, hükümlerle birlikte hareket eden merkez *divan* olmayıp, aslen bir taşra *divanı* olduğu unutulmamalıdır.
- 12 H.A. Geography, v. 318b, H.A. s. 443, Ja'fari, Len., v. 273b-74a, *Jâmi'-i mufûdî*, I, s. 162, Aubin, *Deux Sayyids*, s. 395.
- 13 A.K.S. Lambton, "Dîwân" - "Iran", *Encyclopaedia of Islam*, yeni basım, cilt II, s. 333.
- 14 Bu terim İlhanlılar zamanında kullanıldı. Ali-zade, *Sotsial'no-ekonomičeskaia istoriia*, s. 290-1, ZNY II, s. 270, H.A., s. 443-4, H.A. Geography, v. 318b.
- 15 ZNY II, s. 226, 239, 261, ZNS II, s. 171, *Dastûr al-wuzara'*, s. 341.
- 16 ZNY II, s. 270, ZNS II, s. 171, *Dastûr al-wuzara'*, s. 341.
- 17 H.A., s. 444.
- 18 ZNY II, s. 226, 239, ZNS II, s. 236.
- 19 ZNY II, s. 94, 156, 239, 246,
- 20 ZNY II, s. 325.
- 21 Bir vezirin *divan* başkanı olduğu nadiren açıkça belirtilir ve bu gibi durumlarda vezir için bir de *şahib divan* ya da *şahib mal* hitabı kullanılırdı. (Ja'fari, Len., v. 274a, *Dastûr al-wuzara'*, s. 341, 343, 345-8.)
- 22 Ja'fari, Len., v. 274a.
- 23 *Mal* teriminin kullanımı için, bkz. ayrıca M. Minovi ve V. Minorsky, "Naştr al-Dîn Tûsî on Finance," BSOAS, x # 3 (1940), s. 758, 761, 762, 763, 771, 773, 775, 788, ve Heribert Buse, *Untersuchungen zum islamischen Kanzleiwesen an Hand turkmenischer und safawidischer Urkunden* (Kahire, 1959) s. 150, 152, 159, 165, 183. Bkz. Timur zamanı için: *Muntakhab*, s. 65-6, ZNY II, s. 321, ZNY II, s. 284-5, 394, Ja'fari, Len., v. 286a.
- 24 ZNY I, s. 565, II, s. 284-5, ZNS II, s. 129, H.A., s. 442, H.A. Geography, v. 320b, *mujmal* III, s. 148-50.
- 25 H.A. Geography, v. 127a, *Dastûr al-wuzara'*, s. 343-5, *Mujmal* III, s. 145, *Jâmi'-i mufûdî*, I, s. 167, ZNY II, s. 278-9. Bkz. ayrıca Sayyid Hasan Khwârazmî 'Aubin, "Un santon," s. 209)

- 26 *Dastūr al-wuzara'*, s. 343-4. *Mujmal* III, s. 145-6, *Tārīkh-i Yazd*, s. 39-41, *Tārīkh-i Jadīd*, s. 92-3.
- 27 ZNY II, s. 378-9.
- 28 *Muntakhab*, s. 411, ZNY II, s. 165-6.
- 29 ZNY II, s. 191, 275.
- 30 A. A. Ali-zade, *Sotsial'no-ekonomicheskaiia istoriia*, s. 269, ZNY II, s. 165-6.
- 31 *Mu'izz el-ensab*'da, birçok prensin altında listelenen ilk grup, "*divaniyan*", yani Çağataylı emirlerdi. Bunların *Emir divan*la aynı şey olması pekâlâ mümkündür, çünkü bu listeler, başka prenslerin altında verilen "*ümera*" listeleriyle çakışır. (*Mu'izz*, v. 96b, 102b, 104b, 107b, 108b-109a, 110b, 117b, 119b, 125b-126a, 141b, 151b-152a.)
- 32 ZNY I, s. 161-2.
- 33 Bir diğer *Emir divan*, bu posta H.805'te (M.1402-3) Fars'a atanması üzerine getirilen, Ak Buğa'nın torunu Lütfullah'tı. (ZNY II, s. 367.) Onun, Timur'un *ümera divan*larından birinin torunu olması, bu makamın kalıtsal olduğunu akla getirir.
- 34 Bkz. Bölüm 6.
- 35 Manz, "Darugha,"
- 36 Bkz. Manz, "Darugha," s. 60-6.
- 37 Bkz. örneğin *Muntakhab*, s. 311 *Tārīkh-i al-i Muzaffar*, s. 123, ZNS I, s. 177.
- 38 *Tārīkh-i al-i Muzaffar*, s. 123, ZNS II, s. 185.
- 39 Bkz. ZNS I, s. 177, II, s. 104, 140, H.A., s. 438.
- 40 ZNY II, s. 334, 379.
- 41 ZNY I, s. 312.
- 42 ZNS II, s. 55, 126, ZNY I, s. 259, Ja'fari, Len., v. 264a.
- 43 *Muntakhab*, s. 65-6.
- 44 Sanjian, *Colophons of Armenian Manuscripts 1301-1480*, s. 130.
- 45 Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente*, cilt II, s. 565-8, Bartol'd, "Persidskaia nadpis' na stene anni'skoï mecheti," *Sochineniia*, cilt II içinde, s. 332-3, Allsen, *Mongol Imperialism*, s. 158-62.
- 46 ZNY II, s. 335.
- 47 V. Minorsky, "A Civil and Military Review in Fars in 881/1476," s. 153, 157, 170-1, Bartol'd, *Mir Ali-Shir i politicheskaiia Zhin'*, *Sochineniia*, cilt II, kısım 2 içinde, s. 232, Woods, *Aqqayunlu*, s. 11, V. Minorsky, ed. ve çev., *Tadhkirat al-mulūk: A Manual of Şafavid administration (c. 1137/1725)* (Cambridge, 1943), s. 62, 132-3.
- 48 *Mu'izz*, v. 98a, ZNS I, s. 122, II, s. 96, ZNY I, s. 123.
- 49 Bunu, 'Abdullah adlı kimliği belirsiz bir emir de bulundurmaktaydı. (*Mu'izz*, v. 98a.)
- 50 Woods, *Aqqayunlu*, s. 11.
- 51 ZNY I, s. 463, II, s. 153-4.
- 52 Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente*, cilt IV, s. 64-6.
- 53 Bartol'd, *Turkestan*, *Sochineniia* c. 1, s. 559, Ali-zade, *Sotsial'no-ekonomicheskaiia istoriia* s. 269, *Dastūr al-katib*, s. 29-30, Allsen, *Mongol Imperialism*, s. 94-5.
- 54 ZNS II, p. 110, ZNY I, s. 462.
- 55 Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente*, cilt I, s. 429-32 *Baburnāma*, s. 188, Minorsky, *Tadhkirat al-mulūk*, s. 15, 44, 113-15.
- 56 ZNY II, s. 25, ZNS II, s. 111.
- 57 *Mu'izz*, v. 103a, 105a, 120a, 127a, 139a.
- 58 Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente*, cilt III, s. 548-9, Fedorov-Davydov, *Obshchestvennyiĭ stroĭ*, s. 96-7.
- 59 Roemer, *Staatsschreiben der Timuridenzeit*, s. 172-3.
- 60 *Mu'izz*, v. 103a, 105a, 108a, 120a, 127b.

- 61 ZNY I, s. 462, ZNS II, s. 110.
- 62 Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente*, cilt I, s. 117–18, Bartol'd, *Turkestan, Sochineniia*, cilt I, s. 448, *Secret History*, s. 56–7, Allsen, "Guard and government," s. 509.
- 63 *Mu'izz*, v. 103a, 120a, 128a.
- 64 ZNY I, s. 261, 294, 496, 562, 577, II, 153, 419, 451, 483, 489–90, Ibn 'Arabşah s.193–4.
- 65 ZNS I, s. 133–4, *Tarikh-i al-muzaffar*, s. 125.
- 66 Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente*, cilt II, s. 301–7.
- 67 Bartol'd, *Turkestan, Sochineniia*, cilt I, s. 447, *Secret History*, s. 55, *Dastür al-kātib*, cilt II, s. 53–4, Fedorov-Davydov, *Obshchestvennyĭ Stroĭ*, s. 96–7, Minorsky, *Tadhkirat al-malik*, s. 15, Minorsky, "A Civil and Military Review," s. 71, Minorsky, "The Aq-qoyunlu and Land Reforms," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XVII, s. 453, Woods, *Aqquyunlu*, s. 11.
- 68 Roemer, *Staatschreiben*, s. 155–6.
- 69 ZNY II, s. 158.
- 70 *Mu'izz*, v. 103a, 108a, 120a, 127b, 134b.
- 71 Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente*, cilt I, s. 202–5.
- 72 Bartol'd, *Turkestan, Sochineniia*, cilt I, s. 447.
- 73 Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente*, cilt I, s. 202–5.
- 74 ZNY I, s. 321, 354, 436, 462, 533, II, 227, 280–1, 301, 416.
- 75 Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente*, cilt 20. s. 285–6.
- 76 ZNY I, s. 457, 462.
- 77 *Mu'izz*, v. 103a, 108a, 120a, 127b, 134b.
- 78 Woods, *Aqquyunlu*, s. 11, Ali-zade, *Sotsial'no-ekonomicheskaia istoriia* s. 268, 291.
- 79 Fedorov-Davydov, *Obshchestvennyĭ stroĭ* s. 90.
- 80 *Mu'izz*, v. 91b, 92b.
- 81 *Clavijo*, s. 213.
- 82 *Mu'izz*, v. 88b.
- 83 ZNY I, s. 327–9, 342, 563, II, s. 69, 102, 118, 358–9, ZNS I, s. 200.
- 84 H.A. Geography, v. 315a.
- 85 ZNY I, s. 329–30, 337, ZNS II, s. 77–9.
- 86 H.A. Geography, v. 318b, *Muntakhab*, s. 319, *Cinq opuscles*, notlar, s. 45.
- 87 Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente*, cilt I, s. 260–2.
- 88 ZNY I, s. 25, Minorsky, "A Civil and Military Review," s. 152, 163, Woods, *Aqquyunlu*, s. 11, Akhmedov, *Gosudarstvo kochevykh Uzbekov* (Moskova, 1965), s. 104.
- 89 *Muntakhab*, s. 292, ZNS II, s. 70, 93, ZNY I, s. 487, II, s. 152.
- 90 ZNY II, s. 447–8.
- 91 ZNS II, s. 109, ZNY II, s. 282–3.
- 92 *Mujmal*, II, s. 143, ZNY I, s. 466, 530, 552, II, s. 157, 265, H. A. , s. 446.
- 93 Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente*, cilt IV, s. 216–17, Bartol'd *Turkestan, Sochineniia*, cilt I, s. 447–8, *ShtirIn Bayānī*, *Tarikh-i al-i Jalāyir* (Tahran, sh. 1345/1967), s. 179, *Dastür al-katib*, s. 62–7.
- 94 ZNY I, s. 522, II, s. 230.
- 95 ZNS I, s. 199–200, ZNY II, s. 113, Bir başka değini için bkz. *Muntakhab*, s. 311.
- 96 ZNY I, s. 441, 463, 573, ZNS II, s. 111.
- 97 Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente*, cilt IV, s. 166–72.
- 98 *Dastür al-katib*, s. 57–8, bkz. ayrıca Minorsky, *Tadhkirat al-mulūk*, metin, s. 64, tefsir, s. 33, Minorsky, "A Civil and Military Review," s. 171, Woods, *Aqquyunlu*, s. 11, Akhmedov, *Gosudarstvo kochevykh uzbekov*, s. 102.

- 99 H.A., s. 446.
- 100 ZNY II, s. 376, ZNS I, s. 280-3.
- 101 Mu'izz, v. 98b, *Rûznâme*, s. 52, ZNY I, s. 467, 533, II, s. 25, 122, 299.
- 102 *Muntakhab*, s. 221, Mu'izz, v. 88b, 96b-97a, H.A., s. 434, *Rûznâme*, s. 136.
- 103 Altın Orda'da *beg* hitabı, kabul görmüş bir unvandı ve gayet üst düzey bir kabile zadeğânı mensubuna ya da yönetimde yer alan bir başkana verildi. (G. A. Fedorov-Davydov, *Obshchestvennyĭ Stroĭ*, s. 46-7, 90.) Geç Timurlu dönemi için bkz. Roemer, *Staatsschreiben*, s. 170-1, 173. Bununla birlikte, yüksek hizmetlerde bulunan zadeğân mensubu olarak doğmuş olan Mir Ali Şir Neva'i'nin *beg* unvanını miras alıp almadığı konusunda fikir uyumsuzluğu bulunmasının da gösterdiği gibi, bu kalıtsal unvanın doğası muğlak kalmış görünmektedir. (Bartol'd, *Mir Ali-Shir*, s. 212, Maria Eva Subtelný, "The Poetic Circle at the Court of the Timurid, Sultan Husain Baiqara, and its Political significance," Doktora Tezi, Harvard University, 1979, s. 100.)
- 104 Mu'izz, v. 96b-97a. Öte yandan, onun *emir* listesinin eksiksiz olduğunu ya da böyle bir listenin bizaatihi kendisinin, kesin ve belirli sayıda bir *emir* grubunun varlığını ispatladığını da varsayamaz.
- 105 *Emir*in birden fazla erkek çocuğu olsa bile, içlerinden sadece bir tanesi, o da babası Timur hayat-tayken ölmüş olmak kaydıyla listede yer alır. Ancak bunun bazı istisnaları da vardır; örneğin Ak Buga Nayman'ın, birçoğu listede yer alan vârisleri ve akrabaları ya da Tökel Barlas'ın, babası Yadigar Barlas Timur'dan önce ölmeyişi halde, listede yer alması gibi. (Mu'izz, v. 96b-97a, ZNY II, s. 286, 426, 449, 458, (Sa'adet Nayman için), ZNY II, s. 367 (Lütfullah Nayman için), ZNY II, s. 426 (Yadigar Barlas için).)
- 106 Bkz. ZNS, cilt II, dizin, ZNY, der., Urunbaev, dizin, ZNY I, s. 441, 475, ZNS II, s. 61, *Cinq opus-cules*, metin, s. 14.
- 107 *Baburnâme*, s. 272, 273, 278, *Târikh-i Rashîdî*, s. 305-9, 459.
- 108 *Târikh-i Tabaristân*, s. 301.
- 109 Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente*, cilt II, s. 366-7. *Bahadurlarla emirler* arasında fark gözetken Mirza Haydar, bunların herhangi bir maiyetleri olmaksızın dövüşen, ama kendilerini geç-miş savaşlarla ispat etmiş, farklı bir insan grubu olduğunu yazar. (*Târikh-i Rashîdî*, s. 301.)
- 110 ZNS II, s. 38.
- 111 ZNY I, s. 162, Mu'izz, v. 98a-98b.
- 112 ZNS II, dizin, ZNY, der., Urunbaev, dizin ve örnekler: Aktimur, ZNY I, s. 179, 193, 197, 203, 207-8, 449, 264, 267, 325; Elçi Buga, ZNY I, s. 194, 196, 202, 207, 219, 261; Hitay Bahadur, ZNY I, s. 167, 170, 179, 197, 202, 207; Sevinçek Bahadur, ZNY I, s. 234, 270, 278, 323, 335, 354, 375, 381, 417.
- 113 Listed, H.793'te (M.1391) adından bir *tümen* emiri olarak bahsedilen Şeyh Timur yer alır. (ZNY I, s. 193, 389.) Şeyh Ali Bahadur ile Sevinçek Bahadur da *tümen*lere komuta etmişlerdi. (ZNY I, s. 251, II, s. 320-1, ZNS II, s. 48.)
- 114 Karşımıza, listelenmiş çeşitli baba-oğul ya da yaşlı-geç akraba takımları çıkmaktadır: Aktimur (ö. 788) ve oğlu Şeyh Timur, Şeyh Ali Bahadur (son kez H.801'de adı geçen) ve oğlu Seyyid 'Ali, Hitay Bahadur (ö. 780) ve oğlu Sevinçek. (Mu'izz, v. 98a-b, ZNY I, s. 207, 288, II, s. 27.)

KAYNAKÇA

BİRİNCİL KAYNAKLAR

- Ahmad b. Husayn b. 'Alî Kâtib, *Tārîkh-i jadîd Yazd*, ed. İraj Afshâr, Tahrân, sh 1345/1966.
- Arends, A. K., Khalidov, A. B., Chekhov, O. D., *Bukharskiy vaqf XIII v.*, Moskova, 1979.
- Aubin, Jean, der., *Matériaux pour la biographie de Shâh Ni matullâh Walî Kermânî*, Paris: Tahrân, 1956.
- Babur Zâhir al-Dîn Muhammed, *The Babur-Nama English (Memoirs of Babur)*, çev., A.S. Beveridge, Londra, 1922 (tıpkı basım, 1969).
- Baburnâma*: bkz. Babur, Zâhir al-Dîn Muhammed.
- Bağlî, Muhammed-Muflid Mustawfî, *Jâmî-i mufûdî*, der., İraj Afshâr, Tahrân, cilt 1, sh. 1342/1963, cilt III, sh. 1340/1961.
- Boyle, *Successors*: bkz. Babur, Rashîd al-Dîn.
- Chekhovich, O. D., *Bukharskie dokumenty XIV veka*, Taşkent, 1965.
- Cinq opuscles*: bkz. Hâfiz-i Abri.
- Clavijo, Ruy González de, *Narrative of the Spanish Embassy to the Court of Timur at Samarkand in the years 1403-1406*, çev., Guy Le Strange, Londra, 1928 (Broadway Travellers Serileri).
- Dastûr al- Kâtib*: bkz. Nakhchiwânî, Muhammed b. Hindushâh.
- Dastûr al- wuzarâ'*: bkz. Khwandamîr, Ghiyâth al-Dîn.
- Devletşâh Samarqandî, *The Tadhkiratu' sh-Shu'ara ("Memoirs of the Poets")*, der., E. G. Browne, Londra, 1901.
- Faşîh Khwâfî, Ahmad b. Jalâl al-Dîn, *Mujmal-i Faşîh*, der., Muhammed Farrukh, 3 cilt., Meşhed, sh. 1339/1960-1.
- Foma Metsopskî, *Istoriia Timur-lanka*, çev., T. I. Ter-Grigorian, Baku, 1957.
- H.A.: bkz. Hâfiz-i Abri.
- H.A. *Majma'*: bkz. Hâfiz-i Abri, *Majma'*.
- Hâfiz-i Abri, *Dhayl-i Jâmî' al-tawârîkh-i rashîdî*, der., Kh. Bayânî, Tahrân, sh. 1350/1972-3.
- Cinq opuscles de Hâfiz-i Abri concernant l'histoire de l'Iran au temp de Tamerlan*, der., F. Tauer, Prague, 1959.
- "Continuation du *Zafarnâma* de Nizâmuddîn Sâmî par Hâfiz-i Abri," der., F. Tauer, *Archiv Orientalni*, VI (1934), s. 429-66.
- Majma' al-tawârîkh (Zûbdat el-tevârîh de denir)* MS. İstanbul, Fatih 4371/1.
- Geography* MS. Londra, British Library, Or. 1577.
- Jughرافیâ-i Hâfiz-i Abri: qismat-i rub'-i Khurâsân*, Harât, der., Mâyîl Harawî, Tahrân, sh. 1349/1971-2.
- Haft iqlm*, çev., E. M. Quatremère, *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du roi et autres bibliothèques*, cilt XIV, kısımlar I (Paris, 1843.)
- al-Harawî, Sayf ibn Muhammed ibn Ya'qûb, *The Ta'rîkh Nâma-i Harât*, der., Muhammed Zubayr al-Siddîqî, Kalkûta, 1944.
- Ibn 'Arabşâh, Ahmad, *Tamerlane or Timur the Great Amir*, çev. J. H. Sanders, Londra, 1936 (tıpkı basım, Lahor, 1976). (Başka türlü belirtilmediği takdirde, İbn 'Arabşâh'tan yapılan alıntılar bu basımdandır.)
- The Timurnamah, or Ajayabul magfur fi akhbar-i Timur*, der., H. S. Jarrett, Kalkûta, 1882.

- Ibn Battüta, Shams al-Din, *The Travels of Ibn Battüta*, çev. H. A. R. Gibb, 3 cilt., Cambridge, 1958-71 (Hakluyt Society).
- Ibn Khaldûn, *Ibn Khaldûn and Tamerlane*, ed. ve çev. Walter Fischel (Berkeley; Los Angeles, 1952).
- İsfizârî, Mu'înal-Dîn Muhammed Zamhtî, *Rawdat al-jannât fî awşâf-i madnat-i Harât*, der., Sayyid Muhammed Kâzîm Ayâm, 2 cilt, Tahran, sh. 1338/1959.
- Ja'farî, Ja'far b. Muhammed al-Husaynî, "Der Bericht über die Nachfolger Timurs aus dem Târîh-i Kabîr des Ca'far ibn Muhammed al-Husaynî," çev., Abbas Zaryab, Doktora Tezi, Mainz, 1960.
- Târîkh-i Kabîr*, MS. Leningrad, Publichnaia Biblioteka, P.N.C. 201.
- Târîkh-i Yazd*, der., İraj Afshâr, Tahran, sh. 1338/1960.
- Ja'mi-i mufûdt*: bkz. Bâfî, Muhammed-Mufîd Mustawfa.
- Jean de Sultaniyya, "Mémoire sur Tamerlan et sa cour par un Dominicain, en 1403," der., H. Moranvil-lé, *Bibliothèque de L'École des Chartes*, cilt 55 (Paris, 1894), s. 433-64.
- Khwândamîr, Ghiyâth al-Dîn b. Humâm al-Dîn, *Dastûr al-wuzarâ'*, der., Sa'id Nafîsî, Tahran, sh. 1317/1938-9.
- Kutubî, Mahmûd, *Târîkh-i al-i Muzaffâr*, ed. 'Abd al-Husayn Nawâ'î, Tahran, sh. 1335/1956.
- Mar'ashî, Sayyid Zahîr al-Dîn, *Târîkh-i Gîlân wa Daylamistân*, der., Manûchihr Sutûda, Tahran, sh. 1347/1969-70.
- Târîkh-i Tabaristân wa Rûyân wa Mazandarîn*, der., 'Abbâs Shâyân, Tahran, sh. 1333/1955.
- Marco Polo, *The Book of Ser Marco Polo, the Venetian*, ed. ve çev., Henry Yule 2 cilt., Londra, 1875.
- Marwârid, 'Abd Allâh, *Staatsschrieben der Timuridenzeit: Das Sharaf-nâmâ des 'Abdallâh Marwârid in kri-scher Auswertung*, ed. ve çev., Hans Robert Roemer, Wiesbaden, 1952 (Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Veröffentlichungen der orientalischen Kommission, III).
- Metsoplu Thomas: bkz. Foma Metsopskii.
- Mirzâ Muhammed Haydar Duğlat, *A History of the Moghuls of Central Asia, being the Tanikh-i Rashidi of Mirza Muhammad Haydar, Dughlat*, çev., E. Denison Ross, der., N. Elias, Londra; New York, 1898 (tıpkı basım 1972).
- Mu'izz al-ansâb fî shajârat al-ansâb, MS. Paris, Bibliothèque Nationale 67.
- Mujmal: bkz. Faşîh Khwâfî, Jalâl al-Dîn Muhammed.
- Muntakhab: bkz. Natanzî, Mu'în al-Dîn.
- Nakhchiwânî, Muhammed b. Hindushâh, *Dastûr al-katib fî ta'yîn al-marâtib*, der., A. A. Ali-zade, 2 cilt, Moskova, 1964-76 (Pamiatniki literatury narodov vostoka, IX).
- Natanzî Mu'în al-Dîn, *Extraits du Muntakhab al-tavârikh-i Mu'îni (Anonym D'Iskandar)*, ed. Jean Aubin, Tahran, sh. 1336/1957.
- Nawâ'î 'Abd al-Husayn, der., *Asnad wa makâtibât-i târikh-i Irân*, Tahran, 2536/1977.
- Povest' vremennykh let, der., D. S. Likhachev, çev. B. A. Romanov, kısım I, Moskova; Leningrad, 1950.
- RaD: bkz. Rashid al-Dîn.
- Rashîd al-Dîn, Fadl Allâh, *Jâmi' al-tavârikh*, der., A. A. Ali-zade, 3 cilt, Bakü, 1957.
- Rashîd al-Dîn, *Sbornik letopisel*, der., a A. Semenov, çev., L. A. Khetagurov, cilt I, kısımlar I ve 2, Mosko-va; Leningrad, 1952.
- Şu'ab-i Pencgâne, MS. Istanbul, Ahmet Salis 2937.
- The Successors of Genghis Khan, translated from the Persian of Rashid al-Din*, çev. J. A. Boyle, New York; Londra, 1971 (Persian Heritage Serileri).
- Rûznâma: bkz. Yazdî, Ghiyâth al-Dîn 'Alî, Dnevnik.

- Samarqandî, 'Abd al-Razzâq, "Notice de l'ouvrage persan qui a pour titre: Matlaassaadein ou majma-albahrein, et qui contient l'histoire des deux sultans Schahrokh et Abou-Said," çev., E. M. Quatre-mère, *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque du Roi autres Bibliothèques*, XIV, kısımlar I (Paris, 1843).
- Sanjian, Avedis, K., ed. ve çev., *Colophons of Armenian Manuscripts 1301-1480. A Source for Middle Eastern History*, Cambridge, Mass., 1969.
- Schiltberger, Johann, *The Bondage and Travels of Johann Schiltberger, in Europe, Asia and Africa*, 1396-1427, çev., J. Buchan Telfer, Londra, 1879 (Hakluyt Society).
The Secret History of the Mongols, çev., Frances W. Cleaves, cilt I (çeviri), Cambridge, Mass.; Londra, 1982 (Harvard-Yenching Institute).
- Şamî, Nizâm al-Dîn, *Histoire des conquêtes de Tamerlan intitulée Zafarnâme, par Nizamuddin Şami*, ed. F. Tauer, Prague, cilt I, 1937, cilt II, 1956. (Cilt II Hafiz-i Abri tarafından yapılmış ilaveleri de kapsar.)
- Şems: bkz. Tâj al-Salmânî.
- Şu'ab-i pencgâne: bkz. Rashîd al-Dîn.
- Tadhkirat al-mulûk: A Manual of Şafavid Administration (c. 1137/1725)*, çev., V. Minorsky, Cambridge, 1943 (E. J. W. Gibb Memorial Serileri, N. S. XVI).
- Tâj al-Salmânî, Şams al-Husn: *eine Chronik vom Tode Timurs bis zum Jahre 1409 von Tağ al-Salmânî*, ed. ve çev., Hans Robert Roemer, Wiesbaden, 1956 (Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Veröffentlichungen der orientalischen Kommission, VIII).
- Târikh-i Gîlân*: bkz. Mar'ashî, Sayyid Zahîr al-Dîn.
- Târikh-i jadîd*: bkz. Ahmad b. Husayn b. 'Alî.
- Târikh-i Rashîdî*: bkz. Mirzâ Muhammed Haydar Duğlat.
- Târikh-i Tabarîstân*: bkz. Mar'ashî, Sayyid Zahîr al-Dîn.
- Târikh-i Yazdî*: bkz. Ja'farî, Ja'far b. Muhammed al-Husaynî.
- Tisengausen, V., ed. ve çev., *Sbornik materialov, otnosiashchikhsa k istorii Zolotoi Ordy*, cilt I, St. Petersburg, 1884.
- al-'Umarî, *Das mongolische Weltreich: al-'Umarîs Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-abşâr fi mamâlik al-amşâr*, ed. ve çev., Klaus Lech, Wiesbaden, 1968.
- Yazdî, Ghiyâth al-Dîn 'Alî, *Giya'saddîn Dvenik pokhoda Tîmâra v Indiiu*, çev., A. A. Semenov, Moskova, 1958.
- Yazdî, Sharaf al-Dîn 'Alî, *Zafarnâme*, der., Muhammed 'Abbâsî, 2 cilt, Tahrân, sh. 1336/1957.
- Yûsuf Ahl, Jalâl al-Dîn, Farâ'id-i Ghiyâthî, der., Hishmat Mu'ayyad, cilt I, Tahrân, 2536/1977.
- Zafarnâme*, ed. Urunbaev, Taşkent, 1972.
- ZNS: bkz. Şamî, Nizâm al-Dîn, *Zafarnâme*.
- ZNS: bkz. Yazdî, Sharaf al-Dîn, *Zafarnâme*, ed. 'Abbâsî.

İKİNCİL KAYNAKLAR

- Akhmedov, B. A., *Gosudarstvo kočevykh Uzbekov*, Moskova, 1965.
- Ali-zade, A. A. *Sotsial'no-ekonomicheskaya i politicheskaya istoriya Azarbaïdzhana XIII-XIV vv.*, Bakü, 1956.
- Allsen, Thomas T., "Guard and government in the Reign of the Grand Qan Möngke, 1251-59," *Harvard Journal of Asiatic Studies*, cilt 46 # 2 (1986), s. 495-521.
- "Mongol Census Taking in Rus', 1245-1275," *Harvard Ukrainian Studies*, v # I (1981), s. 32-53.
- Mongol Imperialism*, Berkeley; Los Angeles; Londra, 1987.

- Aubin, Jean, "Comment Tamerlan prenait les villes," *Studia Islamica*, XIX (1963), s. 83-122.
Deux sayyids de Bam au XV. siècle; contribution à l'histoire de l'Iran timouride, Wiesbaden, 1956. (Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse, 1956 #7).
- "La fin de l'état Sarbadâr du Khorasan," *Journal asiatique*, 262 (1974), s. 95-117.
- "Le Khanat de Cagatai et le Khorasan (1334-1380)," *Turcica* VIII # 2 (1976), s. 16-60.
- "l'Ethnogenèse des Qaraunas," *Turcica* I (1969), s. 65-94.
- "Un santan quhistân de l'époque timouride," *Revue des études islamiques*, XXXV (1967).
- Ayalon David, "Aspects of the Mamluk Phenomenon," *Der Islam*, cilt 53 (1976), s. 196-255, cilt 54 (1977), s. 1-32.
- "The Great Yâsa of Chingiz Khân. A Reexamination," A, *Studia Islamica*, cilt XXXIII (1971), s. 97-140.
- Bacon, Elizabeth, *Obok: a Study of Social Structure in Eurasia*, New York, 1958 (Viking Fund Publications in Anthropology, # 25).
- Barfield, Thomas, *Inner Asia: A Study in Frontier History*, Draft manuscript for Foreign Cultures 38, Harvard University, 1986.
- Barth, Fredrik, *Nomads of South Persia*, Oslo; Londra; New York, 1964.
- Bartold, V. V., "Badakhshân," *Encyclopaedia of Islam*, yeni baskı, cilt II, s. 851-5 (A. Bennigsen ve H. Carre-d'encauss tarafından gözden geçirilmiş baskı).
- Djuwayni 'Alî al-Din 'Atâ-Malik, *Encyclopaedia of Islam*, yeni baskı, cilt II, s. 606-7 (J. A. Boyle tarafından gözden geçirilmiş hali).
- Dvenadsat' Lektsii po istorii turetskikh narodov Srednei Azii, Sochineniia*, cilt V, Moskova, 1968 içinde, s. 16-192.
- Istoriia Turkestana, Sochineniia*, cilt II, kısım I, Moskova, 1963 içinde, s. 109-66.
- Mir Ali-Shir i politicheskaia zhizn'*, *Sochineniia*, cilt II, kısım 2, Moskova, 1964 içinde, s. 423-54.
- "O pogrebenii Timura," *Sochineniia*, cilt II, kısım 2, (Moskova, 1964), s. 423-54.
- "Persidskaia nadvpis' na stene Anni'skoï mecheti," *Sochineniia*, cilt IV (1966) içinde, s. 332-3.
- Review of Charles Schefer, "Description topographique et historique et Boukhara par Mohammed Nerchakhy, suivie de textes relatifs à la Transoxiane," *Sochineniia*, cilt VIII, Moskova, 1973 içinde, s. 17-20.
- Turkestan down to the Mongol Invasion*, çev., T. Minorsky (3. baskı), Londra, 1968.
- Turkestan v epokhu mongol'skogo nashestviia*, *Sochineniia*, cilt I, Moskova, 1963 içinde.
- Ulughbek i ego vremia*, *Sochineniia*, cilt II, pt. 2, Moskova, 1964 içinde.
- Bausani, A., "Religion under the Mongols" *Cambridge History of Iran*, cilt 5, Cambridge, 1968 içinde, s. 538-49.
- Bayânî, Şîrîn, *Târîkh-i âl-i Jalâyir*, Tahrân, sh. 1345/1967.
- Beck, Lois, *The Qashghar of Iran*, New Haven; Londra, 1986.
- Belenitskii, A., "K istorii feodal'nogo zemlevladieniia v Srednei Azii i Irane v timuridskuiu epokhu (XIV-XV vv.)," *Istoriik-marksist*, 1941 # 4, s. 43-58.
- Blair, Sheila, "The Mongol Capital of Sultaniyya, 'The Imperial'," *Iran*, cilt 24 (1986) s. 139-51.
- Bosworth, C. E., "Ghaznavid Military Organization," *Der Islam*, 36 (1960), s. 37-77.
- The Ghaznavids: Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 944-1040* (2. baskı) Beyrut, 1973.
- "Khaladj," *Encyclopaedia of Islam*, yeni baskı, cilt IV, s. 917-18.
- "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)," *The Cambridge History of Iran*, cilt V, Cambridge, 1968 içinde, s. 1-102.
- "Recruitment, Muster and Review in Medieval Islamic Armies," V. J. Parry ve M. E. Yapp, der., *War, Technology and Society in the Middle East*, Londra, 1975 içinde, s. 59-77.

- Boyle, J. A., "Dynastic and Political History of the al-Khāns," *The Cambridge History of Iran*, cilt V, Cambridge, 1968, s. 303-422.
- Buell, Paul D., "Tribe, Qan and Ulus in Early Mongol China: some Prolegomena to Yüan History," Doktora Tezi, University of Washington, 1977.
- Busse, Heribert, *Untersuchungen zum islamischen Kanzleiwesen an Hand turkmenischer und safawidischer Urkunden* (Abhandlungen des deutschen archäologischen Instituts Kairo, Islamische Reihe I) Kahire, 1959.
- Cahen, Claude, "The Body Politic," G. E. Von Grunebaum, der., *Unity and Variety in Muslim Civilization*, Chicago, 1955, s. 132-63.
- "l'Evolution de l'iqā'a du IXe au XIIIe siècle," *Annales Economies, sociétés, civilisations*, VIII # 1 (1953), s. 25-52.
- Doerfer, Gerhard, *Türkische und mongolische Elemente in Neupersischen*, Band I: *Mongolische Elemente im Neupersischen*, in *Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Veröffentlichungen der orientalischen Kommission*, cilt 16 (Kitap I) 1963, c. 19-21 (Kitap II-IV), 1965, 1967, 1975.
- Endicott-West, Elizabeth, "Regional and Local Government in Yüan China," Doktora Tezi, Princeton University, 1982.
- "Imperial Governance in Yüan Times," *Harvard Journal of Asiatic Studies*, cilt 46 # 2 (1986), s. 523-49.
- Evans-Pritchard, E. E., *The Nuer*, Oxford, 1940.
- Falina, A. I., "Reformy Gazan-Khana," *Uchenye zapiski Instituta Vostokovedeniia Akademii Nauk SSSR*, XVII (1959), s. 51-71.
- Fedorov-Davydov, G. A., *Obshchestvennyi stroi Zolotoi Ordy*, Moskova, 1973.
- Fletcher, Joseph, "Turco-Mongolian Monarchic Tradition in the Ottoman Empire," *Eucharisterion: Essays Presented to Omejan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students*, *Harvard Ukrainian Studies III-IV* (1979-80) kısım I içinde, s. 236-51.
- "The Mongols: Ecological and Social Perspectives," *Harvard Journal of Asiatic Studies*, cilt 46 # 1 (1986), s. 11-50.
- Franke, Herbert, "From Tribal Chieftain to Universal Emperor and God: the Legitimation of the Yüan Dynasty," *Bayerische Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, Sitzungsberichte*, 1978, H. 2 (Münih, 1978).
- Gellner, Ernest, *Muslim Society*, Cambridge, 1981.
- Gafurov, B. G., der., *Istoriia tadzhikskogo naroda*, 2 cilt., Moskova, 1963-5.
- Grekov, B. ve Iakubovskii, A., *Zolotoi Orda i ee padenie*, Moskova; Leningrad, 1950.
- Grivor'ev A. P., "Ofitsial'nyi iazyk Zolotoi Ordy XIII-XIV vekov," *Tiurkologicheskii sbornik*, cilt 9 (1977).
- Grousset, René, *l'Empire Mongol (I re phase)*, Paris, 1941.
- The Empire of the Steppes*, çev., N. Walford, New Brunswick, N.J., 1970.
- Halperin, Charles J., *Russia and the Golden Horde*, Bloomington, 1985.
- Herrman, Gootfried ve Doerfer, Gerhard, "Ein persisch-mongolischer Erlass des Ġalayeriden Şeyh Oveys," *Central Asiatic Journal*, cilt XIX # 1-2 (1975), s. 1-84.
- Hodgson, Marshall G. S., *The Venture of Islam*, 3 cilt, Chicago; Londra, 1974.
- Holod-Tretiak, Renata, "The Monuments of Yazd, 1300-1450: Architecture, Patronage and Setting," Doktora Tezi, Harvard University, 1972.
- Howorth, Henry H., *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century*, Kısım III: The Mongols in Persia, Londra, 1888.
- Hsiao, Ch'i-ch'ing, *The Military Establishment of the Yuan Dynasty*, Cambridge, Mass., 1978 (Harvard East Asian Monographs # 77).
- Humlum, Johannes, *La géographie de l'Afghanistan*, Kopenhag; Stockholm; Oslo; Helsinki, 1959.

- İnalçık, Halil, "The Khan and the Tribal Aristocracy: the Crimean Khanate under Şahib Giray I," *Eucharisterion: Essays Presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students*, Harvard Ukrainian Studies, III-IV, 1979-80 içinde, s. 445-66.
- Irons, William G., *The Yomut Turkmen: A Study of Social Organization among a Central Asian Turkic-speaking Population*, Ann Arbor, 1975 (Anthropological Paper # 58, University of Michigan Museum of Anthropology) 1969.
- Jackson, Peter, "The Dissolution of the Mongol Empire," *Central Asiatic Journal*, XXII # 3-4 (1978), s. 186-244.
- "The Mongols and the Delhi Sultanate in the Reign of Muhammed Tughluq (1325-1351)," *Central Asiatic Journal*, XIX # 1-2 (1975), s. 118-56.
- Jahn, Karl, *Die Chinesische Geschichte des Rasid ad-Din* (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, Denkschriften 105, Viena, 1971).
- "Paper Currency in Iran," *Journal of Asian History*, cilt 4 # 2 (1970), s. 101-35.
- "Zum Problem der mongolischen Eroberungen in Indien (13-14 Jahrhundert)," *Actes des vierundzwanzigsten internationalen Orientalisten-Kongresses, München, Aug.-Sept. 1957*, Wiesbaden, 1959, s. 617-19.
- Kempin, Russell G., "The Struggle for Khurāsān: Aspects of Political, Military and Socio-Economic Interaction in the Early 8th/14th Century," Doktora Tezi, University of Chicago, 1985.
- Kirchhoff, Paul, "The Principles of Clanship in Human Society," *Davidson Journal of Anthropology* I (1955) s. 1-10.
- Lambton, A. K. S., "Dīwān," kısım III: "Iran," *Encyclopaedia of Islam*, yeni basım, cilt II, s. 332-6.
- "The Internal Structure of the Saljuq Empire," *The Cambridge History of Iran*, cilt V, Cambridge, 1968, s. 203-83.
- Landlord and Peasant in Persia* (2. baskı) Londra, 1969 (1. basım, 1953).
- "Reflection on the *Iqt'*," George Makdisi, der., *Arabic and Islamic Studies in honor of Hamilton A. R. Gibb*, Cambridge, Mass., 1965 içinde, s. 358-76.
- Le Strange, Guy, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge, 1930 (Cambridge Geographical Series).
- Lewis, Herbert S., "Typology and Process in Political Evolution," June Helm, der., *Essays on the Problem of Tribe: Proceedings of the 1967 Annual Spring Meeting of the American Ethnological Society*, Seattle, 1968 içinde, s. 101-10.
- Lindner, Rudi Paul, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia* (Indiana University Uralic and Altaic Series, cilt 144), Bloomington, 1983.
- "What Was a Nomadic Tribe?," *Comparative Studies in Society and History*, 24 # 4 (1982), s. 689-711.
- Makhmudov, N., "Iz istorii zemel'nykh otnoshenii i nalogovoi politiki Timuridov," *Izvestiia Akademii Nauk Tadzh. SSR. otd. obshchestvennykh nauk*, 32 # 1 (1963), s. 21-33.
- Manz, Beatrice Forbes, "Administration and the Delegation of Authority in Temür's Dominions," *Central Asiatic Journal*, XX # 3 (1976), s. 191-207.
- "The Office of *Darugha* under Tamerlane," *An Anniversary Volume in Honor of Francis Woodman Cleaves, Journal of Turkish Studies*, cilt 9 (1965), s. 59-69.
- "Tamerlane and the Symbolism of Sovereignty," *Iranian Studies*, cilt XXI # 1-2, s. 105-22.
- Markov, G. E., *Kochevniki Azii*, Moskva, 1976.
- Minorsky, Vladimir, "The Aq-qoyunlu and Land Reforms," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XVII # 3 (1955), s. 449-62.
- "A Civil and Military Review in Fars in 881/1476," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, X # 1 (1939), s. 141-78.
- "Lur," *Encyclopaedia of Islam* (eski basım), cilt III, s. 41-6.

- "Lur-i Buzurg," *Encyclopaedia of Islam* (eski basım), cilt III, s.46-8.
- "Lur-i Kūčik," *Encyclopaedia of Islam* (eski basım), cilt III, s. 48-50.
- ve M. Minovi, "Naṣr al-Dīn Tūst on Finance," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* X # 3 (1940), s. 755-89.
- Morgan, D. O., "The Mongol armies in Persia," *Der Islam*, 56 # 1 (1979), s. 81-96.
- The Mongols*, Oxford, 1986.
- "The 'Great Yāsa of Chingiz Khān' and Mongol Law in the Ilkhānate," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, cilt 49 # 1 (1986), s. 163-76.
- Pelliot, Paul, *Notes on Marco Polo*, 3 cilt., Paris, 1959. *Notes sur l'histoire de la horde d'Or*, Paris, 1950.
- Petrushevskii, I. P., "K istorii instituta soʻlʻgala," *Sovetskoe vostokovedenie*, VI (1949), s. 227-46.
- Zemledelie i agrarnye otnosheniia v Irane XIII-XIV vekov*, Moskova; Leningrad, 1960.
- "The Socio-economic Condition of Iran under the al-Khāns," *Cambridge History of Iran*, cilt V, Cambridge, 1968, s. 483-537.
- Pipes, Daniel, *Slave Soldiers and Islam: The Genesis of a Military System*, New Haven; Londra, 1981.
- Pritsak, Omeljan, "Die 24 Ta-ch'en," *Oriens Extremus*, 1 (1954), s. 178-201.
- Stammesnamen und Titulaturen der altaischen Völker," *Ural-Altaische Jahrbücher*, XXIV # 1-2 (1952), s. 49-104.
- Rabino di Borgomale, H. L., "Les dynasties locales du Gīlān et du Daylam," *Journal Asiatique*, 237 (1949), s. 301-50.
- Rachewiltz, Igor de, "Some Remarks on the Ideological Foundations of Chingis Khan's Empire," *Papers on Far Eastern History*, # 7 (1973), s. 21-36.
- Ratchnevsky, Paul, *Činggis-khan: sein Leben und Wirken*, Wiesbaden, 1983.
- Richard, Jean, "La Conversion de Berke et les débuts de l'islamisation de la Horde d'Or," *Revue des études islamiques*, cilt 35 (1967), s. 173-84.
- Rickmers, W. Rickmer, *Te Duab of Turkestan*, Cambridge, 1913.
- Roemer, H. R., "Timūr in Iran," *Cambridge History of Iran*, cilt 6, Cambridge, 1986 içinde, s. 42-97.
- Safargaliev, M. G., *Raspad Zolotoi Ordı*, Saransk, 1960.
- Savory, Roger Mervyn, "The Development of the Early Şafawid State under Ismāʿil and Tahmāsp, as studied in the 16th Century Persian Sources," Doktor Tezi, University of London, 1958.
- Iran under the Safavids*, Cambridge, 1980.
- "The Struggle for Supremacy in Persia after the Death of Timūr," *Der Islam*, XL (1964), s. 35-65.
- Shimo, Hirotoshi, "The Qaraunas in the Historical Materials of the Ilkhanate," *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko* 35 (1977), s. 131-81.
- Smith, John M., "Djalāyir, Djalāyirids," *Encyclopedia of Islam*, yeni basım, cilt II içinde, s. 401-2.
- "Mongol Manpower and Persian Population," *Journal of the Economic and social History of the Orient*, XVIII, kısım 3 (1975), s. 271-99.
- Spuler, Bertold, *Die Goldene Horde*, 2. basım, Wiesbaden, 1965. *Die Mongolen in Iran: Politik, Verwaltung und Kultur der Ilkhanzeit 1220-1350*, Berlin, 1985.
- Subtelny, Maria Eva, "The Poetic Circle at the Court of the Timurid, Sultān Husain Baiqara, and its Political Significance," Doktor Tezi, Harvard University, 1979.
- Sümer, Faruk, "Kara-Koyunlu," *Encyclopaedia of Islam*, yeni basım, cilt IV, s. 584-8.
- Togan, Ahmad Zeki Velidi, "Qazan-han Halil ve Hoca Bahaeddin Naksbend," *Necati Lugal Armagani*, (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından vii seri Sa. 50), Ankara, 1968.
- "Taḥqāq-i nasab-i Amlr Timūr," S. M. 'Abdullah, ed. *Professor Muhammed Shafi' Presentation Volume*, Lahor, 1955.
- Tolstov, S. P., der., *Istoriia Uzbekskaï SSR*, 2 cilt, Taşkent, 1955.

- Trimingham, J. Spencer, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford, 1971.
- Vladimirtsov, B. Ia, *Obshchestvennyi stroi mongolov; mongol'ski kochevoi feodalizm*, Leningrad, 1934.
- Wittfogel, Karl A., ve Feng Chia-sheng, *History of Chinese Society: Liao (907-1125)*, Philadelphia, 1949 (Transactions of the American Philosophical Society.)
- Woods, John E., *The Aqqyunlu, Clan, Confederation, Empire: a Study in 15th/9th Century Turko-Iranian Politics*, Minneapolis; Chicago, 1976.
- "The rise of Timûrid Historiography," *Journal of Near Eastern Studies*, cilt 46 # 2 (1987), s. 81-108.
- "Turco-Iranica II: Notes on a Timurid Decree of 1396/798," *Journal of Near Eastern Studies*, cilt 43 # 4 (1984), s. 331-7.
- Zambaur, Eduard von, *Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de l'Islam*, Hanover, 1927.

KRONOLOJİ

Timur hayattayken olan olaylar için hem İslami hem de İsevi tarihleri* verdim. Eğer bir olay sadece İslami yıla göre tarihlenebiliyorsa, her iki İsevi yılını da beraber verdim. Tarihin kesin olmadığı ama bağlamın birkaç aylık bir yakınsamaya izin verdiği durumlarda, Hicri yıllar birlikte tek bir İsevi yılı verdim. Acem kaynakları, hayvan takvimindeki (ilkbaharda başlayan bir ay takvimi) tarihleri, Hicri ay takvimine çevirmedeki karışıklıklar yüzünden Timur'un kariyerinin başlarındaki uzunca bir süre için farklı tarihler verirler. Bu gibi durumlarda, daha uzun bir zaman aralığını kullandım. Bu sorunun daha etraflı bir tartışması için, bkz. Jean Aubin, "Le khanat de Cagatai", s. 49, not.

1206–1227	Cengiz Han'ın saltanatı
1259	Möngke'nin ölümü. Moğol birliğinin sonu
1260	İran'da İlhanlı hanedanının kurulması
1326–34	Çağaday Hanlığı'nda Tarmaşirin dönemi. İslamiyet'in kabulü
1334–44	Çağaday Hanlığı'nda iç karışıklıklar; Hanlığın, doğu Çağaday Hanlığı ve Çağatay Uslusu olmak üzere iki parçaya ayrılması. Geç 720'lerden (1320'ler) erken 730'lara (1330'lar) Timur'un muhtemel doğum tarihi
13 Rebiyyü'l-ahir 736 (30 Kasım 1335)	Ebu Sa'id Han'ın ölümü. İlhanlı hanedanının sonu
25 Şaban 736 (8 Nisan 1336)	Timur'un resmi doğum tarihi, uydurulmuş olduğu hemen hemen kesindir.
747 (1346–7)	Çağatay Uslusu Han'ı Kazan Han'ın, Karavanaslı Emir Kazaghan tarafından öldürülmesi. Çağatay Uslusu'nun kabile hâkimiyetine girmesi
759 (1358)	Emir Kazaghan'ın Borolday'ın oğlu tarafından öldürülmesi. 'Abdullah b. Kazaghan'ın tahta çıkışı.
760 ya da 761 (1358–60)	Bayan Süldüs ve Hacı Bey Barlas'ın 'Abdullah'ı alaşağı etmesi. Bayan'ın Çağatay Uslusu'nun başına geçmesi.
Rebiyyü'l-ahir 761 (Şubat-Mart 1360)	Çağatay Uslusu'nun, Doğu Çağaday Hanlığı Hanı Tuğluk Timur tarafından işgali. Timur'un Barlas kabilesini hâkimiyet altına alma yolunda ilk hamlesi.

* Yazar Gregoryen takvim (miladi takvim) ile şimdiki durumda 13 gün gerisinden gelen Jülyen takvimini kastediyor -ed.n.

Cemaziye'l-ewvel 762 (Mart-Nisan 1361)	Tuğluk Timur Han'ın ikinci istilası ve Çağatay Ulsu'nı hâkimiyet altına alması. Timur'un Barlas kabilesinin denetimini ele almayı başarması.
765 sonu (1364)	Karavanaslı Emir Hüseyin'in Moğol hanını yenerek Çağatay Ulsu'nun başına geçişi
1 Ramazan 766 (22 Mayıs 1365)	Emir Hüseyin ve Timur'un, "Çamur Savaşı"nda Moğollara yenilişi
767 (1366)	Emir Hüseyin'in Çağatay Ulsu'nun hâkimiyetini tekrar ele geçirmesi
Yak. 768 (1366-7)	Miranşah b. Timur'un doğumu
768-9 (1366-8)	Timur ve Emir Hüseyin'in arasının açılması; Timur'un vak-tinin çoğunu Çağatay Ulsu dışında geçirmesi
1368	Çin'de Moğol Yüan yönetiminin sona erışı. Ming hanedanı-nın yükselişi
769-778 (1368-77)	Seyhun'un kuzeyindeki Gök/Ak Orda'da Urus Han dönem
12 Ramazan 771 (9 Nisan 1370)	Çağatay Ulsu'nda Timur yönetiminin resmen tanınması. Ögedey soyundan Soyurgatmış'ın han ilan edilmesi
772 ya da 773 (1370-72)	Moğolistan üzerine yapılan iki sefer
773 ya da 774 baharı (1372ya da 1373)	Harzem'deki Süfi hanedanı üzerine yapılan sefer
774-5 (1373-4)	Harzem üzerine ikinci sefer
Yak. 775 (1373-4)	Keş'in (Şehr-i Sebz) imarı
776-778 (1375-7)	Moğolistan üzerine hareketler
777 ya da 778 (1375-7)	Gök/Ak Orda tahtında hak iddia eden Toktamış'ın Timur'a sığınması
777-8 (1376-7)	Cihangir b. Timur'un ölümü
777-9 (1375-8)	'Ömer Şeyh'in Andican valiliğine atanması. Kamerüddin Duğlat'ın 'Ömer Şeyh Andican'a saldırması.
14 Rebiyyü'l-ahir 779 (20 Ağustos 1377)	Şahruh'un doğumu
781-2 (1379-80)	Harzem üzerine dördüncü sefer, Urgenç'in ilk yakalıp yıkılışı
782 (1380-1)	Miranşah'ın Horasan valisi oluşu
Muharrem 783 (Nisan 1381)	Herat'ın alınışı
784 sonu ya da 785 başı (erken 1383)	Herat'ta ayaklanma, Kart krallarının uzaklaştırılarak He-rat'ın doğrudan Timur'a bağlanması
785 (1383-4)	Sistan seferi, Kandeher'in alınışı
786 (1384)	Halil Sultan b. Miranşah'ın doğumu
786 (1384-5)	Mazenderan'daki Emir Veli üzerine sefere çıkış, Astarabad'ın alınışı, Tebriz'deki Sultanîye'ye itaatkâr beylerin getirilişi
787 (1385)	Mazenderan hareketinden dönüş
787 kışı (1385-6)	Toktamış'ın Tebriz'e saldırıp yağmalaması
788 baharı (1386)	Üç yıllık İran seferinin başlaması
788 yazı (1386)	Timur'un, Sultan Ahmed Celayir'den Tebriz'i geri alışı

- 789 başı (1387) Toktamış'ın tekrar Kafkasya'ya saldırması; Timur'un onun üzerine gönderdiği ordunun zafer kazanması. Karakoyunlular, ardından Kürdistan üzerine sefer
- Zilkade 789 (Kasım, 1387) Isfahan isyanı, Timur ordusunun katliama girişi
- 789 sonu (1387-8) Toktamış'ın Maverâünnehir'e saldırıp yağmaladığını haber alan Timur'un, Maverâünnehir'e geri dönmesi
- 790-1 kıştan bahara (1388-9) Toktamış kuvvetlerinin kuzey sınırlarından püskürtülmesi
- 791, 792 (1389, 1390) Hızır Hoca denetimindeki Moğolistan üzerine iki sefer
- Sonbahar sonu-kış 792-3 (1390-91) Toktamış üzerine yapılacak iki büyük seferin hazırlıkları; Taşkent'te kışlama
- 15 Receb, 793 (18 Haziran 1391) Timur, Toktamış'ı Samara'nın kuzeyindeki Kundurça Irmağı kıyısında yenilgiye uğratar
- 794 kışı (1391-2) Timur Taşkent'te
- 794 (1391-2) Pir Muhammed b. Cihangir'in Kâbil'e vali olması
- 15 Ramazan 794, (5 Ağustos 1392) Timur Ceyhun Irmağı'nı geçerek, beş yıllık seferini başlatır
- 795 baharı (Nisan 1393) Muzafferilerin yenilgi ve yokedilişleri, Fars'ın 'Ömer Şeyh'e bağlanması
- Receb 795 (Mayıs 1393) Muzafferilerin idamı
- Şevval 795 (Ağustos-Eylül 1393) Timur, Sultan Ahmed Celayir'den Bağdat'ı alır
- Rebiyyü'l-evvel 796 (Ocak 1394) 'Ömer Şeyh b. Timur'un ölümü
- 796 (1394) Miranşah, Hurufiye'nin kurucusu Fadlallah'ı idam ettirir
- 797 kışı (1395) Kafkaslara yeniden akın eden Toktamış üzerine sefer
- 23 Cemaziye'l-ahir 797 (15 Nisan 1395) Timur, Toktamış'ı Terek Irmağı kıyısında yenilgiye uğratar
- 797-8 (1396) Yezd ayaklanması
- 798 baharı (1396) Derbend yoluyla Deşt-i Kıpçak'tan dönüş
- 798-800 baharı Timur Semerkand'ta kendini imara ve adalet dağıtmaya verir
- 799 (1396-7) Şahruh'un Horasan valisi olması
- Receb 800 (Mart-Nisan 1398) Hint Seferinin başlaması
- Rebiyyü'l-ahir 801 (Aralık 1398) Delhi'nin yağmaya verilisi
- 801 (1399) Memluk sultanı Berkuk'un ölümü, el-Nasir Ferec'in tahta çıkışı
- Muharrem 802 (Eylül 1399) Yedi Yıllık Seferin başlangıcı
- 802 kışı (1399-1400) Timur Karabağ'da
- 803 sonbahar-ilkbaharı (1400-1) Suriye'ye saldırı, Halep'in alınışı, Rebiyyü'l-evvel (Kasım 1400); Şam'ın yağmalanması, Şaban (Mart 1401)
- 27 Zil'l-kade 803 (9 Temmuz 1401) Timur Bağdat'ı Celayirliilerden geri alır ve halkını kılıçtan geçirir
- 804 baharı (1402) Osmanlı seferinin başlangıcı
- Zil'l-hicce 804 (Temmuz 1402) Bayezid'in Ankara yakınlarında yenilmesi
- 18 Şaban 805 (13 Mart 1403) Timur'un veliahtı Muhammed Sultan b. Cihangir'in ölümü.
- Valiliklerin nihai taksimatının başlaması

- 805 (1402) Sultan Mahmud Han b. Soyurgatmış'ın ölümü
- 806 kış (1403-4) Timur Karabağ'da
- 806 bahar (1404) Timur Semerkand'a dönmek üzere yola çıkar
- 807 sonbahar (1404) İspanyol sefirinin katıldığı Semerkand kurultayı
- 807 sonbahar (1404) Kaşgar ve Andican valiliğinin İbrahim Sultan b. Şahrüh'a ih-sanı. Uluğ Bey'in Taşkent, Sayram ve Aşbara'ya vali atanması
- 23 Cemaziye'l-ewel 807 (27 Kasım 1404) Timur, Çin'e varmak üzere Semerkand'tan Otrar'a doğru yola çıkar
- 12 Receb 807 (14 Ocak 1405) Timur Otrar'a varır
- 17 Şaban arifesi (17 ya da 18 Şubat 1405) Timur'un Otrar'da ölümü
- Ramazan 807 (Mart 1405) Halil Sultan Semerkand'ta iktidara el koyar. Cihanşah b. Caku, 'Ömer b. Miranşah'a isyan bayrağını çeker
- 807 sonu Timur'un vâliht gösterdiği Pir Muhammed b. Cihangir'in, tahttaki hakkını ilan etmek üzere Kâbil'den Belh'e gelir.
- 807 sonu-808 başlangıcı (1405) Şeyh Nureddin, Halil Sultan'ı terk ederek Otrar'a yerleşir ve Hudeydad'la ittifak yapar.
- 808 başlangıcı (1405) Ebubekir, 'Ömer b. Miranşah'a karşı Miranşah'a katılır ve Sultaniye'yi ondan alır.
- Ramazan 808 (Şubat 1406) Halil Sultan, Pir Muhammed b. Cihangir ve Şahmelik or-dularını, Karşı yakınlarında yenilgiye uğratır.
- Zi'l-kade 808 (Nisan 1406) 'Ömer b. Miranşah ve 'Ömer Şeyh b. Timur'un oğulları, Ebubekir'e saldırır, ancak yenilirler
- Cemaziye'l-ewel 809 (Ekim 1406) Kara Yusuf Karakoyunlu ve müttefikleri Ebubekir'i yener, Tebriz'i ve Sultaniye'yi alırlar.
- Ramazan 809 (Şubat 1407) Pir'Ali Taz Pir Muhammed b. Cihangir'i katlettirir
- Zi'l-kade 810 (Nisan 1408) Ebubekir ve Miranşah, Azerbaycan'ı geri almaya çalıştıkları Kara Yusuf tarafından yenilgiye uğratılır; Miranşah öl-dürülür, Ebubekir Sistan'a sığınır
- Cemaziye'l-ewel 811 (Ekim 1408) Şahrüh, Sistan'daki Şah Kutbeddin üzerine yürür ve Hel-mad Irmağı üzerindeki setleri yıkar
- 811 kış-ilkbahar (1409) Hudeydad'ın kuzeyden, Şahrüh'un güneyden Halil Sultan'a saldırıya geçmesi
- 811 sonu (1409 bahar) Şahrüh, Maveraünnehir'i kendine bağlayıp Uluğ Bey'i vali atar

DİZİN

Ab

- Abarkuh 165; darugaliğı 152
 Abbas Kıpçak, Bahadır 66, 105, 108, 163
 Abdullah b. Kazakhan (Karavanas Emiri) 51, 64,
 67, 70, 78-79, 83, 90, 221
 Abdurrahman Kuç 168
 Abdurrahman, tavaçı 137
 Abdülcabbar Harezmi 29
 Acem, Acemler 12, 45, 125, 148-154, 157-160,
 169-171, 213; bürokratlar 13, 45, 148, 225
 Adil Ahtaçı 233
 Adil Melik bt. Keykubad Hatlani 81, 214
 Adilşah Celayir 86-88, 91, 105, 161-162, 212, 220
 Aga Beyi bt. Timur 177
 Ahmed (Pir Ahmed, Lur-i Büzürg atabeği) 126-
 127, 138
 Ahmed b. Ömer (Şeyh) 187
 Ahmed b. Şeyh Hasan 228
 Ahmed Celayir (Sultan) 99-101, 141, 189-191
 Ahmed Da'ud (Kırmanlı) 228
 Ahmed Yesevi 30
 Ahtaçı 233
 Ajudhan darugaliğı 151
 Ak Buga Nayman (Emir) 104-105, 118-119, 211, 235
 Akkoyunlu 22, 100, 118, 138, 141-143, 146, 151,
 232
 Aktimur, Bahadır 87, 104-105, 113, 162-163, 186,
 222
 Alancak 131, 229
 Algu Han (Çağadaylı) 38
 Ali b. Hoca Yusuf Apardı (Hoca) 105, 182, 206
 Ali Derviş Barlas 181, 212
 Ali Derviş Celayir 73-75, 81, 87, 89, 212
 Ali Müeyyed Sebzevari (Hoca, Sarbadar) 183-
 184, 186
 Ali Simnani (Hoca) 217, 227
 Ali Taz b. Mengli Buga Süldüs (Pir) 110, 153,
 177-179
 Ali Yesuri 75-76, 80

- Ali, Bahadır (Şeyh, Seyyid) 118, 127, 163-164
 Altay dağları 213
 Altın Orda 10, 15-17, 21, 25, 38, 53, 99-100, 140,
 141, 143, 146, 231, 234
 Amul 126-127, 129
 Anadolu 20, 22, 100-102, 111, 124, 128, 175
 Andican 87, 117, 121; darugası 87
 Angren Irmağı 38
 Ankara 102
 Anuşirvan b. Ak Buga 117
 Apardı kabilesi 43-44, 47-48, 53, 63, 73, 80, 84,
 110, 113, 205
 Aran 121
 Araplar 21, 28-29, 124, 139, 143
 Aras Nehri 236
 Argunşah 175
 Argunşah Ahtaçı 233
 Arhang 52, 80, 161, 182, 205-207; Apardileri
 206
 Arıç Böke 15, 25
 Arlat kabilesi 43-44, 47-48, 63, 73, 84, 87, 110,
 206-207
 Arslan (Şeyh, yarguçı) 232
 Arzu Melik bt. Bayezid Celayir 213
 Astarabad 183-184
 Aşbara 121, 157
 Avnik 165
 Azerbaycan 22, 99, 111, 120, 128, 131, 139, 141,
 173-174, 184, 188-189, 191-192, 227, 236
 Babür 217, 221
 Badeşhan 40, 43-44, 63, 68, 71, 73, 82, 208
 Badgis 40, 126, 215
 Bağlan 39-41, 43, 85, 113, 211, 214-217
 Bağdad 22, 100-101, 121, 138, 139, 141, 151
 bahadır 17, 162-163, 167, 236-238
 Bahaeddin (Badeşhan Şahi) 68
 Baht Begüm (Sultan) 108, 214
 Baht Melik Aga Yesuri 223
 Baktut b. Uladu b. Sali Noyan 40
 Balkaş Gölü 13

Ba

Baluçlar 138

Barak (Çağaday Hanı) 38

Baraka (Seyyid) 82

Barlas kabilesi 9, 41, 43-44, 47-49, 52-53, 55, 58, 63, 65, 67, 89, 112, 114, 175, 209; Barlas tümeni 67, 70

Basra 120, 131, 152

Baş Hamra 157

Başat boyu 211

bavurcu 234

Bayan Kuçin 168, 191

Bayan Kulu Han 64

Bayan Süldüs 41, 51, 63-65, 67-69, 77, 81, 90

Bayan Timur b. Ak Buga 86, 113, 115, 206

Bayan Timur b. Bekkiçik 140

Bayezid Borolday 181

Bayezid Celayir 43, 65, 67-69, 212-213

Bayezid I 73, 102

Bedreddin, Mevlana 76

Behram, Celayir 56, 66, 70, 73-75, 77, 81, 86, 89, 91, 105, 113, 212-214

Behram Hatlani (Şir) 70-72, 74, 213-214

Belh 40-41, 49, 51, 53, 66, 71-73, 78-79, 82, 85-86, 89, 91, 110-111, 114-115, 166, 168, 177-179, 182, 221-222

Birdi Beg b. Sarı Buga Celayir 165, 180, 212

Bisuud kabilesi 211

Bolad Ch'eng Hsiang 17, 19

Borolday tümeni 50, 64, 71, 211

Borolday Ulusu 212

Borolday Uranat (Karavanas emiri) 215-216

bökevül 230, 233-234

Buhara 56, 75-76, 110-111, 114, 166, 168, 175, 187, 223

Burucerd 121

Ca

Caku Barlas 68, 80-83, 85, 104, 112-113, 163, 168, 188, 210-211, 214, 217, 234

Cavun-ı Kurban 65, 75, 98, 130, 152, 181-182, 205, 210

Celal İslam 149, 151, 227

Celaledin (Hoca)

Celayir hanedanı 43, 44, 47

Celayir kabilesi 22, 43, 48-49, 53, 58, 63, 87-88, 98, 113, 122, 129, 138, 141-143, 162-163, 173, 180-181 193, 212, 221, 225

Cemşid Karin (Kuhistanlı) 131, 136

Cengiz Han 9, 10, 12-14, 20, 24, 27, 37, 43, 51, 58, 82, 93, 99, 116, 121, 167, 200, 209, 212, 221, 233

Cengizli hanedanı 11, 22-23, 63

Ceyhun Irmağı 36, 39-41, 43, 55, 65, 67, 69, 72, 177-178, 205

Cihanmelik b. Mulkat 186, 220

Cihanşah b. Caku Barlas 115, 201, 211, 234, 235

Clavijo, Ruy Gonzalez de 27, 55, 66, 102, 113, 142, 234

Coçi (Cengiz Han'ın oğlu) 13, 15, 21, 25; hanedanı 214; Ulusu 99, 140

Cüveyn 130, 215

Çaganiyan 41, 49, 52, 53, 80, 110, 114, 178, 221

Çağaday (Cengiz Han'ın oğlu) 13; hanedanı 39, 58, 60, 61, 63, 67, 77, 81, 209, 210;

Hanlığı 15, 17, 19, 21, 28, 36, 37-38, 39-41, 44, 48, 50, 54, 62-63, 65, 70, 82; tümenleri 53, 71, 72;

aynca bkz. Doğu Çağadaylıları

Çağatay göçerleri 58, 59

Çağatay ordusu 56

Çağatay Ulusu 23, 25, 32-37, 39-41, 43-44, 46-55, 57-60, 62-64, 66, 68-69, 71-73, 75, 77-78, 81, 83, 85, 87-95, 102-104, 107-110, 112-113, 115-116, 119, 121-123, 127-131, 135, 142-145, 162, 167, 171-173, 175, 181-183, 187, 193-194, 196-202, 204-205, 207-208, 211-218, 220-221, 223, 237-238

Çerik 135-137

Çerkes Suçı 234

Çin 11, 12, 12-14, 14-15, 17, 19, 20, 24, 25, 35, 102, 134, 167, 175, 235

Çungarya 10, 21

Ça

Damgan 131, 187
 Dar ül-Feth (Yezd) 158
 daruga 115, 136, 143, 151-152, 156-157, 164-165, 167-169, 171, 229, 230
 Davud (Duğlath Emir) 66-67, 81, 104, 108, 164
 Delhi 9, 101, 151, 227
 Derbend 100
 Destur ül-katib
 Destur ül-vüzera 32, 154
 Deşt-i Kıpçak 87, 97, 125, 138, 145, 152 ayrıca bkz. Kıpçak Bozkırı
 Devlet Geldi bt. Payende Sultan Barlas 211
 Devlet Hoca Abivardi 128
 Devlet Hoca İnak 150
 Devlet Timur Süldüs, tavaçı 114, 222
 Deylemiler 133
 Dilşad Aga (Emir Hüseyin'in karısı) 81, 206
 divan 148-151, 154-156, 195, 225-227, 229
 divan-ı a'la 148-150, 155-156, 225-226, 228-229, 238
 divan-ı büzürg 229, 238
 divan-ı hassa 226
 Diyarbakır 22, 121
 Doğu Çağdayulan 21, 24, 65, 67, 70, 87, 97, 125, 140
 Dolan Cavun 50-51, 71, 80
 dolugan cagun bkz. Dolan Cavun

Ebu İshak Yesuri 85
 Ebu Mevali 85-86
 Ebu Sa'îd Besüd 211
 Ebu'l Leys Semerkandi 85
 Ebubekir b. Miranşah 118, 120
 Efrasiyab 126-127
 emir divan 236-237
 Endhud 43-44, 73, 80, 187, 188, 205, 207
 Endican 180, 217
 Erdebil 192
 Eyegü Timur 104, 168

Fahreddin Ahmed Tusi 228
 Farab 206-207

Feili kabilesi 138-139
 Ferah 184
 Ferec b. Berkok 227
 Fergana Vadisi 36, 53, 85, 97, 124-125
 Ferhad Apardi 73, 216
 Firuzkuh 165, 185

Ganj Nehri 101
 Garşistan 133, 139
 Gazan Han 17, 19, 41, 133
 Gazne 40-41
 Geyhatu Han 17
 Gıyaseddin Kart (Melik) 98, 208
 Gıyaseddin Salar Simnani 158, 187
 Gıyaseddin (Seyyid) 126-128
 Gıyaseddin Tarhan 104
 Gilan 99
 Gilaniler 127, 128
 Gök Orda (Ak Orda olarak da anılır) 21, 87, 97
 Gur hanedanı 139, 184
 Gur, Gurlular 128, 133, 139, 184
 Guristan 126
 Gurzivan 43, 86-87, 207
 Gürcistan, Gürcüler 30, 99, 121, 124, 128, 189, 236
 Güregen 26, 82
 Güyüg Han 13

Hacı Beg Barlas 41, 57, 64, 66-69, 88-89, 112, 115, 221
 Hacı Beg Cavun-i Kurban bkz. Cavun-i Kurban
 Hafız-ı Ebru 40, 216, 235
 Haft iklim 217
 Halaç Türkleri 133, 139, 143
 Halep 101
 Halil Sultan 107, 120, 149, 165, 174-175, 177-178, 180-182, 184, 186-189, 195-196
 Hamid Kereyit (Emir) 67, 69
 Hamza b. Musa Tayciut 118
 Handemir, Gıyaseddin 32, 154
 Hanzade Şeyhleri (Tirmizli) 82

Haraç 56, 226
Harzem, Harzemliler 10, 21, 64, 85-87, 89-90, 95, 97, 100, 105, 124, 126, 130, 140, 164-165, 184
Hasan Candar
Hasan Harezmi (Seyyid)
hassagan 219
Hatlan 43-44, 47, 52, 70, 71, 73, 85, 89, 109, 205-206, 213-214; **emirleri** 43-44, 58, 63, 71, 75, 114, 161; **tümeni** 52
hazara; hazara-i gança 74, 110, 222, 238
Hemland Irmağı 184
Hemedan 121
Herat 30, 63, 70, 76, 98, 126, 129, 131, 156, 165, 181, 184, 186, 207-208, 221, 226
Hızır Hoca Han (Doğu Çağadaylı) 67, 68, 100
Hızır Yesuri 41, 67-68, 81, 85, 223
Hille 120
Hindistan, Hintliler 124, 214
Hitay Kıpçak, Bahadur 119, 163, 221
Hiva 69, 97
Hocend 43, 53, 56, 69, 86, 110, 180
Holm 51, 71, 80
Horasan 21, 30, 36, 39-41, 43, 51, 65, 69-70, 75, 77, 86, 89-90, 98, 107, 117-120, 124, 126, 128-131, 135-139, 143, 150, 156-157, 166, 170, 173-175, 177, 180, 183, 185-188, 190, 195, 202, 205-208, 213, 215, 217, 219, 222, 226, 235; **Apardileri** 188
Hudaydad b. Hitay 179-180, 183
Hudaydad b. Hüseyin Barlas 179
Humus 101
Hutbe 28
Hülâgu Han 15, 120, 214
Hüseyin (Emir) 43-44, 51, 55, 64, 67-74, 76, 78, 79-84, 89-91, 104, 113, 205, 208, 212-213, 216, 219, 222, 230
Hüseyin (Sultan, Timur'un torunu) 177, 195
Hüseyin b Musala (Karavanas emiri) 64
Hüseyin Sufi Kungirat (Harzemli) 97
Hüseyin Barlas, Bahadur 82, 104

Irak 111, 120-121, 124, 129-131, 136, 139, 141, 152, 175, 189
Irak-ı Acem 130
Irak-ı Arap 188, 189
Iryab 152
İsfahan 99, 126, 135-136, 152, 190, 226, 231
İsik Kul 37

İbn Arabşah, Ahmed 43, 53, 55, 66, 103, 157, 180, 207, 212

İbn Batuta 40

İbn Haldun 29

İbrahim (Şeyh, Şırvan Beyi) 128, 233

İbrahim b. Kara Osman (Akkoyunlu) 141

İdigü Barlas (Altın Ordalı) 112, 136, 141

İlal b. Karaçar Barlas 209-210

İldiz b. Karaçar Barlas 210

İlhan Gazan 16

İlhan Geyhatu 17

İlhanlı hanedanı 15, 22, 39-41, 44, 53

İli Irmağı 37

İlyas Hoca b. Tuğluk Timur Han (Doğu Çağadaylı) 69, 82

İlyas Yesuri 223

İran İran 10, 12-15, 17, 20-21, 29, 48, 99-101, 120, 126, 128, 138, 142, 145, 151, 154-155, 157, 169, 172-173, 178, 193, 213, 226-227, 231

İsfizar 165

İskender b. Ömer Şeyh 121, 229

İskender Şeyhi (Mazenderanlı) 102, 126, 127, 129, 153, 165, 238

İslam Aga bt. Hızır Yesuri 81

İsma'il Safevi (Şah) 159

İsmet Allah Buhari 149

İzzeddin (Hazar Caribli, Seyyid) 187

İzzeddin (Melik, Lur-i Kuçik Atabegi) 70, 130

İzzeddin Şir Kürd (Melik) 128, 138, 192

Kâbil 39, 40, 67, 105, 118, 157, 177

Kafkasya 99-100

İr

İb

Kâ

Kal'a-i Sefid 131
Kalat 185
Kamerüddin (Duğlat emiri) 85, 87, 97
Kamerüddin Çıta 140
Kandehar 39-41, 98
Kara Muhammed Karakoyunlu 141
Kara Osman Akkoyunlu 141-142
Kara Yusuf 141, 190-192
Karabağ 157
Karaçar Barlas 43, 47-48, 209
Karakoyunlu 22, 101, 138, 174
Karakurum 27
Karatatarlar 139, 182
Karavanaslar 40, 43-44, 51-52, 58, 63-64, 67, 75, 76, 83, 112-113, 163, 189, 205, 211, 214-216
Karluk 117
Karşı 52, 55-56, 73, 75, 216, 218
Kart 70, 98, 129, 131, 143
Kasım Beg Kuçin 217
Kaşan 135, 139, 143, 153
Kaşgar 117, 121-122, 217
Kaşka Irmağı 55
Kat 86, 97
Kaydu (Ögedeyli) 38, 206
Kazakhan (Karavanas emiri) 51, 55, 63-64, 67, 85, 90
Kazan Han b. Yesur 39, 63
kazançı 232
Kazvin 127
Kebeğ Han (Çağadaylı) 17, 19, 38-39, 50-51, 71, 73, 220, 232
Kemaleddin (Amul Beyi, Seyyid) 129
Kemerüddin (Duğlat Emiri) 97
Keş 41, 52-53, 55-56, 64-69, 76, 78-79, 218
Keşiği 233
Keşmir 214, 226
Keyhüsrev Hatlani 43, 69-72, 77, 79-81, 90, 105, 213
Keykubat Hatlani 77, 81, 90-91, 213
Kıpçak Bozkırı 137, 139
Kıpçak kabilesi 48, 117, 220-221

Kırım 14, 231
Kirman 21, 112, 126, 131, 136, 150, 175, 215, 226
koşun 221-222, 238; **vergisı** 136
Kölemenler 134
Könçe Oğlan (Altın Ordalı) 141
Kubilay Han 15-17, 25
kuçin 54, 58, 105, 117-118, 217-219
Kuhistan 136
Kum 132, 135, 139, 143, 153
Kumari İnak (Kuçin emiri) 104, 117, 186, 220
Kumis 135
Kunduz 39-41, 43, 73, 85, 105, 113, 211, 214-217
Kungirat 21, 97
Kurçı 232
kurultay 72, 236
kuşçı 233
Kutbeddin (Sistan Şahı) 140, 184
Kutbeddin Kurami 156-157
Kutluğ Türkan Aga (Timur'un kız kardeşi) 67
Kuzistan 138-139
Kürdistan, Kürdler 100-101, 121, 133, 189, 192
Kütval 230-231

Lala b. Karaçar Barlas 210
Lalim Bahadır Kuçin 152
Leşger Şah (Badehşanlı) 208
Lokman b. Togaytimur (Mazenderanlı) 183
Lur-i Büzürg 126
Lur-i Kuçik 121, 138, 231
Luristan, Lurlar 99-100, 138

Mahan 70, 76
Mahmud b. Keyhüsrev (Sultan) 86, 182, 214
Mahmud Şihab (Hoca) 151
Mahmudşah Yesuri (Hacı) 56, 65, 67, 75-76, 86, 114, 161, 223
mal; mal-i aman 56, 128, 49, 227, 231
mal-i divan 56, 151
Mansur (Şah) 100, 131, 233
Maraga 190, 192
Mardin 121, 139

La

Ma

Maveraünnehir 9, 13, 20, 29-31, 36-41, 50, 53-57, 65-67, 69-73, 75-77, 89, 94, 99, 111, 117-118, 122, 126, 139, 173-175, 177, 182-183, 185, 212, 216, 219

Mazenderan, Mazenderanlı 22, 30, 98, 100, 130-131, 143, 174, 183, 238

Memluk sultanlığı 22-23

Mengli Buga Süldüs 71-72, 110, 178, 222

Merkit kabilesi 67

Merv 75, 79

Mesud Sebzevari (Hoca, Sarbadarlı) 130-131, 166, 183

Mesud Simnani 149, 151, 217, 227

Mesudşah (Lur-i Büzürglü) 126

Meşhed Tus 98, 182, 186

Mevdud Guri 184

Mısır 141

Mızrab b. Caku Barlas 153, 234

Miranşah b. Timur 98, 100-101, 107, 117-120, 120-121, 128, 135, 150, 155, 174, 184, 189-192, 211, 227, 235

Moğol İmparatorluğu 9, 14, 17, 19-20, 31, 70

Moğolistan, Moğollar 11, 15, 19, 37, 39, 43, 45, 53, 57, 61, 65-67, 69, 71-73, 90, 95, 97
ayrıca bkz. **Doğu Çağday Hanlığı**

Moğolların Gizli Tarihi 232

Moskova 9, 100; **Çarlığı** 23

Möngge Han 14, 214

Muhammed (Şeyh, Badeşşan Şahı) 80, 82

Muhammed b. Bayan Süldüs (Şeyh) 71-72, 77, 79-80, 87, 105, 161

Muhammed b. Cihangir (Pir) 107, 118, 121, 127, 136, 155, 172, 174-175, 177-179, 181, 185, 195, 207, 223

Muhammed Cihangir b. Muhammed Sultan 175

Muhammed Derviş b. Bayezid Celayir 115

Muhammed Derviş Barlas 87, 115

Muhammed Haydar Duğlat (Mirza) 86, 213-214

Muhammed Hoca Apardı 205-206, 216

Muhammed Kart (Melik) 208

Muhammed Mirza b. Şir Behram Hatlani 86, 213, 214, 217

Muhammed Sultanşah (Horasanlı) 128, 129, 131, 151, 156

Muhammed Sultanşah b. Cihangir 180

Muhammed Tuğluk (Delhi Sultanı) 63

Muhammed Ubahi (Melik) 131

muhassıl 149, 156-157, 229, 231

Mu'izz el-ensab 32, 128, 163, 209-210, 219, 225, 231, 233-234, 237-238

Mu'izzeddin Hüseyin Kart (Melik) 70, 75-76, 78, 207

Murad Barlas 82

Musa (Emir) 74, 76, 84-86

Musa Tayciut (Emir) 70, 73-77, 80, 84, 91, 213

Muzaffer b. Uçkara 118

Muzaffereddin Natanzi (Hoca) 150, 155

Muzafferi hanedanı (Farslı) 22, 99-100, 129, 131, 143

Mü'eyyed Arlat 80-82, 88, 104, 207-208

Mübarekşah Han b. Kara Hülâgu 38, 40

Mübarekşah Sencari (Türkmen) 70, 75

Mübaşir Karti (Horasanlı) 129

Müferriid 227

mühr-i hass 232

mühürdar 152, 166-167, 185, 230-232; **mühürdarlık** 164, 168

Müluk Sebzevari (Sarbadar) 128, 130, 152

Müntahabü't-Tevarih 216

Nakşibendi tarikati 29

Nasrallâh Tamgaçı 231

Nayib 150

Nayman kabilesi 43, 48, 53, 58

Negüderi (Moğol kumandan) 214-215; **kabilesi** 40, 47

Nihavend 121

Nikruz Cavun-i Kurban 128

Nureddin Sanı Buga Celayir (Şeyh) 81, 87-88, 104-105, 113, 115, 118, 149, 165, 175, 179-181, 183, 201, 212, 220, 228

Nurmelik Barlas 214

Nüküz kabilesi 48

Na

Ok Olcay Buga Süldüs 41, 66, 71, 73, 114, 178, 221-222; tümeni 222
Olcaytu B. Apardı 43, 52, 77, 80-81, 84, 115, 205, 206
Olcaytu Han 39-40, 52, 84, 205
Osman b. Abbas Kıpçak 118, 220
Osmanlılar 11, 101-102, 141-142
Otrar 24, 97, 102, 165, 172, 179-180, 205, 212
Oyrat kabilesi 121, 205
Oyrat Moğolları 21

Öğ Ögedey Han 13, 38, 214
Ölmes b. Tümen 70
Ömer b. Amiraşah 107, 120, 128, 188-192, 195
Ömer Şeyh b. Timur 88, 97, 107, 117, 119, 121-122, 136, 140, 174, 186, 189-190, 206, 208, 213
Özbek Han (Altın Ordalı) 16
Özkent 117, 122

Pa Padişah b. Lokman (Pir, Pirak), Mazenderanlı 128, 183-184, 186
Pamir Dağları 13, 36
Phas-pa Lama 16
Pir Ahmed, Lur-i Büzürglü bkz. Ahmed
Pulat Besüd 211
Reşidüddin (tabib) 19, 205, 209
Rey 98, 135, 153, 165, 168, 185, 191
Rum 131, 139, 228
Rusya 11, 14
Rüstem b. Ömer Şeyh 107, 121, 186
Rüstem b. Tagay Buga Barlas 105
Rüstemdar 184

Sa Sadreddin (Seyyid) 227
Safeviler 11, 142, 151, 158, 159, 162, 232
sâhib divan 151, 155, 158, 226, 227
sahib mal 217, 227
sâhib-i ihtiyar 155
Sa'îd Hoca (Seyyid Hoca) b. Şeyh Ali Bahadır 185-186, 195

Sakı kabilesi 139, 214
Sali Noyan Tatar 214-215
Sali Saray 55, 63, 76, 182, 205, 215
Saray 100
Saray Melik bt. Kazan Han 81
Sarbadaşlar 73, 130
Sari 126, 128, 131, 135
Saru Adil 129
Sava 139
Sayfal Barlas
Sayram 121, 180
Sebzever 98, 130, 184
Selçuklular 11, 133, 159; vezirleri 151
Semerkand 9, 28, 38, 43, 53, 55, 63-65, 67, 69, 73, 86, 101-102, 110, 114, 126, 130, 156, 175, 177, 180, 226; darugahı 164; sahip divanı 158
Sevincik, Bahadır 119
Sevinç Kutluk (Mü'eyyed Arlat'ın kızı) 81, 208, 213-214
Seyfeddin Nüküz (Hacı) 66, 104, 106, 115, 118-119, 149, 156, 186
Seyfeddin Tunı (Hacı) 227
Seyhun Irmağı 97, 180
Sircan 136
Sistan 70, 98, 124, 130-131, 143, 173-174, 184, 186, 215
Soyurgal 187
suç 230, 234
Sufi 30, 86, 140; hanedanı (Harzemli) 100
Sulaki kabilesi bkz. Sakı kabilesi
Sultaniye 98, 128, 141, 190-192
Suriye, Suriyeliler 20, 101-102, 124, 129, 131, 137, 141, 157
Süldüs kabilesi 41, 43-44, 47-49, 52-53, 58, 63, 71-73, 79, 83, 88-89, 105, 111, 113, 122, 162, 181, 221-222; Süldüs emirleri 91, 178
Süleyman Yesuri 76
Süleymanşah b. Davud Duğlat 115, 165, 185
Şaburgan 43, 48, 53, 56, 73, 80, 85, 187-188, 205-206; apardileri 84, 114, 122, 206

Şa

Şadman (Hisar-ı Şadman) 64, 68, 73, 110, 177, 178, 181, 221-222
Şahmelik (Emir) 149, 232
Şahna 56
Şahruh b. Timur 107, 118, 120-121, 174-175, 177, 181-188, 195, 203, 207, 210-211, 214, 219-220, 225, 228, 233, 236
Şahrūkiye 157, 180
Şahşahan-ı Sistani 131
Şaki 190
Şam 29, 101, 141, 149, 155, 227, 236
Şami, Nizameddin 216-218
Şasman 135
Şehr-i Mung 55, 63, 213
Şemseddin Guri (Melik) 131
Şerafeddin Ali (Yezdi) 74, 81, 118, 135, 216
şeri'at 30
Şibartu 73
Şiraz 99, 126, 156, 186, 226, 228; **divanı** 157
Şirga b. Karaçar Barlas 210
Şirin Beg Aga (Timur'un kız kardeşi) 80, 208
Şuşter 130

Ta

Taban Kuçin, Bahadur 117
Tac el-Selmani 181, 195
Tacik, Tacikler 56, 124, 208
Tagay Buga Barlas 104, 110, 166
Talas 38, 85
Tamga 230-231
tamgaçı 231
tama 13, 118, 214
Tarhan (Hacı) 100
Tarım Irmağı 21
Tarih-i Taberistan 238
Tarmaşirin 40, 41, 63, 211, 213
Tarmaşirin Han (Çağdaylı) 16, 38-41, 63, 73, 211-214
Tarum 127
Taşkent 67, 77, 100, 121, 175, 178, 180, 188
tavaç 116, 137, 152, 163, 166-167, 169, 230, 234-236

Tayciut kabilesi 48, 74, 118
Tebriş 17, 98-99, 129, 141, 165, 190-192
Temüğe Kuçin 52, 168, 218, 236
Tiflis 99
Tikrit 120, 140, 152, 219, 232, 236
Timur b. Aktimur (Şeyh) 115, 222
Timur Hoca b. Ak Buga (Emir) 86
Timur Kutluk (Altın Ordalı) 141
Tirmiz 82, 85
Tiyen Şan 9, 13, 20-21, 36
Toktamış Han (Gök ve Altın Ordalı) 97, 99-100, 140, 164
Tokta Han (Altın Ordalı) 19
Toluy (Cengiz Han'ın oğlu) 13
Tuğluk Süldüs 68, 71, 72
Tuğluk Timur Borolday 65-66, 68-69, 212
Tuğluk Timur Han (Doğu Çağdaylı) 16, 65, 67, 69-71, 90
Tuğrul Bey (Selçuklu) 158
Turfan 12
Turşiz 186
Tus bkz. Meşhed-Tus
Tümen Negüderi 70
tümen-i sansız 105, 166
Türk-Moğol 10, 14, 16-17, 19-20, 22, 25, 35-36, 39, 43-44, 47, 49-50, 54, 56-58, 61, 98-99, 108, 116, 125, 138, 146, 148, 151, 153, 165, 167-168, 170-172, 183, 197, 200, 202-203, 213, 229, 232
Türken Arlat 86-87, 207
Türken de Gürzivan 207
Türkistan 14, 121, 126, 129, 157, 180
Türkistāni Kıpçak 221
Uçkara (Bahadur) 186
Ulacu hisan 222
Uladu 215
ulema 30, 156, 217
Uluğ Bey b. Şahruh 121, 177, 181, 219
uluğ ming 48, 112, 201
Ulus Aga bt. Bayan Süldüs 81

Uç

Uranat kabilesi 48, 205, 215
Urus Buga Celayir 118
Urus Han (Gök Ordalı) 21, 87, 97
Uygur Türkleri 12

Va Van Gölü 99
Veli (Emir, Mazenderanlı) 98
vezir 227
Volga 100

Ya Yadigar Barlas 115, 166
Yadigarşah Arlat 188, 207-208
yarguçı 232
yasavul 230, 236
Yayık Sufi 140
Yesur (Çağaday prensi) 39-41, 208, 222
Yesuri kabilesi 43-44, 47-48, 58, 63, 67-68, 75,
88, 110-111, 122, 205, 223
Yesünte Möngke b. Karaçar Barlas 210
Yezd 126, 136, 158, 165, 168, 226, 228; darugası
152
yurtçı 230, 236
Yusuf b. Olcaytu Apardi (Hoca) 105, 115, 206
Yusuf Celil b. Hasan Candar 165, 168
Yusuf Merkit (Hoca) 84, 114
Yusuf Sufi (Harzemli) 86, 114
Yüan hanedanı 15, 17, 53, 134

Za Zadeğan boyları 61
Zereşan Vadisi 36
Zeynel Abidin Muzafferi 99
Zinde Haşam Apardi 43, 79-82, 84-86, 91, 105,
205-207

Avrasya'nın her köşesinde bir kasırga gibi esen Timurlenk, bozkır fatihlerinin sonuncusuydu. Orduları, 1382'den 1405'e kadar, kimi şehirleri yerle bir edip kimilerini esirgeyerek, Delhi'den Moskova'ya, Orta Asya'nın Tiyen Şan dağlarından Anadolu Torosları'na kadar tüm Avrasya'yı hallaç pamuğu gibi attı. Timur muhtemelen 1320-1330'larda, Maveraiünnehir'de, Semerkand yakınlarında doğdu. Maveraiünnehir o sıralar Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağaday'ın hükümdarı olduğu Çağaday hanlığının bir parçasıydı ve Timur'un mensubu olduğu Barlas kabilesi, Cengiz Han konfederasyonunun Moğol Barulas kabilesinden geliyordu.

Maveraiünnehir'deki bütün kabileler göçebeydiler ve yerleşik nüfusla da yakın ilişkileri vardı. Üstelik İslamiyet'i kabul ederek İslam kültürünün de bir parçası olmuşlardı. Timur'un başına geçtiği kabile konfederasyonu da, geçmişteki Moğol İmparatorluğu'nun bir oluşumuydu. Moğol hükümdarlar hükmettikleri toprakların ihtiyaçlarına uyum sağlarken batı bozkırının göçebe Türkî kabileleri ile tarımsal bölgelerin yerleşik nüfusunu birleştirerek yeni bir kültür yaratmışlardı. Bu yeni kültürün konuşma dili Türkçe, dini İslam ve siyasi meşruiyeti de Moğoldu. Bu süreç, Türk-Moğol denilen ve bozkırın iki büyük kültürünü birleştiren, yeni bir

miras ortaya çıkarmıştı. Beatrice Forbes Manz, bu çalışmasında Timur'u bir göçebe hanedanın kurucusu ve çok yetenekli bir insan olarak ele alırken devlet kurma mekanizmaları, kabile politikalarının dinamikleri ve kişisel yönetimin doğası gibi daha geniş konuları da tartışıyor. Timur'un iktidara geldiği kabile konfederasyonu içindeki siyasi kültürü inceleyerek, Timur'un gevşek ve isyankâr bir yapıyı tek bir kişiye itaate dayalı disiplinli bir ordu haline nasıl getirdiğini araştırıyor. Beatrice Forbes Manz, ABD Tufts Üniversitesinde öğretim üyesi. Orta Asya ve İran siyasi kültürü ile Timur döneminin toplumsal ve kültürel yapısı alanlarında çalışmalar yapıyor.

TARİH VE COĞRAFYA Dizisi

KitapyAYINEVİ

ISBN 975-6051-44-2

27,50 YTL

